

Gabriela Haja
(editor)

Lexicografia academică românească
Studii. Proiecte

Gabriela Haja (n. 1968, Ostra, Suceava), cercetătoare la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași din 1994, șefa Departamentului de Lexicologie – Lexicografie din 2008, secretar științific, cu delegație, al Institutului, în perioada 2010-2012, 2015-prezent, coautoare și revizoare la tema de cercetare fundamentală *Dicționarul limbii române (DLR)* și la tema prioritară *Corpus lexicografic românesc electronic (CLRE)* ale Academiei Române. A contribuit la realizarea ediției *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, inițiat de Paul Miron și Elsa Lüder de la Albert-Ludwigs-Universität din Freiburg im Breisgau, Germania. A facilitat colaborarea cu specialiștii informaticieni de la Academia Română și de la Facultatea de Informatică a Universității ieșene. A fost director și cercetător în proiecte cu finanțare extrabugetară ale căror obiective au fost ori sunt informatizarea cercetării lingvistice și lexicografice academice, editarea, în format electronic, a unor texte românești vechi, promovarea, în plan internațional, a lexicografiei privitoare la limba română.

Volum realizat în cadrul planului de cercetare pentru anul 2017 al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Filiala din Iași a Academiei Române.

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel

Prof. univ. dr. Bogdan Crețu

Redactor: Dana Zămosteanu

Tehnoredactor: Florentina Crucerescu

Coperta: Manuela Oboroceanu

ISBN 978-606-714-406-2

© 2014, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”

700109 – Iași, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947

<http://www.editura.uaic.ro> e-mail: editura@uaic.ro

Gabriela Haja
(editor)

Lexicografia academică românească
Studii. Proiecte

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași
2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Lexicografia academică românească: studii, proiecte /
ed.: Gabriela Haja. - Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2017
ISBN 978-606-714-406-2

I. Haja, Gabriela

Cuprins

Introducere. Contribuția lexicografilor ieșeni la <i>Dicționarul limbii române</i> (DLR). Rolul DLR în politica lingvistică a Academiei Române (Gabriela Haja).....	7
--	---

STUDII TRADIȚIE ȘI ACTUALITATE

<i>Dicționarul limbii române</i> (DLR), dicționarul Academiei Române. Contribuția lui A. Philippide Gabriela Haja	21
Dicționarul academic: sursă perenă de valorificări lexicale Cristina Florescu	41
O etimologie controversată: <i>vorbă</i> < (v. rom. <i>dvorbă</i> <) sl. <i>dvoriba</i> Carmen-Gabriela Pamfil	51
Statutul locuțiunilor și al expresiilor în <i>Dicționarul limbii române</i> al Academiei. Studiu de caz – expresii din <i>Hronograf den începutul lumii</i> (ms. 3517) neînregistrate în DA și DLR Mioara Dragomir	77
Noi cercetări privitoare la <i>Istoria</i> lui Mihai Cantacuzino: paternitate și limba originalului Eugenia Dima	91
Articolul în gramaticile românești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea Doina Cobet	115
Verbe care desemnează fenomene atmosferice în scrierea <i>Viața și petreacerea svinților</i> a mitropolitului Dosoftei Laura Manea	133
Tendențe în tratarea sintagmelor specializate Alina-Mihaela Pricop	139
Informatizarea lexicografiei academice românești Elena Isabelle Tamba	145
Lexicografia și evoluția dicționarelor: între formatul tipărit și cel digital Marius-Radu Clim	157

PROIECTE
LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ
ÎN CONTEXT NAȚIONAL ȘI INTERNAȚIONAL

Gândire specifică și gândire europeană în semantismul românescului <i>a lăsa</i> (1995-1997) Cristina Florescu	177
<i>Dicționarul limbii române</i> (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea (2003-2005) Gabriela Haja	181
Resurse lingvistice în format electronic. <i>Monumenta linguae Dacoromanorum.</i> <i>Biblia 1688. Pars VII. Regum I, Regum II</i> – ediție critică și corpus adnotat (2006-2007).....	185
Gabriela Haja	185
DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate (2007-2008) Cristina Florescu	195
eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic (2007-2010) Gabriela Haja	203
CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens (2010-2013) Elena Isabelle Tamba	221
Terminologia românească meteorologică științifică și populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (2011-2016) Cristina Florescu	235
ENeL – European Network of e-Lexicography (2013-2017) Marius-Radu Clim	253
DMRIT. Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie (2016-2017) Alina-Mihaela Pricop	263

Introducere

Contribuția lexicografilor ieșeni la *Dicționarul limbii române* (DLR). Rolul DLR în politica lingvistică a Academiei Române

G A B R I E L A H A J A

Volumul de față marchează 150 de ani de la înființarea Academiei Române, 100 de ani de la Unirea din 1918, 50 de ani ai Departamentului de Lexicologie – Lexicografie ieșean. Dorim să punem în evidență, în acest context, preocupările cercetătorilor care au făcut sau fac parte din echipa ieșeană implicată în elaborarea unuia dintre cele mai importante proiecte ale Academiei Române, încă de la înființarea acesteia, *Dicționarul limbii române* (DLR), dedicat analizei și prezentării tezaurului limbii noastre, de la începuturile scrisului în limba română până în actualitate. De asemenea, prin această lucrare, punem la dispoziția publicului mai puțin familiarizat cu domeniul elemente prin care se poate înțelege locul și rostul dicționarului teaur, redactat sub egida Academiei, în cultura noastră, dar și în relație cu alte culturi, apropiate ori mai îndepărtate.

Profilul științific al unui lexicograf trebuie să fie, prin natura specializării sale, unul complex. De aceea, pe lângă cunoștințele din domeniul lingvisticii generale și comparate, el trebuie să stăpânească deplin metodele de lucru ale filologiei și istoriei limbii (literare), ale gramaticii și semanticii, dar să și fie cel puțin familiarizat cu istoria literaturii scrise și orale, a culturii și civilizației în genere. Situarea limbii române în România de sud-est și procesul de reromanizare a vocabularului din secolul al XIX-lea, pe de o parte, și, pe de altă parte, contactul cu limbile slave, cu maghiara, turca, medio- și neogreaca, cărora li se adaugă astăzi, masiva influență, la nivel lexical, a englezei sunt circumstanțe pe care autorul DLR e obligat să le înțeleagă în profunzime și să le aibă în vedere atunci când, pornind de la uzul limbii, definește structura semantică a fiecărui cuvânt și stabilește raporturile pe care acesta le are, pe verticală, cu hiperonimul și cu hiponimele sale, iar pe orizontală, cu etimonul, cu sinonimele și cu antonimele.

De aceea, prima parte a cărții, *Tradiție și actualitate*, cuprinde o serie de studii realizate de lexicografi din cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie (1967-2017) de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași (înființat în 1927), și reflectă rezultate ale cercetării unor subiecte care i-au

interesat (ori încă se află în orizontul lor de interes) pe specialiștii angajați în redactarea DLR și care sunt corelate, explicit sau implicit, cu activitatea de cercetare principală. Astfel, de la istoria lexicografiei academice, la studii de lexicografie comparată, de istorie a gramaticii, de lexicologie și terminologie se ajunge la cele privind procesul de informatizare a cercetării lexicografice din Filiala Iași a Academiei Române, cu trimiteri la realizări remarcabile ale altor institute academice de profil și ale mediului universitar.

În prezent, se derulează în departament două proiecte de cercetare, de importanță majoră pentru lexicografia românească: *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. *Litera C* (din 2011) și CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic* (din 2014), ambele subordonate programului fundamental al Academiei Române, *Tezaurul lexical al limbii române*. Proiectul DLR. Serie nouă. *Litera C* este în faza de documentare și de redactare; deocamdată, lista de cuvinte a *Literei C* cuprinde 25 990 de lexeme. Al doilea proiect, CLRE, este în curs de dezvoltare; ne propunem ca, începând cu anul 2018, să punem la dispoziția publicului larg accesul la această necesară și valoroasă sursă de informare, pe măsură ce datele lexicale digitizate sunt verificate și revizuite.

Echipa actuală este formată din opt lingviști: dr. Marius-Radu Clim, dr. Mioara Dragomir, dr. Cristina Florescu, dr. Gabriela Haja, dr. Laura Manea, dr. Eugen Munteanu, dr. Alina-Mihaela Pricop, dr. Elena Isabelle Tamba și un informatician, cu specializare în lingvistică computațională, Mădălin-Ionel Patrașcu (<http://philippide.ro/pages/lexicografie.html>).

De la înființarea sa, când, de altfel, au fost create și celelalte departamente ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, aflat sub direcțiunea filologului N. A. Ursu, care a proiectat structura organizatorică a instituției în funcție de mari teme de cercetare, fundamentale pentru cultura română, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie a fost angrenat în redactarea unor tomuri din *Dicționarul limbii române* (DLR), alături de departamente similare de la Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti” de la București și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” de la Cluj (cf. *infra*, p 16-17). În Institut, au fost începute și continuate, în celelalte departamente, alte lucrări majore: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (dezvoltat, ulterior, prin monumentalul *Dicționar general al literaturii române*, ajuns la a doua ediție, definitivă), *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina, Tezaurul toponimic al României. Moldova, Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei* (vezi www.philippide.ro).

Tomurile DLR. Serie nouă redactate la Iași sunt cele privitoare la *Literele E, L, Ș, V, W, X, Y*. Ele însumează 23 238 de cuvinte-titlu analizate și prezentate în 3 944 de pagini. Aceste volume sunt:

Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul I. Partea a 8-a. *Litera E (es – ezredeș)*, București, Editura Academiei Române, 2010, 361 p.

Introducere

- Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul I. Partea a 7-a. *Litera E* (*e – erzaț*), București, Editura Academiei Române, 2009, 388 p.
- Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul IV. *Litera L* (*l – lherzolită*), București, Editura Academiei Române, 2008, 778 p.
- Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul V. *Litera L* (*li – luzulă*), București, Editura Academiei Române, 2008, 816 p.
- Dicționarul limbii române* (DLR). Tomul XIII. Partea a 3-a. *Litera V* (*vîclă – vuzum*). *Literele W, X, Y*, București, Editura Academiei Române, 2005, 578 p.
- Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul XIII. Partea a 2-a. *Litera V* (*venial – vizurină*), București, Editura Academiei Române, 2003, 426 p.
- Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul XIII. Partea 1, *Litera V* (*v – veni*), București, Editura Academiei Române, 1997, 326 p.
- Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul XI. Partea 1. *Litera Ș*, București, Editura Academiei, 1978, 271 p.

Autorii lucrării, care au participat la diverse etape de lucru, de la documentare și redactare, la revizie și corelații, au fost, de-a lungul vremii, lexicograful Irina Andone, Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Rodica Cocîrță, Doina Cobet, Marcela Deutsch, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura-Mona Manea, Zamfira Mihaile, Dragoș Moldovanu, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Elena Tamba, Despina Ursu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu și analiștii programatori Monica Corodeanu, Adriana Ivanciu, Iolanda Lăcătușu, Georgiana Pușcașu. Au contribuit, în calitate de consultanți foneticieni, specialiști în dialectologie, Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă. Activitățile departamentului au fost coordonate de N. A. Ursu, Doina Cobet, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Cristina Florescu, Gabriela Haja.

Contribuția lexicografilor la realizarea și finalizarea primei ediții a DLR a fost apreciată prin acordarea, în 2010, a Premiului „Timotei Cipariu” al Academiei Române pentru tomul IV. *Litera L* și a Diplomei „Meritul academic” pentru întregul efort.

Partea a doua, *Lexicografia academică românească în context național și internațional*, este dedicată prezentării proiectelor de cercetare, finanțate prin competiție din fonduri extrabugetare, derulate în departament, paralel cu activitatea de cercetare de bază. Toate aceste proiecte fac parte din strategia de dezvoltare managerială a cercetării lexicografice din departament și sunt subordonate, tematic, proiectului *Dicționarul limbii române* (DLR), constituindu-se ca elemente complementare, de suplinire ori de valorificare a resurselor umane și materiale și a experienței dobândite ca autori ai DLR. Prin intermediul acestor proiecte, lexicografia academică actuală a depășit granițele cercetărilor la nivel național, rezultatele obținute fiind puse în circuit internațional grație numeroaselor comunicări științifice susținute în străinătate, articolelor și studiilor prezente în reviste sau în volume ale unor manifestări

științifice internaționale, publicate în străinătate și, mai cu seamă, mulțumită unui proiect european la care România a participat ca partener (ENeL. *European Network of e-Lexicography*) alături de alte douăzeci și nouă de țări, în cadrul căruia s-a facilitat cunoașterea a două dintre cele mai importante realizări (eDTLR. *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* și CLRE. *Corpus lexicografic românesc esențial* devenit, după augmentarea numărului de dicționare digitizate, *Corpus lexicografic românesc electronic*).

Toate aceste proiecte au presupus cercetări de pionierat în domeniul cercetării limbii române. De aceea, trebuie subliniat faptul că, la Iași, s-au pus bazele digitizării dicționarului tezaur al limbii române, DLR, prin realizarea, mai întâi, a unor studii, apoi prin lansarea și coordonarea celui mai amplu proiect de tip parteneriate, la nivel național, eDTLR. Acest proiect a generat, pe de o parte, apariția altor direcții și teme de cercetare și, pe de altă parte, a schimbat viziunea coordonatorilor proiectului academic care au decis ca ediția unificată și actualizată a DLR să fie redactată direct în format electronic, structurat ca bază de date. Pentru prima oară, în România (la vremea respectivă, era o noutate și la nivel mondial) s-a folosit, în efectuarea unor activități, metoda colaborativă, prin intermediul voluntarilor care au putut contribui la anumite etape de lucru, folosind instrumente on-line, special create pentru aceste activități.

În cadrul departamentului nostru, s-a realizat primul eșantion de corpus paralel al limbii române vechi (o tipăritură, *Biblia* de la 1688, și două manuscrise inedite din secolul al XVII-lea, ms. 45 și ms. 4389, adnotate la nivel de cuvânt și aliniate la nivel de verset) analizat morfologic cu mijloace informatice și o ediție critică a unui text românesc vechi în format electronic. Au fost create instrumente de lucru on-line pentru validarea și corectarea adnotărilor automate.

Un alt demers important este cel în care a fost actualizată și unificată din punctul de vedere al tehnicii lexicografice, conform normelor actuale ale DLR, prima colecție de articole adunate într-un dicționar al derivatelor în *-ime* și *-iște* din limba română.

Mai mult, a fost realizată cea mai amplă monografie lingvistică și un dicționar dedicat unei terminologii speciale, anume terminologia meteorologică a stărilor atmosferice. Efortul științific și soluțiile inovative din volumul rezultat în urma acestei cercetări interdisciplinare, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice*, Iași, 2015, au fost premiate de Academia Română.

De asemenea, a fost alcătuită o substanțială monografie privitoare la lexicografia poliglotă din secolele XVII-XXI, incluzând limba română, precum și o cuprinzătoare bibliografie adnotată și ordonată cronologic a dicționarelor multilingve din perioada precizată. Rezultatele obținute pot constitui o bază solidă pentru viitoare teme de lucru.

Se impune observația că, în cadrul acestor proiecte, s-au format echipe de cercetare mixte, în care lingviștii lexicografi ieșeni au găsit cele mai bune căi de

colaborare cu specialiștii din alte domenii, precum filosofia, informatica, matematica, biologia, geografia, dar și cu specialiștii angajați în administrația cercetării academice, fără al căror suport derularea proiectelor ar fi fost dificilă, cu atât mai mult cu cât, mare parte din fondurile extrabugetare au fost investite în infrastructura atât de necesară cercetărilor actuale.

În plus, mulțumită acestor finanțări suplimentare, au putut fi atrași spre cercetare masteranzi și doctoranzi, iar cei mai buni au fost angajați (foarte puțini, totuși, față de nevoile existente), prin concurs, pe perioadă nedeterminată, în cadrul departamentului nostru, în cadrul Departamentului de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul socio-uman și în cel al Facultății de Informatică ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Lexicografii ieșeni s-au implicat, în calitate de colaboratori, în mari proiecte internaționale, bilaterale ori multinaționale, de realizare a unor lucrări de referință precum: *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* de H. Tiktin (proiect internațional interuniversitar, Freiburg-Iași, 1979-1987, coordonatori: Paul Miron, V. Arvinte, cercetători: Cristina Florescu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea); *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* (proiect internațional interuniversitar, Freiburg-Iași, 1988-2015, coordonatori: Paul Miron (1988-2008), Al. Andriescu (2003-2008), Gabriela Haja (2006-2008), Eugen Munteanu (2010-2015), cercetători: Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elena Tamba); *BalkaNet. Design and Development of a Multilingual Balkan WordNet* (proiect european cu finanțarea UE, 2001-2004, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială, Academia Română, București, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, responsabili pentru România: acad. Dan Tufiș, Dan Cristea m.c., cercetător: Gabriela Haja, <http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/workpackages.htm>); volumul dedicat limbii române din seria *Handbuch der romanischen Linguistik/Manuel de linguistique romane*, (2012-2015, în curs de publicare la Editura de Gruyter, coordonatori: Wolfgang Dahmen și Eugen Munteanu, colaboratori din departament: Marius-Radu Clim, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Tamba); *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Première phase: le noyau panroman* (proiect franco-german finanțat de ANR (Agence Nationale de la Recherche), DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft), ATILF (Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française), Université de Lorraine, FEDER (Fondurile europene de dezvoltare regională), directori: Eva Buchi, Wolfgang Schweickard, cercetători: Cristina Florescu, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina-Mihaela Pricop, Elena Tamba; <http://www.atilf.fr/DERom/>).

Lexicografii ieșeni au realizat, ca inițiative personale, independente, dicționare de referință pentru limba română: *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, 2004, 2007 (Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Dănilă/Tamba), *Dicționarul explicativ ilustrat. Junior*, 2005 (Doina Cobeț, Eugenia Dima, Gabriela Haja, Laura Manea, Rodica Radu), *Noul dicționar uni-*

versal al limbii române, reeditat, în a cincea ediție, în 2017 și *Dicționar universal al limbii române ilustrat*, 2011 (Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu), *Dicționar de cuvinte și sensuri recente*, 2014 (Elena Tamba), *Dicționar general de sinonimie al limbii române*, 2013 (Doina Cobet, Laura Manea).

Alte lucrări la a căror alcătuire și definitivare au contribuit cercetători din departament, la nivel național, sunt: *Dicționarul limbajului poetic eminescian*, vol. I-II, Iași, 2005-2007 (coordonator: Dumitru Irimia; coautori: Lucia Cifor, Cristina Florescu, Mioara Săcrieru-Dragomir), *Septuaginta. Versiune comentată, în limba română, a Bibliei grecești*, 4/II, Colegiul Noua Europă, Polirom, 2003-2009 (coordonatori: Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Ioan-Florin Florescu; coautor: Eugen Munteanu).

Cercetătorii departamentului se înscriu, prin preocupările lor, deopotrivă în tradiția filologică ieșeană, inițiată de savantul Alexandru Philippide, continuată de G. Ivănescu ș.a., cu aprehensiune pentru teoriile lingvistice coșeriene, dar și cu o bună capacitate de adaptare la mijloacele moderne de cercetare lexicografică, pentru realizarea cărora, în parte, au ostenit (DLRex, eDTLR, CLRE, ENeL).

Cercetarea filologică fundamentală, care a dus la realizarea *Dicționarului limbii române* și a celorlalte lucrări majore elaborate în Institut, impune profesioniști cu specializare particulară, care nu pot fi formați în puținii ani pe care un proiect de cercetare cu finanțare extrabugetară, limitată și orientată spre produse cu impact economic imediat, îi îngăduie. Specialistul lexicograf se formează lucrând alături de seniori, în echipă, mai multă vreme, până să ajungă la statutul de redactor independent și de revizor al acestei lucrări. Cu atât mai mult cu cât problemele pe care limba română, studiată semantic, din perspectiva uzului, la nivel diacronic, diatopic, diastratic, diafazic, nu sunt puține și nici ușor de rezolvat. În prezent, la nivelul întregii țări, doar patruzeci de lexicografi lucrează efectiv, la documentarea, redactarea și publicarea DLR, ceea ce este infim în raport cu volumul de muncă necesar, chiar în condițiile actuale de informare. O comparație poate fi lămuritoare: DLR, prima ediție, a fost elaborat de circa optzeci de specialiști vreme de o sută de ani, în 37 de volume, cuprinzând cca 175 000 de intrări și cca 1 000 000 de exemple ilustrând șase secole de text românesc; *Le Trésor de la Langue Française*, dicționarul limbii franceze moderne și contemporane (sec. XIX-XX), comparabil ca structură și manieră lexicografică, a fost elaborat de o sută de cercetători, vreme de treizeci de ani, în 16 volume, cuprinzând 100 000 de intrări și 430 000 de exemple. Prima variantă digitizată a acestui dicționar a fost lansată în 2004, în urma efortului, care a durat douăzeci și patru de ani, al unui număr semnificativ de specialiști (<http://www.atilf.fr/spip.php?rubrique77>).

Introducere

De aceea, cercetarea de tip umanist care are în vedere salvagardarea, analiza și valorificarea moștenirii noastre culturale – iar una dintre cele mai importante astfel de moșteniri este limba însăși – trebuie protejată și susținută financiar, pe perioadă nelimitată, din fonduri naționale, ca o investiție pe termen lung și ca o strategie înțeleaptă. Fiindcă ceea ce se obține în urma acestui tip de cercetare este asigurarea menținerii identității și a promovării valorilor culturale proprii, atât de importante în perioada actuală a globalizării informației. Impactul cultural pe care cercetarea de tip umanist îl are poate fi imediat în mediul academic și apoi în cel universitar, unde se formează viitorii specialiști. Dar acest tip de cercetare are efecte majore în timp, reverberând în învățământ, în mass-media, în formarea oricărui individ, în cele din urmă.

Un dicționar precum seria nouă a dicționarului Academiei surprinde nu doar înțelesurile unui cuvânt, așa cum reies ele din analiza contextelor în care acesta apare, dar poate da seama de felul în care vorbitorul de limba română percepe realitatea și de modul în care se raportează la aceasta; urmărind originea, cronologia, proiecția spațială și domeniile utilizării cuvintelor, putem observa cu acuratețe circulația ideilor, influențele filosofice, cele politice, dar și cele științifice și tehnice, de la un moment dat. Toate acestea sunt posibile deoarece dicționarul Academiei este un construct care codifică nu limba ci limbajul, în forma sa discursivă și vorbită. Or, tocmai la nivelul acesta putem descoperi maniera în care se manifestă identitatea culturală. Dicționarele și gramaticile diverselor limbi au apărut din nevoia de a legitima identitar un stat și au avut rol unificator, de omogenizare a unor entități distincte, inclusiv la nivel lingvistic. Iar acest proces a pornit, întâi intuitiv, apoi explicit și declarativ, de la premisele că limbajul stă la baza conturării identității, deopotrivă individuale și colective, în domenii fundamentale ale activității umane: domeniul relațiilor sociale, domeniul gândirii și domeniul valorilor.

Nu altul a fost rostul obiectivelor pe care și le-a stabilit, la înființare, Academia Română, înainte încă de ieșirea de sub suzeranitatea otomană, înainte cu mai bine de jumătate de secol de Unirea de la 1918. Astfel, politica lingvistică a acestei instituții se subordona eforturilor politice de obținere a unității teritoriale și de recunoaștere a existenței naționale.

Pornind de la această stare a lucrurilor, nu ne mai pare exagerat purismul la care aspiră autorii primului dicționar academic, *Dicționarul limbei române* (1871-1876) (LM), A. T. Laurian și I. C. Massim, precum și dorința de a impune o neologizare radicală a vocabularului pornind de la lexicul romanic, după modelul limbii latine, încercând o sistematizare a lexicului prin adaptarea unor familii lexicale, potrivit normelor pe care sistemul limbii le permitea. Altminteri spus, în politica lingvistică pe care o susțin cei doi latiniști, se urmărește principiul definirii identității naționale, prin

recuperarea și argumentarea continuității romanice. Pentru cei doi, dicționarul Academiei trebuia să fie „monument al romanității noastre” (LM I: vi), pentru că „limba ce are nefericirea de a fi pătrunsă și, mai mult sau mai puțin, inundată de vorbe străine, ca și planta înfășurată în parazite, e împiedecată în dezvoltarea sa regulată și condamnată a lungezi și, prin aceasta, a opri zborul cugetărei însăși” (LM I: viii) și de aceea „puritatea limbei este o cerință imperioasă nu numai a instinctului popular, ci și a minții sănătoasă și luminată prin experiență și reflexiune” (*ibidem*). Primul dicționar finalizat al Academiei Române respectă formula secolului al XIX-lea, „o limbă, un popor, o națiune”, care a stat la baza alcătuirii statelor naționale, a identităților naționale.

Același principiu este urmat de Bogdan Petriceicu Hasdeu, în primele trei volume ale *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (1886-1893) (HEM), cu deosebirea că el pleacă de la ideea că ceea ce definește natura unei limbi este uzul și de aceea este cu deosebire interesat de limba populară și de textele românești vechi. Dacă în LM există, cel puțin la nivel declarativ, aceeași intenție, dar îndeplinită cu destule limite („Dicționarul, ca tezaur al limbei, caută, sub pedeapsa de a fi de puțin folos, să cuprindă limba în totul său, să îmbrățișeze nu numai forma așa numită clasică, ci toate cuvintele și construcțiunile de cuvinte, nu numai câte se află scrise în verce epocă a limbei, ci și câte se pot culege din viul grai al poporului, destul numai ca acele cuvinte și combinațiuni de cuvinte să fie corecte și conforme cu geniul limbei” LM I: vi), Hasdeu își propune să pornească de la realitatea contemporană lui și, pe lângă citarea izvoarelor („fântâne”) textuale diverse (tipărituri și manuscrise românești vechi, documente juridico-administrative, texte literare de secol XIX, culegeri de folclor, dicționare, glosare, manuscrise etc.), folosește răspunsurile la un Chestionar pe care l-a elaborat spre a înregistra regionalismele și arhaismele păstrate în graiuri, precum și „terminologia tehnică vulgară” (Răspunsurile la acest Chestionar, tipărit sub titlul *Dotățiunea Carol I. Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, păstrate în colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române din București au fost digitizate și au intrat în curs de editare critică, în cadrul unui proiect al colegei Astrid Cambose, început în 2016, la Institutul nostru.).

Meritul lui Hasdeu, chiar dacă lucrarea sa nu trece de cuvântul *bărbat*, este acela că pornește, în cercetarea sa lexicografică, nu de la un criteriu dogmatizant, precum cel al romanității pure („Singurul criteriu care caută să conducă pre lexicograful român este și nu poate fi decât romanitatea cuvintelor în formă ca și în materie” LM I: vi), ci de la „valoarea de circulațiune” (HEM 1887: LII) a cuvintelor, indiferent de originea lor. Hasdeu crede că, folosind criteriul statistic îmbinat cu cel al uzului, poate pune în evidență „adevărata fizionomie a graiului românesc” (HEM 1887: LIX), respectând principiul specificității. Plecând deci de la modelul gândirii economice, autorul dă mare importanță fenomenului circulației cuvintelor în sensul de „mișcare productivă

a valorilor” (HEM 1887: XLVI și urm.) și crede că, făcând etimologie prin metoda comparativă, poate surprinde specificul național reflectat în lexic: „A face *etimologia* în sensul științific al cuvântului, lămurind prin metoda comparativă, întru cât e cu putință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe; a discerne în limba română [...] *amestecul primar*, care i-a dat naștere, și multiplele *amestecuri secundare* [...] aceasta este ținta” (HEM 1887: LIX).

Preluând elemente din experiența antecesorilor, A. Philippide elaborează noi norme de redactare ale *Dicționarului limbii române* (1897-1905), potrivit unor modele europene contemporane și respectă, pe lângă cele anterioare, mai cu seamă principiul exhaustivității și al reprezentativității. În plus, consideră că, prin bogăția exemplelor, dicționarul Academiei poate deveni sursă de documentare pentru specialiștii care urmau să elaboreze gramatica limbii române sau studii de antropologie culturală. El redactează, în șase ani, porțiunile A-C, *D-dăzvâț* și prep. *de*. Divergențele între principiile lui A. Philippide și cele ale Comisiei Dicționarului privind elaborarea dicționarului au dus la abandonarea lucrării care s-a păstrat în manuscris (o prezentare mai detaliată a contribuției savantului ieșean se găsește în studiul ce i-a fost dedicat în volumul de față).

Renunțând la principiul exhaustivității, Sextil Pușcariu, care preia materialul documentar (cca 500 000 de citate) predat Academiei de A. Philippide, consideră și el important rolul *Dicționarului limbii române* (1907/1913-1948) (DA) în definirea identității naționale. Formal și metodologic, DA se înscrie în seria marilor dicționare europene, după model francez. Principial, continuă tradiția creată de dicționarele academice anterioare, asumându-și însă un caracter conservator, prin rezerva, accentuată la început, față de neologizarea lexicului. Pușcariu și colaboratorii săi, C. Gălușcă, C. Lacea, I. Rădulescu-Pogoneanu, alături de alții care au participat la adunarea și ordonarea materialului lexical, largesc mult lista izvoarelor consultate în vederea culegerii de exemple, având în vedere același criteriu al uzului în selecția materialului și în stabilirea listei de cuvinte. Dicționarul avea să prezinte limba română în ansamblul său, cu înregistrarea elementelor lexicale din dialectele sud-dunărene, cu preferința pentru lexicul vechi și cel popular, oferind explicații etimologice ample, urmărind filiația formelor și a sensurilor – toate acestea, după norme lexicografice limpezi, cu excepții impuse de „biografia” fiecărui cuvânt. Aceste excepții înseamnă, spre exemplu, concesiile făcute de autori enciclopedismului, în măsura în care apelează la date oferite de istorie, de istoria culturală și de folclor (DA tom I: XXV). De asemenea, prin menținerea traducerii în franceză a sensurilor/definițiilor (începută în HEM, preluată de Philippide, care prefera, însă, latina), la începutul fiecărui articol, dicționarul propunea deschiderea spre spațiul cultural mai vast oferit de această limbă.

În fine, seria nouă a *Dicționarului limbii române* (1965-2010) (DLR) continuă ediția începută de S. Pușcariu urmând tradiția lexicografică creată, liniile de politică lingvistică ale Academiei Române și, parțial, tehnica lexicografică, pentru a menține o unitate de ansamblu a lucrării. Principiilor identității, specificității, reprezentativității, DLR le adaugă pe acela al *n o r m a t i v i t ă ț i i*. Noua serie a DLR, care a fost coordonată, inițial, de Iorgu Iordan, discipol al lui A. Philippide, alăturându-i-se apoi Al. Graur și Ion Coteanu, pentru ca, din 2000, conducerea lucrării să fie preluată de Marius Sala și Gh. Mihăilă, este redactată după norme lingvistice și lexicografice clare, bine definite și respectate de cele trei echipe de specialiști care au fost angajate în realizarea proiectului, în trei institute de cercetare ale Academiei Române de la București, Cluj și Iași. Numărul izvoarelor din care au fost excerptate contextele cuvintelor studiate a sporit semnificativ, ajungându-se, la finele ediției, la peste 2 500 de titluri. Totuși, din pricina schimbării politicii de stat, se fac mari concesii în privința politicii lingvistice („se impun modificarea radicală a orientării filosofice imprimată inițial dicționarului, precum și revizuirea atentă a tehnicii lexicografice” DLR tomul VI: V). Astfel, se renunță la traducerea în franceză a definițiilor, se renunță, de asemenea, la citarea elementelor din toate dialectele limbii române și, mai ales, la înregistrarea termenilor regionali din punctele de anchetă ale *Atlasului limbii române* aflate în afara granițelor stabilite prin Tratatul de pace de la Paris (1947). Dincolo însă de aceste cedări impuse de circumstanțe extralingvistice, lucrarea are meritul de a fi evitat, în definiții, în selectarea citatelor ilustrative, limbajul de lemn și dogmele noii puteri. Este adevărat că în lista de izvoare au fost incluși doi sau trei autori proletcultiști. Printr-un acord tacit, textele lor nu au fost citate. Era aceasta urmarea unei activități coordonate de Iorgu Iordan, între 1949 și 1953, în care s-a făcut o schiță a întregului dicționar, cu revizia volumelor seriei vechi și cu citarea unui număr restrâns de izvoare, între care, printr-un pact temporar, și textele ideologice ale noii puteri și ale portavocilor regimului. Rămas în manuscris și cunoscut sub numele de *Baza DA/DLR*, textul a servit ca punct de plecare pentru redactarea mai multor dicționare academice, între care și seria nouă a DLR (cf. *Cuvânt-înainte* la ediția anastatică a DLR, 2010, tomul I: 6-7).

Cu totul remarcabil este faptul că, într-o epocă a epurărilor drastice, în care majoritatea reperelor valorice, mai cu seamă cele din perioada regalității, au fost eradicate, obnubilate, uitate, blamate, responsabilii proiectului au recuperat și au menținut, în realizarea dicționarului, toate elementele tradiției lexicografice academice: de la izvoarele textuale biblice, până la dicționarele secolului al XIX-lea, inclusiv LM, de la răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, până la fișierul cules de Philippide și echipa lui și, desigur, considerarea volumelor coordonate de Pușcariu ca un bun câștigat și demn de a fi continuat, iar nu înlocuit de o altă redactare: „Prin continuarea *Dicționarului limbii române* se realizează unul dintre marile

deziderate ale culturii naționale. Publicând această operă, noii redactori valorifică nu numai propria lor muncă, ci și strădaniile câtorva generații de cercetători ai limbii române a căror activitate lexicografică a permis să nu se reia totul de la capăt” (DLR tomul VI: XV).

DLR înregistrează, analizează (semantic, gramatical, stilistic) și ilustrează prin citate evoluția lexicului românesc, așa cum a fost el folosit în texte și în vorbire, de la începutul secolului al XVI-lea până în primul deceniu al secolului al XXI-lea (în funcție de data apariției fiecărui volum); lista sa de cuvinte este cea mai cuprinzătoare, iar descrierea semantică este cea mai rafinată și fidelă istoriei fiecărui cuvânt. Cel mai bine structurat și nuanțat din punctul de vedere al analizelor semantice, DLR este o operă fundamentală pentru limba și cultura română.

În prezent, a început etapa de actualizare și de unificare, după normele DLR, a primelor volume ale dicționarului Academiei, coordonate de S. Pușcariu. Astfel, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București se lucrează *Literele A și B*, la Institutul „Sextil Pușcariu” din Cluj, *Literele F-Ń*, iar la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, *Litera C*. Se elaborează interfața de scriere a dicționarului, în format .XML, potrivit tehnicilor de redactare specifice DLR și se fișează materialul bibliografic, în curs de completare și actualizare. Ceea ce lipsește lexicografiei informatizate academice este, în prezent, un corpus diacronic al limbii române, adnotat morfo-sintactic, la nivel de cuvânt. Grație însă unui proiect cu finanțare extrabugetară câștigat în 2017 de colegii bucureșteni și al cărui obiectiv principal îl constituie tocmai realizarea acestui tip de corpus, credem că maniera de lucru la DLR se va schimba mult, în sensul reducerii timpului necesar activităților pregătitoare, anterioare celor de analiză semică propriu-zisă. Tot la București, colegii noștri lexicografi participă la realizarea unei interfețe de scriere a DLR în format electronic, în colaborare cu specialiști de la firma Oxygen. Echipa ieșeană, omogenă din punctul de vedere al formării profesionale, antrenată în suficiente proiecte dedicate digitizării și informatizării cercetării filologice și lexicografice, este pregătită să înceapă o nouă etapă a istoriei dicționarului Academiei Române.

Este vorba despre etapa lexicografiei electronice, în care resursele, instrumentele de lucru, maniera de structurare a informației pe care le vom folosi vor respecta standarde internaționale, încât rezultatele activității noastre de cercetare să poată fi corelate ușor cu rezultate obținute pentru alte limbi. Proiectul ENeL. *European Network of e-Lexicography*, la care a participat și România, a avut, între altele, și obiectivul stabilirii unor asemenea standarde, comune pentru toate cele 30 de țări participante. În cercetarea lexicografică mondială se simte nevoia unei schimbări majore, astfel încât dicționarele viitorului să facă față modificărilor de paradigmă în gestionarea cantității imense de informație (*Big Data*) pe care spațiul virtual o vehiculează, dar și

tendințelor de creare a unor rețele transnaționale de metadate, prin care datele sunt sau pot fi valorificate într-o multitudine de domenii.

Există în Academia Română institute de cercetare care au ca obiect de cercetare, între altele, prelucrarea limbajului natural cu mijloace informatice. Departamentul nostru are deja o tradiție în colaborarea cu două dintre acestea, alături de Facultatea de Informatică (FII) a Universității ieșene, și anume: Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială (ICIA) de la București și Institutul de Informatică Teoretică (IIT) al Filialei Iași a Academiei Române. Cele trei instituții au dezvoltat în ultimii ani cel mai mare corpus de limbă română contemporană, scrisă și vorbită, adnotat morfologic la nivel de cuvânt, prin proiectul CoRoLa. *Corpus of Contemporary Romanian Language* (2014-2017) (<http://www.racai.ro/en/research-activities/corola-program-prioritar-al-academiei-romane/>). În forma actuală, el poate constitui o sursă pentru un dicționar de colocații al limbii române, foarte util în cercetarea lexicologică și lexicografică sau pentru un dicționar al limbii române actuale, cu citate. De asemenea, cele trei instituții au construit cea mai mare bază de date lexicale, structurată semantic (RoWordNet), care este aliniată cu WordNet-ul pentru limba engleză, în varianta 3.0, realizat la Princeton, unde a și fost lansat conceptul (<https://wordnet.princeton.edu/>) și cu alte peste 200 de asemenea baze de date lexicale ale limbilor lumii (<http://globalwordnet.org/wordnets-in-the-world/>). Acesta este un exemplu de resursă globală, creată prin intermediul cercetărilor din domeniul corelării informațiilor (*Linked Data*).

Politicile lingvistice contemporane sunt orientate tocmai spre adaptarea la facilitățile pe care tehnologiile actuale le oferă. De altfel, succesul limbii engleze este datorat, în mare parte, unei foarte bune strategii de promovare prin intermediul resurselor și al instrumentelor digitale. Exemplul limbilor romanice este de asemenea demn de luat în considerare. Și pentru limba română s-au făcut pași importanți. Dar cred că cel mai important pas este acela ar realizării unor proiecte comune, interinstituționale, la nivelul Academiei Române, prin care experiența cercetătorilor lingviști să fie pusă în relație cu experiența specialiștilor în prelucrarea limbajului natural, prin care rezultate obținute paralel să fie conjugate, astfel încât procesul de punere în valoare a limbii române în mediul informatic actual să fie simplificat și optimizat. Cu alte cuvinte, suntem datori să ne păstrăm temeuriile tradiției și, pornind de la premisele create deja, să integrăm limba română, prin lucrările fundamentale ale Academiei Române, în normalitatea societății informaționale actuale, pregătiți fiind pentru schimbările de paradigmă viitoare.

STUDII
TRADIȚIE ȘI ACTUALITATE

Dicționarul limbii române (DLR),
dicționarul Academiei Române. Contribuția lui A. Philippide

G A B R I E L A H A J A *

*The Romanian Language Dictionary (DLR) –
Dictionary of Romanian Academy. The A. Philippide's Contribution*

Abstract: *The paper presents a short history of the Romanian Language Dictionary (1st ed. 1913–2010) elaborated under the auspices of Romanian Academy, after several attempts, since the foundation of the institution, 150 years ago. One of the most important such attempts is represented by the A. Philippide's contribution, preserved in manuscript in the Library of Iași Branch of Romanian Academy. The manuscript contains 12,250 pages of the Romanian Language Dictionary (A–D) (DLR-MS); it was drafted between 1897 and 1905. Besides the selection of quotes that were the main support for the development of the first edition of the Romanian Language Dictionary (DA) coordinated by Sextil Pușcariu, these manuscript is a testimony to the impressive intellectual effort made by the scientist of Iași. A comparative study of DLR-MS and DLR provides some interesting results. It is certain that A. Philippide established the suitable principles and method for the elaboration of the monumental lexicographical works of Romanian Academy.*

Keywords: *linguistics, lexicography, the history of the Academic Romanian Language Dictionary, A. Philippide.*

1. Câteva repere istorice

De istoria Academiei Române se leagă, indisolubil, evoluția celei mai importante lucrări lexicografice elaborate sub egida înaltului for științific, *Dicționarul limbii române* (DLR).

Astfel, dacă la 1 aprilie 1866 se întemeia Societatea Literară Română, devenită, după un an, Societatea Academică Română (Pascu 1991: 54-55), în 1869 au început lucrările preliminare pentru realizarea celei dintâi lucrări lexicografice academice. *Dicționarul limbii române*, împreună cu stabilirea unei ortografii unitare, cu redactarea unei *Gramatici* normative și alături de tratatul de *Istorie a românilor* au reprezentat repere întemeietoare ale Societății Academice Române.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România
http://www.philippide.ro/persoane/gabriela_haja.html.

Aceste repere aveau rolul de a defini și de a susține, cu mijloace științifice, statul creat prin unirea din ianuarie 1862 a Principatelor Române. De altfel, misiunea noii instituții, care a fost declarată „institut național” sub numele de Academia Română, la 29 martie 1879 (Pascu 1991: 105), nu e diferită de cea a altor academii europene, al căror obiectiv dominant a fost susținerea identității și a unității naționale manifestate la nivel lingvistic: un astfel de exemplu îl reprezintă Accademia della Crusca cu al său *Vocabolario* (1612); un alt exemplu este Real Academia Española (RAE) care publică mai întâi *Diccionario de autoridades* (1726-1739). Pentru noi, modelul principal rămâne Academia Franceză care, prin statut, avea rolul de a crea mijloacele prin care limba franceză să fie promovată¹; unul dintre principalele mijloace este *Dictionnaire de l'Académie Française* (1694)², lucrare ce reflectă pe deplin, în edițiile sale succesive, principiile politicii lingvistice promovate de instituția academică franceză.

Un rol similar are să îl joace *Dicționarul limbii române* (1907/1913-2010) pentru România. De aceea, realizarea acestei opere a fost încredințată unor mari lingviști, repere pentru istoria culturii noastre: Sextil Pușcariu, coordonatorul seriei vechi (1905-1947), Iorgu Iordan (1949-1991), Al. Graur (1959-1991), Ion Coteanu (1959-1999), Marius Sala și Gh. Mihăilă (2000-2010), redactorii responsabili ai seriei noi.

Înainte de a se ajunge la această primă ediție a dicționarului Academiei Române, au existat o serie de încercări care, însă, nu au răspuns, din motive diferite, dezideratelor instituționale.

O primă încercare este reprezentată de *Dicționarul limbei române, general, istoric și etimologic* (1871-1876), redactat de A.T. Laurian și de I.C. Massim, lucrare criticată pentru exagerările specifice curentului latinist, căruia i-a rămas tributară, dar care prezintă și merite incontestabile, între care utilizarea principiului etimologiei multiple și impunerea a numeroase neologisme ce au contribuit la modernizarea lexicului limbii române literare (Seche 1966, 180). Chiar dacă, în lipsa unui corpus diacronic al limbii române, care să cuprindă majoritatea textelor (tipărite) până în deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, nu putem afirma fără rezerve, așa cum parte dintre membrii Academiei au reproșat, că multe dintre neologismele introduse de cei doi autori în lista de cuvinte a *Dicționarului* au fost creații ale celor doi erudiți și că, deci,

¹ „Si l'«une des plus glorieuses marques de la félicité d'un État était que les sciences et les arts y fleurissent et que les lettres y fussent en honneur aussi bien que les armes», ce serait le rôle de l'Académie de donner à la langue française les moyens d'y parvenir” (<http://www.academie-francaise.fr/linstitution/lhistoire>).

² Publicat în mai multe ediții (accesibile on-line sunt cele editate în anii 1694, 1762, 1798, 1835, 1932-1935, cf. <http://dictionnaires.atilf.fr/dictionnaires/ ACADEMIE/ index.htm>), acest dicționar a ajuns, în prezent, la a noua ediție, începută în 1986, aflată în curs de elaborare, publicată și în versiune informatizată (<http://atilf.atilf.fr/ academie9.htm>).

ele nu au fost utilizate până atunci, trebuie să recunoaștem un merit aparte al autorilor. Anume, deplina lor înțelegere a funcționării sistemului limbii române, a geniului limbii adică, și adecvata adaptare a unor cuvinte, de origine romanică ori latină, la specificul fonetic și morfologic al românei. De altminteri, multe dintre aceste neologisme au fost ulterior reîmprumutate și adaptate întocmai cu formele propuse de Laurian și Massim (cf. Seche 1966: 147). În plus, lucrarea răspundea dezideratului Școlii Ardelene de a recupera și argumenta, cu mijloace științifice, romanitatea limbii române în spațiul geopolitic oriental.

O a doua încercare a fost a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, prin *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (1887-1893); ajuns la cuvântul *bărbat*, acest dicționar nu putea fi încheiat de autorul său cu mijloacele de documentare ale secolului al XIX-lea și, de aceea, proiectul hasdeian a fost abandonat; totuși, lucrarea rămâne un punct de referință pentru istoria lexicografiei academice române (Haja et al. 2005: 17), deoarece are în vedere analiza amănunțită, în micromonografii lexicale, a termenilor vechi și populari, orientarea fiind spre evidențierea elementelor de identitate lingvistică națională, din perspectiva mai largă a antropologiei culturale.

Cea de a treia tentativă de finalizare a dicționarului Academiei a fost întreprinsă de A. Philippide, între anii 1897 și 1905. Alegerea de către Comisia Dicționarului³ a savantului ieșean s-a dovedit a fi una inspirată, fiindcă el a stabilit principiile și metodologia redactării acestei lucrări, preluate în parte de Sextil Pușcariu, reluate și sistematizate, sub coordonarea lui Iorgu Iordan, de autorii normelor de redactare ale seriei noi a DLR.

Prima descriere a contribuției lui A. Philippide la realizarea DLR a făcut-o G. Ivănescu în monografia, rămasă inedită și păstrată în Fondul „G. Ivănescu” la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, capitolul *Munca lui Alexandru Philippide la Dicționarul limbii române (1897-1905)*. Informațiile din acest capitol sunt rezumate, comentate și îndestul completate de Carmen-Gabriela Pamfil în consistentul capitol *Dicționarul limbii române al Academiei* din monografia *Alexandru Philippide* (Pamfil 2008: 64-106), pornind de la bibliografia cvasiexhaustivă a subiectului și, mai ales, pe baza analizei manuscrisului integral, descoperit de autoare în 1982.

2. Manuscrisul *Dicționarul limbii române* redactat de A. Philippide și colaboratorii

În anul 2015, manuscrisul *Dicționarului limbii române* realizat de A. Philippide și colaboratorii săi în perioada 1900-1905 a fost digitizat la

³ Comisia Dicționarului a fost constituită în aprilie 1897. Membrii acesteia, Ion Kalinderu, Titu Maiorescu, Gr. G. Tocilescu, N. Quintescu, D.A. Sturdza (secretar – I. Bianu), decid să-i încredințeze lui A. Philippide redactarea *Dicționarului limbii române*, în ședința din 10/22 iunie a aceluiași an (Pamfil 2008: 66-67).

Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, cu aprobarea conducerii B.A.R. Iași. În urma acestei operații, au fost obținute 12.955 de imagini ce reproduc tot atâtea pagini scrise, incluzând și paginile care au fost doar numerotate, fără a mai fi completate. Grație acestui efort, lucrarea lui A. Philippide se află la îndemâna tuturor cercetătorilor lingviști, mai ales a lexicografilor implicați în redactarea, după normele seriei noi, a porțiunilor din seria veche a DLR.

Textul este scris cu cerneală neagră pe coli ministeriale destul de bine conservate, completate pe o singură față. Unele dintre acestea prezintă însemnele fabricantului, în filigran. Numerotarea se face continuativ, în partea de sus a paginilor⁴; în secțiunea dedicată *Literei A*, apar modificări ale numerelor de pagină pentru ca, alternativ, să se recurgă la soluția adăugirilor completate cu numerale literale (de exemplu, pagina 2 este dublată de 2^a, pagina 854 este dublată de 854^a), ajungându-se, uneori, până la patru-cinci pagini suplimentare (care cuprind, adesea, citate sau, în alte cazuri, intrări noi, adăugate pe parcurs, ori reluarea unor intrări, fie cu adaosuri, fie cu eliminări, fără a fi respectată mereu ordinea alfabetică a întregului). Volumul I conține *Litera A*, cu 3.514 pagini, *Litera B*, cu 2.831 de pagini, *Litera C*, cu 6.090 de pagini, iar volumul al II-lea are 479 de pagini din *Litera D* și anume porțiunea *d – dăzvăț*. Cele 12.914 pagini ale dicționarului propriu-zis sunt precedate de 41 de pagini ale unui sumar aparat critic privitor la *Planul cum să se adune materialul* (numerotate de la 1 la 12) și la *Scurtări și semne* (numerotate de la 1 la 29).

Pe lângă acest manuscris, A. Philippide și colaboratorii săi, S.Fl. Marian, J. Urban Jarník, Iosif Popovici, M. Carp, cărora li se adaugă G. Teodorescu-Kirileanu, C. Botez, I. Botez, I. Popovici, G. Ibrăileanu, au extras, vreme de doi ani, materialul lexical ce a stat la baza redactărilor lui A. Philippide și ale lui Sextil Pușcariu. Parte dintre fișele (numite „bilete” de Philippide) realizate atunci au folosit și seriei noi a DLR. Au fost excerptate cca 500.000 de citate din 209 volume (Pamfil 2008: 67, 92), între care și toate dicționarele tipărite anterior (Pamfil 2008: 71-72).

Scrise în decursul a șase ani de efort covârșitor, paginile manuscrisului DLR conceput de A. Philippide cuprind a cincea parte a vocabularului limbii române. Principiile și maniera de redactare au fost schițate în *Proiect de Dicționar al limbii române* trimis Academiei la 23 iunie 1897 și în *Planul cum să se adune materialul*, datat cu 25 august 1897. Aceste norme au fost rafinate și explicitate, pe măsură ce autorul înainta cu lucrul, în Rapoartele trimise Comisiei Dicționarului⁵, în cele două machete („specimene”) tipărite⁶ și, mai apoi, în articole publicate în „Viața românească” între 1906 și 1908.

⁴ O altă numerotare este făcută de îngrijitorul Fondului „A. Philippide” de la B.A.R. Iași, în josul paginii, în colțul din dreapta.

⁵ Rapoartele, alături de alte documente referitoare la elaborarea DLR-MS, au fost publicate în Croicu eds 1976: 259-350.

Potrivit acestor norme, dicționarul avea să fie elaborat pe baza unei bibliografii cuprinzând izvoare de referință pentru limba română, de la texte de secol XVI până la cele reprezentative pentru secolul al XIX-lea, dicționarele publicate până atunci și lucrări de specialitate (numai pentru ilustrarea utilizării termenilor tehnici cu tendință de intrare în uzul general). Datorită acestui efort de culegere cât mai atentă a contextelor cuvintelor-titlu, avea să fie posibilă elaborarea, pe de o parte, a unei liste provizorii de cuvinte, absolut necesară redactorului, și, pe de altă parte, redactarea celui mai bogat dicționar din punct de vedere lexical. Materialul lingvistic este organizat riguros, în articole distincte pentru fiecare formă lexicală stabilită în funcție de etimologie. Articolele sunt structurate astfel: cuvântul-titlu⁷; transcrierea fonetică a acestuia; categoria gramaticală; indicații morfologice; definiția și traducerea acesteia în latină și în franceză (în ultima parte, numai în franceză); etimologia; izolarile (reprezentate de sintagme, locuțiuni, expresii); citatele ilustrative⁸.

În privința manierei de citare, autorul a ezitat între a reproduce, în ordine strict cronologică, exemplele la finele fiecărui articol, așa cum procedează în machete, și a repartiza citatele ordonate cronologic după fiecare sens al unui cuvânt. A doua variantă este cea folosită în manuscris și rămâne opțiune definitivă, preluată de DA și păstrată în DLR. Dacă, la început, operația de selecție, de ordonare cronologică și semantică a acestora era făcută de însuși Philippide, după trei ani, magistrul încredințează această sarcină tinerilor săi colaboratori ieșeni: „Doi din ajutoarele mele cercetează și completează citațiile, al treilea clasifică provizor înțelesurile, al patrulea scrie citațiile în manuscris, iar eu fac restul” (Raportul din 10 martie 1903, în Croicu eds 1976: 331, cf. Pamfil

⁶ Dintre acestea, s-a păstrat, la B.A.R. București, numai cea de a doua machetă, care cuprinde cuvinte din porțiunea *a – acord*, în vreme ce primul specimen este o raritate bibliografică (Pamfil 2008: 94-95).

⁷ Marcat de semne care indică uzul, precum: † „vechi, ieșit din uz”, * „dialectal”, ** „puțin întrebuințat”, ? „îndoios”, ! „neologizm”; „* în urma cuvântului deasupra – cuvântul nu este probat, ci presupus” (*Scurtări și semne*, DLR-MS: 19).

⁸ Compară cu: „La disposition commune à tous les articles est la suivante: le mot; la prononciation; la conjugaison du verbe, si le verbe a quelque irrégularité; la définition et les divers sens classés et appuyés, autant que faire se peut, d'exemples empruntés aux auteurs des dix-septième, dix-huitième et dix-neuvième siècles; des remarques, quand il y a lieu, sur l'orthographe, sur la signification, sur la construction grammaticale, sur les fautes à éviter, etc.; la discussion des synonymes en certains cas; l'historique, c'est-à-dire la collection des exemples depuis les temps les plus anciens de la langue jusqu'au seizième siècle inclusivement, exemples non plus rangés suivant les sens, mais rangés suivant l'ordre chronologique; enfin l'étymologie” (Littré 1873, VI). Philippide propune o schemă lexicografică similară și, cu toate că, în machetele tipărite, reproduce contextele excerptate la finele articolelor, vedem că, în cele din urmă, decide să susțină fiecare sens prin citate ordonate cronologic.

2008: 95). Numărul uneori exagerat de mare al citatelor și ambiția tratării exhaustive⁹ a lexicului limbii române (pornind de la principii statistice descrise de autor încă înainte de începerea documentării propriu-zise) au alcătuit elemente de discordanță accentuată între viziunea lexicografică a lingvistului ieșean și așteptările membrilor Comisiei Dicționarului și ale Casei Regale a României, care a susținut substanțial, din punct de vedere financiar, lucrarea. Inflexibilitatea lui A. Philippide și impaciența Comisiei Dicționarului au dus la retragerea savantului ieșean din postura de coordonator al dicționarului¹⁰.

3. Elemente de continuitate și de disjuncție în redactarea Dicționarului Academiei

A. Philippide a asumat cu mare temeinicie elaborarea principiilor și a planului de redactare a dicționarului Academiei și, în efortul său de concepere a unei lucrări alcătuite potrivit unor principii lexicografice de referință, și-a luat de reper, fie și prin opoziție, tradiția lexicografică românească, dar mai cu seamă tradiția lexicografiei franceze (prin *Dictionnaire de l'Académie Française* și *Dictionnaire de la langue Française* semnat de É. Littré a cărui primă ediție apăruse în 1873) și a celei germane (prin *Deutsches Wörterbuch* de Jacob Grimm și Wilhelm Grimm, citat și de Littré 1873). Un dicționar ca cel al lui Littré avea să îi fie potrivit ca model, fie și doar pentru că era cea mai amplă abordare lexicografică asupra limbii franceze, privite în diacronie, inițiată și finalizată de un singur autor, între 1847 și 1865. Dicționarul lui Littré a fost publicat, cu între-

⁹ „Pentru dicționarul românesc noi voim să culegem cuvintele din autorii români pentru două motive: întâi pentru că dicționarele deja existente nu cuprind niciun sfert din cuvintele cari constituiesc limba noastră comună și al doilea pentru că noi dorim să avem la fiecare cuvânt toate înțelesurile. Ca să ajungem scopul întâi [...], vom ceti *tot* și vom însemna *tot* (subl. a.) [...]. Aici, ca și în toate științele, omul nu trebuie să se încreadă într-însul, ci să procedeze, puțin genial dar sigur, cu statistica, și anume cu statistica aceea care nu uită nimic, nici cel mai neînsemnător lucru în aparență” (*Dicționarul. Planul cum să se adune materialul*, DLR-MS: 1).

¹⁰ A. Philippide a făcut, totuși, destule concesii revizorilor lucrării. A renunțat, de exemplu, la redarea în latină a sensurilor, după ce, într-o scrisoare din 27 februarie 1904, nota imperios: „Decât să renunț la traducerea latină mai bine renunț la cap; nu pierd niciun timp cu ea; este una din trebuințele și podoabele totodată ale Dicționarului” (Croicu eds 1976: 337). A redus masiv din numărul mare de citate (așa cum se poate remarca prin compararea machetei DLR cu porțiunea respectivă din manuscris ori din simpla observare a numeroaselor citate tăiate cu o line, mai ales în prima parte a volumului I, deși avea argumente destule pentru menținerea lor (cf. Croicu eds 1976: 339). Când i s-a cerut, după revizia *Literei A*, să reducă masiv lista de cuvinte (mai cu seamă prin eliminarea neologismelor) și numărul sensurilor, autorul a renunțat să mai încerce să convingă pe membrii Comisiei și a reziliat contractul cu Academia. Obiecții similare i s-au adus și lui S. Pușcariu (Pamfil 2008: 86).

ruperi, de casa Hachette între 1859 și 1872. Dar, desigur, *Dictionnaire de l'Académie Française* avea să rămână, la rându-i, un reper, deoarece principiile Academiei Franceze au fost preluate și de noi: „La principale fonction de l'Académie sera de travailler avec tout le soin et toute la diligence possibles à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences” (*Statuts et règlement de l'Académie française*, 1635, text folosit ca epigraf la *Préface à la neuvième édition de Dictionnaire de l'Académie française*, 1986).

Cu toată autoritatea acestui din urmă model, A. Philippide inovează și răspunde necesităților impuse de statutul limbii române în raport cu limbile marilor culturi europene și consideră că, pentru o bună receptare a aspectului fonetic al lexicului nostru, dar mai ales pentru studiul comparativ al limbilor, este obligatorie precizarea pronunției prin transcrierea fonetică, general acceptată de specialiștii foneticieni, evitând astfel și complicațiile pe care o ortografie neunitară și ezitantă le provoacă. De aceea, deși, după apariția celei de a doua machete a *Dicționarului*, I. Kalinderu insista să se renunțe la transcrierea fonetică a cuvintelor-titlu¹¹, Philippide, ca și Littré, menține indicațiile de pronunție, consecvent planului inițial, și explică – pornind de la observația că „o ortografie fonetică este grea în limba noastră, pe care acum întâiași dată o catalogăm și a cărei pronunțare acum întâiași dată o bănuim, câteodată o știm, de zece ori o găcim prin fantasticele ortografii ale scriitorilor” (Croicu eds 1976: 302)¹² – faptul că problema putea fi soluționată prin dicționarul academic: „Obiceiul de a da cuvintele numai în ortografia specifică diferitelor limbi este un obicei rău al tuturor dicționarelor, care îngreue enorm cercetările științifice. Numai cine s-a ocupat cu studii comparative de limbă știe ce dificultăți fără seamăn prezintă dicționarele cele scrise în tot atâtea ortografii câte limbi sânt. Eu socot că am făcut în aceasta o inovare fericită, de care-mi vor fi recunoscători studioșii” (Croicu eds 1976: 311).

Mai concesiv și mai aproape de așteptările Comisiei Dicționarului, Sextil Pușcariu nu preia inovația în DA. De asemenea, renunță la echivalarea în latină a sensurilor cuvintelor (Philippide însuși a fost, așa cum am arătat, obligat să o facă). Și, poate cea mai semnificativă dintre concesii pe care autorii DA o fac, mânați de presiunea publicării în cât mai scurt timp a lucrării, este reducerea drastică a listei de cuvinte.

Altminteri spus, de la principiul exhaustivității pe care A. Philippide aspira să îl poată respecta, se trece la adoptarea, ca prioritară, a altor principii

¹¹ „Cred că figurarea pronunțării nu e trebuincioasă, după cum zice Academia Franceză (în prefața la edițiunea din 1879 a dicționarului): «Nu se învață pronunțarea dintr-un dicționar»” (Croicu eds 1976: 340; cf. Pamfil 2008: 102).

¹² Problema e, în continuare, de actualitate, fiindcă ortografia neunitară, inconsecventă în textele românești vechi dar și în cele de secol XIX rămâne unul dintre elementele dificil de rezolvat pentru interpretul filolog, autor de ediții critice.

și anume cel al reprezentativității, al identității, al normativității. Nici Philippide nu le pierduse din vedere pe acestea, urmându-le, în fapt, mai consecvent; de aceea, în conflictul cu recenzenții săi, ceea ce l-a determinat să renunțe la proiect a fost tocmai dorința de a analiza lexicografic toate cuvintele culese din textele de referință pe care le alesese și a căror listă a sporit în timpul redactării.

O analiză comparativă a lexicului din porțiunea *a-ab-* prelucrat în DLR-MS și DA poate da seamă de una dintre diferențele majore existente între cele două lucrări. Dacă DLR-MS înregistrează 358 de cuvinte-titlu, DA analizează doar 150:

DA: *a¹, a², a³, a⁴, ă, â, abá¹, abá², abác, abagér, abagerie, abagíu, abagiúbă, abai, abáte¹, abáte², abátere, abatóriu, abație, abăgeresc, abăioară, abărlău, abătătoare, abătător, abătătură, abătút, abcés, abdicá, abdicáre, abdomén, abdominal, abductór, abducțiúne, abecedár, aberánt, aberátie, aberațiúne, abés, abia, abielúša, abielúšca, abielúța, abíl, abilitáte, abine, abiruire, abís, abitațiúne, abitír, abiuța, ablas, ablatív, ablațiúne, ablegát, abligeánă, ablișoáră, abluțiúne, abnegá, abnegáre, abnegátie, abnegațiúne, abnormitate, abó, áboalá, abolí, aboliție, abolițiúne, aboná, abonamént, abonáre, abonát, abondá, abordá, abordágiu, aborigén, aborí, abortá, aboít, abracadabránt, abráș, abrevia, abreviare, abreviatív, abreviație, abreviațiúne, abrogá, abrogáre, abrogát, abscés, abscisă, absciziúne, absént, absentá, absentáre, absénță, absídă, absínt, absolut, absolutism, absolutíst, absolutóriu, absolutție, absolutiúne, absolvá, absolvént, absolví, absolvire, absorbí, absorbíre, absorbit, absorbitór, absorpțiúne, abstinént, abstinénță, abstinentiúne, abstráct, abstrácție, abstracțiúne, abstráge, abstrágere, absurd, absurditate, abțineá, abținere, abúa, ábubă, abúnă, abunăoáră, abunăseámă, abundá, abundánt, abundánță, abundáre, ábur, aburá, aburát, aburcá, abureálă, aburél, aburí, aburíre, aburít, aburitór, aburós, abúșile, abúz, abuzá, abuzáre, abuzát, abuzív.*

DLR-MS f. 1-91¹³: *a¹, a², a³, a⁴, abá¹, ába², ába³, ábă¹, ábă², abác, abácă, abacíu, abád, abadír, abáe, abagér(iu), abăgér(iu), abageresc, abagerie, abăgeresc, abăgerie, abagíu¹, abagíu², abagiúbă, abai, abáiu, abăioară, abajúr, abáldă, abalgibás, abálúță, abandón¹, abandón², abandonáre, abandonemánt, abandonéz, abanós, abanoserie, abanoséz, abanosíst, abár, abărlău, abaróca, abastardesc, abastardéz, abastardismént, abát, abatáj, abătătoare, abătătoriu, abătătură, abáte, abátere, abatesă, abațiál, abație, abatór, abatóriu, abătút, abc, abcés, abcésă, abcís, abdál, abdaláh, abdés, abdést, abdic, abdicáre, abdicatie, abdicatiúne, abdicătiúne, abdicátóriu, abdomén, abdoménă, abdominal, abduc, abducátór, abducere, abducție, abducțiúne, abductór, abductóriu, abecé, abeced, abecedár, abecéu, abecíst, abenevís, aberánt, aberátie, aberațiúne, aberăciúne, aberbeleácu, abés, abețadár, abețé, abețedă, abețedár¹, abețedár², abí, abia, abie,*

¹³ În fapt, 150 de pagini.

abielușa, abieluța, abietinée, abiiá, abíl, abileménte, abilicéște, abilitáte, abím, abiméz, a bine¹⁴, abiruíre, abís, abisáre, abitațiúne, abitír, abitúđine, abituriént, abjéct, abjectáre, abjéctie, abjectiúne, abjúdec, abjudecáre, abjúr, abjuráre, abjuráție, abjurațiúne, abjurátór, abjurátóriu, ablás, abláș, abláție, ablațiúne, ablátiúne, ablatív, ablegáre, ablegát, ablegáție, ablegațiúne, ablegatóriu, ablegátóriu, abligeánă, ablișoáră, abluție, abluțiúne, ablutóriu, abmințire, abnég, abnegáre, abnegáție, abnegațiúne, abnegátív, abnórm, abnormál, abnormitate, abnutáre, abnutáție, abnutațiúne, abó, ábó, abóá, áboală, aboálă, aboáre, abolésc, abolíre, abolisábil, abolismént, abolítie, abolițiúne, abolitór, abolitóriu, abominábil, abomináre, abomináție, abominațiúne, abominéz, abonamént, abonánt, abonáre, abonarisésc, abonát, abonáție, abondaménte, abondánt, abondántă, abondántie, abondáre, abondént, abondéz, abonéz, ábor¹, abór², abórd¹, abórd², abordábil, abordágiu, abordáre, abordéz, ábore, aboreálă, aborél, aborésc, aborigen și aborígen, aboríre, aboritór, aborós, abórt, abortáre, abortéz, abórtie, abortív, abortón, aboțésc, abracadabránt, abrád, abráș, abráșa, abregámánt, abregáre, abregéu, abreviáre, abreviáție, abreviațiúne, abreviatív, abreviatór, abreviatóriu, abreviatúră, abreviéž, abróg, abrogáre, abrogáție, abrogațiúne, abrogátór, abrogátóriu, abrup, abrup, abrupțiúne, abrutizéz, abscés, abscisă, abscisiúne, absciziúne, absént¹, absént², absént³, absénță, absentéz, absídă, absídár, absímil, absínt, absíntă, absínță, absínte, absintéz, absoárbere, absolutéménte, absolut¹, absolut², absolutésc, absolutéște, absolutúție, absolutíst, absolutiúne, absolutizm(u), absolutóri, absolutóriu, absólv, absolváre, absolvént, absolvéntă, absolvésc, absolvéz, absolvíre, absórb, absorbábil, absorbíre, absorbít, absorbitív, absorbitór, absórpție, absorpțiune, absorviruésc, abspáláre, abstáre, absténție, abstențiúne, abstergatív, abstérsie, abstérsiúne, abștin, abstinént, abstinéntă, abstinére, abștinére, abștráct, abștráctie, abștracțiúne, abștracatív, abștráctor, abștrág, abștrágere, absúrd, absurditate, abștin, abștinéntă, abștinere, abștinint, abștinință, abu, ábubă, abúbă, a búnă, a búnă oáră, a búnă sámă, a búnă seámă, abúnd, abundánt¹, abundánt², abundántă, abundáre, abundént, abundéz, abundínt, ábur¹, ábur², abúr³, aburáre, aburát, abúrc, ábure, ábure¹, ábure², abureálă, aburél, aburésc, aburéz, aburíre, aburít, aburós, abúsălea, abúșile, abút, abutilón, abúz¹, abúz², abúz³, abuzánt, abuzáre, abuzát, abuzéz, abuzív, abzíc.

Așa cum și-a propus, Philippide ordonează alfabetic cuvintele-titlu, indiferent de statutul lor lexical (derivate, variante), în intrări separate. Și în DA este urmat, inițial, același principiu, dar, începând cu *Litera B*, unele derivate sunt lucrate sub cuvântul de bază (ca în cazul verbelor *bănuí, băsní, bățái, batjocóri, bătucí, betejí* ș.a. sau al substantivelor *bernevéci, besacteá, béschie*,

¹⁴ Din grupul locuțiunilor adverbiale de acest tip înregistrate de DLR-MS în porțiunea analizată aici (*a bine, a bună, a bună oară, a bună samă, a ce, a fâta, a lene, a minune, a scăpare, a scăpări* DLR-MS 24^a) DA preia o parte, în transcrieri diferite: *abine, abunăoară, abunăseamă, a-lene, a-minune*, cu trimiterile propuse de Philippide.

beșleăgă, bestie, bezér ș.a.). Philippide își justifică opțiunea pornind de la principiul pragmatic, potrivit căruia dicționarul avea să fie destinat unui public interesat în primul rând de dimensiunea semantică a lucrării: „Sunt dicționare unde toate derivatele se înșiră sub una și aceeași rădăcină, așa că *treabă, detreabă* (sic), *netrebnic, trebuitor, trebuie* sunt înșirate unul după altul. Dicționarul pe care noi îl plănuim nu este de acest fel, căci, măcar că etimologii se vor găsi de ajuns într-însul, scopul său nu este acel al unei opere de artă, care să răspundă unui ideal pur științific oarecare, ci acel al unei opere practice, care să înșire cuvintele limbii române, cu – pe cât se poate – toate înțelesurile lor, în ordine alfabetică” (DLR-MS 4)¹⁵.

De asemenea, fie și numai la o repede trecere în revistă a celor două liste de cuvinte citate mai sus, observăm atenta înregistrare a cuvintelor populare și regionale, a arhaismelor, cu variantele lor, dar și includerea neologismelor (multe dintre ele preluate din dicționare anterioare, precum cel al lui Pontbriand¹⁵ sau acela semnat de Negulici¹⁶) și a termenilor speciali.

Cât privește forma cuvintelor titlu, Philippide decide să folosească ortografia academică, în ciuda faptului că avea destule rezerve față de capacitatea acesteia de reda fidel și sistematic, adică după un sistem coerent, fonetismul limbii române, cu atât mai mult cu cât Academia modifica, repetat, normele ortografice¹⁷. Din același motiv pragmatic, dar și pentru a putea sistematiza și unifica diversele variante de ortografie folosite în textele-sursă¹⁸, practică urmată, în chip firesc, și în DA.

Cele două demersuri lexicografice diferă și prin numărul de citate folosite spre ilustrarea sensurilor. Este adevărat că, adesea, Philippide exagerează¹⁹.

¹⁵ Raoul de Pontbriant, *Dicționar româno-frances*. București și Göttingen, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ie, Leipzig, E. F. Steinacker, 1862.

¹⁶ I. D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe*. București, Tipografia Colegiului, 1848.

¹⁷ A. Philippide folosește, în scrierile sale, altă ortografie decât aceea impusă de Academia Română; principiile sale ortografice sunt respectate de revistele „Convorbiri literare” și, mai ales, de „Viața românească”.

¹⁸ „Fiindcă ortografia variază de la un autor la altul, apoi s-ar produce încurcătură, în caz când colectorul ar păstra chiar în titlu ortografia originalului. Titlurile (cuvintele-titlu, n.n.) trebuiesc pentru aceea scrise cu una și aceeași ortografie – anume ortografia Academiei” (DLR-MS, 5).

¹⁹ Nemulțumirile Comisiei Dicționarului ajung și la Rege care, în discursul de la 1 aprilie 1905, de la Academie, își exprimă dorința de a vedea cât mai repede lucrarea publicată: „Aștept dar cu nerăbdare ca Etymologicum să fie cât mai curând pus în mâna tuturor, avându-se grija ca întocmirea lui să fie cât mai întregă, cu un număr de citațiuni bine alese, însă limitat, spre a nu se înămoli lucrarea într-o prea mare întindere” și concede: „Perfecțiunea lui are mai puțină însemnătate decât ființa lui” (DA, tomul I, A–B: VIII). Textul este reluat, ca moto, de S. Pușcariu, în

Cu toate acestea, înțelegea să folosească exemplele de uz al cuvintelor analizate ca parte integrantă a unui sistem lexicografic adecvat viziunii sale: „Vă rog apoi, în numele științei, lăsați exemplele așa cum sânt. Dicționarul va fi mai înainte de toate un izvor pentru toți acei ce dintr-un punct de vedere ori altul vor studia limba română. Din exemplele cele multe se vor afla *întâiași dată* formele limbii noastre (cazuri, numere, persoane, genuri, timpuri, moduri etc.) din diferite timpuri și diferite provincii. Din exemplele cele multe se vor afla *întâiași dată* înțelesurile acestor forme. Din exemplele cele multe se vor putea înjgheba *întâiași dată* morfologia și sintaxa limbii noastre²⁰, care lipsesc până în momentul de față. Din exemplele cele multe vor ieși studii comparative folcloristice între poezia populară română și alte poezii populare din punct de vedere al cutărei comparații, al cutărei imagini, al cutărei preferințe, al cutărei deprinderi etc. Dacă luați exemplele, decapitați Dicționarul” (Croicu eds: 339). O viziune similară asupra rolului exemplului într-un dicționar academic o avea, la vremea lui, Voltaire, rol pe care îl comentează Littré în prefața dicționarului său, tocmai pentru relevanța observației pe care o făcea iluministul francez: „Il me semble aussi qu'on s'étoit fait une loi de ne point citer ; mais un dictionnaire sans citation est un squelette” (*Lettre à Duclos*, 11 d'août 1760) (Littré 1873: XVI)²¹. Desigur, în absența unei colecții de texte de limbă română editate critic,

Raport către Comisiunea Dicționarului, publicat în prefața primului tom al dicționarului.

²⁰ Afirmarea lui Philippide putea părea, la vremea aceea, nepotrivită; de fapt, într-o cercetare ce a avut ca obiect varianta informatizată a DLR, seria nouă, am reușit să demonstrăm că poate fi extrasă, semi-automat, o morfologie diacronică a limbii române, tocmai pe baza prelucrării, cu mijloacele lingvisticii computaționale, a citatelor (vezi Cristea et al. 2012), mai numeroase în volumele redactate la Iași și la București. De asemenea, citatele extrase automat din eDLR, varianta electronică a celor două serii ale DLR, au fost procesate printr-un program de analiză sintactică, corectată manual, în cadrul unui proiect doctoral derulat la Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu posibilitatea de a fi integrate într-o bancă de arbori sintactici care vor face parte din colecția de arbori sintactici de referință pentru limba română, alcătuit la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București (<http://www.racai.ro/>).

²¹ Émile Littré dezvoltă comentariul, argumentând complet și elegant necesitatea citărilor, mai cu seamă într-un dicționar de tip istoric: „Sans admettre d'une manière absolue l'expression de Voltaire, puisqu'un dictionnaire peut être fait à bien des points de vue, il est certain qu'une littérature classique fondée il y a plus de deux cents ans, reçue comme le plus beau des héritages dans le dix-huitième siècle, entretenue avec des renouvellements dans le dix-neuvième, offre de quoi largement alimenter la lexicographie ; et, si la nomenclature des mots avec des exemples créés exprès est un squelette, il est facile de lui redonner du corps et de l'ampleur avec tant et de si précieux éléments. Ce n'est que continuer ce qui fut à l'origine ; car les littératures, précédant les dictionnaires, en fournirent les premiers éléments. Voltaire pensait qu'il fallait laisser pénétrer les exemples, soutenir l'usage par les

după aceleași norme, în lipsa unei tradiții lexicografice precum aceea occidentală, Philippide se afla, la finele secolului al XIX-lea în situația lexicografilor de secol XVII din Franța; de aceea trimiterea la Voltaire este potrivită. A. Philippide înțelegea să acopere, prin opera sa lexicografică, un gol în literatura de specialitate românească și să ofere nu doar un simplu dicționar, ci o sursă de documentare și de inspirație științifică tuturor specialiștilor interesați de studiul limbii române în context romanic, dar, mai cu seamă, un instrument de lucru, de referință, pentru specialiștii români care aveau să folosească materialul lexical analizat, suplinind astfel lucrările care ne lipseau, din perspectivă diacronică, diastatică, diafază, semantică și etimologică. Ambiția sa nu a fost mai mică decât aceea a lui Hasdeu. Totuși, dacă ar fi avut răgaz și îngăduință să își pună în fapt proiectul, cum îl gândise inițial, ar fi putut finaliza lucrarea, cu nu puține merite. Chiar și așa, în forma brută a manuscrisului, cu toate scăderile inerente, dicționarul lui Philippide are calități pe care DA le-a pierdut²².

Faptul că Philippide acordă atenție tuturor cuvintelor înregistrate în scris până la redactarea dicționarului, din motive științifice (filologice) temeinice, era o realitate acceptată. Indirect, S. Pușcariu recunoaște meritele deciziei savantului ieșean: „Din punct de vedere lingvistic, orice cuvânt întrebuițat odată în scris sau în vorbire e de însemnătate; uneori o formă sporadică, o formațiune efemeră, poate prezenta pentru lingvist mai mult interes decât cele mai uzuale cuvinte”. La fel, în privința citărilor: „Cu cât se vor da mai multe citațiuni pentru fiecare cuvânt, cu atât cercetările asupra lui vor putea fi mai întemeiate” (DA tomul I, A–B: XI). Aceste adevăruri s-au verificat, în repetate rânduri, în redactarea cuvintelor pe care lexicograful DLR trebuie să le rezolve, în stabilirea formelor titlu, dar mai cu seamă în lămuririle etimologice și, implicit, în cele semantice.

Dincolo de diferențe, elementele de continuitate sunt vizibile între DLR-MS și DA.

Ca și Philippide, Sextil Pușcariu are aceeași convingere că dicționarul Academiei avea rostul de a oglindi, obiectiv, tezaurul limbii. De aceea, numai presiuni circumstanțiale²³ l-au determinat să facă, în ciuda acestei convingeri,

autorités, et établir entre les mots et ceux qui s'en sont heureusement servis le lien réel qui est consacré par les livres” (Littré 1873: XVI).

²² „Lucrarea elaborată în parte de Alexandru Philippide promitea să devină o remarcabilă operă lexicografică și ni se pare regretabil faptul că autorul a fost împiedicat să o continue; și din punct de vedere cantitativ erau speranțe ca ea să înregistreze mari progrese, dovedite în cei șase ani de muncă efectivă a lingvistului” (Seche 1969: 41; cf. Pamfil 2008: 99, 100 și mai ales 102).

²³ „Acest dicționar e însă așteptat de atâția ani, încât azi trebuie să ocolim tot ce ar putea întârzia apariția lui și i-ar îngreuna redactarea” (*Raport către Comisiunea Dicționarului*, în vol. cit., p. XI).

reduceri, uneori severe, în lista de cuvinte. După ce dă seamă de natura, tipul și motivația spicuirilor făcute din materialul pus la dispoziție de Academie²⁴, coordonatorul DA face o declarație de principiu: „În general, acest dicționar nu trebuie considerat ca un îndreptar al Academiei Române, prin care unele cuvinte se condamnă iar altele se aprobă. Nu avem acest drept. Numai timpul poate consacra sau îngropa o vorbă: limba nu se plâsmuiește în Academii, ci se cristalizează din scrierile autorilor mari și din cuvântările și povestirile oamenilor cu darul vorbirii” (DA, tomul I, A–B: XXII), dar imediat nuanțează: „Ceea ce poate face autorul unui dicționar de dimensiunile celui prezent este de a recomanda numai în mod indirect unele îndreptări” (*ibidem*) și, apoi, explică maniera în care înțelege acest „mod indirect” de îndreptare, și anume prin propunerea „echivalentului românesc” în pofida neologismelor, contrazicând întrucâtva afirmația de la început: „În acest chip dicționarul acesta poate servi mai bine la stărpirea neologismelor nefolositoare și nu numai a celor literare, ci și a celor științifice. Medicii vor învăța cum numește poporul boalele, terminii geologici streini vor putea fi înlocuiți cu termini românești, – chiar și mecanicul, care introduce bunăoară locomotiva cu numirile ei franțuzești, va putea înlocui o mare parte din acestea cu termini românești, căci multe din părțile locomotivei se găsesc și la carul țaranului nostru” (*ibidem*). Că proiectul Academic a eșuat în privința stăvilirii neologizării limbii este vădit. O limbă precum româna, extrem de receptivă la noutatea lexicală, cu împrumuturi numeroase, atât la nivelul variantelor literare, de-a lungul celor câteva secole de cultură scrisă, cât și la acela al limbii populare, influențată de graiurile limbilor învecinate și de limba literară (Dumistrăcel 1978), nu putea fi strunită. Această permisivitate este specifică sistemului limbii române. De altfel, în ultimele volume redactate în seria Pușcariu, acceptarea acestui fapt se manifestă prin înregistrarea și analizarea, într-o mai mare măsură, a cuvintelor nou intrate în uz.

Ca și Philippide („operă de artă”, „ideal pur științific”), Pușcariu are conștiința faptului că întreprinderea sa nu avea să fie perfectă, dar era necesară și trebuia dusă la capăt: „... idealul unui bun dicționar, – dar a ajunge la acest ideal, a atinge desăvârșirea, nu va fi cu putință niciodată, căci limba unui popor e un aparat atât de uriaș și întretesut de atâtea subtilități, e supusă la atâtea transformări zilnice, încât nu o pot încăpea scoarțele câtorva volume scrise de

²⁴ „Această conștiință (aceea că lucrarea este perfectibilă, n.n.) ne face să renunțăm mai ușor la completarea materialului care ni s-a pus la dispoziție și nu adăogăm decât ceea ce ni se pare absolut necesar, luând încolo de bază extrasele, de multe ori neegale ca valoare și exactitate, pe cari a le fi adunat rămâne, în cea mai mare parte, meritul d-lui A. Philippide și al colaboratorilor săi” (DA, tomul I, A–B: XI). Cu toate reproșurile ce i se puteau aduce, colecția de extrase reprezenta „cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, [...] munca grea și obositoare a adunării materialului”, cum notează însuși Pușcariu (*ibidem*: X).

mână omenească” (DA, tomul I, A–B: XI) și, ca și antecesorul său, gândea lucrarea academică pentru un public larg, „publicul mare”. Diferența este de raportare la acest receptor. Dacă Philippide avea în intenție să dea explicații cât mai precise și mai simple fiecărui cuvânt (respectând principiul exhaustivității în înregistrarea cuvintelor, dar pe baza unor izvoare selectate valoric) odată cu indicațiile de uz (indicațiile de pronunție, cele gramaticale) și ilustrarea bogată cu exemple, Pușcariu consideră că acest public „nu va ști să spicuiască dintr-un material prea vast, se va pierde în amănunte, fără să deosebească părțile esențiale, și cu drept cuvânt poate cere ca lucrarea de selecțiune să nu fie lăsată în sarcina lui, ci să fie făcută de filologul care redactează dicționarul” (*ibidem*). Altfel spus, S. Pușcariu se apropie mai mult de normele de redactare ale unui dicționar general al limbii decât de cele ale unui tezar lexical; cu diferențe pe care el însuși le specifică, după ce își indică modelul²⁵.

Structural, articolele din DLR-MS și DA sunt comparabile. Pușcariu simplifică maniera de expunere grafică a datelor, dar păstrează, totuși, destule elemente. Că cele două lucrări puteau avea, fiecare în parte, modelul lexicografiei europene de tradiție franceză, este adevărat. Important rămâne, deocamdată, faptul că amândoi lingviștii ajung la forme asemănătoare.

În cele ce urmează, voi face o analiză a unor articole în cele două redactări, pentru a căuta argumente în favoarea unei continuități, de conținut de astă dată. M-am oprit, pentru început, la seria *absolút*¹, *absolút*², *absolutéște*, *absolutism*, *absolutist*.

DLR-MS ²⁶	DA
<p>I!²⁷ Absolut (apsolút). <i>ad[j] f.</i> absolută. <i>pl. m. absoluți, f. absolute.</i> <i>Liber de orice influință străină, de sine stătător, fără margini, suprem. –</i> <i>Voluntarius, infinitus, immodicus, summus. Absolu. – Et.: fr. absolu.</i></p>	<p>ABSOLÚT, -Ă <i>adj., s. a., adv.</i> „<i>Absolu. Absolutment</i>”. – <i>Adj.</i> Nesupus nici unei condițiuni (contrariul de la <i>condiționat</i>) și nici unei restrângeri (contrariul de la <i>relativ</i>). „<i>Necondiționat, deplin, nemărginit, desăvârșit</i>”.</p>

²⁵ „Dacă dicționarul care mi-a slujit în cea mai mare parte de model: *Dictionnaire général de la langue française*, par A. Hatzfeld, A. Darmesteter et A. Thomas (Paris, Delgrave) admite că «L’usage est ici le supreme arbitre [...]», – acest principiu, foarte elastic, [...] e însă șubred cu privire la limba română” fiindcă „Suntem încă într-o stare de tranziție” (DA, tomul I, A–B: XV–XVI).

²⁶ În interpretarea tehnoredactării articolelor din DLR-MS am avut drept reper exemplele din macheta *Dicționarului limbii române (a – abia)*, îngrijită de Philippide și aflată la Biblioteca Academiei Române.

²⁷ Pentru semnificația simbolurilor grafice, vezi *supra*, nota 7.

DLR-MS ²⁶	DA
<p>Direcția oaselor este absolută sau relativă. CREȚ. ANAT. 17. – Majoritatea absolută a membrilor aflați la seantă [jumătate din voluntari plus unul]. GH. A. 798. – Absolută și arbitrară putere. UR. X. 1. Imperiu absolut. MA. CR. III. 101. – Frumosul absolut. MA. CR. II. 111. Libertatea absolută a rostirii ideilor. MA. D. I. 58. – Legea morală absolută. BĂL. 2. – Preponderența absolută a minții și a cugetării. BĂL. 2. – Dezvoltarea absolută a cugetării. BĂL. 2. – Legea evanghelică, descoperind spiritului cauza absolută... BĂL. 2. – Repaos absolut. PON. F. 7. – Mișcarea este absolută, când corpul își schimbă locul său în spațiu față de un altul care se află în stare de repaos absolut. PON. F. 7. – Se dă nume de valoare absolută a unei câtimi algebrice valorii numerice a acesteia câtimi luată fără niciun semn. CUL. A. 7. – Radicalele principii de suprem și absolut patriotizm român. O. III. 20.</p> <p>II ! Absolut (apsolút) adv. <i>Dacă iei lucrurile în ele înseș, cu totul, complet.</i> – <i>Absolute, prorsus, omnino. Absolutement.</i> – Et.: Absolut I.</p> <p>Obiectele, cât de mari sânt ele absolut? E. N. 31. – Ar pricepe absolut în felul în care pricepem noi. E. N. 31.</p> <p>! ** Absolutește (apsolutéște). <i>adv.</i> = <i>Absolut II.</i> – Et.: Absolut + <i>-ește</i>.</p> <p>! ** Absolutist (apsolutíst). <i>ad[j]. f.</i> absolutistă. <i>pl. m.</i> absolutiști, <i>f.</i> absolutiste. <i>Partizan al domniei absolute.</i> – <i>Qui voluntario imperio favet. Absolutiste.</i> – Et.: fr. absolutiste.</p> <p>În Rusia absolutistă țarul este și capul sinodului. MA. D. I. 112.</p> <p>! ** Absolutizm(u) (apsolutízm și apsolutízmu) <i>s. et. pl.</i> absolutizme și **absolutizhuri. <i>Domnie absolută, mai ales în afaceri politice.</i> – <i>Imperium summum quum dominatu unius omnia tenetur. Absolutisme.</i> – Et.: fr. absolutisme.</p>	<p><i>Sântem pentru libertatea absolută a rostirii ideilor.</i> MAIORESCU, D. I, 58. / (Gram.) <i>Genetiv, ablativ absolut</i> = Propoziție în care verbul e înlocuit printr-un participiu sau printr-un adjectiv atributiv pus în genetiv (în l. greacă) sau în ablativ (în l. latină). / (Fizic.) <i>Mișcarea este absolută, când corpul își schimbă locul său în spațiu față de un altul care se află în stare de repaos absolut.</i> PONI, F. 7. / (Chim.) „Curat, neamestecat, pur”. <i>Alcool absolut.</i> // <i>Subst. (Fil.) Absolutul</i> = Ceea ce există prin sine, în afară de orice condiții ale fenomenelor. // <i>Adv.</i> „Întocmai, aidoma”. <i>Să ne închipuim lumea redusă la dimensiunile unui glonte și toate celea din ea scăzute în analogie...; locuitorii acestei lumi ar pricepe toate celea absolut în felul și în proporțiile în care le pricepem noi.</i> EMINESCU, N. 31. [În Transilv. și în înțelesul de „absolvent”. <i>Teolog absolut</i> = „absolvent de teologie”.] – N. din lat. absolutus.</p> <p>ABSOLUTÍSM <i>s. a.</i> „<i>Absolutisme</i>”. – 1°. Regim politic în care suveranul are o putere absolută. // 2°. Teorie care admite acest fel de regim. // 3° <i>P. ext.</i> Purtare sau judecată a unui om care cere supunere absolută. <i>Legislațiunea devine personală și astfel forma guvernului este ceea ce numim noi modernii: absolutism.</i> MAIORESCU, CR. III, 121. – N. din fran.</p> <p>ABSOLUTÍST <i>adj.</i> „<i>Absolutiste</i>”. – 1°. Stăpânit de absolutism. // 2°. Partizan al principiilor absolutismului. <i>În Rusia absolutistă țarul este și caul sinodului.</i> MAIORESCU, D. I, 112. – N. din fran.</p>

DLR-MS ²⁶		DA
Absolutismul începe iar a-și rădica capul. N. I. 294. – Absolutismu cu iluzii liberale. MA. CR. III. 101. – Legislațiunea este ceea ce numim noi, modernii, absolutismu . MA. CR. III. 121.		

Observăm, pentru început, diferita încadrare alfabetică a neologismului *absolutizm* la Philippide, care sonorizează constrictiva prepalatală -s- din originalul francez. Forma a rămas înregistrată, ca învechită, în dicționarele ulterioare. Indicațiile de circulație a cuvintelor transmise prin semne grafice în DLR-MS, la începutul fiecărei intrări, în DA se mută la finele cuvântului-titlu, iar statutul neologismelor e indicat, prin *N.*, în paragraful destinat precizărilor etimologice²⁸. Aceste indicații se păstrează în DLR. Seria nouă, dar nu prin simboluri, ci prin paranteze de tipul (Rar), (Învechit), (Regional), puse la începutul definiției. Alături de semnele convenționale, Philippide folosește diferitele tipuri de caractere tipografice pentru redarea cuvintelor-titlu, cu scopul de a le stabili rangul în funcție de uz (aldine majuscule, pentru cele considerate fundamentale; aldine minuscule – cazul exemplurilor de față, minuscule drepte, pentru rarități). Apoi maniera diferită de analiză semantică a termenilor: dacă în DLR-MS se preferă o definiție unică, sintetică, în DA analiza este mai nuanțată, pornindu-se de la general spre particular (sensuri speciale, în funcție de domeniile de utilizare (Chim., Fizic., Fil., Gram.) sau de limbajele speciale; subsensuri derivate, prin diverse procedee logico-semantice (P. ext.), care surprind mai explicit nuanțele de înțeles). Dacă Philippide folosește citatele și specificul izvoarelor pentru a sugera domeniile de utilizare, sensurile particulare ale cuvintelor și antonimele (ex. *absolút*), în DA, citatele, (mult) mai puține, dar reproducând uneori contexte lărgite, au rol ilustrativ. Siglele, sintetice în DLR-MS, sunt mai explicite în DA. Această formă extinsă a siglelor a fost urmată și în seria nouă a DLR, pentru a se menține continuitatea și relativa unitate a ediției. Dacă DA preferă să trateze adv. *absolút* în același articol cu adj. și s.a., Philippide, explicându-i proveniența prin conversiune, îl lucrează separat. De mirare e faptul că DA consideră numai adj. *absolutus* în explicarea etimologiei (valabilă pentru adjectiv și substantiv, dar nu și pentru adverb), câtă vreme sensurile cuvântului sunt cele din francezul *absolu*, pe care Philippide îl crede la originea neologismului *absolút*, laolaltă cu a celorlalte neologisme (provenite tot din franceză și după DA): *absolutism*, *absolutíst*. DELR propune o rezolvare elegantă: „Lat. neol. *absolutus*, cu sensurile fr. *absolu*; var. *asolút* < it.

²⁸ Dintre semnele convenționale folosite de Philippide, Pușcariu păstrează doar trei: „* Asteriscul înaintea unui cuvânt (de obicei în paragraful destinat explicațiilor etimologice n.n.) † *Crucea* arată că vorba sau înțelesul respectiv a ieșit din uz. [...] < «derivă din».” (DA, tomul I, A–B: LI).

assoluto” (s.v.), prin care se poate explica deopotrivă forma cuvântului-titlu și sensurile sale. De asemenea, DELR nu analizează adverbul, care nu poate avea aceeași origine.

E de remarcat faptul că, dacă lista cuvintelor e mai bogată în DLR-MS, Philippide omite, lipsindu-i unica atestare citată de DA, cuvântul *absolutist*. Analizează însă doi termeni ce lipsesc din DA, adj. *absolutór* și s.n. *absolutóriú*.

Rezumând, trebuie să admitem că în linii mari, structura articolelor este asemănătoare, cu deosebirea că A. Philippide consideră citatele ca forme de definire implicită a sensurilor secundare ori speciale ale cuvântului subliniat (evidențiat prin aldine), în vreme ce, pentru Pușcariu ele sunt utile mai cu seamă spre exemplificarea unui sens, descris de definiție, DLR-MS este mai sintetic (forma cuvântului-titlu, simbolurile grafice, definiția restrânsă), iar DA, mai explicit. Structura articolelor a fost continuată în seria nouă a DLR, care simplifică accesul la informație, prin paranteze explicative, prin consecvența precizării a domeniului și a relațiilor semantice interne, prin definiții de diferite tipuri, utilizate consecvent, în funcție de criteriile gramaticale precise. Dacă DLR, spre deosebire de dicționarele anterioare, este pecabil din punctul de vedere al tratării cuvintelor în context cultural mai larg (prin traducerea sau echivalarea sensurilor într-o limbă de largă circulație, în cazul nostru, franceza) și al explicațiilor etimologice schematizate la maximum, el câștigă prin rigoare, sistematizare, explicitare și printr-o foarte bogată colecție de contexte ce ilustrează fiecare sens.

Ceea ce s-a păstrat, în toate cele trei redactări – DLR-MS, DA, DLR – este metodologia cercetării, valabilă inclusiv astăzi, când aspirăm la utilizarea unor resurse și instrumente informatizate: stabilirea listei de cuvinte, pe baza unei colecții de texte (adnotate) scrise sau vorbite, extragerea de contexte, stabilirea sensurilor cuvintelor în contexte și gruparea contextelor după sens, stabilirea etimoanelor, documentare bazată pe bibliografia secundară (alte dicționare, studii de specialitate etc.), stabilirea relațiilor semantice interne (structura semantică a articolului lexicografic) și a celor externe (pe orizontală – sinonimie, antonimie, corelații; pe verticală – meronimie, holonimie, hiperonimie, hiponimie), rafinarea definițiilor.

Desigur, digitizarea instrumentelor de analiză a limbajului natural poate modifica major această paradigmă. Lexicografia se află, în prezent, la începutul unei noi generații de dicționare²⁹, a unui alt mod de a prezenta informația lexicografică, nu alfabetic, liniar sau tabelar, ci ca o structură poliedrică

²⁹ „In fact, the analytical approach of dictionaries as marked by the alphabet-based separation of semantically related words and the subdivision of lemmas into word senses and meaning components can now be complemented by more synthetic procedures as in thesauri, semantic networks, and lexical ontologies showing relationships between words, word senses, and conceptual categories” (Kinable 2017: *Introduction*). Vezi și prezentarea proiectului ENeL din volumul de față.

dinamică, în care toate informațiile (gramaticale, de sens, cele referitoare la uz și la formă, privite diacronic ori sincron, înregistrarea pronunției, relațiile semantice la nivelul întregului vocabular, corelațiile; cele metalingvistice precum imaginile, ilustrațiile etc.) să fie organizate ca bază de date, cu posibilitatea consultării după mai multe criterii, în funcție de interesul utilizatorilor, depășind chiar granițele unei singure limbi prin intermediul dicționarelor poliglote, care ar putea juca rolul de liant între mai multe tezaure.

4. Concluzie

Dicționarul limbii române este legat nu doar de istoria instituției academice, dar reprezintă, totodată, expresia identității lingvistice și culturale române. Contribuția lui A. Philippide, în pofida faptului că dicționarul a rămas într-o formă manuscrisă, nefinisată și nedefinitivă, este una însemnată, fiindcă principiile și metodologia redactării el le-a stabilit, fiind urmate, în bună parte, și în prezent. De aceea, credem că includerea manuscrisului dicționarului (cu toate scăderile inerente unei lucrări aflate în desfășurare) în lista izvoarelor secundare din bibliografia actuală a DLR este recomandabilă și poate deveni o sursă de inspirație pentru cercetătorii lexicografi de astăzi.

Bibliografie

- Cristea et al. 2012 = Dan Cristea, Radu Simionescu, Gabriela Haja, *Reconstructing the Diachronic Morphology of Romanian from Dictionary Citations*, în lucrările LREC (Language Resources and Evaluation Conference) din 2012, p. 923-927 (reprodus, integral, on-line pe: <https://profs.info.uaic.ro/~dcristea/papers/Reconstructing%20Diachronic%20Morpho-LREC%202012.pdf>)
- Croicu eds 1976 = Marieta Croicu și Petre Croicu (editori), *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, București, Editura Minerva, 1976.
- DA = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR). Volumul I. A–B. Tiraj nou, revizuit. București, Editura Academiei Române, București, 2012.
- DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. *Literele D–E, L–K, M–Z*. Tomul V – Tomul XIV, coordonate de Iorgu Iordan, Ion Coteanu, Al. Graur, Marius Sala, Gh. Mihăilă și elaborate de cercetători de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DLR-MS = A. Philippide, *Dicționarul limbii române*, manuscris, s.a. [1897–1905], păstrat în Fondul „A. Philippide” al Bibliotecii Academiei Române – Filiala Iași, provenit din donația Gheorghe Ivănescu; disponibil, în forma scanată, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași.
- Dumistrăcel 1978 = *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

- Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005.
- Kinable 2017 = Dirk C. J. Kinable, *At the crossroads of digital humanities and historical lexicography: The Middle Dutch 'seemly play (abel spel) of Winter and Summer' as a research case*, în „Digital Scholarship in the Humanities”. Volume 32, Issue suppl_2, 1 decembrie 2017, Oxford Academic, Oxford University press on behalf of EADH (accesibil on-line la adresa: <https://academic.oup.com/dsh/article/doi/10.1093/llc/fqx051/4436416/At-the-crossroads-of-digital-humanities-and?guestAccessKey=49bfccae-90e1-4ed2-aeec-c09d9893316f>).
- Littre 1873 = É. Littré, *Dictionnaire de la langue Française*, tome premier, A–C, Paris, Londres, Librairie Hachette et Cie, 1873.
- Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2008.
- Pascu 1991 = Ștefan Pascu, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înființare*, București, Editura Academiei, 1991.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966.
- Seche 1966/1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică, 1969.

Surse web:

<http://atilf.atilf.fr/>

<http://dictionnaires.atilf.fr/dictionnaires/ACADEMIE/index.htm>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5406710m/f24.item.zoom>

<http://portail.atilf.fr/cgi-bin/dico1look.pl?strippedhw=abeille&headword=&docyear=ALL&dicoid=ALL&articletype=1#ACAD1798>

<http://woerterbuchnetz.de/DWB/>

<http://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition>

<http://www.academie-francaise.fr/linstitution/lhistoire>

<http://www.accademiadellacrusca.it/it/laccademia/storia/>

<http://www.littre.org/>

<http://www.rae.es/la-institucion/historia/>

Dicționarul academic: sursă perenă de valorificări lexicale

C R I S T I N A F L O R E S C U *

*The Academic Dictionary –
a Timeless Source of Lexical Development*

Abstract: *The aim of this paper is to prove that the DA+DLR series, in spite of its unavoidable discrepancies (of the temporal, regional, graphic and orthographic kind), encompasses lexical values that are still insufficiently known and analyzed. While underlining the idea that the dictionary represents currently the largest Romanian lexical corpus that has been processed linguistically and lexicographically, the proof takes into account two revealing examples, based on two collective research projects and published in the volumes: DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște, 2008, „Alexandru Ioan Cuza” Publishing House, Iași (353 p.) and Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific versus popular, 2015, „Alexandru Ioan Cuza” Publishing House, Iași (711 p.).*

Keywords: *lexicographics features, lexicology, lexical group, exhaustive analysis.*

§ 1. *Dicționarul limbii române*, dicționar tezaur redactat sub egida Academiei, este finalizat din anul 2010, an care marchează publicarea ultimelor volume din cele 37 care-l alcătuiesc. Cele două serii supranumite „Seria veche, DA” și „Seria nouă, DLR”, bine cunoscute specialiștilor, cuprind paisprezece tomuri eșalonate astfel:

DA = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomurile I/1,2,3 și II/1,2,3. Literele A–De, F–Lojniță. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea / Tipografia Ziarului „Universul” / Imprimeria Națională, 1913 – 1949.

DLR = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu; acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. Tomurile I/3– I/8, IV – XIV. Literele D, E, L, M–Z. Tomul III. Literele Ț, K, Q. București, Editura Academiei, 1965–2010.

Acest dicționar reprezintă, la ora actuală, cea mai mare bază lexicală prelucrată lingvistic și lexicografic a limbii române.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/cristina_florescu.html.

Dorim să analizăm câteva aspecte privind modalitățile de valorificare a acestei surse lexicale fără echivalent în lingvistica și cultura română.

§ 2. Dicționarul academic înglobează aspectele esențiale ale structurii lexicale a limbii române.

i. Dimensiunea diacronică a acestui lexicon rezultă din: a) eșalonarea sensurilor, subsensurilor și structurilor sintagmatice ale românei, conform vechimii acestora; b) redarea citatelor exemplificatoare în aceeași ordine a derulării lor istorice; c) indicarea etimologiei.

ii. Dimensiunea diatopică a lexiconului este dată de teaurizarea aspectelor dialectale și reflectă cu minuție structura cuvintelor daco-române (în DLR) și românești, în general (în DA).

iii. Evitându-se exacerbările enciclopedice, sunt marcate, în funcție de extinderea în structura lingvistică a limbii, elemente ale **dimensiunii diastratice**, de cele mai multe ori subliniate de indici lexicografici care explică arealul terminologic al circulației, prin: a) prescurtări ale domeniilor socio-profesionale în care circulă un termen; b) paranteze de tipul „În limbajul ...”.

iv. Una dintre puținele obiectii aduse seriei vechi ține de concepția lui Pușcariu despre poziționarea și ponderea elementelor lexicale marcate (în evoluția istorică a limbii) expresiv: familiar, argotic, figurat, metaforic, poetic, afectiv etc.

Fiind unul dintre autorii articolelor care reiau, într-o nouă redacție, volumele DLR ale literei L, am observat punctual în cel fel se manifestă diafazia în DA. Este vorba, mai ales, de preluarea adecvată a unor încărcături metaforice din limba de origine, sau sublinierea unor evoluții semantice figurate pe teritoriul limbii române. Acest fapt este, în ambele serii ale dicționarului academic, un principiu de subtilitate lexicologică. Considerăm că ne găsim în fața unui element conceptual care asigură seriei DA perenitate. Dincolo de continuitatea evidentă, de legăturile inerente seriei vechi și noi ale dicționarului teaur al Academiei Române, DLR preia în mod concret, practic, subtilitățile semantice ale seriei lui Pușcariu cu privire la marcarea elementelor expresive ale românei¹. Ținem cont, în această comparație, de diferențele cantitative și tehnice dintre cele două serii academice. Dacă DA dispunea de „o mare” de date, DLR a avut la dispoziție „un ocean” de informații filologice.

Păstrând raportul corect dintre încărcăturile semice ale DA *versus* DLR, factor stabilit diacronic, diatopic și diastratic, facem afirmația că acest raport este păstrat și diafatic, **dimensiunea diafatică** fiind una dintre trăsăturile comune tuturor volumelor dicționarului teaur.

¹ De obște, tehnica minuțioasă lexicologică a Dicționarului Academiei este socotită ca fiind realizată mai ales sub influența lexicografiei franceze moderne, cf. și Seche: 1969, 46, 47; Busuioc: 2014, p. 73.

De exemplu, o comparație, amănunțită semic, a celor două serii, privind articolele *lăcustă* sau *lepădă*, *datorie*, *dărâma* etc., confirmă configurarea asemănătoare a disocierilor semantice *sens propriu* versus *sens figurat / poetic / familiar* etc. Afirmația este valabilă pentru toate volumele DLR.

Volumele seriei noi care cuprind redacția cea mai îndepărtată față de DA, din acest punct de vedere – al ponderii indicațiilor diafazice, sunt volumele realizate la Cluj, datorită modalității mai sintetice de redactare.

§ 3. În funcție de perspectiva cercetării, materialul cuprins în dicționarul academic reprezintă o bază de plecare pentru analize fie punctuale, fie amplu axate pe diferite grupuri lexico-gramaticale. Exemplele sunt nenumărate, iar disciplina lingvisticii românești și romanice a impus autoritatea necesară a acestui dicționar tezaur.

În mod logic, pe măsură ce filologia română evoluează, datele lexiconului academic sunt completate, reactualizate, reeșalonate. Ne confruntăm adesea cu păreri conform cărora se consideră că materialul lexical cuprins în DA+DLR este în totalitate cunoscut și analizat în literatura de specialitate, discuțiile analizelor lingvistice centrându-se, mai totdeauna, asupra limitelor inerente acestui lexicon tezaur. Fără discuție, în mod normal și obligatoriu, DA+DLR cuprinde un material mereu depășit, pe măsura evoluției limbii și a avansării cercetării lingvistice. Rezolvarea unor etimologii, corectarea unor relații polisemie / omonimie, găsirea unor atestări mai vechi, sunt numai câteva aspecte lingvistice care se modifică în timp, relaționarea cu redacțiile DA și DLR fiind necesară și permanentă.

Cu toate acestea, considerăm că masa lexicală a dicționarului nu este avută în vedere totdeauna *în totalitatea ei*. Două sunt motivele unei astfel de derulări a faptelor exegetice.

Cel dintâi motiv este obiectiv și ține de decalarea temporală a celor 37 de volume redactate pe parcursul a peste 100 de ani. În mod evident, concluziile unei cercetări derulate în acest interval de timp nu aveau cum dispune de totalitatea unor informații, rezumându-se la cele existente în momentul cercetării.

Al doilea motiv are la bază ceea ce am putea numi o prejudecată a cercetării care consideră că faptele incluse în acest lexicon au un statut oarecum elementar, știut. Pentru fiecare articol de dicționar în parte acest lucru poate avea doza sa de adevăr datorită caracterului inerent sintetic al lucrării. Însă, de cele mai multe ori, se neglijează *totalitatea* valențelor lexicale cuprinse în *toate* volumele dicționarului, în cazul analizelor unor grupuri lexicale asociate din diverse puncte de vedere, a unor câmpuri lexico-semantice, a unor terminologii, a unor elemente de diafazie etc.

Ne propunem să dăm două exemple susținute pe baza unor cercetări colective derulate în acest sens.

3.1. Primul exemplu demonstrează modul în care un studiu lingvistic contrastiv, privind două grupuri de derivate ale limbii române, contribuie la completarea informațiilor din literatura de specialitate, întemeindu-se pe analiza și excerptarea bazei lexicale DA+DLR **în totalitatea ei**.

Ne vom referi la rezultatele cercetării din cadrul proiectului *DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște* (cod CNCISIS 1609), desfășurat în perioada 2007-2008, la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași. Echipa de cercetare a fost formată din lingviști: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim, lexicografi care i-au avut alături pe informaticienii: Bogdan Aldea, Corina Forăscu, Marius Răschip. Valorificarea centrală a proiectului este reprezentată de volumul cu același titlu, publicat la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, în anul 2008 (353 p.), avându-i ca autori pe Cristina Florescu (coordonator), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim.

Din punct de vedere lingvistic, cercetarea vizează actualizarea și unificarea lexicografică, conform normelor DLR, a celor două grupuri de derivate din limba română cu sufixele *-ime* și *-iște* existente în toate volumele DA+DLR. Cartea cuprinde o serie de patru studii bazate pe materialul lexicografic, respectiv *DTLR^d*, dicționarul – bază de date care alcătuiește partea a doua a lucrării. Analizele lingvistice ale celor două grupuri de derivate sunt incluse în lucrarea rezultată din cercetarea proiectului menționat, și evidențiază: 1) raportul literar *versus* regional, 2) numărul și relevanța variantelor regionale, populare și literare ale derivatelor studiate, 3) circulația acestora în limba română literară veche *versus* modernă, 4) tipologia etimologiilor cuvintelor numite *primitive* (cuvintele care au intrat în limba română ca „formatori” etimologici ai sufixelor *-ime* și *-iște*)², 5) structura gramaticală a acestor primitive și a derivatelor corespunzătoare, 6) capacitatea derivatelor de a fi, la rândul lor, derivate/compose, deci capacitatea lor combinatorie. De asemenea, structura etimologică a derivatelor, încadrarea lor gramaticală și tipologia semantică sunt fapte care au permis considerații semnificative privind îmbogățirea fondului lexical al limbii române. Analiza s-a bazat în mod necesar și obligatoriu pe studiu statistic și efort taxonomic.

Literatura de specialitate de până la anul 2009 a fost studiată minuțios și, în urma confruntării și centralizării datelor, numărul tuturor lexemelor derivate cu cele două sufixe se ridică până la cca 350 de lexeme, inclusiv cu variantele lor fonetice. În urma cercetării cuprinse în proiectul respectiv, studierea exhaustivă și excerptarea materialului – din cele aproape 18.000 pagini ale

² În cercetarea din acest proiect, termenul *primitive* desemnează cuvintele de origine veche slavă, slavonă, bulgară și sârbă intrate în română cu terminația *-iște*, lexeme care au susținut formarea și dezvoltarea derivatelor românești cu respectivul sufix (Florescu 2007: 130) și cuvintele de origine latină și romanică susținătoare ale derivatelor românești cu sufixul *-ime*.

dicționarului academic al limbii române – au identificat un număr de 720 de elemente (inclusiv variantele fonetice)³. Este unul dintre motivele pentru care volumul rezultat al acestui proiect ieșean a fost introdus în bibliografia unor lucrări esențiale și prioritare ale Academiei Române: noua ediție actualizată și informatizată a dicționarului tezaur al limbii române (redactat, de asemenea, sub egida Academiei, proiect în curs de desfășurare din anul 2011) și volumul: *Formarea cuvintelor în limba română. Sufixe. Derivarea nominală și adverbială*. Partea 1 (București, Editura Academiei Române, 2015)⁴.

3.2. În al doilea caz, DA+DLR reprezintă nucleul unei analize lexicologice privind o terminologie specializată, cea meteorologică. Ne referim la proiectul *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic* (CNCSIS PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (2011-2016), realizat de lexicografii: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș; dialectologul Florin-Teodor Olariu; geografii: Liviu Apostol (specialist meteorolog) și Dan-Adrian Chelaru; informaticienii: Monica Păduraru (anul 2011) și Mădălin Patrașcu (anii 2012-2016). Scopul principal al proiectului a fost redactarea volumului (coordonat de Cristina Florescu): *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific versus popular*, publicat în anul 2015, la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (711 p.), având ca autori toți membrii proiectului și colaboratori pe lingviști: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț și Nistor Bardu.

Faptul că DA+DLR este nucleul unei astfel de analize lexicologice poate părea oarecum neașteptat din perspectiva unui proiect centrat asupra unor terminologii specializate, pentru că printre regulile de selectare a cuvintelor și sensurilor (sintagmelor, variantelor etc.) aparținând DA+DLR există două principii clare: 1) nu sunt avute în vedere cuvintele / sensurile (foarte) recent introduse în limbă: regula sedimentării lexicale; 2) nu sunt avute în vedere cuvintele strict (și unilateral) specializate: regula circulației în cel puțin două stiluri/variante stilistice ale limbii.

Proiectul și volumul avute în vedere se referă exact la două terminologii specializate.

Prima chestiune privește faptul că marea excepție a celor două reguli este limba populară (în sens dialectal). DA+DLR înmagazinează termeni, forme și sensuri dialectale, uneori atestate regional numai în una sau două localități. Se

³ Pentru amănunte privind: a) tehnica fișării celor 37 de volume DA+DLR, b) etapele derulării cercetării din respectivul proiect, c) noutățile lexicologice, etimologice, gramaticale și lexicografice ca rezultat al cercetării, a se vedea prezentarea proiectului în discuție din volumul de față.

⁴ Această Parte 1 a volumului bucureștean redactat sub egida Academiei Române citează derivatele în *-ime* cuprinse în Dănilă (Tamba): 2008, 23-83.

face acest lucru atât din motive recuperatorii (subiecții chestionarului dialectal au dispărut în cea mai mare parte), cât și pe baza unor considerații etimologice (caracterul arhaic al unor elemente regionale din zone conservatoare și valoarea acestor elemente pentru stabilirea structurilor etimologice sunt mereu avute în vedere în literatura de specialitate⁵).

Prin urmare, terminologia populară meteorologică se găsește cuprinsă în structura DA+DLR și oferă cercetătorului elemente mereu semnificative: *aburel* (Mold., Trans.) 'vânt mic', *aligní* (Mold.) 'a adia', *bastará* (Munt.) 'ceață de vară neprielnică semănăturilor', *băltag* (Trans.) 'vânt mare', *băltăgan* (sudul Mold.) 'vânt de est', *buștină* (Trans.) 'negură', *chercheriță* (Munt.) 'grindină mărunță', *ciorcoloș* (Trans.) 'țurțure', *dudet* (Trans.) 'tunet', *durdulă* (Trans.) 'scurtă ploaie torențială', *lumineală* (Olt.) 'înseninare', *uzoni* (Ban.) 'ploaie torențială', *vicodol* (Ban.) 'furtună puternică; vijelie', *vicolniță* (Bucov.) 'viscol', *vigădalm* (Trans.) 'vânt puternic însoțit de ploaie și/sau grindină', *viscoală* = (Trans.) 'viscol', *vântoaiie* (Mold.) 'vântoasă', *vântoc* (Munt.) 'vijelie', *vântoșele* (Maram.) 'vânt puternic', *vârcol* (Olt.) 'vânt puternic cu vârtejuri' ș. a.

În privința terminologiei științifice discuția legată de prezența acestor termeni în DA+DLR se diversifică.

În primul rând, avem de a face cu o terminologie științifică de tip special care cuprinde în centrul ei termeni din fondul principal de cuvinte: *aer*, *brumă*, *ceață*, *cer*, *fulger*, *furtună*, *lapoviță*, *nor*, *ploaie*, *tunet*, *trăsnet*, *vânt*, *viscol*, *zăpadă* etc. Am prezentat cu alte ocazii (cf. Florescu 2011: 190; Florescu 2014: 230) în ce măsură structură termenilor care denumesc fenomenele atmosferice corespunde disocierilor diastratice și diafazice ale limbii și cum se produce suprapunerea unor niveluri de limbă (literară și populară) în cazul unei asemenea terminologii.

În al doilea rând, în DA și, mai ales, în DLR se observă, la nivelul limbii literare a terminologiilor științifice, o tratare din ce în ce mai elastică a celei de a doua reguli (regula circulației în cel puțin două stiluri ale limbii). O serie întreagă de neologisme recente sunt cuprinse în lista de termeni ai dicționarului, fie că aparțin geologiei, geografiei, matematicii, arheologiei, medicinei sau farmaciei. Stratificările geologice, etapele dezvoltării istorice ale omenirii, temeni din chimie sau/și fizică, din fizică sau/și matematică pătrund adesea în corpusul DLR. Există o cauză bine întemeiată lexical și stilistic a acestui aspect: este vorba de ceea ce am putea numi *variante stilistică a limbajului lexicografic*. Motivația se întemeiază pe faptul că în bibliografia de bază a DLR există dicționare: enciclopedice, de strictă specialitate și de neologisme. Acestea înmagazinează cuvinte care ies din cadrul lexicologic inițial al DLR. Ele corespund din plin scopului informațional bine întemeiat pentru care au fost alcătuite. Dicționarele respective au o circulație uneori extinsă. Dar nu această

⁵ Cf. principiul de funcționare a DÉRom (urmașul declarat al REW) care cuprinde, în mod obligatoriu, și indicații dialectale ale zonelor regionale care corespund vechii României: România de sud-est, Italo-Romania, Galo-Romania și Ibero-Romania.

circulație a respectivelor lexicoane duce la implicarea unui termen de specialitate în lista DLR. Motivul acestei implicări este faptul că un termen de specialitate este lucrat într-un dicționar sau altul în funcție de specificul dicționarului. Astfel, un termen de strictă specialitate – prezent într-un dicționar care tratează respectiva terminologie – este relevant și ca structură lexicală neologică și va intra în lista de cuvinte a unui dicționar de neologisme, ori poate fi selectat într-un dicționar enciclopedic (unde apare o suită mozaicată de lexeme). Avem, deci, trei categorii de lexicoane care cuprind respectivul cuvânt. În acest fel, redactorul dicționarului tezaur are atestat cuvântul din trei direcții (direcția limbajului specializat, cea a limbajului neologic și cea a unor structuri enciclopedice) și astfel introducerea termenului respectiv în DLR este perfect întemeiată.

Așa se explică de ce se găsesc termeni meteorologici care desemnează fenomene și procese atmosferice în dicționarul tezaur al limbii române. Se adaugă, în cazul acestui limbaj, indicele înalt de utilizare a termenilor în cadrul buletinelor meteorologice. Vom da câteva exemple de termeni meteorologici, strict științifici, prezenți în DA+DLR: *alizeu*, *boreal*, *caloric*, *canicular*, *ciclonal*, *cumulus*, *deživra*, *levant* ('vânt'), *litometeor*, *meteor*, *meteoric*, *mistral* ('vânt'), *muson*, *paraselenă* ('fenomen fotometeorologic'), *parhelie* (idem.), *radiație*, *siroco* ('vânt'), *smog*, *tropopauză* ('strat atmosferic'), *troposferă* (idem.) etc.

Subliniem în mod special ideea conform căreia orientarea în corpusul DLR (fișarea, verificarea și recuperarea unor texte, revalorificarea unor sensuri, a unor atestări etc.) presupune *nu numai* analiza articolelor care reprezintă cuvinte desemnând fenomene atmosferice, ci *studiul tuturor cuvintelor* (aproape 180 000), din toate volumele DA și DLR. Am procedat astfel pentru că, adesea, sensuri specifice unui anume limbaj sunt înglobate lexicografic într-un articol în care elementul cu pricina se încadrează în polisemia unui cuvânt care este dominant semantic de cu totul altă trăsătură lexicală.

Datorită acestei perspective asupra obiectului de lucru, au putut fi recuperate lexeme specializate, semnificative. De exemplu, s-a avut în vedere și un lexem precum substantivul ȚIGĂN (DLR s.v. sensul 7): „(Prin Ban.; la pl.; în legătură cu verbe ca 'a ploua', 'a ninge', 'a pica') Măzărîche”. Structura semantică a cuvântului este amplă, însă, în afara sensului central care denumește etnia respectivă, celelalte sensuri numesc diverse animale, pești, insecte, plante, terenuri etc., toate având ca semă de bază un element care se referă la culoarea neagră. Caracteristicile sensului care desemnează fenomenul atmosferic 'măzărîche' indică limpede culoarea 'alb' sau lipsa unei culori – 'incolor'. Am considerat că avem de-a face cu un lexem independent, omonim, dezvoltat, probabil pe baza unui element sârb sau (mai puțin probabil) maghiar ori german. Specialistul dialectolog al echipei de autori, Florin-Teodor Olariu, ne aduce o informație suplimentară, care susține ipoteza unei origini sârbe a lexemului: „În graiul sârb din Carașova [comună din Banat] apare această echivalență: *țigani*

= *mielușei, măzărliche*, cf. răspunsul din ALR SN III h 797 punctul 37: *pádu țigáncici* = cad mielușei”⁶.

Se înțelege că *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (înglobat în volumul mai sus menționat) cuprinde mult mai mulți termeni decât cei inserați în DA+DLR: termeni strict științifici și, mai ales, termeni populari și regionali (numărul total al lexemelor din acest dicționar este de 1650 de cuvinte și variante). Însă stabilirea listei finale și conturarea noțională a multor elemente lexicale specifice nu ar fi fost posibile, în parametrii respectivi, fără studiul minuțios al tuturor lexemelor DA+DLR care formează baza de plecare a cercetării.

Se dovedește și în acest al doilea caz faptul că studiul integral al unui grup lexical limpezește structura semantică și etimologică a fiecărui lexem aparținând respectivul grup. Iar conturarea inițială a unui astfel de corpus nu se poate face fără o prealabilă analiză temeinică a tuturor volumelor *Dicționarului limbii române*.

§ 4. În concluzie, caracterul relativ conservator al lexiconului tezar poate produce spiritelor explozive o serie de frustrări și nemulțumiri. Seria volumelor DA+DLR are limite și inerente lacune. Însă *Dicționarul Academiei* dispune de două dintre cele mai de prețuit, la ora actuală, calități ale culturii române: stabilitate și caracter normativ. Conține în paginile sale, cu toate inevitabilele inconsecvențe (temporale, regionale, grafice și ortografice), valori lexicale ale cuvintelor limbii române încă insuficient cunoscute și analizate.

Bibliografie

- Busuioc 2014 = Maria Busuioc, *Breve historia de la lexicografía rumana*, în „*Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*”. Coordinadoras María Dolores Sánchez Palomino și María José Domínguez Vázquez. Volumen I, 2014, p. 65-83. Walter de Gruyter GmbH, Berlin / Boston.
- Dănilă (Tamba) 2008 = Elena Dănilă (Tamba), *Derivatele cu sufixul -ime*, în vol. *DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, p. 23-83.
- DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman* (a. 2008 – continuă) (subvenționat ANR și DFG a. 2008-2016); directori de proiect: Éva Buchi & Wolfgang Schweickard (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>).
- DTLR^d = DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, 2008, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” (353 p.). Autori: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim.
- Florescu 2011 = Cristina Florescu, *Probleme de semantică a limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, 395 p.
- Florescu 2011 = Cristina Florescu, *Eugeniu Coșeriu și cheștiunea relației dintre terminologiile științifice și cele populare*, în „*Anuar de lingvistică și istorie literară*” (ALIL), tom LI, 2011, Editura Academiei Române, p. 187-196.

⁶ Analiza etimologică amănunțită a acestui lexem (și a altora) cu posibilă origine sârbă va fi avută în vedere într-un studiu viitor.

Dicționarul academic: sursă perenă de valorificări lexicale

- Florescu 2014 = Cristina Florescu, *Terminologii științifice și populare. Considerații contrastive*, în numărul omagial Petar Atanasov din „Romanistika i balkanistika”, Skopje, 2014, p. 227-235.
- Rădulescu Sala 2015 = *Formarea cuvintelor în limba română. Sufixe. Derivarea nominală și adverbială*. Marina Rădulescu Sala (coord.). Partea 1, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*. I–II, București, Editura Științifică, II: *De la 1880 până astăzi*, 1969.
- Florescu et al. 2015 = *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific versus popular*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015 (711 p.). Autori: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu, Dan-Adrian Chelaru. Colaboratori: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Nistor Bardu.

O etimologie controversată: vorbă < (v. rom. *dvorbă* <) sl. *dvorība*

CARMEN - GABRIELA PAMFIL *

Une étymologie controversée:
vorbă < (anc. roum. *dvorbă* <) sl. *dvorība*

Résumé: Dans la première partie (I.) sont présentées les trois hypothèses formulées au cours du temps envisageant l'origine du mot *vorbă* (et *vorbi*): 1) lat. *verbum*, 2) étymologie interne (*vorbi* < anc. roum. *vorovi*) et 3) sl. *dvorība* (évolution sémantique de l'anc. roum. *dvorbă* «assemblée» soutenue surtout par l'évolution analogique du lat. *conventus* «assemblée» > *cuvânt*). La solution étymologique qu'on y propose met en valeur l'idée de l'étymologie interne: *vorbi* < anc. roum. *vorovi* < ukr. *hovoriti* et probablement l'anc. sl. *govoriti*; *vorbă* et *vorovă* sont postverbaux. Puisque l'étymologie *vorbă* < (anc. roum. *dvorbă* <) sl. *dvorība* est acceptée depuis longtemps par la plupart des linguistes, il s'imposait que la deuxième partie de l'étude (II.) soit un exposé des arguments (historiques et linguistiques) pour infirmer cette étymologie-là. Il est très probable que le sl. *dvorība* (> anc. roum. *dvorbă*) fût adopté par le roumain à l'époque de la formation des Principautés, comme terme administratif utilisé à la Cour. Ce mot-là est attesté tardivement dans la Moldavie du XVIIe siècle. À cette époque-là il gardait le phonétisme et le sémantisme de la langue d'origine (le slave), maintenus jusqu'à sa disparition (le XVIIIe siècle). En Valachie le slavonisme *dvorbă* n'est pas attesté. Mais ici on rencontre, dans le XVIe siècle, les premières attestations du verbe *a vorbi* (considéré par les adeptes de cette étymologie-là comme dérivé de *vorbă*). Par conséquent on peut soutenir qu'il n'y a aucune relation étymologique entre le slavonisme *dvorbă* et les mots «de déclaration» *vorbă* – *vorbi*. L'investigation sémantique et phonétique du matériel linguistique étudié impose la conclusion que l'origine éloignée du mot *vorbă* se trouve dans l'ukr. *hovoriti* et, probablement, dans le sl. *govoriti* adoptés par le roumain sous la forme *vorovi*. Dans la partie finale du travail (III.) sont présentés les arguments linguistiques qui soutiennent, d'une part, l'évolution du verbe *a vorbi* à partir de l'anc. roum. *a vorovi*, par des accidents phonétiques (la syncope de *o* sans accent et la dissimilation *v – v > v – b*), et, d'autre part, le fait que les mots *vorbă* et *vorovă* sont postverbaux.

Mots-clés: l'histoire de la langue Roumaine, étymologie, évolution sémantique et phonétique, étude sur les mots *vorbă* et *vorbi*.

* Textul de față reia studiul publicat în ALIL t. XXXIX-XLI, 1999-2001, Editura Academiei Române, p. 7-30, unde purta dedicația: „Domnului Ion Gheție la șaptezeci de ani, omagiu” (<http://www.alil.ro/?p=470>).

I.1. Asupra etimologiei cuvântului *vorbi*¹ s-au aplecat, de-a lungul vremii, numeroși lingviști români și străini, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale celui următor. Date fiind, pe de o parte, complexitatea problemei și, pe de altă parte, insuficiența materialului informativ supus investigației, ipotezele referitoare la originea acestui cuvânt, formulate în timp, au fost dintre cele mai diferite; inițial, s-a propus pentru *vorbă* un etimon latin, apoi o etimologie internă, și, în final, de pe la începutul secolului al XX-lea, un etimon slav, *dvoriba*, considerat, până astăzi, ca explicația cea mai plauzibilă².

Pentru că soluția etimologică propusă acum valorifică, în esență, unele ipoteze formulate ori sugerate în istoria (mai îndepărtată a) cercetării, argumentația, într-o primă etapă, se va cristaliza în jurul punctelor de vedere exprimate anterior, care vor fi prezentate critic și precumpănitor cronologic.

2. În *Scrisoarea Moldovei*, 1825, p. 333 (traducere târzie a lucrării *Descriptio Moldaviae*, redactată de D. Cantemir între 1714 și 1716), se dă cea dintâi explicație etimologică a lui *vorbă* din lat. *verbum*³ („lat. *verbum*, it. *parola*, mold. *vorba*”)⁴.

Deși pare curios, în *Lexiconul de la Buda* (1825) și în *Dicționarul academic* al lui Laurian și Massim (1876), lat. *verbum* nu este indicat ca etimon al lui *vorbă*⁵; aici, *verbum* apare doar ca echivalentul latin al unor semnificații ale rom. *vorbă* (‘cuvânt’, ‘discurs’, ‘conversație’ etc.), alături de alte sinonime, ca *vox*, *sermo*, *colloquium* etc.

Desigur, asemănarea formală și concordanțele semantice dintre rom. *vorbă* și lat. *verbum*, în condițiile cunoașterii insuficiente a legilor fonetice de evoluție de la latină la română, i-au putut determina pe lingviștii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea să admită că la originea rom. *vorbă* ar fi lat. *verbum*. Astfel, Timotei Cipariu, în *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (Blaj, 1854), deriva pe *vorbă* din lat. *verbum*, -a. În absența

¹ Cuvintele din familia lexicală *vorbi* (peste 30 la număr) au frecvență mare în limbă, fiind și foarte bogate semantic; *vorbă*, de pildă, are peste 40 de sensuri și subsensuri și intră în alcătuirea a peste 150 de sintagme, locuțiuni și expresii; a *vorbi*, principalul verb prin care se reflectă în română dimensiunea intersubiectivă (E. Coșeriu) a limbajului, are, la rândul său, 40 de accepții și intră în peste 90 de construcții fixe.

² A existat și ideea unei etimologii germanice, susținută de C. Diculescu, în ZRPH, XLI (1921), p. 427, la care autorul a renunțat în *Die Gepiden*, I, Halle, 1922. Vezi DR, II (1922), p. 884; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, 1986, p. 221.

³ Vezi Gh. Bogaci, *Note semantice „A vorbi, vorbă”*, în „Arhiva”, XLIV (1937), nr. 2-3, p. 251; G. Istrate, *D. Cantemir și problemele limbii*, în LR, XXIII (1974), p. 7.

⁴ Mențiunea „mold.” notifică circulația cuvântului *vorbă* în Moldova lui D. Cantemir. Totuși, în lucrările redactate în română, principele moldovean a preferat seria *vorovă*, *vorovi*, *vorovitoriu* etc., folosind *vorbă* extrem de rar (CANTEMIR, I. I, 194).

⁵ Unii cercetători au interpretat eronat explicațiile respective. Vezi Gh. Bogaci, *art. cit.*, p. 251; Werner Bahner, *Limba română în concepția lui Diez*, în LR, XVII (1968), p. 7.

vreunui alt exemplu care să ilustreze schimbarea lat. *e* > rom. *o*, el explica această transformare excepțională prin „analogia latină din *verto* – *vorto*”⁶. A. de Cihac, în *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I, *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfort, Berlin, București, 1870, s. v. *vorbă*, menționează, de asemenea, etimonul latin *verbum*, pl. *verba*, cu precizarea că „seulement le mot rom. a gardé l'acception du vocable latin; dans les autres langues romanes, *parabola* (*παράβολη*) a été substitué à *verbum*”. Fapt important, Cihac înregistrează și o formă *vorobă*, ca variantă învechită a lui *vorbă* (și nu a lui *vorovă*; el nu inserează, de altfel, în volumul al II-lea al dicționarului său, un articol *vorovă*). Lazăr Șăineanu, în *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 164, își însușește explicația lui Cihac: „*Verbum* a transmis românește, sub forma *vorbă*, toate nuanțele sale de sens”⁷. Chiar și A. Philippide, rigurosul neogramatic, în *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 66⁸, deriva pe *vorbă* din lat. *verbum*. În cursul universitar *Istoria sunetelor românești* (redacția M. Costăchescu)⁹, 1901, p. 393, detaliind pe etape evoluția fonetică, Philippide lărgeste totodată cadrul discuției: „lat. *verbum* > **verbesc* > **vărbesc* > *vorbesc* > *vorovesc*; *vorbă* și *vorovă* < *vorbesc*”. El introduce, așadar, două aspecte noi: 1) relația între *vorbă*, *vorbi* și *vorovă*, *vorovi*; 2) calitatea de postverbale a substantivelor *vorbă* și *vorovă*¹⁰. S. Pușcariu, în DR, III (1924), p. 838, plecând de la existența maced. *vârghešc* „dojenesc”, se întreba, la rândul său, dacă „*vorbesc* al nostru nu reprezintă și el un **vărbescu*, derivat din *verbum*”¹¹. În același articol, lingvistul clujean constata că *vorbă* ar fi „un postverbal din *vorbi*”, concedând că „apropierea de slavul *dvorība* ar putea fi ulterioară” (*ibidem*). Pentru etimonul *verbum* a optat și Th. Capidan (DR, III, 1924, p. 1088). De asemenea, romanistii Fr. Diez și A. Mussafia consideră că rom. *vorbă* provine din lat. *verbum*. F. George Mohl, în *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, Paris, 1899, p. 200, conștient, ca și Cipariu, de imposibilitatea transformării lat. *é* în rom. *ó*, propune o formă latinească populară „**vorbum* > **vorba*, care ar fi existat în limba soldaților din

⁶ Vezi Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, București, 1987, p. 193; cf. și vol. II, București, 1992, p. 93.

⁷ În *Dicționarul universal al limbii române*, Șăineanu oferă – cum se va arăta la locul potrivit – o cu totul altă explicație.

⁸ Vezi și noua ediție, *Opere alese*, București, 1984, p. 54, cf. p. 230.

⁹ Manuscris păstrat la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași.

¹⁰ În *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 193, lingvistul ieșean va propune o altă etimologie, care va fi comentată mai jos.

¹¹ Pușcariu trimitea la studiul lui Iorgu Iordan. *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920, p. 65, care mai degrabă respingea etimonul lat. *verbum*: „Dacorom. *vorbesc* «sprechen» < *verbum* (?); în macedor. lipsește reflexul latinescului *verbum*, totuși *vârg'escu* rezultă mult mai ușor decât dacorom. *vorbesc* dintr-un radical *verbum*”. Pe vechiul *vorovă* Iordan îl consideră „derivat imediat de la verbul *vorovesc* = *vorbesc*” (p. 190).

Dacia, de unde dr. *vorbă*¹². Pentru W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1924, lat. *verbum* ‘Wort’ se regăsește numai în ital., span., port. *verbo*.

Contestarea etimonului latin *verbum* s-a făcut întotdeauna numai cu argumente de fonetică istorică. În sprijinul aceleiași idei mai poate fi invocat și faptul că rom. *vorbă* nu este atestat deloc în secolul al XVI-lea; el apare sporadic abia către jumătatea secolului al XVII-lea în Muntenia: *să facem vorbă* (*vorovă* mold.) PRAV. 29; în textele din Moldova, *vorbă* este puternic concurat de *vorovă* și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; prima atestare de care dispunem este din *Letopisețul* lui Miron Costin: *au făcut vorbă cătră craiul*. O. 284; în Transilvania, *vorbă* își face apariția abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea, fiind și astăzi în concurență cu *vorovă*, la nivelul graiurilor. Deși sunt destule cazuri de atestare târzie a unor cuvinte moștenite, totuși un cuvânt cu asemenea încărcătură semantică și-ar fi manifestat neîntrerupt existența, dacă ar fi provenit din latină. Mai mult, dacă româna ar fi moștenit lat. *verbum* ‘cuvânt’, nu ar mai fi fost necesară crearea unui sinonim *cuvânt* < lat. *conventus* ‘adunare’, *conventum* ‘înțelegere’.

3. B. P. Hasdeu este primul lingvist care, în *Cuvente den bătrâni*, tomul I, București, 1878, intuiește că *a vorbi* și *a vorovi* reprezintă unul și același cuvânt; el greșește însă când consideră că *vorovi* a rezultat din *vorbi*, prin „propagațiunea... progresivă [a lui *o*], însoțită de asimilațiunea labialelor” (p. 417)¹³. Gr. Crețu, într-o notă explicativă din *Lexiconul slavo-românesc* al lui Mardarie Cozianul, editat în 1900, propune o etimologie internă pentru *vorbă* și *vorbi*, în relație directă cu *vorovi*, căruia îi atribuie origine slavă: „Forma relativ nouă *vorbă*, în loc de *vorovă*, este un substantiv verbal de la *vorbire*, și acesta s-a făcut din mai vechiul *vorovire*, prin sincoparea lui *o* al doilea neaccentuat și o ușoară disimilație a lui *v* din grupul *rv*; iar *vorovire* nu este decât sl. **ГОВОРИТИ** metatezat în **ГОРОВИТИ**, în care apoi s-a asimilat guturala inițială. Am zis că formele *vorbă*, *vorbire* sunt relativ nouă, pentru că nu le-am putut găsi în nici un monument anterior *Lexiconului* acestuia din 1649. Cea mai veche carte cu dată sigură din *Chrestomatia* d-lui Gaster, unde se află o asemenea formă, este *Apostolul* de la București, 1683” (p. 389). Din păcate, ipoteza profesorului hușean, pe care vom încerca s-o argumentăm în partea a III-a a studiului de față, nu a avut ecou în epocă¹⁴.

Ov. Densusianu, care citise lucrarea lui Crețu înainte de tipărire, adoptă ipoteza acestuia, susținând, în *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, p. 74, cam aceeași evoluție, la care însă va renunța mai târziu: „Considerăm

¹² *Apud* Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome premier, Paris, 1901, p. 74; în versiunea românească, *Istoria limbii române*, I, București, 1962, p. 59.

¹³ Vezi și noua ediție B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul I, București, 1983, p. 408.

¹⁴ Singur Gh. Bogaci, în *art. cit.*, p. 252-253, se referă la soluția etimologică a lui Gr. Crețu, dar introduce unele inexactități în legătură cu contribuțiile acestuia.

cuvântul românesc [*vorbă*] ca un derivat postverbal al lui *vorbi*. Or, forma cea mai veche a lui *vorbi* este *vorovi*, care nu are nimic de-a face cu *verbum*".

4. Câțiva ani mai târziu, slavistul bulgar St. Roman sky, în articolul „*Vorbă*” und „*vorovă*”, apărut în „*Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*”, Leipzig, XIII (1905-1907), p. 106-108, fixează rădăcinile modernului *vorbă* în v. rom. *dvorbă* (< sl. *dvorība*). Din punct de vedere fonetic, evoluția *dvorbă* > *vorbă* nu pune probleme; grupul *dv* s-a redus la *v*, ca în *dvornic* > *vornic* (cf. *dvorniceasă*, *dvornice*, *dvornicie*). Dificultatea constă în explicarea evoluției semantice. Pentru Romansky, veriga de legătură între *dvorbă* și *vorbă* o constituie verbul v. rom. *dvorbi* (< sl. *dvorbiti*). El propune două posibile evoluții semantice. Într-o primă ipoteză, sensul ‘a sluji la biserică, a face o slujbă religioasă’ al v. rom. *dvorbi* (derivat din *dvorbă* ‘slujbă la curte’) s-ar afla la originea accepțiilor ‘a se închina, a se ruga; a spune, a rosti o rugăciune’, pe care le ilustrează cu două exemple din Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților: dvorbindu-l cetașii lui și îmbiindu-l în toate pohte să să dezmierde și să-și petreacă... și aflând pre sfântul Polihroni dvorbind la sfântul jărtavnic*. Interpretarea semantică este eronată. În aceste contexte *dvorbi* nu are sensul ‘a se ruga’, ci ‘a sluji’, cum remarcă P. P. Panaitescu¹⁵. Romansky apreciază că sensul ‘a se ruga; a spune, a rosti o rugăciune’ al v. rom. *dvorbi* ar fi putut constitui nucleul din care s-ar fi dezvoltat ulterior semnificațiile modernului *vorbă*.

Mai plauzibilă i se pare însă cea de-a doua ipoteză, în care v. rom. *dvorbi* este derivat „direct” dintr-un sl. *dvorbiti*, descoperit în versiunea slavonă a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, cu un sens diferit față de cel indicat de editorul P. A. Lavrov, anume ‘a interveni pentru cineva; a pleda pentru cineva’; și, de aici, ‘a vorbi’. Verbul *dvorbiti* ar fi o variantă a sl. *dvoriti* (> rom. *dvori*), căruia Romansky îi imaginează următoarea evoluție semantică: a sluji la curte – a vorbi cu bunăvoință – a interveni în favoarea cuiva – a ruga pe cineva, a se ruga – a vorbi. Și conchide: „Sensul verbului trebuie să fi influențat înțelesul substantivului *dvorbă*, care există în limba modernă numai în forma *vorbă*”¹⁶. În finalul articolului, St. Romansky se referă la cuvintele *vorovă* – *vorovi*, sinonime, în textele vechi, cu *vorbă* – *vorbi*. El atribuie rom. *vorovi* origine ucraineană, explicând evoluția printr-o metateză reciprocă: ucr. *hovoriti* > **hovoresc* sau **вовoresc* > *vorovesc* (cf. ucr. *mohila* > *movilă* > *moghilă*).

Etimologia ucraineană a verbului *vorovi* (< *hovoriti*) a fost diferit apreciată de lingviști: a fost acceptată de P. Skok¹⁷, S. Pușcariu¹⁸, H. Bruske¹⁹,

¹⁵ În articolul *Urme feudale în vocabularul limbii române*, în SCL IX (1958), p. 170.

¹⁶ „Die Bedeutung des Verbums muß die Bedeutung des Subst. *dvorbă* beeinflussen haben, das in der heutigen Sprache unter der Form *vorbă*” (p. 107).

¹⁷ În „*Slavia*” IV (1923), p. 336.

¹⁸ În DR III (1924), p. 380. În *Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1959, p. 153 (§ 91), Pușcariu va invoca un sl. *govoriti* ca etimon al lui *vorovi*: „Dacă *vorovi* s-a născut din

Ion Gheție²⁰; primită cu rezervă de Kr. Sandfeld-Jensen²¹ și de autorii dicționarelor actuale (DM și DEX); respinsă de A. Philippide²², H. Tiktin²³, Ov. Densusianu²⁴ și alții. Aceștia din urmă au propus – cum vom vedea – diferite etimoane slave. Li se adaugă, în ultimele decenii, G. Mihăilă, care, într-o notă la *Cronica lui Moxa*, din *Cuvente den bătrâni*, tomul I, preciza că „verbele *a vorbi* și *a vorovi* au etimologie diferită: primul provine de la subst. *vorbă*, *dvorbă* (< slavon. *дворьба* ‘serviciu la curtea domnească’), în timp ce al doilea se explică, mai degrabă, prin v. sl. *зговоруму* ‘a zice, a spune’” (p. 592)²⁵.

În schimb, derivarea cuvântului *vorbă* din v. rom. *dvorbă* (susținută și de analogia evoluției lat. *conventus* > rom. *cuvânt*) s-a impus, fără a mai fi supusă vreodată unei necesare revizuirii. Cealaltă ipoteză, a unei evoluții directe dintr-un slav *dvorbiti* a fost ignorată, după ce, în 1910, A. Philippide atrăgea atenția că verbul *dvorbiti* din textul slavon al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* „este într-adevăr egal cu *dvorbesc*, dar nu în felul cum crede dl Romansky, că adecă verbul român ar fi împrumutat din slavonește, ci, din contra, *dvorbiti* din textul slav al *Învățăturilor lui Neagoe* este foarte probabil un românism” (*ibidem*). Și pentru G. Mihăilă *dvorbiti* ‘a sluji la curte’ este „derivat specific slavonei românești, alături de *dvoriti*”²⁶. Faptul că există atestări ale verbului *a vorbi* în Muntenia secolului al XVI-lea (într-un document din 1550, ap. STOICESCU, S. D. 161, și la CORESI, L. 389/8) vine, de asemenea, în sprijinul ideii că sl. *dvoriti* a putut deveni *dvorbiti* sub influența rom. *vorbi*.

Primul care a adoptat soluția etimologică propusă de Romansky a fost L. Șăineanu. În ediția a III-a a *Dicționarului universal al limbii române* (1914), s. v. *vorbă*, se precizează: „[Vechi rom. *dvorbă* «curte domnească și adunare la sfat»... = slav. *dvoriba* «curte», de unde formele reduse munt. *vorbă*, și mold. *horbă*..., cu sensul de «adunare» și de «vorbire», noțiuni înrudite și analoge sinonimelor *cuvânt*, *taifas* etc. (v. *vorovă*)]”. *Vorovă* „pare de aceeași origină cu *vorbă* (printr-un intermediar rusesc)”; *vorovi* este derivat din *vorovă*. H. Tiktin, în *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Band II, Bukarest, 1895,

slav. *govoriti*, cu același sens, trebuie să presupunem, alături de o asimilație (**vorovi*), o metateză reciprocă între *v* și *r*”.

¹⁹ În *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, Jahresb. XXVI-XXIX (1921), p. 44: *vorovă* < ucr. *hovor* „das Sprechen”.

²⁰ *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 196; *Graurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, 2000, p. 131.

²¹ În Jahresb. XXXIII, p. 499; fonetismul nu ar fi justificat satisfăcător.

²² În studiul *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1910, p. 87.

²³ În *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* [Band I–III], Bukarest. 1903-1924.

²⁴ În GR. S. II (1925), p. 17.

²⁵ Vezi și art. *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien”* (III), RRL XXI (1976), nr. 1, p. 64.

²⁶ În studiul *Originalul slavon al „Învățăturilor” și formația culturală a lui Neagoe Basarab*, care prefațează ediția *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, București, 1970, p. 100. Vezi și P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 170.

înregistrase cuvântul *dvorbă* „Aufwartung, Huldigund bei Hofe, Cour”, provenit din Ksl. *dvorība* (aşadar fără a face vreo relație cu *vorbă*), în seria lexicală *dvoreálă, dvoreán, dvorenésc, dvorenín, dvorí* (cu varianta *dvorbi* < Ksl. *dvoriti*). Însă în volumul al III-lea al dicționarului (1924), cuvântul *dvorbă* devine varianta învechită a lui *vorbă*, în temeiul articolului lui Romansky: „Et. Ksl. *dvorība* (altrum, *dvorbă*). «Aufwartung», siehe WEIG. JB. XIII, 106, zur Form vgl. *vórníc = dvorínikŭ*”, s. v. *vorbă*. Originea *vorovaei* „ist dunkel, Ksl. *góvorŭ* «Lärm», *govoriti* «reden» etc. stehen lautlich zu weit ab”. *Vorbi* este derivat din *vorbă*.

Ov. Densușianu, în *Semantism anterior despărțirii dialectelor* (GR. S. II, p. 16-17)²⁷, reluând discuția despre originea cuvintelor *vorovi* (*vorbi*) – *vorovă* (*vorbă*), se dezice de ipoteza propusă în 1901: „e greu de admis că *vorbi* ar fi rezultat direct din *vorovi* prin sincopa celui de al doilea *o* și trecerea lui *v* la *b* după *r*” (p. 16). El susține, de astă dată, că aceste cuvinte nu pot fi decât de origine slavă, dar respinge etimonul ucr. *hovoriti* pentru *vorovi* și reconstituie un v. sl. **dvoroviti* (derivat din *dvorŭ* ‘curte domnească’), cu semnificația ‘a se aduna la curte, a sta de vorbă acolo’, înrudit cu sârb. *dvorovati* ‘a sta, a petrece la curte sau aiurea’ și cu pol. *dworowac* ‘a glumi, a lua în râs’. Pentru explicarea originii cuvintelor *vorbă* și *vorbi*, el invocă, asemenea lui Romansky, v. rom. *dvorbă* (< v. sl. *dvorība*) ‘slujbă’ și *dvorbi* ‘a sluji’ și ‘a recurge la ajutorul cuiva, a ruga pe cineva’. Densușianu presupune că introducerea lui *vorovi* și *vorbi* în română va fi fost favorizată de judecățile de la curte²⁸: „despre cei care luau parte la aceste judecăți s-a zis că «*voroveau*», «*steteau la vorovă*», «*la vorbă*» și pe urmă *a. vorovi, a vorbi* a ajuns să însemne același lucru ca *a cuvânta*, să-l înlocuiască chiar pe acesta în cele mai multe părți” (p. 16-17)²⁹. Lingvistul bucureștean încadrează această evoluție semantică în seria unor evoluții analoge: gr. *ὄμιλία* ‘convorbire’ și *ὄμιλημα* ‘subiect de conversație’ > *ὄμιλεῖν* ‘a se întâlni, a se aduna’; *ἀγορεύειν* ‘a vorbi, a ține o cuvântare’ < *ἀγορά* ‘adunare’; v. germ. *mahal* ‘adunare, judecătorie, vorbire’ > *mahalen* ‘a vorbi’; lat. *conventus* ‘adunare’ și, de aici, ‘ceea ce se spune într-o adunare’, ‘convorbire’ > *cuvânt* și *cuvânta*; maced. *zbor* ‘vorbă, cuvânt’ (*zburâre* ‘a vorbi; vorbire’) < bulg. *sborŭ* ‘adunare; vorbă’ etc. – fapt care i-a asigurat credibilitatea.

În *Originea românilor*, volumul al II-lea, Iași, 1928, A. Philippide renunță la ideea originii latine a cuvântului *vorbă*. Aici, el admite că *vorbă* (< probabil v. rom. *dvorbă*) și *vorbi* au etimologie slavă: v. bulg. *dvorŭ* ‘aula’, *dvorovati* ‘commorari’, *dvoriti* ‘servire’, *dvorība* ‘servitium, ministerium, die Aufwartung’. Cu acest prilej, învățatul ieșean face remarcă, foarte importantă,

²⁷ Vezi și *Opere*, I, București, 1968, p. 597-598.

²⁸ Vezi și *Opere*, III, București, 1977, p. 79.

²⁹ P. P. Panaitescu, în *art. cit.*, p. 171, respinge interpretarea lui Densușianu.

că atât *vorbă* și *vorbi*, cât și v. rom. *vorovă* și *vorovi* au avut încă de la început aceleași înțelesuri. El consideră că „aceste cuvinte s-au născut din împrejurările de «a sta în cercul familiei», «a se găsi împreună cu alți oameni de serviciu la curtea lui Vodă ori la curtea boierului»” (p. 193). Și adaugă: „un înțeles analog s-a dezvoltat la bulgarul *dvorja* «persuader, exhorter, se concerter»” (*ibidem*).

Tot în aceeași perioadă, Gh. Bogaci, în *art. cit.*, p. 251-261, încearcă să argumenteze ideea că pentru cercetarea originii cuvântului *vorbă* trebuie reținut sensul ‘a peți, a curta’, care s-ar regăsi în numeroase cuvinte slave cu rădăcina în *dvorŭ* ‘curte’.

Și pentru I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, Partea I, *Dicționarul limbii din trecut și de astăzi*, București, 1931, *vorbă* ar fi derivat din v. rom. *dvorbă* (< vsl. *dvoriba*), la fel, pentru A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

O primă sinteză a rezultatelor – în fond modeste – la care s-a ajuns în cercetarea acestei probleme, apare la Alexandru Cioreanescu, în *Diccionario Etimologico Rumano*, La Laguna, 1958-1959: „Origine incertă. Pare să provină din sl. *dvoriba*, de la *dvoru* «curte» (Tiktin; Candrea; Densusianu, GR. S., II, 16), prin intermediul unei evoluții ca aceea a lui *cuvânt* < *conventum*. Prezența lui *horbă* «adunare» la Dosoftei (Iordan, BL, IX, 57) și «vorbă» la Neculce pare să confirme această ipoteză. Totuși *dvorbă* apare în limba veche cu sensul de «serviciu la curte» și nu se confundă niciodată cu *vorbă*, pe de altă parte, *vorovă* nu a căpătat o explicație satisfăcătoare. Der. din lat. *verbum* (Cipariu, *Gram.*, 320: Șăineanu, *Semasiol.*, 164; cf. Romansky, *Jb.* XIII, 106-8) nu este probabilă. Uz general (ALR I, 28). După Herescu, ZRPh., LXXII, 388-91, a existat o «fuziune populară» între cuvântul lat. și cel sl.»³⁰. Această ultimă ipoteză nu reprezintă o noutate. O. Densusianu în 1925 lansa o supoziție asemănătoare: „Aceste cuvinte [*vorbă*, *vorbi*, *vorovă*, *vorovi*] se prezintă ca un grup semantic care a apropiat forma moștenită din latină de câteva altele de proveniență străină»³¹.

Al. Rosetti, în *Istoria limbii române*, III. *Limbile slave meridionale*, București, 1940, p. 64, reia ipoteza Romansky – Densusianu, anume, dr. *vorbă*: cf. v. sl. *dvoriba* ‘servitium’, *dvoriti* ‘servire’ (pentru sens, trebuie plecat de la ‘bei Höfe dienen’, Romansky, Weig.Jb., XIII, 106 sq.)³².

G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, în ciuda faptului că susține aceeași etimologie (sl. *dvoriba*) pentru *vorbă*, lărgeste perspectiva cercetării, încercând să fixeze momentul pătrunderii cuvântului *dvorbă* în limba română. Sl. *dvoriba* ‘serviciu, vizită la curte, omagiu’, și descendentul acestuia, v. rom. *dvorbă* ‘slujbă la curte’, nu puteau fi cercetate de lingvistul ieșean decât

³⁰ Citat după traducerea românească a acestui dicționar, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2001.

³¹ În *art. cit.*, p. 17.

³² Vezi și ediția definitivă, București, 1986, p. 316: cf. p. 289.

în relația firească cu realitatea la care se referă, anume curtea feudală și, implicit, momentul întemeierii Principatelor (secolul al XIV-lea). Constatând unele inadvertențe între faptele de limbă – formele palatalizate, de tipul *vorg'i*, și variantele moldovenești *horbă*, *horbi* – și propria sa concepție privind vechimea respectivelor fenomene lingvistice, savantul ieșean formulează unele explicații suplimentare, menite – în opinia sa – să lămurească lucrurile. Cum, pentru G. Ivănescu, palatalizarea labialelor „s-a petrecut cel mai târziu prin veacul al X-lea sau al XI-lea” (*ibidem*: 332), iar prefacerea lui *v-* > *h-* a fost, de asemenea, anterioară întemeierii Principatelor (*ibidem*: 485), urma că sl. *dvorība* ‘serviciu, vizită la curte, omagiu’ a ajuns să însemne ‘vorbire, vorbă’ numai în situația în care cuvântul va fi fost introdus „mai înainte de întemeierea țărilor, pe vremea acelor voievodate româno-slave din Ardeal, de prin secolele al IX-lea – al XI-lea”. Realitatea lingvistică infirmă această ipoteză. Consecința imediată ar fi fost, în acest caz, ca în Transilvania sl. *dvorība* să fi lăsat și primele urme. Or, cum am precizat deja, aici *vorbă* apare în texte mai târziu decât în Principate, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, fiind și astăzi puternic concurat, în graiurile populare, de *vorovă*. Ivănescu precizează, în același context, că altul va fi fost statutul slavonismelor *a dvori* ‘a sluji’ și *dvorean* ‘curtean’, care „sânt în mod sigur din epoca întemeierii țărilor” (*ibidem*).

II.1. Probabil că sl. *dvorība* (> rom. *dvorbă*) va fi pătruns în română în epoca întemeierii Principatelor, odată cu slavonismele *dvoriti* (> rom. *dvori*)³³ și *dvorjaninŭ* (> rom. *dvorean*), ca termen administrativ, de curte. Cuvântul este atestat târziu, cu fonetismul slav menținut în secolul al XVII-lea, iar atestările de care dispunem provin numai din Moldova.

Originarul slavon apare într-un document din 1611, menționat de P.P. Panaitescu³⁴, în care se vorbește despre casa unde locuiesc călugării de la mănăstirea Secul (Iași) „când vin na *dvorbah* (pentru slujbe)”.

V. rom. *dvorbă* ‘slujbă, serviciu la curte’ figurează rar în documentele românești³⁵, indiciu că va fi avut o circulație foarte restrânsă la aristocrația cultă moldovenească. Este întâlnit într-un înscris moldovenesc din 1678, în *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, 1988, s. v. *dvorbă*. Cu același sens, cuvântul mai apare într-un act din secolul al XVII-lea, la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, p. 129. Într-un zăpis

³³ Verbul *dvori* ‘a sluji, a servi pe cineva’ apare în secolul al XVI-lea la Coresi, precum și în documentele din secolele al XIV-lea – al XVII-lea; în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, *dvori* este atestat în toate cele trei țări românești (vezi *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*. București, 1987, s. v.).

³⁴ Autorul indică colecția *Documente privind istoria României. A. Moldova*, sec. XVII-3, p. 26.

³⁵ În DRH, seria A. *Moldova* și seria B. *Țara Românească*, cuvântul *dvorbă* nu figurează.

din 1662, este atestat și sensul ‘sfat domnesc’: „*dvorbă curțai Măriei Sale domnului*”³⁶, care, în textele literare, va evolua spre ‘adunare, mulțime’.

2. Scriitorii moldoveni din secolul al XVII-lea au îmbogățit semantismul cuvântului³⁷. De la sensul etimologic ‘serviciu, slujbă (la curte)’³⁸, Varlaam, Gr. Ureche, M. Costin, Dosoftei ș. a. au dezvoltat semnificația ‘slujbă religioasă; rugăciune’ (la Dosoftei și ‘slavă, binecuvântare’): *Să ne agiute noao... cu dvorba și cu ruga lor*. VARLAAM, O. 25^V/1. *Carii dvoriț la Domnul în casă... Și noptâle tăind dvorbă lungă (binecuvântați pe Domnul B 1938), Vă rădicaț mânule pre rugă*. DOSOFTEI, O. I, 300.

Teoretic, acest sens ar fi putut evolua, în timp, cu fonetismul *dv-* > *v-*, spre valorile „dicendi”, ‘adresare către cineva; vorbire, vorbă’. În realitate, *dvorbă* și-a păstrat până la dispariția din limbă fonetismul slav, asemenea întregii familii lexicale (*dvori*, *dvorean*, *dvorbitor*, *dvoreală*, *dvorelnic*), iar dezvoltarea semantică s-a limitat la ‘rugăciune către Dumnezeu’. În mod simetric, verbul *a dvori (advorbi)* a stagnat la semnificația ‘a sluji la biserică; a se ruga lui Dumnezeu’: *Chemarea svinților ce-i chemăm ca să dvorbască pentru noi către Domnul Dumnedzeu*. VARLAAM, O. 25^V/1.

În această epocă, pentru ideea de ‘exprimare, comunicare verbală’, în textele moldovenești, pe lângă *a cuvânta*, *a grăi*, *a spune*, *a zice* etc. erau uzuale *a vorovi* – *vorovă*. În Muntenia însă, *vorbă* și, mai ales, *a vorbi* erau frecvente în secolul al XVII-lea: *Să facem vorbă (vorovă mold.)*. PRAV., 29. *Ce graiuri și ce vorbe vei vorbi*. NEAGOE, ÎNV. 270 ș. a.

Așadar, faptele de limbă nu conduc spre constatarea unei legături genetice între *dvorbă* și *vorbă*, întrucât: 1) în Muntenia, slavonismul *dvorbă* nu este atestat; în schimb, aici apar, în secolul al XVI-lea, primele atestări ale verbului *a vorbi* (considerat a fi derivat din *vorbă*): *Acel om va vorbi cu mine* (a. 1550). STOICESCU, S. D. 161; *Cela ce ne-au vorbit pentru această lume rea*. CORESI, L. 389/8. *Vorbă* apare, însă, în texte în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în *Pravila* lui Matei Basarab și în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*; 2) în Moldova, *dvorbă* este atestat în secolul al XVII-lea și tot acum apar primele atestări ale cuvintelor *vorbă* și *vorbi*: *E vorba de unul din aceste două popoare*. M. COSTIN, O. 222. *Încearcă să vorbească prin semne*. id. ib. 232. La Dosoftei apare varianta populară, cu *v-* > *h-* (care dovedește circulația cuvântului în graiuri): *Fără nemică frică de celea ce-ș cugeta a horbi*. V. S. decembrie 214^V/26.

³⁶ Vezi Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/I, p. 202, ap. STOICESCU, S. D., 24.

³⁷ Vezi și *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780)*. *Termeni regionali*.

³⁸ De la același sens s-a creat și accepția ‘sprijin, ajutor’: *Pre cei din grele scârbe Le fii, Fecioară, dvorbă*. DOSOFTEI, O. I, 339. Cf. și *dvorbitor*, -oare ‘ajutor, sprijin’: *Eu voi fi rugătoare fi dvorbitoare către iubitul meu fiu*. VARLAAM, în *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780)*. *Termeni regionali*.

Concluzia firească, în această situație, ar fi că între slavonismul *dvorbă* ‘slujbă; adunare’ și cuvintele „de declarație” *vorbă* – *vorbi* nu se poate reconstitui nici o relație etimologică.

Și totuși, între cele două serii lexicale s-au produs, în timp, apropieri, chiar interferențe. Influențele s-au exercitat însă dinspre *a vorbi* – *vorbă* spre slavonismele respective. Astfel, asemănarea formală între *dvori* și *vorbi* a făcut ca la un moment dat, probabil în Muntenia secolului al XVI-lea, să apară, prin atracție paronimică, varianta *dvorbi* și, de aici, și cuvântul *dvorbitor*, *-oare*³⁹. Poate că sensurile ‘a se ruga lui Dumnezeu’ și ‘rugăciune’ ale cuvintelor *dvor(b)i*, respectiv *dvorbă* se vor fi constituit în contexte în care predomina ideea adresării către divinitate: *Chemarea svinților ce-i chemăm ca să dvorbască pentru noi către domnul Dumnedzeu... ca pre niște slugi și priiatini lui Dumnedzeu, înaintea căruia dvorbăsc și-l proslăvăsc, nu ca cu putearea lor să ne agiute noao, ce cu dvorba și cu ruga lor să ne împreune noao darul lui Dumnedzeu*. VARLAAM, O. 25^v/1. *Cu inemă curată și frântă și cu frică să dvorim la rugă naintea lui D[u]mn[e]dzău să ne ierte de greșeale*. DOSOFTEI, V. S. mai 134^v/23.

Semnificația ‘sfat domnesc’ (atestată documentar) a generat sensul ‘adunare, reuniune’. Cu acest sens, *dvorbă* apare la aceiași scriitori moldoveni (*Dvorba îngerilor*. VARLAAM, C.; *Au poftit Racoții îndată pre Ștefan Vodă la masă... Dacă s-au mai veselit, au poftit cimpoiașul cu cimpoi de urșinic la dvorbă cu dzicățuri* [„cântări”]. M. COSTIN, O. 173; *Stând înaintea-i în dvorbă toți aleșii și boiarii*. DOSOFTEI, V. S. noiembrie 124^v/25).

O evoluție de la ‘adunare, reuniune’ la ‘discuție, conversație; vorbire, vorbă’ nu a mai avut loc. E drept că asemenea dezvoltări semantice s-au produs în alte situații (lat. *conventus* – *cuvânt*, sl. *soborŭ* – *sobor*, *zbor* etc.), dar nu și în cazul cuvântului *vorbă*. Date fiind neconcordanțele semnalate mai sus, se poate susține că nu există nici un spațiu, nici un timp anume pentru o asemenea evoluție. În Moldova, unde ar fi fost normal ca ea să se producă, *vorovă*, cu sensul ‘conversație, taifas; vorbire’ a predominat în toată epoca veche, până în veacul al XIX-lea (*Acoló ședzum și plânsăm La voroava ce ne strânsăm*. DOSOFTEI, O. I, 307. *Conversația sau voroava... este în armonie cu purtările lor*. AR (1829), 247), în vreme ce în Muntenia (unde v. rom. *dvorbă* nu este atestat în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a veacului următor), actualul *vorbă* era folosit, și cu această accepție, încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea (*Când... vei tocmi boiarii și slugile-ți la masă... și vor sta în vorbă*. NEAGOE, ÎNV. 260). Cum ideea de ‘adunare’ este înrudită cu aceea de ‘conversație’⁴⁰ și creează adesea un raport implicit, transferul semantic poate avea loc în ambele sensuri: *Când vei fi chemat la ospăț în vorba oamenilor, portul și cuvintele tale să fie spre învățătură*

³⁹ Cum s-a văzut, verbul *a vorbi* a influențat și slavonul *dvorbiti*, în veacul al XVI-lea.

⁴⁰ Vezi Iorgu Iordan, *Notes de lexicologie roumaine*, în „Bulletin linguistique”, IX (1941), p. 57.

creștinilor (a. 1677). BUL. COM. IST. II, 266; cf. *S-au vorovit* [‘s-au adunat, s-au întâlnit (pentru a se sfătui)’] *cu o seamă din curtea domnească*. URECHE, ap. Densusianu, *Opere*, III, p. 79⁴¹. *Acoló ședzum și plânsăm La voroava ce ne strânsăm*. DOSOFTEI, O. I, 307.

Lingviștii (în special Romansky și Densusianu) care au identificat în v. rom. *dvorbă* (<sl. *dvoriba*) etimonul cuvântului *vorbă* și-au susținut demonstrațiile cu exemple extrase mai ales din opera lui Dosoftei. Pușcariu a intuit însă că „*vorbă* ar fi un postverbal din *vorbi*, iar apropierea de slavul *dvorba* ar putea fi ulterioară”⁴². Într-adevăr, Dosoftei a creat de la *dvorbă* și *dvorbi* forme și sensuri noi, care au putut conduce la o asemenea interpretare. Astfel, ideea de ‘adunare, mulțime (de oameni); public, asistență; sfat’ este exprimată de Dosoftei și prin *ho(a)rbă*: *Să mira toată horba vădzând*. v. s. septembrie 4^r/1. *Strângându-să hoarbă pregiur dânșii*. ib. octombrie 75^r/28. *Să face o adunare...; îl întreba cine-i... Iară sv[i]nția sa, făcând o voroavă de horbă* [discurs public], *povesti limpede*. ib. 179^v/7. *Împăratul și patriarhul făcând horbă chemară pre omul de-l întrebară*. ib. decembrie 200^v/22. De aici, poetul moldovean a dezvoltat și alte valori semantice speciale, precum ‘(adunare prilejuită de o) sărbătoare’: *Pentru veșmânt de podoabă Că s-au îmbrăcat la hoarbă*. O. I, 212. *Fetele le sânt cu podoabă, Ca beserica în dzî de hoarbă*. ib. 322, chiar și construcții fixe: *în hoarbă cu... ‘împreună, laolaltă; alături, aproape’*: *De vii cu totul iadul să-i soarbă, Să nu mai hie cu lumea-n hoarbă*. O. I, 123. *Și mearsără s[u]fl[e]tele lor la Dumnădzău în hoarbă cu îngerii în ceriu*. v. s. septembrie 33^r/29. La Dosoftei apare și verbul *a vorbi* (< *a dvor(b)i*) cu sensul ‘a sluji; a se ruga’: *Și dorind lungă vreme svânta liturghie să vadză făcută de mânule preuțeșt[i] și diaconești, în loc de olătar trebui* [marginal: *trebălu]* *preutul svânta și spăsătoare dumnădzăiasca liturghie denainte lui. Iară svântul de toată dulceața săturându-să, părându-i așe că prăvește vădzându-să în ceriu. Și așe bine viețuind și în ceriu suindu-să vorbește cu toț svinții în sălașele întâi născuțelor, cântând sfânta troiță*. v. s. ianuarie 34^v/16. Acest context nu a intrat în atenția lingviștilor vreodată; însă același *vorbi*, dintr-un alt pasaj (*Ceata sfinților în beserică vorbește cu noi*. MOL. 9^b), a fost interpretat de D. Pușchilă ca însemnând ‘a se aduna’.

Cuvântul *horbă* a fost înregistrat de Fr. Damé și de H. Tiktin în dicționarele lor; Tiktin precizează: „Et. Unbek”. Pentru Ov. Densusianu⁴³ această formație lexicală ar descinde din sl. *dvoriba* și ar constitui un argument în plus în sprijinul etimologiei sale: „Înțelesul de la Dosoftei, oricât s-ar îndepărta de cel din slavă, se poate explica admitând că *horbă* < *vorbă* a însemnat mai întâi «strângere de oameni la curte, adunare la curte» și apoi «adunare», în general. Rămâne însă întrebarea: de unde a luat Dosoftei această formă? Direct din slavă, românizând-o, cum a făcut în alte cazuri, sau poate a

⁴¹ Ov. Densusianu oferă altă interpretare citatului respectiv.

⁴² Vezi DR III (1924), p. 838.

⁴³ Vezi *Semantism anterior despărțirii dialectelor*, p. 16-17.

auzit-o în Moldova? Fonetismul (cu *h* pentru *v*) pare să ne arate că avem de a face cu un slavism ce pătrunsesse în graiul moldovenesc și, în cazul acesta, am avea o confirmare indirectă pentru ceea ce am spus cu privire la *vorbi*, că nu poate fi izolat de *dvorība*". Argumentația lui Densusianu este, de fapt, un demers ipotetic, nesuștinut de fapte de limbă. Mai întâi, în ce epocă va fi însemnat *vorbă* (sau moldovenescul *horbă*) 'adunare la curte'? Abia în secolul al XVII-lea *dvorbă* este atestat cu acest sens (inexistent la sl. *dvorība*). Și tot în secolul al XVII-lea apar primele atestări ale cuvântului *vorbă*, cu sensurile de astăzi. Apoi, nu era nevoie ca Dosoftei să fi „românizat” sau „moldovenizat” forma slavă. Varianta *horbă* (= *vorbă*) circula, desigur, prin Moldova și-i era cunoscută lui Dosoftei, de vreme ce el însuși folosește verbul *a horbi* (= *a vorbi*) (v. s. decembrie 214^v/26). Mai târziu, în prelegerile universitare privind limba lui Dosoftei⁴⁴, lingvistul bucureștean elimină sl. *dvorība* din explicația formei *horbă*, propunând derivarea acesteia din construcția *a sta în dvorbă* 'a sta la un loc cu alții într-o adunare', pe considerentul că „faptul străngerii mai multora la un loc implică o convorbire”. Drept urmare, *horbă* „nu poate să fie decât forma de mai înainte *dvorbă* – *vorbă* cu fonetismul alterat, cunoscut în Moldova și în alte părți de la nordul țării, unde *v* înainte de *o*, *u* trece la *h* (*hulpe*, *hultur* etc.). *Horbă* a fost schimbat apoi în *hoarbă*, după cum a mai procedat [Dosoftei] și în alte cazuri”. P. Skok⁴⁵ identifica, de asemenea, pe *horbă* cu *vorbă*, considerat a fi provenit din sl. *dvorība*. La fel vor fi gândit Pușcariu și echipa de lexicografi ai *Dicționarului Academic*, din moment ce s. v. *horbă*⁴⁶ se face trimitere la *vorbă*. Iorgu Iordan⁴⁷ apropie, și el, pe *horbă* de *vorbă*. L. Șăineanu⁴⁸ vedea în acest cuvânt o influență din partea gr. *hor* 'cor'. Toți cercetătorii au considerat că *horbă* 'adunare, mulțime' este o formație lexicală proprie numai limbii lui Dosoftei. Era firesc să se încerce, de aceea, explicarea genezei acesteia, cu toate riscurile pe care le presupune pătrunderea în laboratorul creației unui mare poet. Dar antrenarea unui asemenea cuvânt, ca verigă în lanțul argumentelor unei demonstrații etimologice, este cel puțin oțioasă. Sunt cunoscute virtuțile lui Dosoftei în domeniul creativității lexicale⁴⁹, iar acest *horbă*, ca și derivatele: *horbi* (*Horbiia* ['aduna'] *împregiur săgetând pre sv[â]nt[u]l la obraz și la ochi*. v. s. februarie 62^f/1) și *horbitor* (*Maică-mea... s-au mirat cu toț horbitorii* ['cei de față']). ib. noiembrie 153^f/8) vin să confirme ingeniozitatea poetului moldovean. *Horbă* este, fără îndoială, o formație inspirată. Dosoftei va fi pus în relație acest

⁴⁴ Vezi *Limba română în secolul al XVII-lea* (1935-1936), în *Opere*, III, București, 1977, p. 47.

⁴⁵ Vezi recenzia lui S. Pușcariu, în DR III (1924), p. 838.

⁴⁶ Nu este varianta moldovenească a lui *vorbă*, ci *horbă* 'adunare, mulțime' din Dosoftei. Vezi S. Pușcariu, *art. cit.* (DR III, p. 838).

⁴⁷ Vezi *art. cit.*, p. 57.

⁴⁸ Vezi *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, p. 165.

⁴⁹ Vezi Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 44-54.

cuvânt (și derivatele) de el creat, și nu preexistând în limbă, cu o realitate originară, pe care astfel o evocă⁵⁰. Poate că prin *horbă*, Dosoftei, îngemănând '(con)vorbirea' cu ideea de 'solidaritate', cu 'comuniunea', a revelat rostul profund al limbajului uman. *Horbă* a fost însă pus în legătură cu un alt cuvânt obscur, *horbot*⁵¹ (*Ce horbot de oameni* 'mulțime zgomotoasă de oameni', înregistrat la Târgu-Neamț, în revista „Ion Creangă” (Bârlad) III (1910), p. 341). De aceea, formula lexicografică a lui Tiktin pare, deocamdată, optimă.

III.1. Respingerea sl. *dvoriba*, ca etimon al rom. *vorbă*, atrage, în mod firesc, propunerea unui alt etimon. Cercetarea materialului lingvistic sub aspect semantic și fonetic a dus la concluzia că originea îndepărtată a cuvântului *vorbă* s-ar afla în ucr. *hovoriti*⁵² (prin metateză reciprocă și asimilație) sau, poate, și într-un mai vechi slav *govoriti*⁵³ 'a spune' (ca în cazul cuvântului *movilă*⁵⁴, de pildă). Această problemă rămâne deschisă. Obiectivul studiului de față este de a prezenta argumentele lingvistice care susțin ipoteza lui Gr. Crețu (și nu numai), anume că *a vorbi* provine din v. rom. *a vorovi*, prin accidente fonetice, și că *vorbă* este postverbalul lui *vorbi*, așadar, fără nici o legătură etimologică cu sl. *dvoriba*. Majoritatea lingviștilor derivă verbul *a vorbi* din *vorbă*; cât privește statutul lui *vorovă* de postverbal al lui *vorovi*, acesta este de multă vreme acceptat. De altfel, cei mai mulți lingviști care au studiat etimologia lui *vorbă* au luat în discuție și perechea lexicală *vorovă* – *vorovi*. Înaintea tuturor a făcut-o, cum s-a văzut, B. P. Hasdeu. A urmat Gr. Crețu. Ov. Densusianu vorbea chiar de un „grup semantic”⁵⁵ complex, ale cărui elemente au istorii ce se interferează, confundându-se adesea. În același sens, Philippide constată sinonimia perfectă între *vorbă* – *vorbi* și *vorovă* – *vorovi*, în româna veche: „De la capul locului, *vórbă*, *vorbésc*, vechi române *vorová*, *vorovésc*, au avut înțelesul pe care Gaster, în *Chrestomație*, îl traduce cu *discussion*, *dispute*, *discours*, *causerie*, și pe care-l au *vorovă*, *vorovesc* în vechea română”⁵⁶. Același Philippide susținea⁵⁷ însă că „limba nu suferă sinonime. Cuvinte cu exact același înțeles nu există, căci îndată se diferențiază prin ceva, astfel că cutare cuvânt arată cutare nuanță, iar celalalt cuvânt altă nuanță a lucrului”. Perechea *vorovi*

⁵⁰ Cf. Eugen Coșeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri și conferințe* (1992-1993). Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXIII. A, Editura Academiei Române, 1994, p. 149-162.

⁵¹ În DA, *horbot* s. a. este trimis la *vorbă* și *horbotă* [sic!].

⁵² Etimologia verbului *vorovi* < ucr. *hovoriti* a fost susținută – cum am precizat deja – de St. Romansky, P. Skok, S. Pușcariu (inițial), H. Brüske și Ion Gheție.

⁵³ Pentru o etimologie slavă (alta decât ucraineană) au optat: Gr. Crețu, Ov. Densusianu, L. Șăineanu, A. Philippide, Gh. Bogaci, S. Pușcariu (la un moment dat), G. Mihăilă.

⁵⁴ Cf. soluția etimologică în DLR, s. v.

⁵⁵ *Vezi Semantism anterior despărțirii dialectelor*, p. 17, și *Opere*, I, p. 598.

⁵⁶ *Vezi Originea românilor*, II, p. 193.

⁵⁷ *Vezi Principii de istoria limbii*, p. 213.

– *vorbi* nu se afla, în limba veche – cum se va putea constata în continuare –, într-un raport propriu-zis sinonimic; ea reprezenta, de fapt, două ipostaze ale uneia și aceleiași existențe: prima, originară, *vorovi*, și-a transferat, în timp, întreaga încărcătură semantică, într-o a doua ipostază, nouă, *vorbi*, rezultată din accidentarea formei originare.

În româna veche, clasa „verba dicendi” era alcătuită dintr-o serie de cuvinte, parțial sinonime: *băsădi*, *băsni*, *blești*, *certa*, *chema*, *cuvânta*, *gâlcevi*, *glăsui*, *grăi*, *îndemna*, *mărturisi*, *minți*, *numi*, *ocări*, *pârî*, *pomeni*, *porecli*, *porunci*, *povesti*, *prici*, *propovădui*, *propozi*, *răspunde*, *rosti*, *sfădi*, *sfătui*, *spori*, *sporovăi*, *spovedi*, *spune*, *stăru*, *sudui*, *vădi*, *vesti*, *zice*, *zvoni* etc.⁵⁸. Prin majoritatea verbelor menționate se exprimă ideea comunicării *despre*, *ceva* (*cuvânta*, *grăi*, *mărturisi*, *rosti*, *spune*, *zice* etc.). Puține sunt acelea care desemnează ‘con-vorbirea’, comunicarea *cu cineva*, sens prin care se relevă – ceea ce Eugen Coșeriu numește – *dimensiunea intersubiectivă a limbajului, alteritatea*⁵⁹. În plus, semantismul acestora era specializat pentru anumite tipuri de comunicare (*a băsădi*, *a se certa*, *a se sfădi*, *a se sfătui* etc.). Este adevărat că pentru comunicarea intersubiectivă, se foloseau în limba veche expresii și perifraze verbale de tipul: *oamenii cuvântau* sau *grăiau mul cu altul, împreună ori între ei* etc. Totuși, s-ar putea spune că sistemul semantic al verbelor de comunicare era oarecum dezechilibrat, dată fiind absența unui verb care să desemneze atât sensurile *comunicării cu cineva* (‘a conversa’, ‘a sta de vorbă’, ‘a se sfătui’, ‘a se înțelege’, ‘a se certa’ etc.), cât și pe acelea ale *comunicării despre ceva* (‘a (se) exprima’, ‘a spune, a zice cuiva’, ‘a se adresa’ etc.), ca fr. *parler*, it. *parlare*, germ. *sprechen*, de exemplu. Probabil că acest fapt a făcut ca ucr. *hovoriti* – care conține ambele categorii de semnificații⁶⁰ – să pătrundă în Moldova de nord, Maramureș și Ardealul de nord încă de prin secolele al XI-lea – al XII-lea⁶¹ și de aici să se extindă în tot teritoriul românesc. Mărturie stau textele vechi care îl atestă încă din secolul al XVI-lea. Despre vechimea și circulația cuvintelor *vorovi* – *vorovă* probează, de asemenea, toponimul *Vorovești* din Moldova, atestat prima dată în 1456⁶², antroponimul *Voroveanu(l)*⁶³, atestat în 1576 în Țara Românească, și toponimul identic, atestat la începutul veacului al XVI-lea⁶⁴.

⁵⁸ Lista, selectivă, conține numai verbe vechi, moștenite din latină și împrumuturi din limbile slave și din maghiară sau derivate de la acestea pe teren românesc.

⁵⁹ Vezi Eugen Coșeriu, *Filozofia limbajului*, în *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), p. 19-24.

⁶⁰ Vezi Б. Д. Гринченко, *Словарь украинского языка (нове видання)*, Berlin, 1925; *Украинско-русский словарь*, том I, Киев, 1953, s. v. говорити.

⁶¹ Pentru G. Ivănescu, „influența ucraineană a început a se impune asupra românilor prin preajma anului 1000 sau 1100” (*Istoria limbii române*, p. 437).

⁶² Vezi D. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 217; DRH, A, II, nr. 56, p. 81; cf. *ibidem*, nr. 61, p. 91, și nr. 87, p. 125, XXIV, nr. 256, p. 239; DERS.

La Coresi, verbul *a vorovi* are ambele valențe semantice (etimologice), reflectate în următoarele semnificații: 1. a comunica cu cineva (construit cu dativul, probabil pentru că în context predomină ideea de ‘adresare către...’): *Doi bărbați voroviia lui (voroviia cu el N. TEST., vorbeau cu el B 1938). EV. 531*; 2. a interveni în favoarea, spre binele cuiva; a se ruga; *Mântuitoriu sufletelor noastre... voroveaște de noi lu Dumnezeu. ib. 142*. Cu același înțeles este folosit, e drept, o singură dată, și *a vorbi*: *Cela ce pentru păcatele noastre se-au dat și cela ce ne-au vorbit pentru această lume rea. L. 389/8*; 3. a rosti, a spune, a zice: *Nici cătră ceia ce purta pre el nu zise cu răstit: „...Ce voroviți?”. EV. 244*; 4. a comunica, a face cunoscut ceva, a relata despre...: *De judecată voroveaște lor Dumnezeu. ib. 306*. Dar cea mai veche atestare a verbului *a vorbi* are sensul ‘a discuta cu cineva, a sta de vorbă’ și apare într-un document muntenesc din 1550: *acel om va vorbi cu mine. STOICESCU, S. D. 161*. Faptul că și într-un alt document, din anul 1593, este atestat *a vorovi* cu același sens (*de multe ori amu vorovit cu Domniia-sa. DOC. Î. (XVI), 181*) pledează în favoarea ideii că ambele forme erau uzuale, în special cu semnificația ‘a comunica cu cineva’, aceasta constituind o necesitate de exprimare sintetică.

În textele rotacizante însă, *a vorovi* și *vorovă* nu sunt folosite cu sensurile „dicendi” etimologice. Sub influența sl. bisericesc *govoriti* ‘a face larmă, gălăgie, scandal; a se agita, a se zbuciuma; a se dezlănțui cu furie’ și *govórŭ*, ‘gălăgie, larmă, scandal; agitație, zbucium’⁶⁵, traducătorii au folosit verbul *a vorovi* pentru ‘a face larmă, gălăgie (discutând aprins); a se certa, a cârți; a se neliniști, a se zbuciuma’⁶⁶: *Pavelu... dzise: „Nu vorovireți (nu gălcevi reț N. TEST. 1648, nu vă turburați BIBLIA 1688, B 1938), că sufletul lui întru elu easte. COD. VOR.² 8^v/11*. De aici, și la Coresi: *Nu voroviți că sufletul lui întru el iaste. L. 95/9. Ce voroviți (gălceviți N. TEST. 1648, BIBLIA 1688, vă zbuciumați B 1938) și plângeți? Fata n-au murit. TETR. 82*. La *vorovă* apare sensul simetric: ‘larmă, gălăgie; dispută, ceartă; neliniște, zbucium’: *Vădzui fără-de-lege și vorrovă (price BIBLIA 1688, împerechere B 1938) în cetate. PSALT. HUR. 45^v/15. Fu în vreama acea vorrovă (gălceava N. TEST. 1648, BIBLIA 1688, turburare B 1938) nu puțină de cale. COD. VOR.² 4^r/13. Iară alții altuceva striga în gloată, cum nu putea înțelege alesul dereptu vorovă (de*

⁶³ Vezi DERS.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Vezi *Словарь церковно-славянскаго и рускаго языка, томъ I, второе издание*, Санктпетербургъ, 1867, s. v. говоръ, Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950-1958, s. v. govor, cf. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, s. v. vorbă.

⁶⁶ Pentru interpretarea semantică, vezi Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, *Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 491-492; în versiunea românească, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 312. El sugerează o apropiere de v. rom. *vrevă* ‘zarvă; agitație’.

O etimologie controversată: *vorbă* < (v. rom. *dvorbă* <) sl. *dvorība*

vorovă CORESI, pentru *gâlceavă* N. TEST. 1648, BIBLIA 1688, din pricina huietului B 1938). ib. 18^r/1. Locuțiunea *fără-vorovă* ‘tăcere, liniște, calm’ calchiază slavonul *БЕЗГОВОРИЕ* (vezi DA s.v. *fără*): *Multă fără-vorovă fu* (fiind tăcere mare N. TEST. 1648, multă tăcere făcându-se BIBLIA 1688, liniște mare s-a făcut B 1938). COD. VOR.² 18^v/11⁶⁷.

Aceasta nu înseamnă că sensurile „dicendi” ale cuvintelor *a vorovi* și *vorovă* nu erau cunoscute de traducătorii primelor texte religioase românești. Dimpotrivă. Faptul că tocmai aceste cuvinte au servit pentru a reda semnificația ‘ceartă; gălăgie’, derivând din ideea comunicării, demonstrează contrariul. De altfel, a fost posibilă și o extensiune în acest sens pe terenul limbii române. În graiurile din Transilvania, cuvântul *vorovă*, cu sensul ‘dispută, ceartă’, se folosește și astăzi. Cu același sens, apare aici și varianta *voarbă*: *Apoi se făcu vorbă și oamenii se încăierară*. POP., ap. SLAVICI, O. P. 236. La Creangă, modernul *vorbă* are aceeași accepție în contextul: *Multă vorbă s-a făcut între tata și mama pentru mine*. A. 14.

Începând din secolul al XVII-lea, odată cu înmulțirea scrierilor diversificate pe genuri și stiluri literare, *vorovi* și *vorovă* se întâlnesc cu mai toate sensurile pe care le au astăzi *vorbi* și *vorbă*: acestea din urmă, la rândul lor, își fac simțită mai des prezența, cu precădere în Muntenia; Moldova și Transilvania au manifestat preferință pentru *vorovi* și *vorovă* până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Situația semantică a verbelor *vorovi* – *vorbi* și a postverbalelor *vorovă* – *vorbă* va fi prezentată, în continuare, sub forma unei scheme lexicografice rezumative, în care sensurile principale⁶⁸ vor fi ilustrate cu primele atestări ale perechilor *vorovi* – *vorbi*, respectiv, *vorovă* – *vorbă*, precum și cu atestări regionale reflectând diferite variante fonetice ale acestora.

VOROVİ – VORBI 1. A avea facultatea, posibilitatea de a utiliza limbajul articulat: *Scoală-te și vorovește de grăiește*. DOSOFTEI, V. S. noiembrie 127^r/3. *Păcătosul... măcar că vorbește... iaste mort*. ANTIM, O. 141. *De suschin aghe vorgheshti*. MAT. FOLK. 1317. [Eu] *vorvesc*. ALRR – T I h 77/339, 429, 432; 2. A articula, a pronunța (sunete, cuvinte): *De abiia pot italii să înțăleagă cuvintele lor, carile vorovăiesc*. CANTEMIR, HR. 157. *Acelea... este rău să și le vorbești*. GOLESCU, P. 320/6. *Vórog'e sâsâit*. ALRR – T I h 73/395; 3. A utiliza o anumită limbă. *Ce feliu de limbă să fie vorovit*. CANTEMIR, HR. 362. *Vorbind limba grea*. BUDAI-DELEANU, Ț. 245; 4. A-și exprima (oral) ideile, sentimentele etc.; a spune:

⁶⁷ Au fost omise sensurile din care lipsește ideea comunicării, precum ‘a face efort, a-și da osteneala’ (CORESI, TETR. 144); ‘a petrece; a stăru’ (BIBLIA 1688, 669²/3); de asemenea, calcuri după slavonă.

⁶⁸ Au fost eliminate, nefiind relevante pentru demonstrația etimologică, sensurile noi și cele regionale care nu reflectă concurența între cele două forme în limba veche, precum și construcțiile fixe (locuțiuni și expresii), majoritatea create în ultimele două secole, când *vorbi* și *vorbă* se impuseră în limba scrisă.

Și nu vorbesc ei acestea care le vorbim noi. NEAGOE, ÎNV. 198. *Sv[â]ntul... începu a vorovi și a să-ntreba.* DOSOFTEI, V. S. octombrie 59^V/13. *Fără nemică frică de celea ce-ș cugeta a horbi.* id. ib. decembrie 214^V/26; 5. *Se osebiia însuși, de vrea vorovi de boiari și de mesereri.* MOXA, C. 135. A comunica (oral), a face cunoscut cuiva, a aduce la cunoștință (publică); a expune, a relata: *Fără de rușine lucru să înțeleage... când vor vorovi (vor vorbi munt.) lucrure fără de rușine.* PRAV. 103; *A vorbi pe (ori de) cineva (de rău sau, învechit, rău): Pre boiariul norodului tău să nu-l vorbești de rău (să nu-l vorovești de rău ms. 45, să nu-i zici cele rele ms. 4389).* BIBLIA 1688² II, 144–145; 6. A afirma; a declara, a mărturisi: *Vorovăsc unii cum să fie dat și o somă de bani.* N. COSTIN, L.² 338. *Nu poci să vorbesc cele ce nu știi.* ANTIM, O. 31; 7. A se răspândi vestea, a se zvoni, a se spune: *Așe se vorovește, că... au fostu.* NECULCE, L. 59. *Să vorbește de o rădicare de ostaș (a. 1703).* FN 131; 8. A se adresa cuiva; a se ruga: *Acesta iaste slobozitoriu și mântuitoriu sufletelor noastre și vorovește de noi lui Dumnezeu.* CORESI, EV. 142. *Voi să vorbescu cătră voi.* NEAGOE, ÎNV. 217. *Vorovind... și jeluind cătră un sameș.* DOSOFTEI, V. S. septembrie 11^T/7; 9. A discuta cu cineva; a sta de vorbă: *Multe vorovi cu nuși.* VARLAAM, C. 127. *Să vorovască cu el de rândul beseareciei.* N. TEST. 1648, 268^T/18. *Nici să vorbești mult cu ei.* NEAGOE, ÎNV. 171. *Vorobind de-a pururea cu zmeul.* HALIMA (1783), 20^V/30. *Nu-i dați stare a sta,... Horbe de a vorobi Nici cu mumă, nici cu tată.* MARIAN, S. R. I, 131. *Șed să vorvăsc (Vașcău).* ALR I 1322/80; 10. A se sfătui; a conveni, a se înțelege: *Curăbiiarii să voroviră și stătură.* VARLAAM, C. 395. *Atunce Fist vorovindu-să cu (întrebă - se cu COD. VOR.², grăind împreună cu BIBLIA 1688, luând cuvânt cu B 1938) soborul răspunse.* N. TEST. 158^V/12. *Banul... s-ar fi vorbit pe taină cu altă boierime.* R. POPESCU, CM I, 408. *S-a voroghit Trii stăpâni... Ca să -ti omoari.* GRAIUL, I, 294. *Că ești doi s-o vorozit Pă tin'e de omorât.* T. PAPAHAĞI, M. 121. *Veri se voroviră, Mi se sfătuiră.* FOLC. TRANSILV. I, 77.

VOROAVĂ – VORBĂ 1. Șir de cuvinte prin care se exprimă (oral) idei, sentimente etc.; spusă, zisă; cuvânt: *Voroavele și cuventele tinerilor.* VARLAAM, C. 386. *Cuvinte spurcate și... vorbe scârnave... nu să cad.* NEAGOE, ÎNV. 126. *Stănică... rămase cu vorvele întrerupte pe buze.* PELIMON, I. 150/2. *De la Măgura încolo și voarvele-s altele.* ARH. FOLK. VII, 53. *M-ai îmbătat cu voarvele tale (Groși – Baia Mare).* ALR II 3711/349. (Fig.) *Când tac a zilei voarve, șoapte.* MATEEVICI, O. I, 148; 2. Ceea ce comunică (oral) cineva; relatare: *În mijlocul altor voroave, grăi și-aceasta cătr-înșii.* VARLAAM, C. 127. *Să vezi... ce vorbe și ce graiuri vei vorbi cu solul.* NEAGOE, ÎNV. 270. *Știi tu ce?! își sfârși baba voarbele (Arad).* POP., ap. SLAVICI, O. P. 232; 3. Cuvântare, discurs; predică: *Sv[i]nția sa, făcând o voroavă de horbă, povesti limpede.* DOSOFTEI, V.S. noiembrie 179^V/7. *Vorba mea nu iaste vrednică niciodată ca să îndulcească... auzirile ascultătorilor.* ANTIM, O. 16; 4. Sfat, povață, învățătură; îndemn; poruncă: *Pururea asculta sv[i]ntele lor voroave și-mvățături.* DOSOFTEI, V. S. octombrie 73^T/19. *Băgat-ai în cap vorbele mele?* CREANGĂ, P. 208; 5. Promisiune; angajament: *Nu să încredea în... nestătătoarea a*

lui... voroavă. M. COSTIN, O. 303. *Își ținea cinstită horba*. NECULCE, L. II, 282/10. *Nu s-o țânú de horbă* (Toplița). ALR II 4842/228; 6. Înțelegere, învoială; tocmeală: *Áșea și noi aceasta voroavă avem cu svinții*. VARLAAM, O. 224. *Și pe vorbă aceea au dat ei oile turcului* (a. 1753). ȘTEFANELLI, D. C. 52; 7. Știre, veste; zvon: *Dzî din dzî voroava izbucnește*. DOSOFTEI, O. I, 43. *Dân om în om mergând vorba, au ajuns și la domn*. R. POPESCU, CM I, 393; 8. Bârfă, clevetire: *Neputând suferi vorova oamenilor au fugit cu dânsul*. DOSOFTEI, V. S. noiembrie 154^r/10. *Vorbe să crude în tot felul de minciuni* (a. 1787). FURNICĂ, D. C. 172; 9. Discuție; conversație; taifas: *Unul una, altul alta răspundzând, să lămurește cu voroava lucrul*. M. COSTIN, O. 122. *D[u]mnizău numai un ceas singur ș-au ales, iară tu și acesta îl cheltuiești... în vorbe și în răsuri* (a. 1691). GCR I, 293/34. *Cu răbdare, cu voarbe și omenii Stavilă să pui odată la atâtea nebunii*. FACCA, în PR. DRAM. 109. *A sta* (sau *a șede*) *de* (ori, învechit și regional, *la*, învechit, *în*) *vorbă* (cu cineva): *Boiarii și slugile... vor sta în vorbă*. NEAGOE, ÎNV. 260. *Au stătut la voroavă cu boierii*. M. COSTIN, O. 121. *Stau de horbă* (Toplița). ALR II 4838/228. *Să mai stăm de vorbă* (Beiuș). A I 31; 10. Vorbire; vorbit: *Încetă Iliu de voroavă*. BIBLIA 1688, 379¹/19. *Tăcură din vorbă*. GORJAN, H. I, 16/31. *A face vorbă*: *Vrem să facem voroavă* (vorbă munt.) *pentru rândul furțișagului*. PRAV. 29; 11. Mod, manieră, stil de a vorbi: *Graiul și voroava lor iaste plină de blândețe*. NEAGOE, ÎNV. 198. *Altă vorbă trebuie celui învățat și alta celui neînvățat*. ANTIM, O. 136; 12. Elocvență, stil ales: *Domnul voroavei râmlenești, Țițero*. N. COSTIN, L. 35. *A îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor iaste dală ritorilor*. ANTIM, O. 29. *A amăgi pă om de tot prin voroabă*. CANTACUZINO, N. P. 76^v/16; 13. Grai, limbă: *Harvat [era]... sârb pre voroava lui cea sârbească*. N. COSTIN, L. 513. *Să cheamă aceea laptele creștinătății, iară după vorba de obște, catihism* (a. 1774). GCR, II, 99/29; 14. Voce, glas; timbru: *Precum îți cunosc voroava, să nu fi fost tu cel ce m-ai chemat*. MINEIUL (1776), 57^{v1}/19. *Dar n-auzii vorba ta, Ci auzii pe maică-ta*. JARNIK – BĂRSEANU, D. 61. *S-aude vuărvă dă om* (Ceica – Beiuș). ALR I 1367/305, *Te-am cunoscut pă horbă, de pă horbă* (Beclean). ALR II 3194/260.

Faptele de limbă astfel prezentate permit formularea următoarelor constatări, legate în primul rând de conținutul semantic al cuvintelor respective, cu consecințe în elucidarea unor aspecte etimologice: a) între cele două perechi lexicale există, în limba veche, o sinonimie perfectă; persistența acesteia pe parcursul a două-trei sute de ani de „concurență” atestată, în care nu s-a produs nici o diferențiere, nici o specializare semantică a vreuneia dintre ele, se prezintă ca o curiozitate lingvistică⁶⁹; din a doua jumătate a secolului al

⁶⁹ O situație similară s-ar regăsi în română, în cazul verbelor *a vrea* (< lat. *volere*) și *a voi* (< sl. *voliti*) (vezi Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1997, s. v.). Dar și în acest caz avem a face cu o interpretare eronată a realității lingvistice: *a voi* nu este decât o variantă a verbului *a vrea* (< lat. *Volere*); vezi DLR, litera V, partea a 3-a, s. v. *vrea*.

XIX-lea, *vorovi* și *vorovă* dispar complet din texte, fiind, peste tot, înlocuite de *vorbi* și *vorbă*; b) faptul că *a vorbi* – *vorbă* apar, cu același semantism, în cele mai multe cazuri mai târziu decât *a vorovi* – *vorovă*, permite considerarea lor ca variante ale acestora din urmă; c) conținutul preponderent verbal al majorității semnificațiilor substantivelor *vorovă* și *vorbă*, ca și apariția mai târzie a acestora față de verbele corespunzătoare *a vorovi* și *a vorbi*, confirmă statutul de postverbale⁷⁰ ale substantivelor respective. Apariția mai târzie a postverbului *vorbă* a avut consecințe și asupra evoluției sinonimului parțial *cuvânt*, care „avea în limba veche o întrebuițare mai deasă și mai multe accepțiuni decât astăzi, când, în foarte multe cazuri, a fost înlocuit prin *vorbă*” (DA, s. v. *cuvânt*).

2. Exemplele ilustrative din schema prezentată conțin, pe lângă *a vorovi* – *a vorbi* și *vorovă* – *vorbă*, forme concurente multă vreme în variantele (dialectele) vechii române literare⁷¹, și alte forme alterate sau „hibride”, atestate în graiuri, iar unele dintre ele, sporadic, și în limba veche, precum: *vorvî*, *vorg'î*, *horbî*, *vorobî*, *vorog'î*, *vorozî*, respectiv *vórvă*, *voárvă*, *hórbă*, *voárbă*, *vorová*.

Cu câțiva ani în urmă, Ion Gheție⁷² formula câteva principii fundamentale în cercetarea foneticii, morfologiei istorice și a lexicului vechi românesc, atrăgând, totodată, atenția că studiile de până acum „s-au limitat, de regulă, să stabilească corespondențe între sunetele (formele) originare și cele din româna literară, sărind de obicei peste fazele intermediare și neglijând cei mai adesea fenomenele dialectale care n-au fost încorporate în norma supra-dialectală” (p. 7). Cercetarea istoriei cuvântului *vorbă* este edificatoare în acest sens. Au fost nesocotite variantele dialectale care constituie verigile intermediare între vechiul *vorovi* și *vorbi*.

Cum am văzut, Gr. Crețu, S. Pușcariu, O. Densusianu (într-o primă etapă) admiteau, pe la începutul secolului trecut, că *a vorbi* ar fi putut rezulta din *a vorovi*, prin sincopa celui de al doilea *o* și prin disimilația iui *-v-* (din *-rv-*) în *-b-*. Mai ales formele regionale, înregistrate în atlasele lingvistice și în anchetele

⁷⁰ Vezi Sextil Pușcariu, în DR III (1924), p. 838 și DR IX (1938), p. 433.

⁷¹ Bineînțeles, între cele două forme nu se pot stabili, în realitate, granițe ferme. Uneori, același scriitor folosește ambele variante, manifestând însă preferință pentru una dintre ele. De pildă, la Coresi predomină *vorovi*, deși tot în scrierile lui este atestat *vorbi*; în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, se întâlnesc mai ales *vorbi* și *vorbă*, deși, sporadic, apare și *vorovă*; M. Costin utilizează curent *vorovi* și *vorovă*, dar tot el folosește, probabil primul în Moldova, *vorbi* și *vorbă*; la fel, Neculce și Cantemir, în scrisul cărora abundă formele vechi, dar apare, rar, și *vorbă*; cronicarii munteni utilizează, în schimb, *vorbi* și *vorbă*, deși folosesc destul de des și *vorovă*; situația este diferită la Antim Ivireanul, la care numai sporadic apar *vorovi* și *vorovă*, și exemplele se pot înmulți. Vor apărea, desigur, atestări noi care pot modifica, pe alocuri, raportul dintre cele două forme, dar care nu vor putea infirma constatarea, în ansamblu.

⁷² Vezi *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994.

dialectale, reflectă tipurile de accidente fonetice capabile să valideze această ipoteză.

Dar înainte de a trece la examinarea acestor variante, se impun unele precizări rezultate din cercetarea textelor (literare) vechi. Astfel, faptul că în secolul al XVI-lea, verbul *a vorovi* (< ucr. *hovoriti*), pătruns inițial în nordul teritoriului dacoromân, este atestat în Muntenia și Moldova (inclusiv în toponimie și antroponimie), dovedește în mod cert circulația lui generală în epocă. Apariția mai întâi în Muntenia a variantelor *a vorbi* – *vorbă* și folosirea lor predilectă în această parte, pe tot parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, ar putea permite presupunerea că în această zonă s-ar fi produs inovația care apoi s-ar fi difuzat în restul teritoriului (mai ales pe cale livrescă). Dar fiind vorba de inovații spontane care nu formează arii de răspândire, accidentele fonetice respective (sincopa lui *o* neaccentuat și disimilația lui *-r-* din grupul *-rv-* în *-b-*) s-au putut produce oriunde și oricând.

Mărturie în acest sens stau faptele dialectale de astăzi. *A vorovi* și *voroavă* se regăsesc numai în graiurile din Transilvania (ALR II/I h 20, h 24, h 27, h 29, h 31, h 33, h 108, MN 6 875, 10, ALR SN V h 1 391, h 1 477, ib. VII h 1 965, ALRR – T I h 71, h 73, ib. II h 200, A I 21, 26), unde, cel mai adesea, concurează cu dialectalele *a grăi* – *grai*, *a băsădi* – *besadă* și, firește, cu literarele *a vorbi* – *vorbă*. Varianta regională *vorvi* este înregistrată, de asemenea, numai în graiurile de peste munți, așadar numai în aria *vorovi* (ALR I 1 322/80, ALRR – T I h 71/350, 399, 428, 429, 430, 431, 432, 433, h 73/429, ib. II h 200/429, 432, A I 31, 35); acest fapt demonstrează în mod evident propensia spre pronunțarea sincopată a verbului *a vorovi*. De regulă, forma sincopată *a vorvi* (*vorvésc*, *vorvéști* etc.) înlocuiește pe *a voroví* (*vorovésc*, *vorovéști* etc.) și, prin disimilația: *v - (r)v > v - (r)b*, devine *a vorbí* (*vorbésc*, *vorbéști* etc.). Nu trebuie exclusă, pentru perioada modernă, influența literarului *a vorbí* (*vorbésc*, *vorbéști* etc.). În mod firesc, postverbalele *vórbă* și *voárbă* apar în aceleași zone, dar și în câteva locuri din afara ariei *vorvi* (<*vorovi*), adică din afara Transilvaniei (PELIMON, I. 150/22, IZV. V, 16, ARH. FOLK. VII, 53, MATEEVICI, O. I, 148, ALR I 1 367/305, ALR I/I h 28/295, 305, 337, 355, 359, ALRM I/I h 41/595, ALR II 3 711/345, A I 31, III 4 și la I. Popovici, *Rumänische Dialekte*, p. 132⁷³). S. Pușcariu⁷⁴ considera că varianta *vórvă* (ALR I 93/351, 595) ar fi provenit din *vórbă* prin asimilație consonantică îndepărtată (*v - b > v - v*), cu precizarea că schimbarea este mai puțin obișnuită. Dacă pentru puținele cazuri înregistrate în aria *vorbă* (Muntenia și Moldova), acolo unde vorbitorii rostesc curent *vorbă*, o asemenea explicație poate fi acceptată, pentru numeroasele cazuri aflate în aria *voroávă*, singura explicație rămâne disimilația: *v - (r)v > v - (r)b* (*vorvă > vorbă*). Numai aici vorbitorul,

⁷³ Apud G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989, p. 28.

⁷⁴ În DR IX (1938), p. 407 și în *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, p. 130 (§ 62). Tot aici, p. 163 (§ 87), Pușcariu, reluând o idee mai veche, admite că *vorbi* a provenit din *voroví*, prin sincopa lui *o*.

abandonându-l pe *voróavă*, rostește *vórvă* sau *vórbă*. Astfel, în ALR I/I h 28, de exemplu, în întreaga Transilvania se înregistrează numai două forme, *vórbă* și *vórvă*, *voróavă* fiind complet înlocuită de aceasta din urmă. Disimilația $v - (r)v > v - (r)b$ și, în general, trecerea consoanelor $v - b$ una în locul alteia se întâlnește și în alte cazuri: *sárbúșcă* – *Sárvúșcă* n. pr., *sérvus* „salut” – *sérbus*, *lódbă* – *lódvă* etc. Varianta învechită și regională *voróbí* (HALIMA (1783), 20^v/30, MARIAN, S. R. I, 131, TEAHA, C. N. 77) și postverbalul, învechit și regional, *voróábă* (CANTACUZINO, N. P. 76^v/16, 150^v/26, CIHAC, I, 320) au rezultat probabil tot prin trecere lui $-v-$ la $-b-$, prin disimilație⁷⁵. Forma *voárbă* (POP., ap. SLAVICI, O. P. 232, ALR I 1 558/302, ib. I/I h 28/30, 35, 61, 65, 77, 80, 315, A I 26) confirmă tendința spre metafonie⁷⁶, la nivelul graiurilor, a lui *ó* în poziție $-ă$, din *vórbă*, la fel ca în cazul lui *voróavă* ($<$ *voróvă*, postverbalul lui *voróví*), *voárvă* ($<$ *vórvă*, postverbalul lui *vorví*).

Este posibil ca *voróví* (*voróvésc*, *voróvéști* etc.) să fi devenit, în unele graiuri palatalizante, *vorog'í* (*vorog'esc*, *vorog'ești* etc.)⁷⁷. În urma sincopării, va fi rezultat *vorg'í* (*vorg'esc*, *vorg'ești* etc.).

Pentru G. Ivănescu, variantele învechite și regionale *hórbi* și *hórbă* (frecvente în Moldova și Transilvania), ca și formele verbale cu labiala *b* și cu labiodentala *v* palatalizate (*vorog'í*, *vorozí*, *vorg'í*) ar proba vechimea cuvintelor *a voróví* – *a vorbí* în partea de nord a teritoriului dacoromân. Potrivit concepției sale⁷⁸, palatalizarea labialelor și transformarea lui $v-$ (urmat de *o*, *u*) $>$ *h-* s-au petrecut prin veacurile al XI-lea – al XII-lea, adică tocmai în perioada în care s-a manifestat influența ucraineană.

Bibliografie

- A I, III = Material (manuscris) cules în anchetele dialectale efectuate de institutele de lingvistică ale Academiei, în anii 1949 ș. u.; I (Valea Crișului Negru), III (Valea Jiului).
 ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”, I ș.u. Academia Română – Iași. Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, București, Editura Academiei Române, 1965 –.
 ALR I = *Atlasul lingvistic român...* Partea I. MN (Material necartografiat).

⁷⁵ Ar fi putut rezulta și sub influența lui *a vorbí* – *vorbă*.

⁷⁶ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 636.

⁷⁷ Pentru aria palatalizării lui $v > g'$, vezi Dimitrie Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR IX (1938), p. 142-143, și h 5, 5^a; pentru circulația formelor vechi cu $v > g'$, vezi Ion Gheție, *op. cit.*, p. 87,

⁷⁸ Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 168-170; *Istoria limbii române*, p. 332 și 485. Pentru Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 468-471, Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 121, Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970, p. 29, Ion Gheție, *op. cit.*, p. 87, Andrei Avram, *Câteva cazuri de hipercorectitudine aparentă*, în *Probleme de etimologie*, București, 2000, p. 84, palatalizarea labialelor și a labiodentalelor este un fenomen târziu, petrecut după secolele al XV-lea – al XVI-lea.

- ALR I/I = *Atlasul lingvistic român...* Partea I (ALR I), vol. I, Cluj, 1938.
ALR II/I = *Atlasul lingvistic român...* Partea a II-a (ALR II), vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR II = *Atlasul lingvistic român...* Partea a II-a. MN (Material necartografiat).
ALRM I/I = *Micul Atlas lingvistic român*. Partea 1 (ALRM I), vol. I, Cluj, 1938.
ALR SN V, VII = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, București, 1966; vol. VII, București, 1972.
ALRR-T I-II = *Atlasul Lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I, București, 1992; vol. II, București, 1997.
ANTIM, O. = Antim Ivireanul, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
AR = „Albina românească”, Iași, I (1829) ș. u.
ARH. FOLK. = „Anuarul Arhivei de folklor”. Cluj, București, I (1932) ș. u.
B 1938 = *Biblia, adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă... de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, București, 1938.
BIBLIA 1688 = *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură a Vechiului și a Noului Testament*. Tipărită întâia oară la 1688... [ediția a II-a], București, 1988.
BUDAI-DELEANU, Ț. = I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*. Ediție îngrijită de J. Byck. Studiu introductiv de Ion Oană, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1953].
BUL. COM. IST. = „Buletinul Comisiei istorice a României”, București, I (1915) ș. u.
CANTACUZINO, N. P. = Florian, *Numa Pompilius, al doilea crai al Romii...*, tălmăcit de I[oan] C[antacuzino], 1796; ms. BAR, cota 1550.
CANTEMIR, HR. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române... de Gr. G. Tocilescu, București, 1901.
CANTEMIR, I. I. = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, I-II. Ediție îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaitescu [și] I. Verdeș, București, Editura pentru Literatură, 1965.
CIHAC, I. = A. de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*. Vol. 1. *Elements latins...*, Francfort, Berlin, Bucarest, 1870.
CM I-II = *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu; I: Stolnicul Constantin Cantacuzino, Anonimul Cantacuzinesc, Radu Popescu; II: Radu Greceanu, Anonimul Brâncovenesc, București, Editura pentru Literatură, 1961.
COD. VOR.² = *Codicele voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* [1581], publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Atelierele grafice Socec et Comp., 1914.
CORESI, L. = Diaconul Coresi, *Lucrul apostolesc. Apostolul*, [1563], București, Cultura Națională, 1930 (Academia Română. Secțiunea Literară. Texte de limbă din sec. XVI, reproduce în facsimile, îngrijite de I. Bianu).
CORESI, TETR. = *Tetraevanghelul* diaconului Coresi [1560-1561]. Reimprimat după ediția primă... de... Gherasim Timuș Piteșteanu. Cu o prefață de Constantin Erbiceanu, București, 1889.
M. COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Letopisețul Țării*

- Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*. Ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1942.
- N. COSTIN, L.² = Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711, Opere*, 1. Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. S. Stoide și I. Lăzărescu. Prefață de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
- CREANGĂ, A. = Ion Creangă, *Scrierile lui...*, vol. II, *Amintiri din copilărie*, Iași, Tipolitografia H. Goldner, 1892.
- CREANGĂ, P. = Ion Creangă, *Scrierile lui...*, vol. I, *Povești*, Iași, Tipolitografia H. Goldner, 1890.
- DA = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D–De. București, Universul, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: De–Deștina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: F–I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: J–Lacustru. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.
- DERS = *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374–1600*, București, Editura Academiei Române, 1981.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. Conducătorii lucrării: acad. Ion Coteanu, Lucreția Mareș. Academia Română. Institutul de Lingvistică din București. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul VI. Litera M: 1965–1968; Tomul XIII. Partea 1 și a 2-a și a 3-a. Litera V și literele W, X, Y: 1997–2005.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, sub direcția prof. univ. D. Macrea. Academia Română, Institutul de Lingvistică din București. București, Editura Academiei Române, 1958.
- DOC. î. (XVI) = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979.
- DOSOFTOI, MOL. = D. Pușchilă, *Molitvelnicul lui Dosoftei*. Studiu de..., București, 1914 (extras din Analele Academiei Române, seria II, tom. XXXVI, 1913–1914. Memoriile Secțiunii Literare, p. 1–114).
- DOSOFTOI, O. I = Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*. Ediție critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, 1978.
- DOSOFTOI, V. S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682–1686.
- DR = „Dacoromania”, Cluj, I (1920–1921) ș. u.
- DRH = *Documenta Romaniae historica*, București, Editura Academiei, A. *Moldova*, I (1975) ș. u.; B. *Țara Românească*, I (1966) ș. u.

- FN = Emil Vârtosu, *Foletul novel. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. 1693-1704*, București, 1942.
- FOLC. TRANSILV. = *Folclor din Transilvania*, [București], Editura pentru Literatură, vol. I (1962) ș. u.
- FURNICĂ, D.C. = Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473-1868*, București, Tipografia România Nouă, 1931.
- GCR I–II = M. Gaster, *Chrestomație română*, Leipzig-București, F. A. Brockhaus-Socec & Co., 1891.
- GOLESCU, P. = [Dinicu Goleseu,] *Adunare de pilde bisericesti și filosofesti...*, Buda, 1826.
- GORJAN, H. = I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arăbești...*, tom. I și II, [București], 1835.
- GRAIUL, I = *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, București, Socec & Co., 1906.
- GR. S. = „Grai și suflet”, București, I (1923) ș. u.
- HALIMA (1783) = *Halima sau Povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* traduse de I. Gherasim Gorjan. Tom. I–IV. [București]. I–II: 1835; III: 1837; IV: 1838.
- IZV. = „Izvorașul”, Turnu-Severin, I (1920) ș. u.
- Jahresb. / Jr. = „Jahresbericht des Institute für rumänische... zu Leipzig”. I (1894) ș. u.
- JARNÍK – BĂRSEANU, D. = Ioan Urban Jarník și Andrei Bărseanu, *Doine și strigături din Ardeal*. Edițiunea Academiei Române, București, 1885.
- LR = „Limba română”, I ș. u. Academia Română. Institutul de Lingvistică, București, Editura Academiei Române, 1952 –.
- MARIAN, S. R. I–III = Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic, vol. I-III, București, 1898-1901.
- MATEEVICI, O. = Alexei Mateevici, *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru, vol. I, Chișinău, Editura Știința, 1993.
- MAT. FOLK. = *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate... prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu, București, Tipografia Corpului Didactic, 1900.
- MINEIUL (1776) = Chir Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul*, luna lui octombrie..., 1776.
- MOXA, C. = Mihail Moxa, *Cronica universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989.
- NEAGOE, ÎNV. = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1970.
- NECULCE, L. = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan. Ediția a II-a, revăzută, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- N. TEST. 1648 = *Noul Testament* tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, [reeditare], Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Albei-Iulia, 1988.
- T. PAPAHAĞI, M. = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- PELIMON, I. = Al. Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, București, Imprimeria Națională a lui Iosif Romanov et Comp., 1858.
- R. POPESCU, CM I = Radu Popescu, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961.

- PRAY. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu, însoțită... de... îndreptarea legii a lui Matei Basarab*. [Ediție] de S. G. Longinescu, București, Carol Göbl, 1912.
- PR. DRAM. = *Primii noștri dramaturgi*. Ediție îngrijită și glosar de Al. Niculescu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1956].
- PSALT. HUR. = *Psaltirea Hurmuzaki* [ms. BAR, cota 3077],
- RRL = „Revue roumaine de linguistique (Romanian Review of Linguistics)”, I ș.u. București, Editura Academiei Române, 1963 –.
- SCL = „*Studii și cercetări lingvistice*”, I ș.u. Institutul de Lingvistică din București, București, Editura Academiei Române, 1950 –.
- SLAVICI, O. P. = Ioan Slavici, *Opere, I. Povești*. Text ales și stabilit la volumul I: Dumitru Pop, Ion Șeulean. Octavian Șchiau, Constantin Mohanu. Cronologia vieții și a operei, cronologia receptării critice și glosar: Constantin Mohanu. Note: Dumitru Pop, București, Editura Minerva, 2000.
- STOICESCU, S. D. = Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și mării dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Academiei, 1968.
- ȘTEFANELLI, D. C. = T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, Socec, 1915.
- TEAHA, C. N. = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, [București], Editura Academiei, 1961.
- VARLAAM, C. = Varlaam, *Cazania (1643)*. [Ediție de J. Byck], București, Editura Fundațiilor, 1943.
- VARLAAM, O. = Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984.
- ZRPh = „Zeitschrift fur romanische Philologie”, Halle, I (1876) ș. u.

Statutul locuțiunilor și al expresiilor
în *Dicționarul limbii române* al Academiei.
Studiu de caz – expresii din *Hronograf den începutul lumii*
(ms. 3517) neînregistrate în DA și DLR

MIOARA DRAGOMIR*

*The Status of Phrases and Expressions in the Romanian Language Dictionary.
Case Study – Expressions from Chronicle from the Beginning of the World
(ms. 3517) not Recorded in DA and DLR*

Abstract: *In contrast to what is stated in the old series of The Romanian Language Dictionary (DA), written under the aegis of the Academy, regarding the integration of phrases and expressions into lexicographic schemes, in the norms of the new series of the Dictionary (DLR) there is an entire chapter in which it is stated how these structures should be recognized and treated. One criterion requires that such a structure be "established through consequent usage". Regarding the old period of the Romanian language, however, the problem needs to be treated differently, since the usage cannot be verified. In such a case, how do we recognize a stable expressive structure in a XVIIth century text as ours, Chronicle from the Beginning of the World, in which there are hundreds of phrases and expressions? Here is a list of those that appear in other old texts, those recorded in DA and DLR, but which appear only in popular or modern texts, without being recorded in old texts, as well as those not recorded in DA and DLR. Regarding the latter, we intend to discuss each of them and to prove that there are phrases and expressions that should be recorded in the second edition of The Romanian Language Dictionary, according to the criteria from the norms stating this type of constructions.*

Keywords: *idiomatic constructions, linguistic use, figurative use.*

1. Structurile expresive cu formă fixă sunt înregistrate atât în seria veche, cât și în seria nouă a *Dicționarului limbii române* al Academiei, ca parte distinctă a unui articol. În *Raportul către Comisiunea Dicționarului* publicat în seria veche, Sextil Pușcariu prezintă doar câteva scurte referiri la aceste construcții, în partea a treia, intitulată *Tipărirea materialului*, pentru a preciza locul lor în cadrul articolului: „Idiotisme și locuțiunile proverbiale urmează după clasarea înțeleșurilor, cu alineat nou, așezându-se înaintea lor semnul #” (p. XL). În *Norme*le din seria nouă a Dicționarului, referirile la construcțiile

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România (http://philippide.ro/persoane/mioara_dragomir.html).

idiomatice sunt structurate într-un capitol special, *Unități frazeologice: locuțiuni, expresii, proverbe, ghicitori*, în care se indică criteriile de diferențiere între locuțiuni, sintagme, expresii, locul acestora, o întreagă serie de probleme care țin de semantică și de tehnica lexicografică sub care sunt introduse în cadrul articolului. De asemenea, se delimitează o seamă de situații în care aceste structuri, în special expresiile, necesită diferite modalități de definire. În cazul expresiilor, în normele dicționarului tezaur se precizează câteva criterii prin care acestea se disting de celelalte tipuri de structuri, ca unități frazeologice fixe: 1) sunt construcții cu formă stabilă; 2) cristalizarea lor este realizată și „consacrată printr-un uz îndelungat” (p. 178); 3) în întregul lor, au altă valoare semantică decât fiecare termen luat separat; 4) prezintă expresivitate ridicată.

2. În cazul textelor vechi, ca, de pildă, cele din secolul al XVII-lea, problema cristalizării expresiilor și locuțiunilor trebuie pusă diferit, deoarece, din cauza mai multor factori, consacrarea prin uz nu poate fi întotdeauna verificată. Literatura noastră veche este, în cea mai mare parte, una de traduceri religioase, în care structurile stabile expresive apar mai rar. În scrierile originale sau în traduceri cu altă temă decât cea religioasă, pot apărea expresii care circulau în epocă și care, probabil, sunt în uz din secolele anterioare, dar fie au fost surprinse în puține scrieri, fie nu se regăsesc deloc în texte și, de aceea, nu au putut fi înregistrate ca atare în DLR. Uneori, prin intermediul traducerilor, au putut pătrunde expresii străine traduse, care au rămas în limbă și, în acest caz, este dificil de departajat o construcție care aparține limbii române de una care este împrumutată. În alte cazuri, pur și simplu, o expresie poate căpăta o formă universală, generată de situații de viață similare la diferite popoare.

3. În textul *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517), traducere din limba greacă, datată de noi 1658-1661¹, apar foarte multe expresii și locuțiuni, care indică atât redarea într-un mod participativ a textului original, cât și o bună cunoaștere a limbii române de către traducător, pe care noi l-am identificat, pe baza metodei pe care o propunem în volumul al doilea al cărții *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517). *Studiu lexicologic* (Dragomir 2017) și a unei sume de argumente consistente de ordin lingvistic și filologic, în persoana cărturarului Nicolae Milescu Spătarul. O bună parte dintre construcțiile fixe pe care le-am identificat în *Hronograf* au fost înregistrate în DA și DLR în diferite texte vechi: *a-și aduce aminte*, *a-i fi* (cuiva) *aminte*, *a lua aminte*, *cu amar*, *pre ascuns*, *cu asupră*, *a-și băga capul* (pentru cineva), *a-și pune capul* (pentru cineva), *a mânca capul* (cuiva), *(sângur) cu capul său* (lui), *a urla* (cuiva) *capul*, *pre cătinel*, *într-un*

¹ Copierea ms. 3517, care cuprinde prototipul copiilor care s-au păstrat, a putut fi terminată între acest interval și înainte de 1672, după cum am arătat în capitolul *Datarea ms. 3517, din cartea Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517). *Probleme de filologie*; vezi Dragomir 2007.

chip, a da învățătură, cu deșert, în deșert, în divuri, în chipuri, a spune (tot) cu dreptul, a face rugă, a-și face voie rea, față la față (foarte des folosită în *Hronograf*), *a-i fi cuiva voia să...*, *cu (mare) grijă, a ști har, de la adâncul inimii, inimă rea* (cu sensul 'întristare, mâhnire, amărăciune'), *a avea inimă împietrită, a i se împietri cuiva inima, a-și împietri inima, a-i fi inima împietrită, a (-și) pleca inima, cu toată inima, de iznoavă, fără leac de, nici leac, în loc, în loc de, la un loc, la loc, a-și lua ziua bună, a lua cu bine* (pe cineva), *a-și lua iertăciune, în lung și-n lat, a-și pierde mintea, a scoate den minte, (a fi) cu mână tinsă, de moarte, cu limbă de moarte, de nimic, a face (cuiva) parte, a (nu) avea parte, a paște prilejul, a pune pe cineva la pământ, a-i părea (cuiva) bine, a părea șagă, cât un păr den cap, a hir a păr, a nu rămâne, a nu se alege, piatră pespre piatră, a mânca pâinea și (sarea) (cuiva), de poveste, de mult preț, a prinde de veste, a pune gând (sau cuget) (rău sau bun), a fi de răs, a-ș face răs (de cineva), a pune sau a trece supt sabie, a băga seamă (ceva sau pe cineva), a da seamă, a ține în seamă, de sârg, cu (pre) strâmbul, a schimba fețe, a sta spre (sau cu) rugă, pre strâmbătate, pre taină, din temelie, cu totul tot, cu totul tot, de tot, toți cu totul, de (toată) treaba, a face val, a ține lege cu cineva, a ține mânie, a ține rău (pe cineva), într-umere, de-a umăr, a umere, a avea val, a face val, de-a valoma, cu voie și fără' voie, a da veste, fără veste, în vârstă, în toată vârsta* (peste 80 de construcții stabile expresive de acest tip).

Destul de multe construcții idiomatice, însă, sunt înregistrate în DA și DLR în texte moderne, populare etc., dar nu și în texte vechi: *a avea voie, (nice) odănoară cu capul* (cu forma *odată cu capul!*), *(pre)cum să cade* (folosită des în *Hronograf*), *a da cale, a fi cu cale, fără cale, a ține calea, a zice cuvinte pre cale, a lua colac, cu cumpăt, în două cu, a face (în) (mici) fărâme, fâ cum vei face, a face silă, a fi (cu) bănat, a-i fi cuiva grijă să...*, *a-și pierde firea, cu foc, ca frunza și ca iarba, într-un glas* (în *Honograf* des întrebuințată), *gură cu gură, a-i fi inima la loc, a ține inemă să, a lua credința cuiva, mică de ceas, a-și ieși den minte, a fi ieșit din minte, cât clișala ochiului, a socoti ca (pe) ochii săi, a (i) se sui perii în vârful capului, a nu lăsa piatră pespre piatră, a primi cu pâine, a se rupe prețul, a fura pe cineva somnul, a-și da sufletul, fecior de suflet, a ști de știrea cuiva, tot ca unul* (circa 40 de structuri stabile din această categorie).

4. O altă parte din construcțiile expresive stabile pe care le-am întâlnit în *Hronograf*, însă, nu apar în DA și DLR. Deși nu există nici un indiciu referitor la uz, noi considerăm că și acestea sunt unități frazeologice stabile expresive, locuțiuni și expresii, și le vom supune analizei pentru a arăta că fac parte din această categorie și trebuie înregistrate ca atare². Construcțiile idiomatice sunt și ele forme ale discursului repetat (Coșeriu 1992-1993), cu un grad de expresivitate ridicat. Prezența lor în număr mare într-o scriere veche de pe la mijlocul secolului al XVII-lea și faptul că traducătorul a preferat astfel de forme

² În general, problematica construcțiilor idiomatice a fost studiată; vezi Andriescu 1956; Iordan 1944; Dumistrăcel 1980; Șăineanu 1999; Oprea 2001.

de exprimare expresive, demonstrează o bună cunoaștere a limbii și dorința de a comunica informația din textul grecesc prin participare intensă și cât mai pe înțeles.

Lărgim discuția asupra acestor structuri aici³, din perspectiva criteriilor *Dicționarului limbii române*, pe care le amintim la fiecare construcție în parte, arătând de ce considerăm structurile pe care le vom prezenta – peste 30 la număr – drept expresii sau locuțiuni, după cum urmează:

– structura *a da zile multe pe puține* se află în contextul: *Ca păcurarii vii la mine, mișeale? Ce te-au purtatu păcatele tale a da dzile multe pre puține?* f. 64^f. Este vorba despre o construcție stabilă, o expresie, cu sensul ‘a-și pune viața în pericol; a risca’. Această îmbinare are expresivitate ridicată datorită faptului că, pentru a surprinde importanța momentului pe care îl prezintă, traducătorul transmite ideea printr-o exprimare de tip proverbial, în manieră populară, așa cum apare, de exemplu, în povești. Fragmentul este tradus liber și textul în care apare expresia în discuție aparține traducătorului, căci în textul grecesc (κ) momentul narativ respectiv este prezentat mai pe scurt: ‘Ο δε Γολιάθ [...] ἐγέλασεν καὶ ἐσύκωσεν τὸ σίδερον ὁποῦ εἶχεν εἰς τὸ πρόσωπον νὰ τὸν ἰδῆ καλλήτερα [πυ]’ (= Goliat [...] râse și își ridică fierul pe care îl avea pe față, ca să-l vadă mai bine).

– structura *a-i fi cuiva de rînd* apare în contextul: *I-au făcut cinste mare și l-au întrebatu cum i-au fostu de rînd de au găsit acea piatră scumpă* f. 96^f. Sensul întregii structuri este ‘a i se întâmpla (cuiva) să’, iar sensul fiecărui element în parte este diferit de sensul îmbinării. Construcția este una cristalizată și are expresivitate în ansamblul ei.

– structura *a-i fi cuiva ceva la mână* apare în contextul: *Nu te mîhni nimic, că mîne ȝ-a hi viia la mînă* f. 83^v. Această îmbinare se constituie într-o expresie cu sensul ‘a avea, a poseda’ și prezintă o exprimare de tip familiar. Sensul fiecărui element al construcției este diferit de sensul construcției în întregul ei și, chiar dacă nu a fost înregistrată în dicționare în texte vechi, expresia ca atare este cristalizată și, foarte probabil, era folosită adesea oral.

– structura *a fi (ceva) pe mîna cuiva* se află în contextul: *Pre cei trei otroci i-au pus la boierie, iară pre Daniil l-au pus să hie toată sama casăi împăratului pre mîna lui* f. 116^f. Această îmbinare este o expresie și are sensul ‘a fi în seama cuiva, a fi în grija cuiva’. Expresivitatea construcției este dată de folosirea în context figurat a cuvintelor.

– structura *a fi cu păcat* se află în contextul: *Fraților, să nu-l omorîm, ce să-l vindem, să să ducă, să nu să mai știe de numele lui. Că va fi cu păcat de-l*

³ În lucrarea citată despre lexicul *Hronografului*, vol. I, cap. *Locuțiuni, expresii și alte structuri cu valoare expresivă*, am identificat aceste structuri și am prezentat contextele în care apar în manuscris, fără a insista asupra analizei și fără a le discuta din perspectiva normelor *Dicționarului limbii române*. Ne propunem aceste demersuri în articolul de față.

vom omorî, că acesta ni-i frate f. 20^f. Îmbinarea este o locuțiunea verbală cu sensul ‘a păcătui’, cristalizată de-a lungul timpului, după cât se pare, prin folosire orală frecventă.

– structura *a fi cuiva (și) tată și mamă* se află în contexte: *Și-i mîngîia Irimiia cu cuvinte bune și-i lua cu bine și le da nădejde că-i va scoate Dumnădzău preste puțină vreme și tuturor le era toată nădejdea pre Irimiia prorocu. Și tată, și mamă, el le era într-acea robie* f. 106^v; *Și acolea i-au făcut moarte jidovii ceii ce i-au purtat Irimiia pren robie, de le-au fostu tată și mamă, și-i lua cu cuvinte dulci și apoi i-au scos și den robie* f. 111^f. Construcția este o expresie cu sensul ‘a fi bun cu cineva; a se purta cu mare grijă față de cineva’ și are valoare expresivă prin utilizarea cuvintelor în context figurat. În afară de aceasta, enumerarea aduce un plus de expresivitate, iar repetarea ei în *Hronograf* demonstrează că era o construcție cristalizată și, probabil, des folosită mai ales oral, ceea ce îi conferă statut de structură stabilă expresivă, de expresie.

– structura (*a se face*) *de-a firea* se află în contextul: *Pariju, dac-au încăput la bine și la milă, s-au făcut mai de-a hirea și mai frumos decît toți frații lui* f. 132^f este o locuțiune adjectivală cu sensul ‘arătos, chipeș’, folosită într-o exprimare familiară, de tip popular.

– structura *a să aprinde de la inemă* este o expresie cu sensul ‘a-i părea rău; a se umple de necaz’. Construcția a căpătat expresivitate și statutul de expresie datorită sensului figurat al verbului *a aprinde*. În DA (s.v. *aprinde*) se specifică „despre sentimente vii, pasiuni sau manifestări ale lor” și se indică sensul ‘a izbucni, a se încinge’. În *Hronograf*, expresia apare în contextul: *Vădzînd pre acel bonic bulgari că supusă pre toți bonicii, să aprindea // f. 403^f de la inemă*. Acest text nu are echivalent în textul grecesc (v. κ p. 365), ci face parte dintre fragmentele de traducere interpretativă liberă, cu o exprimare a traducătorului încărcată de expresivitate.

– structura *a i se aprinde inima de (mânie, dor etc.)* este o expresie atât datorită gradului ridicat de expresivitate, conferit de utilizarea figurată a verbului *a aprinde*, cât și prin folosirea repetată a acestei construcții în *Hronograf*, în contexte: *Atunce Iosif nu mai putu ținea, că i să aprindea inema de jealea fraților săi, unde plîngea așea cu seate unul de alalt* f. 24^v; *Împăratul, ca un vrăjmaș svintelor icoani, ș-au și luat prepus spre împărăteasa că are icoani ascunsă și să închină la dînsăle și i să aprinsă inema de mînie* f. 383^f.

– structura *a-i bate inima la ceva*, este o locuțiune verbală cu sensul ‘a prefera, a-i plăcea’. În *Hronograf* se află în contextul: *Să bizuiia ei toț tării lor și părăsîsă a să mai închina lui Dumnădzău, ce să închina cine la ce-i bătea inema* f. 6^f. Expresivitate acestei construcții este conferită și de sintaxa neașteptată, care prezintă un complement indirect într-un context în care, de obicei, se folosește numai subiectul și predicatul (*a bate inima*), eventual cu diferite componente de mod (*tare, încet, neobișnuit* etc.). Construcția concepută în

această structură este permisă de valoarea intransitivă a verbului, care face ca sensul mesajului să se refere tocmai la complementul indirect, iar verbul să fie folosit în acest context în sens figurat.

– structura *a fi ghimp la inimă* este o construcție stabilă, cu expresivitate ridicată datorită folosirii figurate a substantivului *ghimp*. Sensul structurii în ansamblu ‘a avea grijă mare din cauza cuiva’, este diferit de al fiecărui element în parte. În *Hronograf*, această expresie apare în contextul: *Iară la inema lui totu-i era ghinpu pentru Chira, că va agiunge de-i va lua împărăția* f. 118^f.

– structura *a-și înălța inima* este o construcție idiomatică, mai precis o expresie cu semnificația ‘a se mândri, a fi trufaș’. Expresivitatea acestei structuri este conferită de contextul figurat al folosirii cuvintelor. În *Hronograf*, expresia se află în textul: *Iară apoi ș-au prea înălțat inema și pre nime nu mai ținea în samă* f. 91^v.

– structura *a se înșela cu inima* este o expresie cu sensul ‘a fi încrezut, a fi trufaș’. Chiar dacă nu este înregistrată ca atare, calitatea de structură stabilă a acestei construcții este probată de repetarea în cel puțin două contexte din *Hronograf*: *Întoarce-te cătră mine, părintele tău, și socoteaște de vedz și nu te înșela cu inema a te întoarce cătră faraon, nice cătră eghipteanii cei păgîni* f. 27^f; *Ezechia, vădzîndu atîția împărați că vin la dînsu și să pleacă lui, iară elu s-au fost înșelîndu cu inema și s-au fostu mărind* f. 94^f.

– structura *a se lipi (cuiva) cineva de inimă* este o expresie cu sensul ‘a-i plăcea de cineva, a se îndrăgosti’ și are expresivitate prin folosirea figurată a verbului *a lipi*: *Unde o vădzu Olofer atîta frumoasă și iscusită, i să lipi de inemă și o întrebă ce, cum ieste* f. 125^f.

– structura *a i se ucide de inimă cuiva* este o expresie cu sensul ‘a se supăra, a se irita’. Construcția capătă expresivitate datorită folosirii figurate a verbului *a ucide* și poziției de complement indirect a substantivului *inimă*, care este precedat de prepoziția *de*, într-o structură mai puțin obișnuită. Această structură stabilă apare în contextul: *Dară era foarte amară acea apă și nu putea nime să bea de dînsă. Și li să ucisă de inimă jidovilor și grăiră can cu cîrteală cătră Moisi și dzîsără* f. 39^f. Prin expresia în discuție, traducătorul redă o propoziție în care verbul are sensul figurat ‘ἐβαρύνετο ἡ καρδιά’, ‘s-a îngreunat inima’ din pasajul: Καὶ δὲν εὕρισκαν νερόν να πιούν [...] καὶ ἐβαρύνετο ἡ καρδιά του λαοῦ των Ἑβραίων κατὰ Μωϋσεως καὶ ἔλεγαν του [v0'] (p. 59) (= Și nu au găsit apă să bea [...] și i s-a îngreunat inima poporului evreu spre Moise și i-a spus...).

– structura *a se săgeta la inemă* traduce unele contexte figurate și se încarcă de expresivitate datorită verbului *a săgeta*. Construcția apare în mai multe locuri în *Hronograf* și, prin repetare, i se instituie un statut de expresie. În fragmentul *Și unde o vădzu împăratul așea frumoasă, s-au săgetat la inemă cu dragoste ei* f. 8^f, sintagma traduce fragmentul ἐμεινε ἐξεστηκώς ὁποῦ τὸ κόλλος τῆς (= Rămase devorat de frumusețea ei) din fraza: Καὶ ὡς τὴν εἶδεν

έμεινε εξεστηκώς όποϋ τὸ κόλλος τῆς καὶ ἠθέλησεν νὰ πληρώση τὴν επιθυμίαν τοῦ μέτ' αὐτῆς [κε'] (p. 25) (= Și cum o văzu, a rămas devorat de frumusețea ei și vru să-și împlinească dorința cu ea). În alt loc: *Și o prăviia David și să uita frimseațelor ei și-l săgetă la inemă dragostele ei și în loc trimisă de o și luară și o adusără la împăratul* f. 69^v, construcția redă o formulare, de asemenea, figurată: Καὶ ἐπίσθη ἀπὸ τὸ ἀγγίστην τῆς εὐμορφίας (p. 86) (= Și se prinse în undița (în mreșile) frumuseții). Construcția mai apare și într-un alt pasaj, cu o conotație diferită, însă cu aceeași forță expresivă: *Numai ce s-au mirat și l-au și săgetat la inemă cuget rău* f. 256^v. În acest context traduce verbul έθουώθη 'a se mânia': Έθουώθη κατὰ τῆς Βασιλίσης [σξε'] (p. 265) (= Se mânie pe împărăteasă). Expresia mai apare și în alt loc, fără determinări: *Cum vădzu armașul capul fiiu-său, cum l-au și cunoscut și-l săgetă la inemă și începu a plînge cu amar* f. 118^v. Dacă în *Hronograf* apare în mai multe locuri, cel mai probabil această expresie a circulat în epocă și, probabil, apare și în alte texte.

– structura *a împunge cu cuvântul (cu cuvinte)* nu este considerată ca expresie în DA, unde pentru unul din sensurile verbului *a împunge* se specifică „despre vorbe care produc durere”, iar sensul este figurat 'a înțepa (cu vorba), a pișca, a răni, a ofensa (prin aluziuni înțepătoare)'. Datorită sensului figurat al verbului și prezenței în multe locuri în *Hronograf*, am considerat această structură drept construcție idiomatice stabilă, mai precis o expresie cu sensurile 'a îndemna' (1) și 'a certa, a ocări' (2): (1) *Acel spurcat de duhovnic, tot împungea pre împăratul cu cuvinte și-l nevoia să-l lasă pre Arie să cînte svînta liturghie cu patriarhul și cu alalți arhieriei* f. 205^v; (2) *De cîte ori vrea spune cătră împărăteasa o cazanie, tot o împungea cu cuvîntul pentru lăcomiia* f. 236^f; *Împăratul, dacă vădzu că-l împunge patriarhul cu cuvinte dreapte și i le loveaște în obraz, ș-au rădicat împăratul mîna ș-au dat palmă patriarhului* f. 337^v; *Împărăteasa vădzînd faptele ceale rreale a fiiu-său, a împăratului, și strâmbătățile a frățîne-său, a Vardei, nu putea să tacă, să nu-i împungă cu cuvîntul și să-i înveață pentru bineli lor* f. 395^v, cf. f. 399^v, f. 400^v, f. 406^v, f. 423^f, f. 448^f.

– structura *a se lăsa în pradă* este o expresie cu sensul 'a începe să prade, să jefuiască', cu o expresivitate sporită datorită aspectului incoativ al verbului și structurii sintactice pe care o prezintă, adică un complement indirect exprimat prin substantiv precedat, în mod neașteptat, de prepoziția *în*. Această expresie se află în contextul: *Și iară s-au lăsat în pradă pren țară și pre cîț oameni au mai găsit fugiț și scăpaț de Navuhudonosor, pre toț i-au robît* f. 107^f.

– structura *a lua cu cuvinte (dulci, bune)* este o expresie cu sensul 'a vorbi blând cu cineva pentru a-l îndupleca; a convinge pe cineva cu vorbe meșteșugite și cu un ton blând'. Statutul de expresie este impus, pe de o parte, de faptul că sensul în ansamblu este diferit de al fiecărui termen în parte și, pe de altă parte, de faptul că în scrierea pe care o avem în vedere această structură apare în mai multe locuri. Cel mai probabil, construcția circula în epocă, atîta vreme

cât în *Hronograf* se întâlnește în mai multe contexte: *Începură a lua pre împăratul cu cuvinte domnii și boiërii și-l plecară a să închinari bodzilor* f. 91^f; *Să-i iei cu cuvinte bune să-i îmblîndzăști și să le aduci aminte că iară-i voi mîntui eu den robie cu vreamă* f. 105^f; *Și acolea i-au făcut moarte jidovii ceia ce i-au purtat Irimia pren robie, de le au fostu tată și mamă și-i lua cu cuvinte dulci și apoi i-au scos și den robie* f. 111^f; *Începu a-l lua cu cuvinte bune și cu glume, ca să-l aducă întru silțale lui* f. 330^v, cf. f. 115^v.

– structura *a nu fi de trei mangări om* este o expresie care are ca echivalent expresia *a nu (-i mai) face (pielea nici) două parale* (sau *nici o para chioară*) ori (regional) *a fi trei de o para*, cf. DLR (s.v. *para*) cu sensul ‘a nu avea (nici o) valoare, a nu fi bun (de nimic)’. Această construcție are un grad de expresivitate ridicat prin folosirea unui numeral prin care se dorește indicarea unei sume mici care, prin comparație, arată valoarea sau, mai precis, lipsa de valoare a celui la care se face referire. În textul grecesc se întâlnește o expresie echivalentă τρίων φόλλων ἄνθρωπος Μόνον ὁ Μιχαήλ ὅπου ἦτον τρίων φόλλων ἄνθρωπος [ΤΣΖ΄] (p. 396) (= Numai Mihail, care era om de trei parale). Se poate ca expresia conținând substantivul *mangăr*, de origine turcească (< tc. *mangir*), să fi fost cunoscută la acea vreme, ca urmare a influenței turcești. Se poate, însă, ca folosirea acestei expresii să nu fi intrat în uzul general și să se datoreze faptului că traducătorul cunoștea limba turcă și atunci expresia în discuție ar fi un element nou pe care acesta îl introduce prin textul *Hronografului*. Cuvântul *mangăr*, în orice caz, îi era cunoscut, căci mai apare în trei locuri în traducerea de față (la f. 95^f, f. 396^f și la f. 265^v). Expresia este folosită în textul traducerii în contextul: *Dentr-atîțea boiëri harnici și de rudă bună și învățaț și de-a firea nu să află să ia împărățîia, ce numai Mihail Catalact, ce nu era de trei mangăr om* f. 446^f.

– structura *cu meșterșug* este o locuțiune adverbială cu sensul ‘(în mod) viclean; cu șiretenie; perfid’ și are statut de construcție stabilă, mai precis de locuțiune, prin faptul că apare în mai multe locuri în *Hronograf* și se poate înlocui printr-un adverb: *Trimisă Isus pre doi oameni iscoade înainte, să nu-i priceapă, doar vor putea să să apropie cu meșterșug să descuie cetatea* f. 47^v; *Pre ceaea vreamă sarachineanii era numai să ia cetatea Edesa cu meșterșug, nu cu vriun războiu* f. 449^f, cf. f. 51^f, f. 481^v, f. 484^v.

– structura în diferite variante *den mic până în mare, den mare până în mic, cu mic cu mare, și mici, și mari* este o expresie înregistrată în DM (s.v. *mic*), cu formele *cu mic, cu mare* (sau *mic și mare*), cu sensul ‘toată lumea’. Considerăm și noi această construcție ca fiind o expresie, întrucât are un grad de expresivitate ridicat, iar în *Hronograf* apare în repetate rânduri, uneori cu corespondent, alteori fără echivalent în textul grecesc: *Să innecară toț oamenii, și toate dobitoacele, și toate gadenele, și toate zburătoarele, și toate trupurile, den mic pînă în mare* f. 2^v: σώματα νεκρὰ (p. 14) (= corpuri moarte). În alte locuri traduce un fragment aproape identic din textul grecesc, ca în exemplul: *Și-nce-*

pură a tăiia ș-a prăda ș-a omorî den mare pînă-n mic f. 49^F: ῥΕΘΑΝΑΤΩΣΑΝ ὄλουσ μικρούς μεγάλους (p. 71) (= I-au omorât pe toți, mici și mari). Sub una sau alta din formele precizate sau sub alte forme, expresia apare de multe ori în *Hronograf*: *Iosafat împărat au prins de veaste și ș-au strîns și el tot nărodul și toate oștile cu mici, cu mari* f. 88^V; *Au dat știre împăratului Ioram ș-au ieșit cu totul, cu mic, cu mare ș-au mârș* f. 87^F; cf. f. 99^F, f. 240^F; *Ș-au mârș cu mare, cu mic de l-au vădzut* f. 144^V; *Începură a-i tăiia ș-ai snopi, den mic pînă în mare* f. 145^F; *Să sculară asupra lui Neron cu mici, cu mari* f. 159^F; *L-au plîns Rîmul tot, cu mic cu mare* f. 163^F, cf. f. 217^V; *Să cutremurără toț, și mari, și mici* f. 285^F; *Să postești dempreună cu toată curtea ta, den mic pînă în mare* f. 389^V, cf. f. 511^V; *Luaț jidovii, și cu muierile lor, și cu ficiorii lor, și mic, și mare, și vă duceț în pustiiu* f. 34^V, cf. f. 49^F, f. 90^F, f. 99^F, f. 109^V, f. 184^F; f. 230^V, f. 237^V, f. 444^V, f. 452^F ș.a.

– structura *ca mișel de el (de dînsul)* este fie o locuțiune adjectivală, fie una adverbială, în funcție de context și are sensul '(care este) de plîns, (care este) de compătimit'. Faptul că în *Hronograf* apare în câteva locuri, conferă construcției statut de îmbinare stabilă expresivă și este de remarcat că apare și în situații în care este folosită pentru plural. În *Hronograf*, se întâlnește în contextele: *Fugiia Sisara numai însuși ca mișel de el* f. 51^V; *Ș-i tăie foarte asuprit și le sparsă țara și-i robi și-i feace ca mișel de dînși* f. 164^F; *S-au sculatu împăratul cu oști multe și s-au dus și i-au bătut ca mișel de ei* f. 223^F; *S-au innecat în mare toată avuțiia omului și toț oamenii cîț ș-au fost în corabie, fără numai ce-au scăpat el sîngur gol și ca mișel de dînsu* f. 335^V.

– structura *a mânca om pre om* este o expresie care exprimă o situație extremă. Pentru că apare în *Hronograf* de mai multe fără echivalent în textul grecesc, considerăm că este o îmbinare stabilă, cristalizată deja la vremea traducerii *Hronografului*. Din unele fragmente rezultă că la originea construcției se află chiar un fapt din realitate, dar putem percepe și o trecere a sensului spre figurat, ceea ce conferă structurii expresivitate: *Cu foamete mare, cît să vor cumpăni să mănînce om pre om* f. 22^F; *Să feace foamete mare pre pămîntu, cît să cumpăniia să mănînce om pre om* f. 81^V; *S-au făcut o foamete mare la Rîm, cît au fost mîncînd om pre om* f. 167^F; *Aceaea minie a lui Dumnădzău le venisă, cît mînca om pre om* f. 328^F, cf. f. 392^F, f. 431^F, f. 443^F, f. 466^F.

– structura *într-o nemică* este o locuțiune adverbială și are sensul '(în număr, în cantitate) nesemnificativ(ă); deloc'. Deoarece apare în mai multe locuri în textul traducerii noastre, considerăm că era deja o construcție cristalizată: *Eu le voi da războiu pentru voi și veț vedea țăriia lor cea multă cum nu va hi într-o nemică și veț vedea putearea mea că iēste mare* f. 88^V; *Socotind cu firea sa că aceale greșeale a lui nu le sāmăluiēste Dumnădzău într-o nemică, acesta om nice de pocăință parte nu are* f. 27^V; *Stolnicul sudui foarte rrău și pre ceauș, și pre eparhul și-i dzîsă că nu-l bagă samă într-o nemică* f. 284^V.

– structura *a călca (pâinea și) capul* este o expresie cu expresivitate sporită datorită utilizării figurate a verbului *a călca* și are sensul 'a înșela, a fi

perfid'. Folosirea sa este cu atât mai interesantă, cu cât textul grecesc pe care îl traduce nu are un echivalent de acest fel. În *Hronograf* apare o singură dată: *Cum voi cutedza eu să fac acesta lucru și să calc pîinea și capul stăpînului meu* f. 20^v, traducând textul Πῶς ἐγὼ ἢ κώμω τοῦτο τὸ πονηρὸν καὶ ἢ ἀμαρτήσω εἰς τὸν Θεὸν [λε'] (p. 35) (= Cum să fac eu această viclenie și să păcătuiesc înaintea lui Dumnezeu?). Expresia are drept corespondent fragmentul ἐγὼ ἢ κώμω τοῦτο τὸ πονηρὸν (= Cum să fac eu această viclenie), pe care îl traduce cu mai multă expresivitate decât în original. În alt loc structura este utilizată cu substantiv, în calitate de agent: *Toț făcea pre Nechifor tiran și călcător de pîine* f. 364^r.

– structura *a-și prinde noaptea undeva* este o expresie a cărei sugestivitate se datorează sensului figurat al verbului, iar întreaga sintagmă are un sens diferit față de fiecare element în parte. Utilizarea figurată a verbului conferă acestei construcții statutul de structură stabilă expresivă, cu sensul 'a rămâne undeva peste noapte; a înnopta': *Marsă // f. 57^v în casa unii muieri curve și i să prinsă noapte acolo*. Traducătorul redă prin această construcție textul Ἐμεινον ἐκεῖ ὄλην τὴν νύκτα [οη'] (= Au rămas acolo toată noaptea) (78), deci traducătorul a optat pentru o structură mai expresivă.

– structura *a purta păcatele* este o expresie cu sensul 'a aduce în situația să...', deosebit de sugestivă în special datorită folosirii verbului cu sens figurat. Utilizarea acestei expresii este cu atât mai interesantă cu cât în textul grecesc ea nu are corespondent: *Ca păcurarii viei la mine, mișeale? Ce te-au purtat păcatele tale a da dzile multe pre puține?* f. 64^r.

– structura *a-și umple cineva somnul* este o expresie cu semnificația 'a dormi pe săturate'. Expresivitatea structurii este conferită de sensul figurat al verbului care face ca sensul construcției, în ansamblu, să fie diferit de al fiecărui element în parte. În *Hronograf*, această expresie se întâlnește în contextul: *Puțin am dormitu. Poate hi că nu mi-am împlut somnul, de mă doare capul. Și vru să să mai culce* f. 107^r.

– structura *a da strînsoare* nu este înregistrată în dicționare ca o formă fixă, însă în DLR (s.v. *strînsoare*) se arată că în acest caz este un sens figurat învechit al substantivului (în legătură cu verbe ca „a apuca”, „a da”, „a sta” etc.) și are sensul 'constrângere'. Considerăm că *a da strînsoare* este o structură stabilă expresivă și datorită repetării în două locuri în *Hronograf*. Semnificația expresiei este 'a constrânge pe cineva'. Pasajul *Da strînsoare marelui Lot să-i scoață afară* f. 9^v nu are corespondent în textul grecesc (v. K 26). Expresia mai apare și în alt loc: *S-au mirat și să svătuiră să apuci pre acel om și să-i dea strînsoare* f. 316^r.

– structura *a avea strînsoare* este o locuțiune verbală, cu semnificația 'a obliga, a constrânge pe cineva'. Sensul structurii în ansamblu este diferit de al fiecărui element, fapt pentru care considerăm această construcție o îmbinare stabilă, chiar dacă în *Hronograf* este utilizată numai o dată: *Tată-mieu mi-au*

spus mie cum vom să avăm strînsoare mare pentru crucea ce s-au răstignit pre dinsa Mesia f. 184^v.

– structura *cu suflet* este înregistrată în DM (s.v. *suflet*) cu forma *cu sufletul pe buze* și cu sensul ‘în agonie’. Această construcție este o locuțiune adjectivală cu semnificația ‘în viață; viu’ și nu are corespondent în textul grecesc (v. K pp. 222-223). Structura fost selectată de traducător din sistemul limbii române, căci acesta preferă un mod expresiv de exprimare. În *Hronograf*, această structură stabilă apare în textul: *Că-i scrisesă soru-sa cum mai de sârg să vie să apuce pre tată-său cu suflet* f. 204^f.

– structura *a-și pune sufletul* nu este atestată în dicționare. În DM se întâlnește însă o expresie cu sens asemănător, *a-și încărca sufletul cu...* ‘a comite o faptă rea’. Structura din *Hronograf* are sensul ‘a comite o faptă rea, a face un rău cuiva’ și, în textul grecesc, nu îi corespunde o îmbinare expresivă (v. K 244^a) φύγε απ’ εδῶ γλήγορα (= Pleacă de aici repede). Această construcție este o expresie care capătă sugestivitate datorită folosirii figurate a verbului, iar statutul de structură stabilă este conferit și de folosirea repetată în textul *Hronografului*: *Iată că-ți dzic să te duci den olatul țării meale, să nu te mai simț că mai ești aici, că-m voi treace peste giurămînt și-m voi pune sufletul cu tine* f. 134^f. Această expresie mai apare și în alt loc, fără determinat: *Întîiu cît bine au făcut și cît daru au avut de la Dumnădzău, iară mai apoi, cînd ari hi fostu să hie, atunce ș-au pierdutu tot binele, cît au făcut și ș-au pus și sufletul* f. 78^v.

– structura *a avea știre (spre cineva sau înaintea cuiva)* este o expresie. În text este folosită în două locuri, cu referire la raportul dintre un om drept și Dumnezeu și are sensul ‘a socoti vrednic, a merita să...’. Folosirea repetată îi imprimă statut de structură stabilă expresivă și demonstrează faptul că în epocă era utilizată: *Doamne, de am știre înaintea Ta, să găsăsc dar de la Tine, nu treace pre lîngă robul tău, să aducă apă și să spălăm picioarele voastre* f. 10^v; *Roгу-mă, Doamne, de am știre spre Svinția Ta, arată-ne și ne descopere pre acela om ce ne-au adus aceasta veaste* f. 55^f.

– structura *a da știre* este o locuțiune verbală cu semnificația ‘a vesti, a anunța’ și apare în mai multe locuri în *Hronograf*. Repetarea în textul acestei traduceri denotă că și această structură este o construcție idiomatică utilizată în epocă: *Au vădzut niște oameni împărătești pre Sara frumoasă și ghizdavă foarte și în loc deaderă știre lui Avimeleh împărat pentru Sara* f. 7^v; *S-au și dus înapoi la samarineani ș-au datu știre împăratului Ioram ș-au ieșit cu totul, cu micu, cu mare ș-au mărșu de ș-au luat cine cît i-au trebuit* f. 87^f; *Să facem rugă spre Dumnădzău, să ne arate cum vom face să dăm știre și părintelui nostru, Irimiei, să știe de știrea noastră, cum ne-au acoperit Dumnădzău cu putearea Sa atîta vream* f. 108^v ș.a.

– structura *den temei* este o locuțiune adverbială cu sensul ‘în întregime, cu totul’ și apare în multe locuri în *Hronograf*. Repetarea ei constantă în acest text indică faptul că era o construcție idiomatică des utilizată și în limba epocii:

Nu-l putu mai răbda Dumnădzău, ce de sîrgu ș-au trimis mîniia Sa cea iute și l-au desrădăcinat den temeiu, de nu să mai aleasă nemic de dînsu f. 27^v; Feace den temeiu multe svinte beseareci și minunate, întru numelu Dmnnului Dumnădzău și întru numele Preacuratei Maicei Sale și pre numele altor svinți f. 179^f, cf. f. 34^v, f. 182^f, f. 385^f, f. 402^v, f. 411^v, f. 412^f, f. 464^f.

5. *Dicționarul limbii române* elaborat sub egida Academiei este o operă capitală a culturii române, rodul științei, talentului, muncii mai multor generații de lingviști lexicografi, începând cu A. Philippide și Sextil Pușcariu, cu micile echipe cu care aceștia au lucrat și până în ziua de astăzi, când se lucrează, în continuare, la dicționarul tezaur la Iași, București și Cluj, însă în departamente în care, din păcate, numărul membrilor echipei este diminuat față de cel al echipei din generația anterioară. Prin natura sa, această lucrare rămâne permanent deschisă cercetării, îmbogățirii și perfecționării. Întrucât ne-am ocupat mai mulți ani de o scriere veche din secolul al XVII-lea, *Hronograf den începutul lumii*, pentru care, în vederea stabilirii traducătorului în persoana lui Nicolae Milescu Spătarul, am construit o argumentație bogată, printr-o metodă bazată pe tradiție, dar și pe elemente inovatoare, precum și pe cercetarea proprie, am considerat că este o datorie să contribuim, de-a lungul timpului, cu descoperirile pe care ni le-a relevat studiul lexicului acestui text, la îmbogățirea dicționarului tezaur. În demersul din această lucrare, pe baza criteriilor folosite la redactarea Dicționarului, am prezentat circa 30 de construcții stabile expresive care nu au fost înregistrate în seria veche și în seria nouă a lucrării și am arătat, acolo unde este cazul, dacă structura respectivă are echivalent în originalul grecesc de pe care s-a făcut traducerea, cronograful lui Matheos Kigalas, Νέα σύνωψις διαφόρων ιστοριῶν ἀρχωμένη ἀπό κτίσεως κόσμου..., cu unele intervenții din Dorotheos de Monemvasia, Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας ... Constatarea noastră este că, aproape constant, expresiile și locuțiunile discutate aici, utilizate de traducător în redarea informației din textele grecești, fie nu au echivalent în textele grecești, fie, în alte cazuri, am identificat diferite pasaje corespondente, dar care nu au aceeași expresivitate ca în textul traducerii. Această situație ne permite, pe de o parte, o dată în plus, să tragem concluzii cu privire la trăsăturile *bazei spirituale*⁴ a traducătorului *Hronografului*, care cunoștea foarte bine limba epocii sale și a dorit să transmită într-un mod cât mai viu faptele din cronografele grecești. Pe de altă parte, ne obligă să semnalăm construcțiile analizate drept fapte ce trebuie înregistrate în *Dicționarul limbii române* în noua ediție în lucru.

⁴ Pentru prezentarea acestui concept vezi monografia *Alexandru Philippide*, de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Litera Internațional, 2008. Pentru aplicarea acestui concept din doctrina A. Philippide – G. Ivănescu, unica doctrină lingvistică românească, vezi Dragomir 2017.

Bibliografie

- Andriescu 1956 = Al. Andriescu, *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, Iași, VII, (1956), 1, p. 63–75.
- Coșeriu 1992–1993 = Eugen Coșeriu, *Arhitectura și structura limbii*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXIII, 1992–1993, A.
- Dorotheos de Monemvasia, *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας...* (*Carte istorică cuprinzând pe scurt diferite și interesante istorii...*), Veneția, 1631.
- Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Doxologia, 2007.
- Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia, 2017.
- Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Iordan 1944 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944.
- K = Ματθῆως Κιγῶλας, *Νέα σύνωψις διαφόρων ἱστοριῶν ἀρχωμένη ἀπό κτίσεως κόσμου...* (*Nou compendiu de diferite istorii...*), Veneția, 1650.
- Oprea 2001 = Ioan Oprea, *Curs de filozofia limbii*, Suceava, Editura Universității, 2001.
- Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional, 2008.
- Șăineanu 1999 = Lazăr Șăineanu, *Semasiologia limbii române*, Timișoara, Editura de Vest, 1999.

Noi cercetări privitoare la *Istoria* lui Mihai Cantacuzino: paternitate și limba originalului

EUGENIA DIMA *

*New Developments regarding Michael Cantacuzino's History:
Paternity and Original Language*

Abstract: *The present article on the History of Wallachia, attributed to Michael Cantacuzino, includes a synthesis of the available bibliography completed with personal researches of the author, who provides new information and formulates new opinions on the subject. To the previous studies she adds new reasons to support the idea that the history is indeed the work of Michael Cantacuzino. The author starts from the consideration that three manuscripts – ms. gr. 42 BAR, that includes the Greek text of the History of Wallachia and an interpolation in Romanian, ms. 3771 BAR and a hand-written document of Michael Cantacuzino – have identical writing and illustrates this opinion with photographic fragments of the manuscripts. Furthermore, the study of all the Romanian manuscripts preserving the chronicle by Michael Cantacuzino, allows her to conclude that the work was written only in Greek by its author, while the Romanian texts include several translation versions by several unknown scholars. None of these texts has the linguistic features that characterize the known works by Michael Cantacuzino. The History, probably ordered by Russian officials, would have allowed them to gain a better inside knowledge of important details of the social, administrative, economic and geographical realities in Wallachia, and Greek would have been their language of choice.*

Keywords: *philology, translations, 18th century, history.*

Mihai Cantacuzino este cunoscut în istoria noastră culturală în calitate de genealogist, istoriograf, traducător. S-a născut în anul 1723 ca fiu al lui Matei Cantacuzino (Măgureanu) și al Păunei Rustea, fiind descendent muntean pe linie paternă al stolnicului Constantin Cantacuzino; a beneficiat de o educație deosebită, învățând mai multe limbi străine: latină, greacă, turcă, italiană, franceză; limba rusă a învățat-o mai târziu, desăvârșindu-și cunoștințele în perioada exilului. Informații în legătură cu viața și activitatea lui politică se află

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

în special în fragmentele cu caracter memorialistic din lucrarea sa intitulată *Ghenealoghia familiei Cantacozinilor*¹.

S-a căsătorit cu Elena Văcărescu, bogata urmașă a Brâncovenilor. A avut mai multe funcții importante în ierarhia țării, în special aceea de mare vistier al Țării Românești; a făcut parte din partida militanților pentru apropierea de Rusia considerată o posibilă eliberatoare, aderând la politica Imperiului Țarist și la planurile acestuia (planuri care, desigur, nu erau cunoscute în întregime), iar împreună cu cei doi frați ai săi, Pârvu și Răducanu, s-a implicat direct în acțiunile diplomatice și militare ale țării. După 1774 (pacea de la Kuciuk-Kainargi) și rămânerea în continuare a Moldovei și Țării Românești sub dominația Imperiului Otoman, Mihai Cantacuzino este nevoit să se refugieze împreună cu nepoții săi Ioan și Nicolae, cărora le era tutore, în Rusia, la Sankt Petersburg; este numit general-maior de către împărăteasa Ecaterina a II-a. Revine în țară în anul 1775 pentru a-și lichida imensa avere, pe care o vinde sau o donează, și se reîntoarce definitiv în Rusia, în 1776. Ilie Corfus (1946: 132-139), pe baze documentare, apreciază că anul morții cărturarului² poate fi plasat în perioada 1790-1793³.

N. Iorga i-a dedicat un paragraf special în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* și capitolul *A doua cronică a Cantacuzinilor* din studiul *Cronicele muntené*⁴. El schițează un inedit portret al „aventurosului personaj” ale cărui viață tumultuoasă și vicisitudini sunt mai puțin cunoscute: refugiat în Moldova, în 1753, este rechemat în Muntenia de Constantin Racoviță; în 1755 este mare vistier al Țării Românești, mare logofăt după 1764; îl apără pe boierul Dudescu în fața domnului și ajunge în închisoare, fiind eliberat în urma unei revolte populare împotriva grecilor; se opune noului domn, Ștefan Racoviță, privind introducerea fumăritului, și se află iar în închisoare; în 1765 este caimacam sub Scarlat Ghica, stabilește relații cu rușii și face parte din delegația deputaților munteni pentru tratative cu partea rusă; în 1772 este într-o nouă delegație, iar în 1774, după încercări zadarnice de apropiere a țării sale de Imperiul Țarist, îi comunică lui Potemkin dorința de a locui în țara lui, dar i se explică la ce pericol s-ar expune; urmează refugiul, reîntoarcerea pentru scurt timp în patrie, înstrăinarea definitivă în Rusia.

Dacă avem în vedere intensa activitate administrativă și politică a lui Mihai Cantacuzino, putem presupune că în perioada șederii în țara sa a adunat

¹ Deoarece nu s-a păstrat originalul scrierii, ci o copie din prima jumătate a secolului al XIX-lea, am refăcut titlul original, având în vedere trăsăturile lingvistice ale epocii în care a fost redactată lucrarea și patronimul cunoscut al autorului în perioada efectuării acestei scrieri.

² Ion Mihai Cantacuzino afirmă că a murit în 1793, dar nu precizează ce documente a utilizat (vezi Cantacuzino 1996: 236).

³ O biografie riguroasă, amănunțită a fost realizată de Rodica Șuiu (1979).

⁴ Iorga 1901: II, 103-106, Iorga 1899: 88-96.

documentele necesare pentru realizarea unor lucrări care vor fi terminate în timpul exilului. Pentru cercetători rămânea să-i studieze lucrările cunoscute și să-i atribuie altele cu argumente convingătoare.

Cu aproape trei decenii în urmă, am stabilit paternitatea lui Mihai Cantacuzino pentru cele patru tomuri ale traducerii parțiale a operei abatelui francez Joseph Delaporte, *Le voyageur français*, efectuate dintr-un intermediar rusesc, în anii 1785-1788. Rezultatele acestui studiu au fost făcute publice încă din teza noastră de doctorat, susținută în anul 1989, în două comunicări, în articolul *Mihai Cantacuzino, traducătorul în limba română al Voiajorului francez al lui Joseph Delaporte* (Dima 2006) și în volumul *Traducătorii români și traducerile laice din secolul al XVIII-lea* (Dima-Dima 2016).

Versiunea românească a lucrării lui Delaporte s-a păstrat în următoarele manuscrise: ms. 1376 BAR (editat de N. Iorga 1940), copie moldovenească (tomul I); ms. IV-18 BCU-Iași, copie moldovenească (tomurile I, II, III); ms. I-40 Biblioteca Patriarhiei Române, copie muntenească (tomul III); ms. 3771 BAR, copie muntenească (tomul IV). În cuprinsul manuscriselor românești nu sunt referiri în legătură cu traducătorul și cu locul unde s-a făcut traducerea. Publicând tomul întâi al versiunii românești din ms. 1376 BAR, care poartă titlul *A toată lumea călătorie sau înștiințare de lumea cea veche și cea nouă, adecă istoria de toate pământurile ce sunt până acum știute la patru părți ale lumii*, N. Iorga, în studiul introductiv, atribuie traducerea episcopului moldovean Amfilohie Hotiniul, aducând ca argumente cultura acestuia, interesul său pentru diverse domenii ale științei și pentru utilizarea limbii române în școală. N.A. Ursu a apreciat că elementele lingvistice muntenești din text au prioritate și că traducerea a fost făcută de un muntean (Ursu 1962: 16-19). Demonstrația noastră, pe care o prezentăm pe scurt, a fost făcută pe baza argumentelor lingvistice (analiza lingvistică contrastivă a traducerii, în continuare, *Călătorie*, și a *Genealogiei*), a argumentelor grafologice, istorice. Noi am constatat că, pe lângă unele fonetisme datorate copistului, se întâlnesc particularități specifice graiurilor sudice în fonetică și lexic, a căror prezență se poate explica numai prin copierea făcută de pe un arhetip muntenesc. Manuscrisele muntenești (tomurile III și IV), necunoscute lui N. Iorga, conțin și elemente individualizatoare, care se regăsesc și în *Genealogie*, alcătuind amprenta acestui scriitor; dintre acestea amintim: *a se răstinde, prăpădenie, neînconținut, gârlici* 'peșteră', *ohavnic, a smredui, opreală* 'închisoare', *prostrămoș*; expr. *pe încet, încet, a veni în vârstă, singur de sine* ș.a. Pornind de la datele oferite de texte, și anume că traducerea s-a făcut din limba rusă de către un cărturar din Muntenia, care nu se mai afla în țară, și că acesta era cunoscător a mai multe limbi (de cultură), am coroborat informațiile istorice și culturale cu cele lingvistice și am stabilit existența unor trăsături lingvistice comune textelor conținând traducerea din Delaporte și *Genealogia familiei Cantacuzinilor*; în consecință, am atribuit lui Mihai Cantacuzino versiunea românească a scrierii abatelui francez, după un

intermediar rusesc al lui Iacov Ivanovici Bulgakov (Dima-Dima 2016: 216). Faptul că nu găsim în cele două manuscrise autografe (ms. 3771 BAR și I-40 BPR) numele lui M. Cantacuzino se poate explica prin condiția sa de refugiat într-o țară rivală Turciei. Și nepotul său, Ioan Cantacuzino, poet și traducător, de asemenea refugiat în Rusia, a evitat să-și scrie numele pe volumul lui de poezii, unde apar doar inițialele I. C.

Aprecierile noastre, pe baze lingvistice, au fost confirmate de identitatea grafiei chirilice din ms. I-40 BPR și ms. 3771 BAR cu aceea a unui document olograf, din anul 1776, aparținând lui Mihai Cantacuzino (vezi Foto nr. 2). Rezultatele expertizei grafologice nu au făcut decât să reconfirme paternitatea stabilită de noi cu argumente lingvistice și să demonstreze încă o dată că faptele de limbă pot contribui la aflarea unei paternități. La profilul de cărturar al lui Mihai Cantacuzino, căruia N. Iorga îi atribuisese și o istorie a Țării Românești, am adăugat astfel și traducerea din Delaporte.

În ceea ce privește conjunctura politică europeană în care a fost scrisă istoria atribuită lui Mihai Cantacuzino, mai mulți cercetători au avut în vedere stabilirea unei relații între elaborarea lucrării analizate și situația tensionată între marile imperii (Habsburgic, Rus, Otoman), comentând relația provinciilor române cu acestea.

În secolul al XVIII-lea țarii ruși urmăreau mai buna cunoaștere a realităților geografice, politice, strategice ale țărilor europene și desfășurau o amplă propagandă în favoarea Rusiei în toată Europa și prin intermediul cărturarilor din alte țări sau al Bisericii. Astfel, au apărut două pamflete antiotomane, cu scop propagandistic, ale lui Voltaire, transpuse de Evghenie Vulgaris în grecește și, în limba română, de Toma Dimitriu din cercurile rusofile românești, cu titlurile *Toaca împăraților și Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokof, sfetnicul lui Olstein, la pricinile ceste de acum*⁵. Același logofăt de la Mitropolia din Iași, Toma Dimitriu, a mai tradus *Învățătură a însuși stăpânitoarei mării Ecaterinii 2 către orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare condică*, publicată la Iași în 1773, după versiunea în neogreacă a lui Evghenie Vulgaris, cerută de împărăteasa Ecaterina II-a a Rusiei⁶. Aceeași împărăteasă i-a comandat lui Voltaire alcătuirea unei istorii a regelui suedez Carol al XII-lea, învins de Petru cel Mare, și a pus să fie transpusă în limba română de către ieromonahul Gherasim de la Mitropolia din Iași⁷.

Austriacul Johann Michael Schweighofer, în lucrarea intitulată *Katharina die II*, Viena, 1787, face o prezentare encomiastică a țarinei Ecaterinei a II-a,

⁵ Vezi Dima-Dima 2016: 28, 163-165.

⁶ Vezi Ursu 2002: 195-198, 272; Dima-Dima 2016: 164.

⁷ Vezi Ursu 2002: 272-273.

care plătise lucrarea, transpusă în același an în neogreacă și din neogreacă în română. Versiunea grecească, *Αικατερίνα β ἥτοι ιστορία συνοπτικὴ τοῦ ροσσικοῦ βασιλείου ἀπ' ἀρχῆς αὐτοῦ ἄρχι τοῦ παρόντος ἔτους ὁμοῦ καὶ περιγραφῆ τῆς Ταυρικῆς Χερσονήσ*, Viena, 1787, a rămas anonimă și reprezintă probabil o comandă către Polyzois Lampanitziotis; versiunea românească a fost realizată la cererea lui Inochentie, egumen al Mănăstirii Pângărațiului (vezi Chiriac 2016).

În acest context, subliniem că Rusia a obținut prin pacea de la Kuciuk-Kainargi dreptul de a înființa consulate în Imperiul Otoman, în Moldova și în Muntenia, consulate având misiuni legate de documentare, de informare a guvernului rus despre situația locală etc. La cererea feldmareșalului Rumeanțev, arhimandritul Vartolomei Mazereanu din Moldova traduce în limba rusă *Letopisețul Țării Moldovii* pentru anii 1741-1769 (Ursu 1997: 227). În perioada conflictelor armate din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, rușii au urmărit atragerea cât mai multor oameni politici din Principate cărora le promisese emanciparea de sub dominația Imperiului Otoman. Printre aceștia se aflau și membri ai ramurii muntene a Cantacuzinilor, iar sentimentele filoruse ale acestora se constată atât din participarea lor la acțiunile diplomatice și militare, cât și din modul în care sunt prezentate evenimentele din timpul conflictului ruso-turc în *Genealogia familiei Cantacuzinilor*.

Deoarece am identificat două probleme în legătură cu scrierea cunoscută sub titlul *Istoria Țării Românești*, în lucrarea de față urmează să discutăm despre paternitatea lui Mihai Cantacuzino, pe baza unei sinteze a informațiilor bibliografice, și despre limba în care a fost redactat originalul scrierii; atribuirea traducerii din Delaporte acestui cărturar ne oferă un material suplimentar, iar demersul nostru își propune cercetarea sub aspect lingvistic a cronicii lui Mihai Cantacuzino. Această cronică a fost descrisă pe larg mai ales din punctul de vedere al conținutului istoric, astfel încât în legătură cu opera sa au rămas până acum o serie de întrebări cărora urmează să le oferim un răspuns.

Vom utiliza datele excerptate din texte despre versiunile în limbile greacă și română pentru a susține opinia noastră, stabilită mai ales pe baza cercetărilor lingvistice: *Istoria Țării Românești* îi aparține lui Mihai Cantacuzino care a redactat-o numai în limba neogreacă, aceasta fiind limba-sursă pentru traducerile în limba română făcute de alți cărturari.

Versiunea românească a Istoriei Țării Românești se află la BAR în cinci copii fragmentare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea – mss. 468, 2701, 409, 3119, 5900 – și într-un manuscris care conține textul integral, astăzi la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj, cu cota ms. rom. 84 (fost ms. 88 în Repertoriul Crăciun-Ilieș 1963: 190-191), pe care îl vom utiliza ca text de referință. Dintre manuscrisele grecești care conțin *Istoria* prezentată semnalăm: mss. 42, 2022, 916 și 917 BAR (catalog Litzica 1909; catalog Camariano 1940), ms. O. 352 Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul

Blaj (fost ms. rom. 6. în Crăciun-Ilieș 1963: 190, 197) și un frumos manuscris despre care Alex. Lapedatu spune că l-a văzut în 1905 la d. Varcas, grec din Mitilene (Lapedatu 1906: 15, nota 3).

Calde mulțumiri domnului dr. Bogdan Crăciun de la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, care ne-a transmis cotele actuale ale manuscriselor lui Cipariu, citate în alte cercetări cu indicii din Biblioteca Centrală de la Blaj⁸.

Istoria lui Mihai Cantacuzino a fost descrisă de N. Iorga, care a prezentat structura textului: prima parte, de istorie și geografie, este o compilație din mai multe izvoare, și anume: Istoria Țării Românești de Constantin Stolnicul, istoria latină a lui Martin Schmeitzel, geografia lui Anton Friedrich Büsching, o cronologie germană a Ardealului, vechi documente de familie, utilizate și la prezentarea situației administrative și economice a țării (venituri, dări, vămi, comerț). Cronica mai cuprinde Cronologia Domnilor acestei țări (numită în istoriografia română Cronologia tabelară), care reprezintă o prescurtare a cronologiilor anterioare, de la Radu Negru până la 1774, și o descriere geografică a țării. Interesantă și în mare măsură originală, bazată și pe documente personale, este ultima parte care cuprinde prezentarea hotarelor, a vecinătăților, a râurilor și a drumurilor Țării Românești din secolul al XVIII-lea⁹.

Pentru a face o evaluare cât mai exactă, am parcurs toate manuscrisele românești, dar și manuscrisele grecești pe care le-am avut la diposiție (42, 916, 917 BAR); excelentele studii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea reprezintă cercetări filologice pentru un grup limitat de manuscrise, în funcție de preocuparea pentru un anumit text sau pentru textele cunoscute la data elaborării studiului.

1. Problema paternității.

Această lucrare a fost cunoscută prin redacția grecească tipărită de frații Tunusli, la Viena, în 1806: *Ιστορία της βλαχίας, πολιτική και γεωγραφική, αυτής αρχαιοτάτης κατάστάσεως έως τοῦ 1774 ἔτους*, fără indicarea numelui autorului; G. Sion traduce în limba română textul grecesc editat de Tunusli, cu titlul *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, și îl publică la București, în 1863; Sion, în prefața la ediția lui, se întreba cine este autorul; el traduce cea mai parte a textului, dar se oprește la capitolul referitor la râurile mari, de la sfârșitul textului, și explică: *Mai urmează un capitol¹⁰ în care se descriu drumurile cele mari, cu distanțele și direcțiunile lor. Dar sau din greșala autorului sau din a tipografului, materia atât e de încurcată încât nu se poate trage nici o importanță. De aceea am socotit de prisos a mai reproduce acest capitol în traducțiune* (Sion 1863: 192). Sion a fost

⁸ La desființarea Bibliotecii Centrale din Blaj, în 1948, pentru a fi salvate, cărțile și manuscrisele au fost transferate la Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca.

⁹ Vezi și Iorga 1899: 88-89, Iorga 1901: II, 111-112.

¹⁰ În alte versiuni, același fragment de la sfârșitul cronicii este împărțit în două capitole.

desigur încurcat și nemulțumit de numărul mare de nume din toponimia minoră, pe care nu le știa, și care prezentau pronunții grecești, el neputând să le transpună în limba română¹¹.

N. Iorga este primul care în 1899, în lucrarea *Cronicile muntene*, consideră că istoria putea fi scrisă de Mihai Cantacuzino sau de un logofăt al lui, pornind de la unele informații cuprinse în cronică, anumite referiri la boierii Cantacuzini: *Când se înseamnă hotarele muntene, adăogându-se într-o coloană specială, numele proprietarilor pământurilor de margine, toți boierii sunt numiți simplu „banul Crețulescu”, „vornicul Măgureanu”, „Dumitrache Roset”, pe când Mihai Cantacuzino e calificat totdeauna de „dumnealui Mihai Cantacuzino (τον αρχόντος Μηχαήλ Καντακουζήνου)*, „dumnealui biv vel vistier Mihail Cantacuzino”, iar vorbindu-se de Pârvu, fratele mai mare al lui Mihai și un personaj mult mai însemnat, lista cuprinde: *dumnealui vel logofăt Pârvu și frate al lui Mihail Cantacuzino* (Iorga 1899: 90); de asemenea, istoricul observă prezentarea detaliată a atribuțiilor spătarului și vistierului, bine cunoscute din exercitarea funcțiilor Cantacuzinilor. Iorga presupune că va fi fost comandată lui Mihai Cantacuzino de către țarină, pentru care provinciile române aveau o mare importanță strategică (92). În urma analizei ms. rom. 468 BAR, a manuscrisului de la Biblioteca Episcopală de la Oradea, actualmente ms. 5900 BAR, și a ms. rom. al lui Cipariu, N. Iorga constată că, față de ediția Tunusli, în ms. 5900 ordinea capitolelor este diferită (89-90).

Puțin mai târziu, în 1901, când publică *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Iorga formulează ferm opinia sa, și anume că autorul istoriei este Mihai Cantacuzino: *S-a arătat mai demult că tot lui Mihai Cantacuzino trebuie să i se atribuie o altă operă, de istorie și statistică, cari se vede a fi scrisă în 1776 cel mai curând pentru că atunci a apărut Erdbeschreibung a lui Büsching, cari e pomenită (t. II) în primele pagini ale compilației. În ea// se spun în adevăr lucruri pe care Mihai Cantacuzino trebuie să le știe mai bine decât alții și numai lucruri pe cari putea să le știe acesta: se urmărește de aproape soarta familiei Cantacuzino, se culeg lucruri nouă din documente ce se păstrau la acesta, se dă cea mai mare atenție, atât în prtea statistică de la început, cât și în partea istorică, vicisitudinilor soartei lui Pârvu și Mihai* (II, 109-110).

Deși lucrarea sau o parte din ea i-a mai fost atribuită și lui Pârvu Cantacuzino, Naum Râmnicianu ori clucerului Dumitrache, cei mai mulți cercetători au acceptat părerea lui Iorga privind paternitatea cronicii (Lapedatu 1906, Pascu 1925, Bezdechi 1944, Corfus 1946).

Șt. Bezdechi semnaleză că în ms. gr. 916 BAR, în *introducere*, *cronica e atribuită lui M. Cantacuzino și ni se arată că a fost scrisă la 1776, ianuarie 30* (1944: 12). Bezdechi aduce aproape același argument ca Iorga pentru această atribuire: **Numai el, vistiernicul, putea să facă această lucrare căci, prin**

¹¹ Vom utiliza pentru comparație ediția în limba română a lui G. Sion, traducere a textului în limba greacă editat de Tunusli.

slujba și trecutul lui, era cel mai în măsură să posede și materialul și informațiile necesare de care va face uz și treisprezece ani mai târziu în cealaltă lucrare a sa (Bezdechi se referă la Genealogie). Bezdechi explică și motivele efectuării unei descrieri atât de amănunțite a situației geografice, administrative, economice: Era nevoie de o lucrare documentară, atât pentru edificarea Curții și guvernului Rusiei, căruia Cantacuzineștii voiau să-i închine țara, cât și pentru alcătuirea convenției care avea să consfințească acea închinare, cum se vede din tratativele urmate între notabilitățile muntene ale timpului, în frunte cu Mihai Cantacuzino, și Curtea rusească prin reprezentanții ei (12).

Opinia lui Iorga a fost susținută de dezvăluirea făcută de Șt. Bezdechi a informației documentare din ms. gr. 916: Mihai Cantacuzino este autorul **Istoriei Țării Românești**.

2. *Problema limbii* în care a fost redactată istoria lui Mihai Cantacuzino este dificilă ca urmare a faptului că, deși s-au păstrat mai multe manuscrise în limbile română și neogreacă, nu există nicăieri vre o precizare care să ne indice limba-sursă, cea a versiunii originale; în consecință și opiniile cercetătorilor sunt diferite.

Timotei Cipariu afirmă că nu poate preciza în ce limbă a fost scrisă (vezi mai jos), iar G. Sion presupune că *opera aceasta dintru început a fost compusă în limba română și tradusă în limba greacă* (1863: III).

N. Iorga crede că lucrarea a fost redactată în limba română și a fost tradusă de o altă persoană în limba greacă: *Întreaga lucrare a fost scrisă de Mihai Cantacuzino sau de un logofăt al lui după trecerea în Rusia a acestui boier, scrisă, evident, în românește și probabil după un îndemn oficial rusesc, în primii ani ai noului război cu turcii, început la 1787. El își sprijină opinia pe numărul mare de greșeli de limbă greacă existente în textul publicat de Tunusli: Cred că opera mai întinsă care e „Genealogia Cantacuzinilor”, operă care reproduce în parte pe aceasta, având aceleași greșeli ca și dânsa, a fost redactată puțin după cea dintâi... Cât privește soarta literară a acesteia, mi-o explic astfel. În Muntenia, dar nu pentru Tunuslii, se făcu o traducere grecească. Această traducere, găsind-o Tunuslii gata făcută o dădură la tipar [...]. Alții au desfăcut cronică de statistică și e sigur că circula o versiune românească, mergând numai până după prinderea lui Grigore Ghica, dar înainte de 1774 (1899: 92)¹².*

George Pascu cercetează manuscrisul românesc 468 BAR și apreciază că **lucrarea a fost tradusă de autor în grecește** și tipărită de frații Tunusli, fără indicarea autorului, iar acest text a fost tradus în limba română și se află în ms. 468 BAR. Înțelegem că G. Pascu crede că va fi fost un protograf în limba română, tradus de autorul lui în limba neogreacă, tipărit de Tunusli, și că textul, transpus din nou românește, se regăsește în ms. 468 (în anul 1809) și în ediția lui

¹² Iorga, pe bună dreptate, nu putea să creadă că un cărturar precum Mihai Cantacuzino ar fi făcut greșeli de limbă greacă, dar trebuie să admitem că manuscrisul utilizat de Tunuslii trecuse prin mâna mai multor scriitori, înainte de a fi editat.

G. Sion (în anul 1863). Precizăm însă că ms. 468 conține numai un capitol, *Cronologia Domnilor*, cu un conținut asemănător ediției Sion.

Șt. Bezdechi afirmă, referindu-se la ms. 468 BAR, că acesta este o **traducere după un codice grec** (1944: 12).

Ilie Corfus, într-un amplu studiu, cercetează manuscrisele românești și grecești cunoscute și emite ipoteza că *Mihai Cantacuzino s-a servit la redactarea grecească de izvoare românești și a trecut diferite numiri în forma lor românească, pentru că le știa foarte bine și așa se pronunțau. Înclin să cred că această lucrare a fost scrisă de la început în grecește. Ea a fost terminată la 30 ianuarie 1776, când autorul ei se afla întors pentru câțiva timp în țară pentru a-și pune la punct plecarea pentru totdeauna în Rusia* (1946: 135).

Pentru a rezolva problema limbii redacției originale, ne-am propus investigarea manuscriselor românești, prin comparații textologice, și stabilirea diferențelor, a filiațiilor, efectuarea unei analize lingvistice contrastive a acestor manuscrise cu lucrările aparținând în mod cert lui Mihai Cantacuzino, precum și studierea manuscriselor grecești pe care le avem la dispoziție pentru obținerea de noi informații.

Având astfel pentru comparație un material lingvistic vast, aflat în cele două scrieri ale lui Mihai Cantacuzino (*Genealogia* și *Călătoria*), am continuat cercetarea asupra *Istoriei Țării Românești*.

Ms. rom. 409 BAR este un miscelaneu greco-român, format din 8 caiete de diferite mărimi, fixate la un loc într-o legătură modernă¹³, descris în Crăciun-Ilieș 1963. Între ff. 68^r-79^v cu titlul *Perilipsis al Țării Românești*, se află un fragment din istoria lui Mihai Cantacuzino, partea referitoare la boierii curții domnului; în colontitlu, *Perilipsis al Țării Românești*. Lipsește începutul și sfârșitul, filele sunt cusute greșit (la început este cap. 30, apoi 14, 15 și la urmă 31 și 32). S-a apreciat că este o copie de la începutul secolului al XIX-lea.

Ms. 3119 BAR, miscelaneu descris în Crăciun-Ilieș 1963¹⁴, unde se precizează că în cele 11 file se află un fragment din catagrafia lui Naum Râmnicăeanu (ff. 1^r-6^r) și un fragment (ff. 7^r-11^r)¹⁵ din istoria lui Mihai Cantacuzino (corespunzător capitolului 62 la Sion, *Râurile, de unde purced și în ce locuri anume se întâlnesc cu alte râuri*). La sfârșitul manuscrisului, la f. 11^r, se află următoarea notă: „sfârșit de mâna me 1800, iunie”; în colontitlu, *Perilipsis al Țării Românești*. Toate filele au fost scrise de același copist.

¹³ Vezi și Ștrempele 1978: I.

¹⁴ Vezi și Crăciun-Ilieș 1963: 189-190; în acest repertoriu, ms. 3119 este trecut la Naum Râmnicăeanu (197).

¹⁵ Vezi și Ștrempele 1987: III.

Comparând manuscrisele românești care conțin *Istoria*, am putut să constatăm un fapt neobservat de alți cercetători, și anume că grafia chirilică din ms. 409 este identică cu cea din ms. 3119 (vezi Foto nr. 1).

Deoarece fragmentele din *Istorie* sunt diferite în cele două manuscrise, apreciem că va fi fost o singură copie din care s-au separat unele părți, fiind ulterior legate în caiete diferite (în ms. miscel. 409 și în ms. miscel. 3119); probabil celelalte fragmente s-au pierdut ori au fost legate în alte miscelane. În lumina acestor constatări, putem data și fragmentul din ms. 409 tot în anul 1800. Ordinea capitolelor este diferită de Tunusli, dar asemănătoare manuscrisului 5900. În această versiune sunt toponime care nu se regăsesc la Sion, de exemplu, în ms. 3119, f. 7^f și Sion, p. 188; am putea presupune că a fost utilizat un original grec diferit sau că un copist a adăugat ulterior în textul românesc informații suplimentare.

Ambele fragmente din mss. 3119 și 409 conțin particularități muntenești (*dă, pă, duple*), dar și moldovenești (*mâna me*), conectori specifici limbii vechi (*i 'și', ot 'de la'*). Colontitul celor două manuscrise, *Perilipsis al Țării Românești*, ne conduce tot către un original grecesc utilizat de traducătorul român.

Ms. rom. 468 BAR este un miscelaneu scris de un singur copist care, între ff. 18^r-143^v, introduce *Istoria Țării Rumânești*, cuprinzând o cronologie a domnilor cu începere de la Radu Negru (1215) și se încheie cu relatarea retragerii lui Mihai Cantacuzino în Rusia, la 1774. Este semnalat de N. Iorga care îl consideră o traducere în limba română după ediția Tunusli (1901: II, 110-111)¹⁶. Pe fila 2^f există o însemnare din care reproducem următorul fragment: *Această carte s-au scos dă cătră mine, scoțându-să după grecie pă rumânie, tălmăcindu-mi-o alți prieteni în zilele muscalilor, când să afla comandir oștirilor Miloradovici ghinărar, cu leat 1809*; nota este semnată de un Alecu, la anul 1820 (cf. Ștrempele 1978: I, 119). Ceva mai jos, scrisă de altă mână, este nota: „Și eu, cel mai jos iscălit, am tălmăcit după grecie pă rumânie”, aceasta fiind probabil o precizare a traducătorului român al ms. 468, rămas totuși necunoscut. Avem așadar informația explicită că *Istoria* aflată în ms. 468 este o traducere din neogreacă, de la 1809, copiată de un Alecu, la 1820, după arhetipul unei traduceri în limba română.

Am analizat și noi textul manuscrisului 468 și prezentăm câteva trăsături lingvistice care confirmă că acesta reprezintă o traducere din neogreacă:

- lexeme de origine neogreacă cu o circulație redusă în limba epocii: *gothis* 'goții', *au zalisit* 'au împovărat', *să prohorisească* 'să intre, să pătrundă', *să să protimisească* 'să se suplimenteze';
- pronunții: *Brana* „Bran”, *apa Tirzului* „Tirciului”, *jitnișeri* „jitniceri”, *Țihan Vodă* și *Țehan* „Cehan Racoviță”, *Fabrițian* „Fabricianu”;

¹⁶ Vezi și Crăciun-Ilieș 1963: 189.

– sintaxă: ff. 124^v//125^r: *Și soco//tind norodul că este rusească regulată oaste, vrând să să și mântuiască ca să fugă dă cea mai întâi greutăți ce cercase, au trecut toți și cu puțintică bătaie au gonit pă cei ce să aflase turci în București.*

Manuscrisul este o copie efectuată de un vorbitor al graiurilor sudice (după „de pe”, pă, dă).

Ms. rom. 84 i-a aparținut lui Timotei Cipariu, iar astăzi se află la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj. Are titlul *Istoria Țării Rumânești politicească și geograficească din starea ce veche până la anul 1774*; scriptorul titlului de pe prima filă copiază și cuprinsul (pp. I-V), continuat de alt scriptor (pp. VI-VII) care copiază și începutul textului propriu-zis, sub titlul *Istoria Țării Românești* (pp. 1-31); urmează primul copist, până la p. 166, după care întâlnim un al treilea scriptor; grafia celor trei copii alternează pe întregul manuscris. Observăm că pe foaia de titlu au intervenit ulterior alte două persoane, una repetă titlul de mai sus, următoarea scrie nota: *Învrednicindu-mă și eu de a petrece prin vedere această cărticică, spre pomenire am pus și eu nevrednicul condei cu mână de țărână [...] la leat 1824, avgust 25*, semnează un Constandin Partenie¹⁷. Nu am regăsit în cuprinsul manuscrisului grafia celor doi care au adăugat notele de pe foaia de titlu, iar anul 1824 reprezintă doar data la care a fost scrisă ulterior nota reprodușă mai sus.

La sfârșitul textului (p. 447), persoana care a scris primul titlu de la începutul manuscrisului încheie, pe ultima filă, cu însemnarea: *Sfârșitul, cu ajutorul lui Dumnezeu, al Istoriei Țării Rumânești*. Dedesubt, de altă mână, se află o informație cu conținut financiar și precizările: *1811, martie 3, Brașov, Nicolae Furnică*. Pe ultima filă a manuscrisului, mai multe note de posesor: *Brașov, 1813, Neculae Furnică, noiembrie în 18*, notă tăiată cu mai multe linii; *această carte, anume Istoria Țării Rumânești, este a dumnealui Ghiorghie Carcapeț, semnează Costandin Carcapeț, 1821, la prima, avgust* (p. 448); *această istorie este a dumnealui Stan Furnică, de s-ar întâmpla ca să o piarză, să o aducă la dumnealui că va da colac, noiembrie 2*; o altă notă este semnată de Neculae Furnică, 1824 (p. 449).

Cipariu, care posedă, pe lângă manuscrisul în limba română, și un manuscris în limba neogreacă¹⁸, face o erudită analiză a textelor, constatând că *în traducțiunea română, ca și în cea grecă, după care e făcută, occur unele nume proprie de persoane și de locuri cari la prima vedere de sine se cunosc a fi corupte* (1869: 532); semnaleză greșelile din ediția Tunusli și precizează că nici Sion sau Hasdeu nu aveau știință despre autorul textului. El editează mai multe documente din cuprinsul acestei istorii, punând în paralel textul din traducerea lui Sion cu cel din manuscrisul românesc 84, și semnaleză

¹⁷ Textul manuscrisului este precedat de o pagină pe care se află cota de înregistrare la Biblioteca Academiei Filiala Cluj: ms. rom. 84, *Constantin Partenie Karkapeț*.

¹⁸ Vezi Cipariu 1868 și Cipariu 1869.

inadvertențele, greșelile, formele corupte din manuscrisul românesc (ms. 84) și din Tunusli, față de manuscrisul grec aflat în posesia sa; pentru ca să fie și mai mare confuzia, istoria conține documente vechi, din anii 1520, 1669 ș.a., traduse în limba română fără specificarea limbii originalului (slavonă ori greacă), astfel încât Cipariu conchide că **nu poate preciza dacă originalul va fi fost scris în românește sau într-o altă limbă** (1869: 532). Ceva mai jos Cipariu compară fragmente din textul românesc cu un altul atribuit unui P. Cantacuzino¹⁹. Manuscrisul este amintit și de N. Iorga (1899: 89).

Noi am constatat marea asemănare între ms. 84 și traducerea românească a lui Sion în privința succesiunii capitolelor și a titlurilor acestora. Pe de altă parte, în ms. 84 titlurile și ordinea capitolelor coincid în mare parte cu cele din ediția Tunusli, lipsesc doar următoarele capitole: *Dărilor scoase de domni* (Sion, cap. 31) și *Însemnarea dărilor după Reformă* (Sion, cap. 32); se regăsesc în finalul textului alte două capitole care lipsesc la Sion: *Drumurile din București și a celor două județe* (cap. 62) și *Drumurile celor 5 județe ale Craiovei* (cap. 63)²⁰.

Ms. 84 prezintă, sub raport lingvistic, trăsături specifice începutului de secol XIX: fonetismele *direptate* și *îndireptare*, *cătră*, *mulțamește*, pluralul *hotarăle*, iotacizarea: *viind*, *să să întinză*, lexemele: *adeveritoare*, *blagocestiv*, *bolniță*, *clevetire*, *jalbă*, *a năzui*, *volnicie*, *vorovă*, neologisme latino-romane: *departament* și *departamenturi*, *patente tipărite*, *rang*. Considerăm că unele elemente regionale ne conduc spre graiurile muntenești din sudul Transilvaniei: *acestași*, *cinevași*, *deșchisese*, *fiștecare*, lexemele: *oblu*, *porumb*, formele: *au cerșut*, *țărmeura* sau împrumuturi ca: *ghinărariș*, *pretendelui*, *titulușuri*, *șpital*, *au tractaluit*. Numărul cuvintelor de origine greacă este relativ mic, împrumuturile fiind specifice epocii: *haractir*, *ipolipsis*, *meghistani*, *pronomii*, *scopos*; semnalăm și unele calcuri de structură după model grecesc: *împreună legătură*, 'comuniune', *împreună vorovă* 'consiliu', *împreună împreunare* 'alianță', *de sine stăpânitoare* 'autocrată'.

Mai semnificativă pentru considerarea limbii neogrecești ca limbă-sursă a textului din ms. 84 ni se pare forma grecească a antroponimelor: *Costandin Vodă Gehanis*, istoricii *Cromeros*, *Pomfinie* și *Gopentie* (= Bomfiniu și Toppeltin). Credem că Mihai Cantacuzino, om de mare erudiție, dacă ar fi redactat el versiunea românească, ar fi utilizat numele *Bonfiniu*, *Bomfinie* și *Topeltin*, așa cum apar ele la cronicarii români dinaintea sa.

Influența originalului grec se observă și în aspectul fonetic al unor toponime: *Hrisova* (= Hârșova), *satul Greții* (= Grecii), *Niaslovon* (= Neajlov), *satul Țofrangeni* (= Ciofrângeni), *Ghialomița* (= Ialomița), *Țerna* (= Cerna); numele orașului Brăila este totdeauna transcris *Ibrăila*. În urma comparației lingvistice dintre ms. 84 pe de o parte și *Genealogia Cantacuzinilor* sau *Călătorie*, pe de altă parte, am constatat că dintre formele lexicale, morfologice, sintactice, care se

¹⁹ Este vorba de Pârvu Cantacuzino, fratele lui Mihai Cantacuzino.

²⁰ Sion afirmase că a omis un singur capitol de la sfârșitul cărții (1863: VI).

constituie ca o amprentă lingvistică și stilistică a limbii lui Mihai Cantacuzino, nu am întâlnit în ms. 84 nici unul dintre elementele considerate de noi ca individualizatoare (vezi mai sus în *Călătorie și Genealogie*).

Conchidem că ms. 84 reprezintă o **traducere integrală în limba română a unei versiuni grecești** a istoriei lui Mihai Cantacuzino, **făcută anterior anului 1811, de către un traducător rămas încă necunoscut**; manuscrisul este copiat de trei scriitori, iar Constandin Partenie este doar semnatarul unei note de lector, adăugată pe prima pagină, la 1824.

Ms. rom. 2701 BAR este intitulat *Istoria Valahiii*. Are 102 file și a fost copiat de cel puțin doi scriitori (Ștrempele 1983: II). După grafia chirilică și trăsăturile lingvistice apreciem că poate fi plasat după 1810. La ff. 1^r-1^v cu litere latine este notat cuprinsul și ordinea capitolelor de către unul dintre proprietarii manuscrisului. De la capitolul 1 până la capitolul 34 (ff. 4^r-78^r) ordinea este cea din ediția Tunusli, lipsind doar două capitole. Urmează o copiere selectivă cu date despre hotare, dări, organizare administrativă, hrisoave „în prescurtare”, într-o succesiune diferită de Tunusli. La f. 101^v începe o prescurtare a unui hrisov al menzilorilor (Poștei) dat de Alexandru Ipsilante (vezi Sion, cap. 50, p. 119). Ultimele file ale manuscrisului neterminat conține reglementări pentru căpitanii de poștă. La f. 70^r se află interpolată o poezie cu conținut patriotic, având în acrostih numele Pârvu Cantacuzino²¹. Lipsește *Cronologia Domnilor* și celelalte capitole de la sfârșitul textului (despre orașe, vaduri, râuri).

Remarcăm neologisme latino-romanice: *apelație, colonii, finansuri* „finanțe”, *departamenturi, limbă (dialect), manifest, metaluri, spitaluri* și lexeme, mai ales nume proprii, cu fonetisme sau forme grecești: *cliros, favrici* „fabrici”, *hrisologhie, vivlioticar; Vulgaria* „Bulgaria”, *Alexie Comnino, Lavrentie Gopent, Pomfinie*²², *Ioan Țeți*. Textul conține prea puține particularități dialectale specifice pentru a fi localizat. Semnalăm, la capitolul referitor la proprietarii de moșii precizările: *Ulmenii, ai dumnealui Mihail Cantacuzino și Oltenița, a dumnealui Pârvul, vel logofăt i brat ego Mihai Cantacuzino* (f. 74^r)²³.

Considerăm că ms. 2701 este o compilație după un text românesc tradus din neogreacă.

Ms. 5900 BAR a fost descris în amănunt de către N. Iorga (1899: 89), la acea dată manuscrisul aflându-se la Biblioteca Episcopală de la Oradea, și de Florian Dudaș (1986: 332)²⁴. În capitolul intitulat *A doua cronică a Cantacuzinilor*, N. Iorga se ocupă în amănunt de textul care conține istoria critică a Țării Românești de la Radu Negru până la 1774, care se află și în manuscrisul lui Cipariu (ms. 84 BAR), ms. 468 BAR, ms. 5900 BAR și în textul

²¹ Publicată recent de Marieta Chiper 1992.

²² Ca și în ms. 84.

²³ Vezi mai jos comentariul, la ms. 5900, în legătură cu această precizare.

²⁴ Dudaș crede că acesta ar fi cea mai veche copie. Manuscrisul a fost înregistrat de G. Ștrempele 1992: IV.

tipărit în 1806 de frații Tunusli. Iorga analizează în paralel textul din ms. 5900 BAR și ediția Tunusli și constată că ms. 5900 are numai 16 capitole față de 64 din Tunusli, iar ordinea este cu totul diferită de „traducerea grecească” (1899: 89)²⁵. Iorga reproduce numărul și titlurile capitolelor din ms. 5900 și din Tunusli; astfel, capitolelor 26-50 din ms. 5900 (lipsesc capitolele 40-43) le corespund următoarele capitole din Tunusli: 29, 38, 39, 31, 44, 45, 6, 9, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 49, 54 (1899: 90). Iorga, crede că textul este de proveniență cantacuzinească și aduce mai multe argumente, printre care enumerarea minuțioasă a sarcinilor spătarului Mihalache (sic; ms. 84, p. 240 *Manolache*; Sion, p. 107 *Manolache*) și a vistierului Mihai Cantacuzino; atunci când se fac unele referințe la Mihai și Pârvu Cantacuzino ca proprietari ai unor moșii, în ms. 5900 este utilizat pronumele de reverență *dumnealui*: ***dumnealui Mihai Cantacuzino și dumnealui vel logofăt Pârvu și frate al lui Mihai Cantacuzino*** (ca în ms. 84, p. 193: *a boieriului Mihail Cantacozino și a boieriului marelui logofăt Pârvul și frate a lui Mihail Cantacozino* și ca în ms. 2701, f. 74^t; la Sion, p. 89: *ale lui Mihai Cantacuzino și a marelui logofăt Pârvu, frate al lui Mihai Cantacuzino*).

Un timp nu s-a mai știut de soarta acestui manuscris până în anul 1986, când a fost achiziționat de Biblioteca Academiei. Astfel se explică și faptul că nu este menționat în Crăciun-Ilieș 1963.

Compararea lingvistică pe care am efectuat-o pe fragmentele similare din ms. 84 și 5900 ne duce la concluzia că ambele au același arhetip grecesc, dar sunt copii ale unor versiuni românești diferite. Spre deosebire de ms. 84, ms. 5900 prezintă unele forme arhaice, dar mai puține elemente de origine greacă. Credem că această copie a fost făcută pe la 1800, în Muntenia (*dupe și după „de pe”, pă, hodaie*).

Aprecierea finală a lui N. Iorga referitoare la autorul și limba în care a fost redactată *Istoria Țării Românești* este că **autorul ei este Mihai Cantacuzino și că redactarea a fost făcută în românește după plecarea în Rusia.**

Nu am avut în vedere manuscrisul 40 de la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj, cu titlul *Catagrafie de istoria Țării Românești <1290-1834>*, care a fost atribuit protosinghelului Naum Râmnicăneanu. În Crăciun-Ilieș 1963: 197 se specifică interpolarea unor fragmente din istoria lui Mihai Cantacuzino: la p. 56 începe o *Hronologhie a Domnilor Țării Rumânești dupre adunarea ce au făcut Pârvul Cantacuzino și clucer Dimitrache*, care se continuă, la p. 121, cu *Perilipsis al Țării Rumânești*. Este o compilație târzie, cu numeroase intervenții ale lui Naum Râmnicăneanu, care nu este utilă cercetării noastre (vezi Crăciun-Ilieș 1963: 198).

²⁵ Adăugăm că aceleași diferențe sunt și între ms. 5900 și ms. 84.

Михаилъ и Дрозъ Сави Диндо а Мл. мнѣ Дрозъ

Сави:

1	175	Земляныя поляны и садыныя дворики въ селѣхъ и мѣстѣхъ	4050
2	40	и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ	600
3	54	и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ	1020
4	8	и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ	400

Сави мнѣ Патролскаго
Дрозъ и Дрозъ и Дрозъ и Дрозъ и Дрозъ и Дрозъ
авъ. сави и мнѣ

ХАРАКТО
ИМѢННО

и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ
и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ
и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ

Сави мнѣ Патролскаго 6400

и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ 1000

и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ въ селѣхъ и мѣстѣхъ 5400

Foto 2: Act de vânzare-cumpărare din 1776, autograf Mihai Cantacuzino

120

Ἡ εἶς ἂν: ὁ δὲ ἄλλος ἐπιπλάσει ἀπὸ τῆς πόλεως ὅσος ἐσθλὸς.

Μινουάρι ἐπιπλάσει ἐξ ἑστέ, ἐκ τῆς κλήρου μετρητῆς κατὰ
 ἐκαστὸν κατὰ τὸ ἔργον.

Ἰταλὸν ἄνθρωπον, καὶ μετὰ τὸν ἐπιπλάσειαν τῶν ἐργῶν αὐτῶν, νὰ ζῆναι αὐ-
 τοὶ οἰκίαι, καὶ μετὰ τὸν αὐτῶν ἐξουσίαν. Ζαχάριαι ἄνθρωπος, καὶ ἄλλο
 κορυφαῖο ἀπὸ τῶν ἀποδόντων ἐξουσίαν.

Ἡ εἶς ἂν: Ἰταλὸν ἄνθρωπον ὅσος ἐσθλὸς ἐξουσίαις
 καὶ τῶν ἐπιπλάσειαν, ὅσος ὁ δὲ ἄλλος ἐπιπλάσειαν ὅσος.

1949	3000	ἀπὸ τῆς κοκκινῆς ὁμοειδῆς βόδας ἢ τῆς ἀρχαίας ἔχαστης.
1460	10000	ἡρώα, ἢ τῆς β: ἀποσκίτησιν ὁμοειδῆς βόδας.
1699	125000	ἢ ὁμοειδῆς βόδας μετὰ ἐπιπλάσειαν ἐπιπλάσειαν μετὰ τῆς ἡρώας.
1710	50000	ἀπὸ τῆς ἐπιπλάσειαν ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν καὶ τῆς ἡρώας βόδας.
1739	100000	ἀπὸ τῆς ἐπιπλάσειαν ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν ὅσος ἢ ἀπὸ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν ἀπὸ τῆς ἡρώας, καὶ ἐπιπλάσειαν αὐτῶν. καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
1769	2000	ἀπὸ τῆς ἐπιπλάσειαν ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
	277000	νῦντα ὅσος ἢ ἐπιπλάσειαν
	92500	ἀπὸ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
	369500	ἢ ὁμοειδῆς βόδας ἐπιπλάσειαν.
1761	500000	ἀπὸ τῆς ἐπιπλάσειαν ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
	129000	ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
1769	24000	ἐπιπλάσειαν ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
	959500	ἢ ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
	625000	ἢ ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.
	334500	ἢ ὁμοειδῆς βόδας, μετὰ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν, καὶ τῆς ἡρώας ἐπιπλάσειαν.

Foto 4: ms. gr. 9 (42) BAR

2

Кан	Περίηγησις τῶν νηπιῶν	λίπ
	Περίηγησις τῶν νηπιῶν: 4: τὸ μὲ	
	= πόροι καὶ ἐλὲ σαχμοῦ φη:	
	κηλιε πόροι καὶ ἀλεχλην - - - -	1
	= ζεπλακὺ νηπιῶν προέκρυφε	47
	= ὄστροαβελε μάδνην - - -	134
	= μαλαπαρὺ σααλεῖ μὲ φη	155
	= οὐρατὺ τοα - - - -	243
	= ὄστροαβελε συματρη -	329
	= ὄστροαβελε Ἰαβα - - - -	358
	= ὄστροαβελε, πορνεο, φη	433
	μαλαρὺ, φη ¹ μολολεν	
	= ὄστροαβελε φιλπητῆ φη	489

Στήπηνι, ποληπῶσιλα, ροφουσι:
 κηπιῶν, βεσεληλιε πορολεφορ,
 πρῶν ρησιε, ρεσὶ ἀητιχρηλιε, πο:
 πατη, χηρλιε ποσηποατηλιε, τῶν:
 κηλιε, πεφη, βεπιημῶλιε φη,
 σιημοσρηλιε, γελεμάδεσσην φη,
 φη ποατη ἀτε λιουφρη βεπιη
 φη ποαο χεσκητι βρεκητε λε πω:
 μεκηπῆ: ~
 ~ ~ ~ ~
 ~ ~ ~ ~
 ~ ~ ~ ~
 ~ ~ ~ ~
 ~ ~ ~ ~

Foto 5: ms. 3119 BAR

Dintre manuscrisele grecești care conțin *Istoria* lui Mihai Cantacuzino, am consultat următoarele:

Ms. gr. 9 (42)²⁶ BAR, Catalogul Litzica; acesta ne înlesnește rezolvarea mai multor probleme de filologie. Manuscrisul are titlul *Περί Βλαχίας*. Al. Lapedatu apreciază că sunt mari diferențe între textul din ms. 42 și ediția Tunusli. Șt Bezdechi (1944: 13) constată că în ms. gr. 42 conținutul *merge până la 1773, cu Cronologia Domnilor, ca și textul fraților Tunusli. De pe un astfel de ms. e probabil că s-a alcătuit și cartea din Viena*. I. Corfus (1946) a remarcat asemănarea grafiei chirilice din notele în limba română, interpolate în textul grec al ms. 42, cu scrisul lui Mihai Cantacuzino dintr-un document olograf²⁷, la care noi adăugăm și asemănarea cu grafia din ms. 3771 și ms. I-40, care conțin traducerea din Delaporte. De asemenea, Ilie Corfus a observat apropierile existente între grafia cifrelor din textul chirilic și din cel grec, afirmând că *dacă nu l-ar fi scris el în grecește, manuscrisul a fost în posesia lui Mihai Cantacuzino pe care a făcut și adnotări în românește* (1946: 132).

În urma cercetărilor grafologice făcute de noi pe textul grecesc și pe cel chirilic din manuscrisele amintite (ms. rom. 3371 BAR, I-49 Biblioteca Patriarhiei Române, ms. gr. 42 BAR) și din documentul olograf prezentat am stabilit că unele litere comune celor două alfabete (chirilic și grec) au caractere asemănătoare, iar cifrele sunt identice (vezi Foto 2, 3, 4, 5). De asemenea, notele în limba română de la ff. 107^r-109^r, 219^r-220^r prezintă și trăsături lingvistice caracteristice lui Mihai Cantacuzino. Acest fapt ne determină opinia că avem a face cu un manuscris autograf grecesc al lui Mihai Cantacuzino, cu interpolări în limba română.

Ms. gr. 916 BAR, f. 1^r, are titlul *Περί Βλαχίας συνόψις*. Ilie Corfus traduce informațiile din cuprinsul paginii de titlu, referitoare la autorul cronicii și la data efectuării ei: *au fost adunate spre știință în acest manuscris de către Mihai Cantacuzino, 1776 ianuarie 30* (Corfus 1946: 133-134). Urmează cuprinsul, iar la f. 4^r începe textul *Περί Βλαχίας*.²⁸

Ms. gr. 917 BAR are titlul *Περί Βλαχίας*. Despre acesta Ilie Corfus afirmă că textul cronicii este asemănător cu Tunusli (1946: 134).

După o parcurgere a acestui manuscris am constatat că la sfârșit au mai fost adăugate câteva capitole, în care se indică, pe lângă anul 1774 (f. 186^r), și 1779 (f. 187^r), 1783 (f. 188^v), 1790 (f. 191^r).

Ms. O. 352 Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj, a aparținut lui Timotei Cipariu; a fost utilizat de acesta pentru comparații textologice și lingvistice cu manuscrisul românesc aflat în posesia sa (actualmente ms. rom.

²⁶ Din cele două cote, vom folosi cota cu numărul 42, utilizată în alte cercetări.

²⁷ BAR Documente XCV-75, act din 28 februarie 1776. Noi am procurat o copie când acest document se afla la Arhivele Naționale București.

²⁸ Același titlu l-am semnalat și în colontitul fragmentelelor românești din mss. 409 și 3119 BAR.

84), cu Tunusli și Sion. În acest manuscris este de asemenea indicată data alcătuirii cronicii: 30 ianuarie 1776, ca în ms. gr. 916 BAR. Șt. Bezdechi (1944: 11) observă diferențe față de Tunusli în privința titlurilor capitolelor și a disponerii acestora în text; de asemenea constată că textul a fost augmentat cu informații până la 1821 (în *Cronologia Domnilor*).

Ca urmare a selectării diferite a fragmentelor de către traducătorii în limba română sau de copişti, pentru stabilirea filiațiilor am putut efectua o comparație textologică numai pe manuscrisele 468, 84, 5900 BAR și pe ediția Sion.

Reproducem câte un scurt fragment din manuscrisele respective și din Sion.

Ms. 468 BAR, f. 124^V: *Iar volintirii ajungând la București la velea 1769, la 7 ale lui noiembrie dăspre zioă, neavând știre nici Domnu, nici boierii, d/asupra fără de veste această învățătură și soco// 125^T tind norodu că este rusească regulată oaste, vrând să să și mântuiască ca să fugă dă cea mai întâi greutate ce cercase, au trecut toți și cu puțintică bătaie au gonit pă cei ce să aflase turci în București. Iar Vodă prinzându-să l-au trimis a treia zi la Petreburg dâmpreună cu ai lui boieri greci // 125^V și au rămas stăpânitor locului de a porunci fertmașalu contea Rumianțev dâ Moldova și aici au rânduit spătaru Pârveu Cantacozino dâ poruncă. Dă acea vreme au trimis la Petreburg, dăspre partea locului, diputați pă mitropolitu Țării Rumânești Chir Gligorie, vistieru Mihai Cantacozino și logofătu cel mare Nicolae Brân// 126^T covean, iar Nazarie cu Fabrițian, ajungând la Galați, au lovit pă Urfa Valisei și l-au biruit, iar turcii i-au gonit pă toți peste Dunăre.*

Ms. 84 Cluj, p. 367: *Iară volentirii sosind la București, la anul 1769, la 7 lui noiembrie, când să făcea zio, neavând veste nice Domnul, nice boierii de asupra năvalilor celi fără de veste și socotind norodul că este regulată oaste rosască și pohtind și slobozenia lor ca să scape și de relele cele mai dinainte care au suferit, toți au alergat împreună și cu puțin război au goni pre turcii carii au fost în București. Iară pre Domn prinzându-l l-au trimis a treia zi la Petruburg, împreună cu boierii greci carii să afla pă lângă dânsul și au rămas chivernisitori țării prin porunca feldmarșalului conte Romanțov spătariul Pârvel Cantacozino. Întru această vreme au trimis la Petruburg despre partea țării deputații: mitropolitul Ugrovlahiii Chir Grigorie, vistierul Mihail Cantacozino și logofătu Nicolae Brâncovanul. Iară Nazarie cu Fabrițian, sosind la Galaț au lovit pă Ulfa Valesi // p. 368 și biruind pre turcii însă i-au gonit dincolo de Dunăre.*

Sion, p. 165: *Volontirii, ajungând în București la 7 noiembrie, în revărsatul zilei (1769), au cuprins orașul, fără să fi prins de veste nici Domnul, nici boierii. Poporul, crezând că era oaste regulată rusească, în care spera pentru libertatea sa, a dat ajutori volintirilor, și, cu o mică luptă, au gonit pe toți turcii din București; iar pe Domn, prinzându-l cu toți boierii greci de pe lângă el, l-au rădicat și l-au trimis la Petersburg, făcând cârmuitor al țării, din ordinul feldmareșalului comite Romianțov, pe Pârvel Cantacuzino. Atuncea s-au trimis din partea țării deputați*

la Petersburg Grigorie mitropolitul, vistierul Mihai Cantacuzino și logofătul Nicolae Brâncovanu. Nazarie cu Fabricianu, ajungând la Galați, au lovit pe Urfa Valesi și învingându-l a gonit pe turci peste Dunăre.

Ms. 5900 BAR (fost Oradea): *Au lovit volintirii în revărsatul zorilor Bucureștii și, prinzând pe Gligorie Vodă, l-au trimis la Petroburg cu câțiva dintre boierii lui. Peste puțină vreme venit-au și și Nazarii polcovnic cu 1000 de cazaci și, mai pe urmă, Andrei Maioru cu 300 de iagării și cu 2 tunuri. După aceasta, au plecat la Petruburg deputații: sfinția sa Gligorie mitropolitul și vistieri Mihai Cantacozino și logofătul Nicolae Brâncoveanu, iar Nazarie polcovnicul, fiind cu cazacii și cu volintirii la mănăstirea Comana și coprinzându-l turcii, mulți s-au închis în mănăstire și mergând spătariu Cantacuzino cu Andrei maiorul și cu iagări și cu 1000 de volintiri spre ajutor, și turcii fiind peste 15000, i-au cuprins // 55^v și au perit spătariu Cantacozin și Andrei maiorul și iagări, la dechemvrie 12, leat 1768.*

Observăm că mss. 468, 84 și ediția Sion conțin aceleași informații, dar cu diferențe lingvistice și stilistice. În ms. 5900 informațiile diferă (ca și ordinea capitolelor), ceea ce înseamnă că au existat cel puțin două arhetipuri grecești. Nu știm dacă Mihai Cantacuzino va fi făcut o revizie a propriei lucrări rezultând o altă versiune sau este vorba de un alt cărturar care a dat o formă nouă textului inițial, cu completări și modificări de redacție.

Concluziile noastre, după analiza textului românesc și grecesc al *Istoriei* lui Mihai Cantacuzino, sunt următoarele:

– prezența în manuscrisele românești cunoscute a unor forme care trădează influența limbii grecești, mai ales în privința pronunției toponimelor și antroponimelor, se explică numai prin contactul cu un original grec;

– diferențele lingvistice între limba scrierilor lui Mihai Cantacuzino, descrisă parțial mai sus, și limba textelor românești care conțin *Istoria Țării Românești* sunt semnificative astfel încât putem afirma că autorul nu a redactat lucrarea în limba română;

– diferențe lingvistice, stilistice și textologice între manuscrisele românești care se cunosc astăzi ne determină aprecierea că s-au făcut mai multe traduceri (parțiale) în limba română de către cărturari rămași necunoscuți, care au selectat anumite capitole în funcție de sfera lor de interes, iar ulterior unii copişti au amplificat textul aducându-l la zi;

– numărul relativ mic și caracterul fragmentar al celor mai multe manuscrise românești, care pot fi datate după 1890, anul probabil al morții cărturarului, față de manuscrisele în limba greacă, mai complete, unele datând din timpul vieții autorului, conduc tot către ipoteza avansată de I. Corfus, că Mihai Cantacuzino a redactat lucrarea sa numai în limba greacă, iar stabilirea paternității lui Mihai Cantacuzino pentru manuscrisul grec 42, considerat de noi autograf, confirmă această opinie. Cunoscând pasiunea lui Mihai Cantacuzino pentru scris, putem presupune că, dacă ar fi efectuat și o redacție

în limba română, ar fi copiat-o și aceasta ar fi intrat în circuitul cultural, având totodată caracteristicile lingvistice asemănătoare cu ale celorlalte scrieri ale sale;

– în legătură cu izvoarele acestei scrieri, am putea adăuga și notele lui Pârvu Cantacuzino (moare în 1769), care de altfel făceau parte din documentele de familie ale autorului;

– presupunând că lucrarea va fi fost comandată de Rusia, trebuie să admitem că a fost preferată versiunea în limba greacă aceleia în limba română;

– relația acestei scrieri a lui Mihai Cantacuzino cu lucrarea lui Naum Râmniceanu, care a făcut obiectul unei ample cercetări a lui Șt. Bezdechi, poate fi cercetată în funcție și de aprecierile noastre.

– descrierea geografică, având specificații amănunțite în privința drumurilor, a mijloacelor de comunicație, precum și a regimului vamal, a taxelor, reprezintă o sursă valoroasă prin bogăția și precizia informației.

Considerăm așadar că scrierile în limba română ale lui Mihai Cantacuzino sunt: *Ghenealoghia familiei Cantacozinilor* și *A toată lumea călătorie*, traducere prin intermediar rus a lucrării amintite a francezului Delaporte, iar în limba greacă, *Istoria Țării Românești* (cu titlul original *Περι Βλαχίας συνόψις*).

Bibliografie

- Bezdechi 1944 = Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu*, partea întâia. Text însoțit de un studiu introductiv, Cluj-Sibiu, Tipografia „Cartea românească”, 1944.
- Camariano 1940 = Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, București, 1940.
- Cantacuzino 1996 = Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani*, București, Editura Albatros, 1996.
- Chiriac 2016 = Alexandra Chiriac, *Ecaterina a II-a și istoria Rusiei scrisă de austriacul J.M. Schweighofer și traducerea sa din Moldova sfârșitului de secol al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
- Cipariu 1869 = Timotei Cipariu, *Documente istorice*, în „Archivul pentru filologie și istorie”, nr. XV, 25 mai, 1868, p. 296 și nr. XXVII, 1869, pp. 531-539.
- Corfus 1946 = Ilie Corfus, *În legătură cu opera lui Mihai Cantacuzino*, în „Revista istorică română”, XVI, 1946, fasc. 2, pp. 132-139.
- Crăciun-Ilieș 1963 = I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV-XVIII, privind istoria României*, București, Editura Academiei, 1963.
- Dima 1989 = Eugenia Dima, *Limba traducerilor laice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din Muntenia*, Iași, 1989, pp. 25-40.
- Dima 2006 = Eugenia Dima, *Mihai Cantacuzino, traducătorul în limba română al Voiajorului francez al lui Joseph Delaporte*, în „In honorem Gabriel Ștrempel”, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2006, pp. 214-229.
- Dima-Dima 2016 = Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Traducătorii români și traducerile laice din secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.

- Chiper 1992 = Marieta Chiper, *Cantacuzino – un nume nou în istoriografie?*, în „Magazin istoric”, s.n. februarie 1992, pp. 18-21.
- Dudaș 1986 = Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*. Partea a II-a, *Literatura medievală și Catalogul manuscriselor*, cuvânt înainte de Preasfințitul dr. Vasile Coman, episcopul Oradei, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1986.
- Iorga 1899 = N. Iorga, *Despre cronici și cronicari*. Cap. *Cronicele muntene*, în ediția îngrijită de Damaschin Mioc, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Iorga 1901 = N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I-II, în ediția îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.
- Iorga 1902 = *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902.
- Iorga 1940 = „*Le voyageur français*” al abatelui Joseph Delaporte în traducere moldovenească (1785), ediție și note N. Iorga, București, Imprimeria Națională, 1940.
- Lapedatu 1906 = Alex. Lapedatu, *Episcopia Strehaii și tradiția scaunului bănesc de acolo*, București, 1906.
- Litzica 1909 = Constantin Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, BAR, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1909.
- Pascu 1925 = Gorge Pascu, *Mihail Cantacuzino*, în „Cercetări istorice”, Iași, 1925, pp. 66-78.
- Sion 1863 = Sion, G. *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, fără indicarea numelui autorului, București, 1863.
- Ștrempel 1978 = Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura Științifică, vol. I, 1978.
- Ștrempel 1983 = Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura Științifică, vol. II, 1983.
- Ștrempel 1987 = Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura Științifică, vol. III, 1987.
- Ștrempel 1992 = Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, Editura Științifică, vol. IV, 1992.
- Șuiu 1979 = Rodica Șuiu, *Cantacuzino, Mihai*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, EA, București, 1979.
- Tunusli 1806 = *Ιστορία τῆς βλαχίας, πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ, αὐτῆς αρχαιοτάτης καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους*, ediție de frații Tunusli, Viena, 1806.
- Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.
- Ursu 1997 = N.A. Ursu, *Cronica lui Vartolomei Mazereanu, nu a lui Ioan Canta* în *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, 1997, pp. 227-236.
- Ursu 2002 = N.A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, 2002.

Articolul în gramaticile românești din secolele al VIII-lea și al XIX-lea

DOINA COBET *

L'Article dans les grammaires roumaines des XVIIIe et XIXe siècles

Résumé: Notre recherche se propose de faire l'analyse des modalités dont on a traité l'article dans 44 précis de grammaire (imprimés ou en manuscrit) du XVIIIe et du XIXe siècles, ayant en vue trois questions: concept, définition et classification de l'article. Identifié dans l'histoire de la grammaire roumaine comme partie du discours, comme pronom ou adjectif pronominal, comme élément linguistique qui indique le cas, le genre, le nombre ou la détermination du nom, l'article a été, à côté du numeral, l'une des classes grammaticales les plus controversées. Le contenu abstrait et exclusivement grammatical mais surtout les valeurs et la distribution des types d'article, aspects auxquels on ajoute les nombreux problèmes de langue suscités par l'article, expliquent la diversité des opinions formulées à travers les époques sur cette notion, ainsi que le manque d'accord en ce qui concerne sa classification.

Mots-clés: histoire de la grammaire roumaine, morphologie, l'article.

1. Concept

Articolul, ca și numeralul, este una dintre cele mai controversate clase gramaticale din limba română. Identificat în istoria românești ca parte de vorbire, ca pronume sau adjectiv pronominal ori ca element lingvistic cu rol de marcă a cazului, genului, numărului sau determinării substantivului pe care îl însoțește, articolul rămâne și în literatura de specialitate din ultimele decenii subiect de dispută în ceea ce privește încadrarea acestuia în structura morfologică a limbii. În gramaticile și studiile actuale de factură clasică (GA I 97-113, Avram 1997: 87-110, Dimitriu 1992: 159-171, Dimitriu 1994: 150-190), articolul este tratat ca parte de vorbire, cu trăsături specifice individualizatoare. Astfel, în Gramatica Academiei, articolul este definit ca „partea de vorbire care se declină și însoțește substantivul, având rolul de a arăta în ce măsură obiectul denumit prin substantivul respectiv este cunoscut vorbitorilor” (GA 97), făcându-se precizarea că „un simplu instrument gramatical, fără sens lexical”, care „exprimă gradul în care vorbitorii individualizează obiectele despre care se vorbește” (GA 97), ceea ce justifică după autorii tratatului, considerarea articolului

* Textul de față reia, cu puține modificări, studiul publicat în ALIL t. XLII-XLIII, 2002-2003, Editura Academiei Române, 2004, p. 47-63.

ca parte de vorbire este o „independență formală (articolul nehotărât, posesiv și demonstrativ totdeauna și chiar cel hotărât propriu-zis în exemple ca *lui Ion*), precum și caracterul analizabil al structurii sale interne în rădăcină [...] +-desinențe” (GA 32). Mioara Avram consideră articolul „partea de vorbire flexibilă cu rol de cuvânt ajutător care însoțește un substantiv, arătând, de obicei, măsura în care obiectul denumit este cunoscut vorbitorilor sau, altfel spus, gradul de individualizare a obiectului denumit” (Avram 1997: 89). Dimitriu admite articolul ca parte de vorbire, dar face distincția între formele articolului nehotărât, ale celui posesiv-genitival, ale celui adjectival, precum și forma proclitică a articolului hotărât (*lui*), pe care le consideră „cuvinte-morfem (care se opun cuvintelor cu funcție și celor câteva cu funcție exclusiv stilistică)” (Dimitriu 1994: 162), cu statut de parte de vorbire, și formele articolului hotărât enclitic (*-l, -le, -lui, -a* etc.) aglutinate cu partea de vorbire însoțită, pe care le numește „morfeme propriu-zise”, adică „segmente (părți) de cuvânt” (Dimitriu 1884: 163), care nu pot reprezenta o parte de vorbire.

Părerea opusă este a specialiștilor, mai ales de orientare structuralistă, care, considerând articolul „o categorie extrem de eterogenă de elemente, având în limbă roluri foarte diferite, disparate, greu de redus la o clasă unică” (SMLRC 172), îl exclud dintre părțile de vorbire ale limbii române¹.

Principalele argumente aduse în discuție sunt: 1. conținutul abstract și gramatical al articolelor, „care nu poate fi definit sau descris [...] decât pornind de la [gruparea] substantiv+ articol”, în care „prezența articolului nu adaugă nici un sens nou substantivului”, spre deosebire de ceilalți determinanți *nominali*, care „aduc întotdeauna într-un fel sau altul o informație suplimentară” (SMLRC 167). Alăturarea articolelor la substantiv „are ca efect numai restrângerea sferei de referire a substantivului, limitând, până la individualizare, obiectele indicate de substantiv” (SMLRC 167); 2. numărul foarte mic al elementelor lingvistice considerate articole, „mult mai restrâns decât al oricărei alte părți de vorbire” (SMLRC 167); 3. caracterul strict limitat al distribuției acestor elemente, care „nu se întrebuițează decât ca o anexă a numelui” (Coteanu 1958: 41). Ca urmare, articolele sunt considerate morfeme ale categoriei gramaticale a determinării, dar și morfeme ale numărului, genului și cazului substantivului, afixe gramaticale, instrumente ale substantivării etc. În cadrul categoriei gramaticale a determinării, Paula Diaconescu stabilește trei opoziții: „a) subst. nearticulat (*câine*)/subst. cu art. indefinit (**un** *câine*); b) subst.

¹ Vezi Coteanu 1958: 17-44; Valeria Guțu-Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei Române, 1958, p. 365-369; Guțu-Romalo 1967: 225-236; Diaconescu 1961: 163-192; SMLRC, p. 166-179; Ion Z. Coja, *Articolul – parte de vorbire sau morfem al determinării*, în *SCL XX*, 1969, nr. 2, p. 167-181; Iorgu Iordan, Vladimír Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 355-363; Irimia 1997: 54-59.

nearticulat (*câine*)/subst. cu art. definit (*câinele*); c) subst. cu art. indefinit (*un câine*) / subst. cu art. definit (*câinele*)” (Diaconescu 1961: 169), acceptate, cu alți termeni, de Valeria Guțu-Romalo: „1. (a) nedeterminat – (b) determinat nehotărât; 2. nedeterminat – (c) determinat hotărât; 3. (b) determinat nehotărât (c) – determinat hotărât” (Guțu-Romalo 1967: 229) și de autorii lucrării SMLRC: „(1) nedeterminat – determinat definit; (2) nedeterminat – determinat nedefinit; (3) determinat nedefinit –determinat definit” (SMLRC 169). În SMLRC se face precizarea că articolul are rol de morfem al determinării „numai în situațiile în care este posibilă măcar una dintre opozițiile proprii categoriei determinării, și anume dacă această opoziție apare în cursul întregii paradigme a cuvântului” (SMLRC 171). D. Irimia distinge în cadrul categoriei determinării tot trei termeni: „nedeterminare / determinare minimă (sau nedefinită) / determinare maximă (sau definită)”, considerând opoziția internă „graduală” cu „două variante: nedeterminare – determinare: *student* – *un student* / *studentul*, determinare minimă – determinare maximă: *un student* – *studentul*” (Irimia 1997: 54).

Privind din perspectivă istorică studiul articolului în gramaticile românești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, trebuie de la început să subliniem faptul că articolul, datorită conținutului său abstract și gramatical, dar mai ales valorilor și distribuției speciilor lui, la care se adaugă numeroasele probleme de cultivare a limbii pe care acesta le pune, a fost una dintre clasele gramaticale care a preocupat în mod deosebit pe autori, soluțiile propuse fiind determinate, în primul rând, de modelele folosite ca izvoare și de pregătirea filologică (și filosofică) a autorilor.

Cercetarea noastră începe cu prima gramatică a limbii române, *Gramatica rumânească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, și continuă cu cele mai importante gramatici (tipărite și în manuscris)² din această perioadă, limitându-se la analiza a trei aspecte ale studiului articolului: conceptul de articol, definirea acestuia și clasificarea speciilor de articol. Ca și în lucrările actuale de gramatică, o problemă importantă și, în același timp, dificilă pentru cei mai mulți dintre autori a fost încadrarea articolului în structura morfologică a limbii și identificarea speciilor acestuia, în condițiile în care, datorită pe de o parte omonimiei unor forme ale articolului cu forme ale pronumelui nehotărât, demonstrativ și personal, iar pe de altă parte confuziei între articol ca marcă a cazului și prepoziții care exprimă cazul, în clasa articolului au fost incluse pronume nehotărâte, pronume și adjective pronominale demonstrative, formele

² Din numărul foarte mare de gramatici care s-au scris începând din 1757 până spre sfârșitul secolului al XIX-lea am selectat un număr de 44 de lucrări, tipărite și în manuscris, pe care le-am considerat, prin soluțiile propuse de autori, relevante pentru cercetarea noastră. Din categoria gramaticilor românești scrise într-o limbă străină am luat în studiu numai gramatici redactate în latină. De asemenea, am folosit și gramatici bilingve care aduc un punct de vedere nou în interpretarea faptelor de limbă.

scurte de dativ ale pronumelui personal, prepoziții etc. Articolul este identificat, ca parte de vorbire, în marea majoritate a gramaticilor studiate: *M* 4^r, *Mi* 10, *V* 9, *T* 7, *Ab* 23^v, *Ma* 1², *DL* 34, *GB* 11, *H* 32, *S* 24, *P* 31, *Gr*¹ 9^v, *Gr*² 7^r, *Gr*³ 8^r, *BGR-N* 7, *Pt* 21, *B* 9, *I*¹ 11, *I*² 15, *CC* 7, *Hl* 9, *Ci* 37, *Str* 90, *Tk* 21, *Gh* 88, *N* 94.

Numărul gramaticilor în care articolul nu figurează printre părțile de vorbire este mult mai mic, acesta fiind considerat fie pronume sau adjectiv pronominal care însoțește substantivul, arătând gradul de individualizate a obiectului denumit de substantiv, dar și cazul, genul și numărul substantivului și, în consecință, este studiat în clasa pronumelui, a adjectivului sau împreună cu substantivul ori adjectivul, de obicei, la declinare, fie „cuvânt”, „particulă”, „semn” etc. cu rol de indice al determinării substantivului sau al genului, cazului și numărului acestuia, și în această situație este tratat în clasa numelui, la declinare sau în capitole speciale. Dintre aceste lucrări ne vom referi la cele mai importante pentru momentul în care au fost scrise.

Eustatievici Brașoveanul este primul autor de gramatică care susține că articolul („încheietura”) nu poate reprezenta în română o parte de vorbire, întrucât „nu are atâta putere cât în limba elinească” (*E* 26^r). El îl include în clasa pronumelui, identificându-l în pronumele demonstrativ, relativ și personal (*acest*, *-sta*, *-stă*; *acela*, *-l*, *-ea*; *care*; *cel ce*; *ceea ce*; *cine*; *ce*; *el*, *ea*, *ei*, *ele*; *E* 39^r-40^r), care se pun „înainte sau pe urma cuvântului. Care să pune înaintea cuvântului este mai vârtos pentru cunoașterea neamului [...]. Iară ceea ce să pune pe urma cuvântului aduce aminte pre cele din înainte” (*E* 38^v-39^r).

În manuscrisul intitulat *Institutiones linguae valachicae*, care reprezintă, după cum a demonstrat Gh. Chivu³, prima gramatică românească scrisă în limba latină, în jurul anului 1770, nu se întâlnește nici o referire la conceptul de articol. Pentru autorul încă necunoscut al acestui manuscris, formele articulate ale substantivului sunt „forme duble de nominativ” (*ILV* 61), iar articolul proclitic *lui* este „o particulă” care „se pune înaintea numelor proprii ca în *lui Petru*, însă la apelative este postpusă, ca în *omului*” (*ILV* 61). Dacă articolele nehotărâte *un*, *o* sunt incluse în clasa adjectivului (*ILV* 79), articolele posesive *al*, *a*, *ai*, ale sunt considerate „particule” care „se antepun adjectivelor posesive când acestea preced substantivul sau [...] pronumelor posesive” (*ILV* 87, 89), iar articolele adjectivale, pronume demonstrative (*ILV* p. 91).

Amfilohie Hotiniul⁴, autorul lucrării *Lectione...*, Iași, 1789, influențat de gramatica limbii italiene și a limbii franceze, consideră articolele „părticeli” care „ne slujesc [...] pentru însemnare[a] căderilor” (*A* 24) și le identifică în propozițiile *a*, *de*, *la*, folosite pentru exprimarea cazurilor genitiv, dativ și ablativ.

³ *Institutiones linguae valachicae, prima gramatică românească scrisă în limba latină*, în *LR*, XLI, 1992, nr. 1-2, p. 11-18.

⁴ *Vezi N. A. Ursu, Gramatica lui Amfilohie Hotiniul (Lectione, Iași, 1789)*, în *LR*, XLIV, 1995, nr. 9-10, p. 573-580.

Budai-Deleanu, deși convins de importanța articolului în limba română (dovadă atenția deosebită pe care o acordă studiului originii și folosirii formelor lui, polemizând adesea cu alți cărturari, îndeosebi cu Molnar și Tempea), totuși nu îl consideră parte de vorbire, dar îl tratează atât separat, în capitole speciale (din partea a doua a gramaticii sale, consacrată morfologiei, f. 5^r-7^r, și din partea a treia, *Pentru sintaxis*, f. 95^r-96^v), cât și împreună cu substantivul, la declinare (f. 8^r-24^v). Principalul argument este modelul gramaticii latine: „La latini au fost articol și cu toate acelea n-au fost numărat cătră părțile voroavei; de bună samă din pricina căci articolul era luat de la pronume; fiind dară că și la noi articulele sunt părțile prefăcute din pronume sau și din prepoziții, drept aceasta aice noi le vom număra la părțile voroavei” (BD 1^r).

Alt autor care nu include articolul printre părțile de vorbire este Tincu-Velea. Susținând că „articol proprie în limba română nu este, ci aceea ce numim noi articuli sunt [...] pronumele demunstrative” (VI 78^r-78^v), Velea tratează articolul în paragrafele consacrate declinării substantivului și adjectivului, discutând detaliat numai formele articolului hotărât enclitic și regulile de folosirea acestuia (VI 78^r-84^r). Dacă în *Gramatică românească* (1828)

Heliade identifică articolul ca parte de vorbire (H 3-4, 32), în lucrările sale de gramatică publicate mai târziu, în 1841, *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene și Paralelism între limba română și italiană*, îl consideră adjectiv demonstrativ: „Vorbînd, în loc de a zice *acel om* (știut sau despre care am vorbit sau știm), zicem mai pe scurt *omu-lu* sau *omulu* [...]. Acești ajectivi demonstrativi făcuți prin prescurtare s-au numit de grămatici și articoli pentru că se închieu cu substantivii și ajectivii [...], făcându-se o vorbă” (HPR 32; cf. HPAR 41).

În gramatica lui Laurian, *Tentamen criticum in linguam romanicam* (1840), articolul este inclus în clasa pronume lui demonstrativ, fără ca autorul să facă referiri speciale la acesta. Laurian îl identifică în adjectivul pronominal demonstrativ „*ellu, ella, elli, elle*” care se postpune substantivului determinat, numindu-se, astfel, articol: „Demonstrativum *ellu* substantivo postpositum, eique articulate conjunctum vocatur articulus” (L 90-91).

Precursor al teoriei potrivit căreia articolul este marcă a determinării substantivului pe care îl însoțește este Câmpeanu, care include articolele în clasa substantivului, considerându-le „semnele din care se poate cunoaște dacă un nume este determinat sau nu” (Cm¹ 38). Articolele nu pot reprezenta o parte de vorbire pentru că „nu sunt decât niște finale de ale pronumelor personale de persoana a treia sing. și plur., finale ce aplicate la substantivele nedeterminate ca articuli le determinează sau le articulează” (Cm² 57). În concepția autorului, a determina un nume „însemnează a-l lua din sfera genului și a-l pune în aceea a individului sau a-i schimba caracterul generic în acel individual” (Cm¹ 38). Împărțind sferile cunoașterii obiectelor în „singulară, particulară și generală (universală)”, Câmpeanu consideră formele de singular masculin și feminin ale articolului hotărât și nehotărât ca „semne” ale determinării „sferei singulare”,

alături de adjectivele pronominale demonstrative (*acesta, aceasta, acela, aceea*) și relative (*carele, carea*) (*Cm¹* 165), iar formele de plural masculin și feminin al articolului hotărât ca „semne” ale determinării „sferei particulare”, alături de „adjectivii cantitativi *unii, unele, niște*”, de adjectivele pronominale demonstrative „*acestia, acestea, aceia, acelea*” și relative „*carii, care*” (*Cm¹* 165-166). În afară de „semne” ale determinării substantivului, articolele sunt și „semne de relație între nume” (deci mărci ale cazurilor), care se supun „mai întâi unor forme de schimbări, iară după aceea printr-înșii și numele” (*Cm¹* 43), forme pe care le numește „declinații” (*Cm¹* 166).

Tot ca „finale” ale substantivului, cu rol de determinare a acestuia, sunt interpretate articolele hotărâte și de Măcărescu (*Mc* 13). Substantivul articulat „arată că el este întrebuințat într-un înțeles deplin determinat, așa d. e. când zicem: *omul*, numele acesta este deplin determinat, pentru că se înțelege omul acesta sau acela, adică numai acela despre carele anume vorbim” (*Mc* 85-86). Același rol de indice al determinării substantivului i se atribuie articolului și în gramatica lui Massim, autorul susținând că substantivul sau adjectivul calificat care primește articol „este luat în înțeles determinat” (*Ms* 35), fără, însă, ca determinarea să fie deplină: „spre a-l determina deplin, caută să mai adaug ceva, s. e. *omu-l ce vezi, omu-l de care ți-am vorbit ieri*” (*Ms* 6).

Dacă în *Compendiu de gramateca limbei române* (1855) Cipariu identifică articolul ca parte de vorbire „care adăugându-se la nume substantive sau adjective și la participie determinează mai de aproape lucrurile însemnate” (*CC* 7), în *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică* (1869) îl exclude dintre părțile de vorbire datorită originii sale pronominale: „Unii gramatici mai adaug și articlii, ca a noua partea cuvântarei; ei, însă, în tot respectul, se țin de clasa pronumelor” (*CG I*, 169). Întrucât rolul principal al articolului este de a determina „obiectul anumit” (*CG I*, 257) și de a fi „relativ în cazurile secundare” (*CG I*, 182), Cipariu îl studiază la nume, în capitolul despre declinare, dar și la pronume, ca pronume „relativ articulat” (*CG I*, 257-258).

Nici în gramaticile lui Manliu articolul nu reprezintă o parte de vorbire, ci o clasă de „mici vorbe cari se pun în urma substantivelor (sau adjectivelor) spre a le hotărâi sau lega cu alte vorbe” (*Mnl¹* 32) sau „o vorbă flexibilă care se pune ori înaintea, ori în urma substantivului și a adjectivului spre a-l determina în raport cu alte vorbe” (*Mnl²* 25), deci, ca și la Cipariu, o marcă a determinării și a cazului substantivului (și adjectivului). În privința articolelor hotărâte, Manliu subliniază faptul că acestea „n-au în sine nici o însemnare, decât numai în unire cu substantivul sau adjectivul pe care îl determină și cu care formează o singură vorbă [...]. Acești articli se pot considera ca niște sufixe ale substantivelor” (*Mnl²* 25).

În gramatica lui Crasan, cuvintele limbii sunt grupate în două clase: materiale (care „reprezintă ceva când le zicem singure”) și formale (care „sunt niște sunete sau forme goale fără nici un înțeles de sine, ci servind în cuvântare

spre a arăta relațiunile, legăturile dintre cele dântâi, ori spre a le determina pe acestea”) (Cr 29). În clasa cuvintelor formale, alături de prepoziții, adverbe formale și conjuncții, Crasan include și articolele, deoarece „servesc la determinare a numelor” (Cr 30) „în raport sau în legătură cu alte vorbe” (Cr 42).

2. Definiție

În istoria gramaticii românești o definiție generală a clasei articolului a fost dificil de dat (Avram 1997: 65), din mai multe motive: 1. conținutul exclusiv gramatical al articolelor; 2. natura eterogenă a elementelor cuprinse de autori în clasa articolului; 3. valorile și originea articolelor; 4. structura clasei articolului cu cele patru componente (articol hotărât, articol nehotărât, articol posesiv-genitival, articol adjectival) apare târziu în gramatica românească, abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea. În consecință, definițiile diferă, de regulă, de la un autor la altul sau de la o etapă la alta din evoluția studiului gramatical în această perioadă, în funcție de numărul tipurilor de articol identificate și de particularitățile considerate definitorii pentru fiecare dintre aceste tipuri. Astfel, până la gramatica lui Heliade din 1828, și mai târziu într-un număr relativ mic de lucrări, ceea ce se indică în definiții pentru individualizarea articolului (între celelalte părți de vorbire) este rolul acestuia de a fi marcă a cazului sau/și a genului și a numărului numelui pe care îl însoțește.

Dacă Micu este primul autor care remarcă rolul articolului de indice al cazului, justificându-l prin faptul că „în limba daco-română terminația numelui rămâne aceeași în toate cazurile” (Mi 10, trad. n.), Tempea are meritul de a fi formulat primul o definiție care enunță această funcție a articolului: „articolul este cuvânt care în limba românească însemnează încheietură, pentru că să încheie cu numele și arată în ce cădere este numele, căci în limba românească, precum și în cea talienească și în cea francească, numai articolul arată căderea” (T 7). În gramatica lui Alboteanu, care are ca model gramatica lui Tempea, articolul este definit ca „partea întâi a etimologhiei, plecătoare, care în limba românească însămnază încheietură, pentru că să încheie cu numele și arată în ce cădere este numele” (Ab 22^r).

Săulescu consideră articolul „organ al declinării” tuturor „părților declinive” din limba română sau „încheietura prin carea se declină sau se apleacă părțile cuvântului cele declinive” (S 24). Mai târziu, Platon definește articolul ca fiind „un cuvânt mic ce se pune sau se adaoage ori la începutul ori la sfârșitul unui nume pentru ca să-l încheie mai bine cu alte nume ce-l hotărând totodată și genul numelor” (Pt 21). În capitolul referitor la sintaxa articolului, Platon completează această definiție, evidențiind funcția principală a articolului: „articulii [...] hotăresc însemnarea unui substantiv [...] [și] prevestesc oarecum încheierea sau legătura substantivului și cu alte feluri de cuvinte” (Pt 103). Pentru Ianovici, articolul este „un feliu de cuvânt care arată genul (neamul) și de multe ori numărul și căderile altor cuvinte declinabile” (I¹ 11; cf. I² 15).

Începând cu gramatica lui Heliade, în definirea articolului se introduce, sub influența gramaticii modeme (franceze, în primul rând), noțiunea de marcă a determinării substantivului (sau adjectivului), considerată esențială, pe care unii autori o completează cu cea de indice al genului sau al cazului. Înaintea lui Heliade, Văcărescu definește articolul, însă numai pe cel hotărât, prin raportare la noțiunea de determinare (sub influența gramaticii italiene): „articolul sau încheietura este una din părțile cuvântului ce să înduplecă, care adăogându-se și unindu-se la nume și la pronume are putere a hotărî și a face să să înțeleagă lucrul ce s-au zis mai înainte” (V 19). Heliade consideră articolul „o mică zicere care se pune în urma și înaintea substantivelor și a adjectivelor ca să le defineze” (H 32).

Sub influența gramaticii lui Heliade, I. Pop definește articolul ca fiind „un fel de adjectiv hotărâtor care se pune mai vârtos la sfârșitul substantivelor și adjectivelor ca să le hotărască însemnarea” (P 31), iar Bariț „o zicere mică mutarnică, care se pune în limba nemțească numai înaintea, iar în limba românească și în urma substantivelor ca să facă ființele definite ori nedefinite” (BGR-N 14). În gramatica lui Bălășescu, articolul este „o parte a cuvântului declinătoare, care, puindu-se după nume, îi arată hotărârea și aplecarea lui, adecă în ce număr, caz și gen este” (B 10).

Unul dintre cele mai bune comentarii cu privire la caracterul aparte al articolului între celelalte părți de vorbire se întâlnește în gramatica lui Strajan: „Articlu este o parte flexibilă a vorbirii, deosebită de celelalte atât prin înțelesul, cât și prin întrebuițarea sa. El nu înseamnă nici substanță, nici însușire, cantitate sau lucrare, nici o noțiune de raport, de timp, de loc sau de mod ca celelalte părți ale vorbirii; pentru aceea nici nu poate sta singur în propozițiune [...]. Scopul și funcțiunea articlului este de a determina numele lângă care stă, deosebindu-l de altele de același fel” (Str 100-101). Concluzia autorului este: „Articlu înseamnă deci ideea determinațiunii sau deosebirii unui nume ori pronume de cătră altele” (Str 90).

3. Clasificarea articolelor

În gramaticile studiate, criteriile pentru identificarea și clasificarea articolelor sunt foarte diferite și nu pot fi aplicate global la toate tipurile de articol. Întrucât în marea majoritate a gramaticilor acestea nu sunt formulate explicit, de un real folos pentru recunoașterea lor sunt definițiile și termenii pentru fiecare tip de articol, care, de obicei, diferă de la o gramatică (sau perioadă) la alta. Principalele criterii (vezi și Dimitriu 1994: 166) care au fost avute în vedere de autori sunt: 1. gradul de individualizare exprimat de articol; 2. partea de vorbire din care provine articolul; 3. partea de vorbire care este însoțită de articol; 4. poziția articolului față de cuvântul pe care îl însoțește; 5. rolul articolului adjectival de element de relație într-o sintagmă nominală

formată dintr-un substantiv artichulat și un adjectiv calificativ postpus; 6. caracterul și primatul originii tipurilor de articol; 7. forma articolelor etc.

Dintre criteriile enumerate, singurul care apare în majoritatea gramaticilor este gradul de individualizare exprimat de articol, celelalte fiind folosite separat pentru un anumit tip de articol sau în diferite combinații, în funcție de numărul tipurilor de articol identificate și de particularitatea (ori funcția) care a fost stabilită de autori pentru fiecare tip. După gradul de individualizare, articolele au fost clasificate în *articole hotărâte* și *articole nehotărâte* (ex. *Mi* 10, *T* 8, *Ab* 24^f, *BD* 5^f *Ma* 12, *S* 25, *Gr*³ 10^f, *BGR-N* 15, *Cm*¹ 39, *N* 94, 106, *Mnl*² 26, *Tk* 38). Avându-se în vedere partea de vorbire din care provin articolele, s-au identificat: *articolul arătătoriu* și *săvârșitoriu* (= articolul demonstrativ) (*V* 21), *articolul nesăvârșitoriu* (= articolul nehotărât) (*ibidem*), numite și *articoli dă pronume* (*ibidem*), *articolul arătător* (= articolul demonstrativ) (*Gr*³ 10^f), *articolul numeral* (= articolul nehotărât) (*Gh* 93, *Mnl*³ 156), *articolul pronominal* sau *prepozițional* (= articolul posesiv-genitival) (*Mnl*³ 156). După partea de vorbire însoțită de articol au fost distinse: *articolul adjectival* (*Hl* 10, *Cm*² 74, *Mnl*² 26, *Gh* 91, *N* 106, *Mnl*³ 156, *Ph* 198), *articolul pronominal* (= articolul posesiv-genitival) (*Cm*² 74, *Gh* 91), *articolul pronominal* (= deicticul *-a* din structura pronumelui demonstrativ, ex. *acesta*) (*Hl* 10), *articolul nominal* (= articolul hotărât și articolul posesiv-genitival) (*ibidem*: 10, 60), *articolul substantival* (= articolul posesiv-genitival) (*Mnl*² 26), *articolul substantival* (= articolul hotărât) (*Gh* 88, *Mnl*³ 155, *Ph* 198). După poziția articolului față de cuvântul pe care îl însoțește se întâlnesc două tipuri de clasificări. Primul apare la Heliade, care grupează articolele în: articole care se postpun substantivului sau adjectivului (= articolele hotărâte) și articole care precedă adjectivele (= articolele adjectivale) (*H* 33-34). Acest tip de clasificare se întâlnește și în alte gramatici care au avut ca model gramatica lui Heliade (ex. *Gr*¹ 9^v-10^f, 11^f). Al doilea tip este cel cunoscut, după care articolele se clasifică în *articole enclitice* și *articole proclitice* (*Cr* 21-22, *Mnl*³ 155-156). Pentru identificarea articolului adjectival, unii autori au avut în vedere încă un criteriu, și anume rolul articolului ca element de relație într-o sintagmă nominală formată dintr-un substantiv artichulat și un adjectiv calificativ postpus, articolul fiind numit *articol relativ* (*S* 25, *Gr*³ 10^f). După caracterul și primatul originii lor, articolele au fost clasificate în *articole proprii* sau *propriu-zise* (= articolele hotărâte) și *articole improprii* (= articolele adjectivale și articolele posesive) (*Ms* 36, *Mnl*¹ 33, *Cm*² 74, *Str* 101, *Mnl*² 25), *articole proprii* (= articolele hotărâte) și *articole improprii* (= adjective pronominale demonstrative interogative, relative și nehotărâte) (*Cr* 43-44) sau în *articole primare* (= articolele hotărâte) și *articole secundare* (= articolele adjectivale) (*CC* 8-9, *CG* II, 116). În sfârșit, după formă, au fost identificate două tipuri: *articole scurtate* (=

articolele hotărâte) și *articole întregi* (= articolele adjectivale și articolele posesive) (*Str* 101, *Mnl*² 25).

Întrucât recunoașterea tipurilor de articol s-a făcut diferit în timp, tabloul pe care îl oferă clasificarea acestora, privită în perspectivă istorică, se caracterizează printr-o mare varietate de elemente. Astfel, clasa articolului este fie redusă la un singur tip de articol, întotdeauna articolul hotărât, fie lărgită până la un număr de cinci tipuri.

3.1. *Gramatici în care clasa articolului este reprezentată de un singur tip de articol, articolul hotărât*

Numărul acestor gramatici este mic: *DL* 34, *L* 90-91, *B* 10, *Mc* 13-17.

Observații:

Bălășescu, admitând pentru română numai articolul hotărât, se detașează de autorii de gramatică ce au identificat articolul nehotărât, explicând că limba română nu poate avea acest articol, întrucât „*unu (unus, ein)* la singular este adjectiv numeral, iar la înmulțit *unii (nonnulli, einige)* este pronume nedefinit [...]. Dar dacă cineva adoagă în vorbirea ori în scrierea sa pe *unul* ca articlu nedefinit, acela imitează pe germani, lucrând în contra limbei rom., fiindcă *unul* în limba rom. socotit de articlu nedefinit este streinism, germanism, barbarism” (*B* 13).

În capitolul *Aplicația articolului* [sic!], Măcărescu discută formele *al, a, ai, ale*, pe care însă, un le consideră un tip nou de articol: „Articolul, când se aplică cu pronumele sau cu vreun genitiv, se unește totdeauna cu particula *a*, caracteristica genitivului, și așa din *l, i, le* se fac: *al, ai, ale*” (*Mc* 87). Articolele nehotărâte „*un – unul, o – una, niște – unii, niște – unele*” sunt considerate „adjectivi nedeterminativi” (*Mc* 35).

3.2. *Gramatici în care clasa articolului cuprinde două tipuri de articole*

Clasificarea articolelor în aceste gramatici are patru grupaje:

a) articole care se folosesc înaintea numelui pe care îl însoțesc și articole care se postpun numelui. Această clasificare apare în gramatica lui Macarie. Autorul include în prima categorie adjective pronominale demonstrative și relative (*cel, cela, cest, cesta, cea, ceea, ceastă, ceasta, care, carele, carea, ce, ăl, a, ăi, ale*), iar în a doua articolele hotărâte (*M* 4^r-9^v). În fapt, singularul articol identificat de Macarie este articolul hotărât;

b) *articol hotărât – articol nehotărât*: *Mi* 10, *T* 8, *Ab* 24^r, *Ma* 1², *BGR-N* 15, *Cm*¹ 39, *Ci* 48;

c) *articol hotărât – articol adjectival*: *H* 33-37, *P* 32-33, *Gr1* 9^v-10^r, *Gr2* 7^r-11^r, *Pt* 21-22, *I*¹ 11-12, *I*² 15-17;

d) *articole proprii și articole improprii*: *Cr* 43.

Observații:

În capitolul despre sintaxa articolului, Alboteanu, enunțând regulile de folosire a articolului hotărât, consemnează și forma *al* a articolului posesiv, pe care, însă, o consideră „o particulă” care este folosită atunci când numele

propriu „să întocmesc cu pronumele stăpânitoare [...]: *Constantin al mieu, Gheorghie al vostru*” (*Ab* 98^v). Dacă această „particulă” lipsește, „să poate pune la numele propriu articolul hot[ărât]” (*Ab* 98^v).

Maior numește încă două tipuri de articol: *unitatis* și *partitivum*, dar nu le definește și nici nu le exemplifică (*Ma* 8²).

În gramatica din 1848, Câmpeanu identifică numai articolele *deplin-determinative* (= articolele hotărâte) și *nedeplin-determinative* (= articolele nehotărâte) (*Cm*¹ 39), fără a distinge, așa cum va face în ediția a doua, din 1880, articolele adjectivale și articolele posesive (*Cm*² 74). Referindu-se la articolele nehotărâte, Câmpeanu susține că acestea „n-au numărul înmulțit, pentru că *unii* și *unele* însemnează o parte din tot sau o speție din gen, sau, după logică vorbind, *unii* și *unele* sunt semne pentru conceptele particulare, iară nu pentru acele singulare: cel mult la înmulțit se poate zice *niște*” (*Cm*¹ 43). În capitolul consacrat sintaxei articolului, discutând normele de folosire a articolului hotărât „cu numele ce determină sferile singulare, particulare și generale ale obiectelor” (*Cm*¹ 166) și cu alte părți de vorbire pe care le poate „determina”, Câmpeanu susține că atunci când acesta „se aplică cu pronumele posesive [...] se socoate ca articol relativ, pentru că el atunci, întocmai ca pronumele relative *carele*, *care*, privește asupra obiectului atins puțin mai înainte în vorbă sau în scris” (*Cm*¹ 172-173). În această situație, articolul hotărât primește în față „particula *a*, privită [...] ca prepoziție” (*Cm*¹ 172). Formele articolului adjectival sunt interpretate ca „un fel de pronume relativ, ce se concordă cu substantivul său în gen, numeri și cazuri, iară cu adiectivul numai în gen și număr” (*Cm*¹ 170), care s-a format din pronumele relativ *ce* (situat între substantiv și adjectiv) și articolul hotărât.

Circa include în categoria articolului „definitor” sau „definitiv” formele articolului hotărât și cele ale articolului adjectival (*Ci* 48), iar în categoria articolului „nedefinitor” sau „indefinit” numai formele de singular ale articolului nehotărât, precizând că acest articol „n-are decât singularul” (*Ci* 50).

În *H* 34-35, *P* 33, *Gr*¹ 10^r, *Gr*² 11^r sunt indicate două forme de articol adjectival: *cel*, *cea*, *cei*, *cele* și *ăl*, *a*, *ăi*, *ale*.

La Platon și Ianovici, articolul adjectival este înregistrat numai în forma *cel*, *cea*, *cei*, *cele* (*Pt* 21, 22, *I*¹ 12, *I*² 16, 17).

În *H* 29-30, *P* 27, *Gr*¹ 8^v-9^r, *Gr*² 16^v-17^r, *Pt* 102, articolul nehotărât este considerat adjectiv pronominal nehotărât, iar în *I*¹ 37, 38 și *I*² 53, pronume nehotărât.

Pentru Platon, articolul posesiv este prepoziția *a* care însoțește „ajectivele determinative posesive” și care, atunci când acestea precedă substantivul determinat, „se articulează într-un tip deosebit, adică se articulează prepoziția *a* la bărbățeștile singulare cu *l* și plurale cu *i*, iar la cele femeiești numai la multuratic cu *le*” (*Pt* 105).

În prima categorie de articole, Crasan include articolul hotărât. „Articolii” din a doua categorie sunt numiți „improprii” pentru că sunt „accentuați și au un înțeles al lor special” (Cr 43), după care „au primit și diferite numiri: 1. demonstrativi sau arătători: *acest, ăst, acel, cel, ăl, această, astă, acea, cea, a*; 2. interogativi: *care?, ce?*; 3. relativi: *care*; 4. nedefiniți: *fiecare, oricare, tot, toată, un, o, alt, altă* etc.” (Cr 43, 44), autorul făcând, evident, confuzia cu adjectivele pronominale demonstrative, interogative, relative și nehotărâte. Considerând dominantă pentru articol caracteristica acestuia de marcă a determinării substantivului, Crasan face precizarea că „articolii improprii, afară de *cel – cea, s-au trecut în rândul articolilor*” numai pentru că determină numele. Însă el are în vedere și faptul că „articolii improprii” s-ar putea considera „ca ajective, după formă” sau „s-ar mai putea lua drept părți de cuvânt separate, cu numele de demonstrativi, relativi etc. sau s-ar putea face din ele o clasă aparte numită demonstrativi” (Cr 44).

3.3. Gramatici în care clasa articolului cuprinde trei tipuri de articole

Schema cu trei elemente în clasa articolului se prezintă astfel:

- a) *articol hotărât – articol nehotărât – articol adjectival*: V 19-21, N 94, 106;
- b) *articol hotărât – articol adjectival – articol posesiv*: GB 11-13, HPR 33, HPAR 42, Ms 29, 30, 35, CC 8-10, CG II, 116, Mn¹ 32--33, Cm² 74, Str 101;
- c) *articolul hotărâtor* (= articolul hotărât) – *articolul nehotărâtor* (= articolul genitival *a, al* și prepozițiile *de, la, pre* și *de la* pentru exprimarea cazurilor) – *articolul unătății* (= articolul nehotărât): BD 5^r-6^r.

Observații:

Văcărescu este primul autor de gramatică ce identifică articolul adjectival, precizând că „*articolul arătătoriu și săvârșitoriu*” (= articolul adjectival) și „*articolul nesăvârșitoriu*” (= articolul nehotărât) „sunt pronume” (V 21), care „să înduplecă cu numele ca și articolu” [hotărât] și din acest motiv „să numesc articol dă pronume” (V 56); deosebirea dintre articol și pronume este regimul morfologic sau sintactic al acestora: „cu articolii să alcătuiesc numele, iar cu pronumele graiurile” (V 123).

Nădejde consideră *un, o* numerale și *niște* pronume, folosite ca articole „pentru a arăta că nu se ia cuvântul într-un înțeles hotărât” (N 106). Golescu nu denumește cele trei tipuri de articole, ci vorbește de trei „chipuri”: „cel dântâiu” (= articolul hotărât), „cel dă al doilea” (= articolul adjectival) și „cel dă al treilea” (= articolul posesiv-genitival), fiind primul autor care identifică corect atât formele articolului adjectival, cât și cele ale articolului posesiv-genitival (GB 11-13).

Heliade nu admite, în cele două gramatici publicate în 1841, articolul ca parte de vorbire; totuși, în capitolul despre adjectiv enumeră „numiții articoli” din „dialectul român”: *cel, cea*, care se pun „înaintea ajectivilor fisici și morali”, *al, a, ai, ale*, care se pun „înaintea ajectivilor posesivi, a celor de număr ordinal

și a cazului genitiv, pentru că și acesta arată o posesie”, și *lu, le, a, i, le*, care se pun „în urma substantivilor” (HPR 33; cf. HPAR 42).

Massim clasifică articolele în *proprii* (= articolele hotărâte) și *improprii*, iar pe cele *improprii* în „demonstrativul *ăl* sub forma *al* prepus numai substantivelor [...] și însuși demonstrativul întreg *ăl* sau *cel* prepus adiectivelor” (Ms 36).

Ca și Massim, Manliu distinge două tipuri de articole: *proprii* și *improprii*. În primul tip de articol include articolul hotărât, iar în cel de al doilea, articolul adjectival și articolul posesiv (Mnl¹ 33).

În ediția a doua a gramaticii sale, Câmpeanu are o nouă concepție asupra articolului. *Articolul nedepplin-determinativ* (= articolul nehotărât) din gramatica din 1848 este considerat în această lucrare adjectiv numeral, iar vechea clasificare a articolelor este înlocuită cu una nouă: „articoli determinativi propriu-zisi” (= articolele hotărâte) și „articoli determinativi improprii” (= articolele adjectivale și articolele posesive) (Cm² 74). Câmpeanu consideră articolele adjectivale și posesive ca fiind „compuși”, primele din pronumele *ce* și articolele hotărâte, celelalte din prepoziția *a* și articolele hotărâte (Cm² 74).

Strajan face următoarea precizare în legătură cu articolul nehotărât: „Unii gramatici consideră și adiectivul nedefinit *un, o, unii, unele* sau *niște* ca artichu indefinit. Însă *un, o* nu poate fi artichu tocmai pentru că nu determină numele lângă cari se pune” (Str 104).

Budai-Deleanu susține că în limba română „nu este adevărat” *articolul unătății* (= articolul nehotărât), dar „fiindcă italianii și franțozii îl numără la artichu și limba noastră la toate să lovește cu cea itălienească, pentru aceasta am vrut să arăt și chipul acesta, adecă *unu* și *ună* sau *o*” (BD 6^r-6^v). După părerea lui Budai-Deleanu, formele *un – unii, ună/o – une* sunt fie nume, când *unu* „arată singur numărul”, fie pronume, când „răspunde cu noima sa cuvântului *cutare*, spre exemplu *am văzut un om* – aici nu este nume ci pronume [...] și primește asupra sa *firea unui artichu* [subl. n.] care să declenează” (BD 6^v).

3.4. Gramatici în care clasa articolului cuprinde patru tipuri de articole

În aceste gramatici, articolele sunt grupate astfel: a) *articol hotărât – articol adjectival – articol nehotărât – articol partitiv* (= prepozițiile care exprimă cazurile): S 25, Gr³ 10^r;

b) *articol hotărât – articol nehotărât – articol adjectival – articol posesiv*: Mnl² 25-26, Mnl³ 155-156, Tk 38-39, Ph 198.

Observații:

Săulescu este primul autor care indică articolul *niște* ca formă de plural a articolului nehotărât, alături de formele de plural ale pronumelui nehotărât (*unii, unele*) (S 26). De asemenea, Săulescu este primul autor care include în clasa articolului tipul de *articol partitiv*, identificat în prepozițiile care exprimă cazurile: *de, la* sau *a* și *de la* (S 25). În capitolul consacrat sintaxei pronumelui posesiv, discutând forma „posesivelor” când precedă substantivul, Săulescu

susține că acestea „se prearticulează cu (*a*) și cuviinciosul articol, precum *al, a, ai, a'*” (SII: 28).

În *Gr*³ este aceeași confuzie a pluralului articolului nehotărât cu cel al pronumelui nehotărât (*Gr*³ 12^r). *Articolul partitiv* este definit ca articolul care „arată numai o parte luată din ceva” (*Gr*³ 10^v-11^r) și este ilustrat numai prin prepoziția *de*.

În gramatica din 1886, Manliu clasifică articolele după trei criterii: a) „după întrebuintare”, în *articlu scurtat* sau *propriu* (= articolul hotărât) și *articlu întreg* sau *impropriu* (= articolul adjectival și articolul posesiv-genitival); b) după partea de vorbire însoțită de articol, în *articlu substantival* (= articolul posesiv-genitival) și *articlu adjectival* și c) după gradul de determinare, în *articlu hotărâtor* și *articlu nehotărâtor* (*Mnl*² 25-26). Deci, spre deosebire de *Mnl*¹, în această gramatică sunt introduse în clasa articolului și articolele nehotărâte, autorul făcând precizarea că acestea „țin mai mult de numerale” (*Mnl*² 26). În gramatica din 1894, Manliu face o nouă clasificare a articolelor, și anume: *articol enclitic* sau *substantival* (= articolul hotărât) și *articol proclitic*, în care include: *articolul adjectival*, *articolul pronominal* sau *prepozițional* („articolul substantival alipit enclitic de prepoziția genitivului *a*” = articolul posesiv-genitival) și *articolul numeral* și *partitiv* (= articolul nehotărât) (*Mnl*³ 155-156).

Tiktin grupează articolele în două categorii: *hotărâte* și *nehotărâte*, iar în cadrul celor hotărâte deosebește trei forme: „1. forma enclitică, adică aninată la sfârșitul numelui [...]; 2. forma *cel* [...]; 3. forma *a'*” (*Tk* 39). Discutând articolul hotărât, Tiktin atrage atenția că acest articol nu are plural (*Tk* 42).

3.5. Gramatici în care clasa articolului cuprinde cinci tipuri de articole

În gramaticile studiate există două tipuri de clasificare:

- a) *articol hotărât* – *articol posesiv* – *articol adjectival* – *articol pronominal* – *articol nehotărât*: *Hl* 9-10;
- b) *articol hotărât* – *articol posesiv* – *articol adjectival* – *articol nehotărât* – *articol partitiv*: *Gh* 88-94.

Observații:

Ca *articol pronominal*, Hill indică particula deictică din structura pronumelui demonstrativ: *acesta* (*Hl* 10). La Ghibănescu, articolul pronominal este articolul posesiv-genitival (*Gh* 91), iar articolul partitiv este pluralul articolului nehotărât *niște* (întrucât „cu articolul numeral în plural arătăm adesea numai o parte din ființele ce reprezintă numele”) (*Gh* 93).

*

În concluzie, după aceste observații referitoare la studiul articolului în cele mai importante gramatici scrise în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, putem afirma că multe dintre problemele pe care le pun încadrarea articolului în

structura morfologică a limbii române și identificarea sau acceptarea tipurilor de articol au fost și rămân încă în litigiu.

Bibliografie

- A = Amfilohie Hotiniul, *Lecțiune, adecă cuvântare scoase dela întâie parte a gramaticii P. E. H. A. U., pentru învățătura limbii moldovenești și rusești, date în tipari pentru folosul celor ce vor vre să înveți au una, au alta dintru acești două limbi*, tipărită în tipografia ce politicească, în târgul Ieșului, 1789.
- Ab = I. Alboteanu, *Gramatica românească*. Întocmită de... și predată la Seminarul de la Socola [ms. 539, din anii 1809-1810, BAR].
- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”, I ș.u. Academia Română – Iași. Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, București, Editura Academiei Române, 1965 –.
- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 1997.
- B = N. Bălășescu, *Gramatică română pentru seminarii și clase mai înalte (Grammatica Daco-Romana)*, Sibiu, în privil. Tipografie a lui Gheorghiu de Clozius, 1848.
- BD = I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*. Partea a II-a [ms. 2425 și 2426, de la începutul sec. al XIX-lea, BAR].
- BGR-N = G. Bariț, *Grămatică românească și nemțască pentru tinerimea națională*. Într-acest chip întocmită de un prietin al nații[i]. Tipărită cu toată chieltuială Domnii[i] sale Rudolf Orghidan, cetățan și neguțătoriu de aici, Brașov, Tipografia lui Ioan Gött, 1838-1839.
- CC = T. Cipariu, *Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, 1855.
- CG = T. Cipariu, *Gramateca limbei române*. Partea I. *Analitică*, București, 1869; Partea a II-a, *Sintetică*, București, 1877.
- Ci = Ir. Circa, *Gramatica limbei românești*. Partea I. *Etimologia de...*, București, 1878.
- Cm¹ = P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească de...*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1848.
- Cm² = P. M. Câmpeanu, *Gramatica românească de...* Edițiunea a doua, prelucrată din nou cu un adaus la gramatica generală..., Iași, Tipografia H. Goldner, 1880.
- Cr = Florian Crasan, *Noțiuni de gramatică aplicate la limba românească de...*, profesor la Școala de Comerț din București, Tipografia „Românul”, Garol Göbl, 1882.
- Diaconescu 1961 = Paula Diaconescu, *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicație în limba română contemporană*, în SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 163-192.
- Dimitriu 1992 = Corneliu Dimitriu, *Articolul trebuie exclus din rândul de vorbire?*, în SCL, XLIII, 1992, nr. 2, p. 159-171.
- Dimitriu 1994 = Corneliu Dimitriu, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Virginia, 1994.
- DL = C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor, acum întâia oară lucrată prin...*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungarii[i], 1822.
- E = Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească, 1757. Prima gramatică a limbii române*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.
- GA = *Gramatica limbii române*. Vol. I, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 1963.
- GB = Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticești de...*, București, în Tipografia lui Eliad, 1840.

- Gh = Gh. Ghibănescu, *Gramatica română. Fonetica și morfologia de...*, Iași, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1892.
- Gr¹ = *Grămatică rumâneasă* [ms. 4362, din prima jumătate a sec. al XIX-lea, BAR].
- Gr² = *Gramatica* [ms. 1750, de la mijlocul sec. al XIX-lea, BAR].
- Gr³ = *Gramatica rom[ânească]* [ms. 5124, de la mijlocul sec. al XIX-lea, BAR].
- Guțu-Romalo 1967 = *Articolul și categoria determinării în limba română*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, 1967.
- H = I. Eliad, *Gramatică românească de...*, [Sibiu], 1828.
- Hl = G. Hill, *Gramatica limbei române*, București, în *Tipografia Colegiului Național*, 1858.
- HPAR = I. Eliade, *Paralelism între limba română și italiană* (Partea a II-a cu titlul: *Paralelismu între dialectele romanu și italianu*. Partea II. *Forma ori gramatica acestor două dialecte de...*), București, în *Tipografia lui I. Eliade*, 1841.
- HPR = I. Eliade, *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene*, București, în *Tipografia lui Eliade*, 1841.
- I¹ = V. Ianovici, *Gramateca limbei românești pentru întâea și a doa clasă a scoalelor poporene*. Compusă de..., Viena, în *Ediciunea cr. administrații[i]* de cărți școlastice, 1851.
- I² = V. Ianovici, *Gramateca limbei românești pentru a treia clasă a scoalelor poporene*. Compusă de..., Viena, în *Ediciunea cr. administrații[i]* de cărți școlastice, 1851.
- ILV = *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 2001.
- Irimia 1997 = D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom, 1997.
- L = A. T. Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae in utraque Dacia Vigentis vulgo valachicae*, Viennae, Typis Congregationis Mechitaristarum, 1840.
- LR = „Limba română”, Academia Română. Institutul de Lingvistică, București, Editura Academiei Române, 1952 –.
- M = Macarie arhimandritul, *Gramatica mold[ovenească]*, Sihla, [ms. 102, din anul 1772, BAR].
- Ma = P. Maior, *Fragmente inedite de gramatică*, publicate de T. Cipariu în „Arhivul pentru filologia și istoria”, nr. XI din 1867 (p. 27-33), nr. XV din 1868 (p. 297-299), nr. XVII din 1868 (p. 338-343), nr. XVIII din 1868 (p. 355-357) și nr. XIX din 1868 (p. 380-384).
- Mc = N. Măcărescu, *Gramatica românească pentru clasele normale* [prelucrată după D. P. M. Câmpeanu] de..., Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1848.
- Mi = S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Vindobonae, Typ. Josephi Nob. de Kurzböck, MDCCLXXX (1780).
- Mnl¹ = I. Manliu, *Curs elementar și gradat de gramatica română. Etimologia și compozițiunile de...*, profesore de limba română la Școala Centrală de Fete. Edițiunea XI-a. Neschimbată, București, Editura Librăriei Socec [fără an, dar înainte de 1886].
- Mnl² = I. Manliu, *Curs practic și gradat de gramatică română. Partea etimologică pentru uzul claselor secundare de...*, București, Tipografia Academiei Române, 1886.
- Mnl³ = I. Manliu, *Gramatica istorică și comparativă a limbii române pentru cursul superior de...*, profesore de limba română la Școala Normală de Institutoare din București, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1894.

Articolul în gramaticile românești din secolele al VIII-lea și al XIX-lea

- Ms* = I. C. Massim, *Elemente de gramatică rumână de...*, profesor de limba latină în paralel cu cea rumână în Gimnaziul din București, Tipografia Colegiului, 1854.
- N* = I. Nădejde, *Gramatica limbei române. Fonetica, Etimologia, Sintaxa și Istoria limbei pentru clasele liceale* [după lucrările lui Diez, Cipariu, Hâjdău, Lambrior etc.], Iași, Editura Librăriei Petru C. Popovici, 1884.
- P* = I. Pop, *Grămatica românească*. Tipărită cu cheltuiala din Casa Școalelor Publice și priimită în clasurile de începători, București, Tipografia lui Eliad, 1835.
- Ph* = A. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române de...*, Iași, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1897.
- Pt* = C. Platon, *Manual de gramatică română*, compusă după scrierile celor mai buni autori, Iași, Institutul Albinei, 1845.
- S* = Gh. Săulescu, *Gramatică românească sau observații gramaticești asupra limbei românești pentru scoalele normale și gimnaziale*, compusă de..., Partea I-ia *Etimologhica...*, Iași, Tipografia S[fintei] Mitropolii, 1833; II. *Partea sintactică*, Iași, Tipografia S[fintei] Mitropolii, 1833.
- SMLRC* = Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.
- Str* = M. Strajan, *Manual de gramatica limbe române, cu deprinderi pentru aplicarea regulilor, întocmită pentru gimnaziu și licee*. Partea I și II. *Fonetica și Etimologia*, București, Noua Tipografie Națională, 180; Partea III. *Sintactica*, București, Noua Tipografie Națională, 1881.
- T* = R. Tempea, *Gramatică românească alcătuită de...*, Sibii, în Tipografia lui Petru Bart, 1797.
- Tk* = H. Tiktin, *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică*. Partea I. *Etimologia*, Iași, 1892; Partea II. *Sintaxa*, Iași, 1893.
- V* = Ianache Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii românești*, în Tipografia Sfintei Episcopii a Râmnecului, 1787.
- VI* = N. Tincu-Velea, *Gramatica română* [ms. 3930, din anul 1839, BAR].

Verbe care desemnează fenomene atmosferice în scrierea *Viața și petreacerea svinților* a mitropolitului Dosoftei

L A U R A M A N E A *

*Verbs designating atmospheric phenomena
in the Dosoftei's writing *Viața și petreacerea svinților**

Abstract: *This study represents a development of the material presented in two papers Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific vs popular) printed in 2015 and of the future Dicționar al fenomenelor atmosferice. And this because these lexicographical works did not allow the insertion of many examples from the old texts. That is why we opted for their presentation here, because they are extremely suggestive and express types of actions of "classical" atmospheric phenomena. We also completed the existing linguistic material with new quotations from Dosoftei's writings, quotations of words that are not recorded in DLR.*

Keywords: *history of the Romanian language, lexicology.*

1. Introducere

Studiul *Verbe care desemnează fenomene atmosferice în scrierea *Viața și petreacerea svinților** a mitropolitului Dosoftei își are punctul de plecare în volumul apărut la Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)*, ce a avut-o ca editor pe doamna cercetător grad I dr. Cristina Florescu, cu modificări după manuscrisul viitorului *Dicționar al fenomenelor atmosferice*, care a fost predat la mijlocul acestui an, spre publicare, aceleiași edituri.

Întrucât în DFA nu au putut fi cuprinse multe exemple din textele vechi, fiind obligați să facem o selecție riguroasă a citatelor (maximum trei-patru) în cadrul unui corp de articol lexicografic, am ales ca, acum, să aducem în discuție verbele care desemnează fenomenele atmosferice ce apar în textul amintit, de secol XVII. În ciuda faptului că în studiile despre terminologii sunt greu sau deloc acceptate verbele (ca și adjectivele, de altfel), am optat pentru includerea lor în volum deoarece sunt extrem de sugestive și exprimă tipuri de acțiuni ale fenomenelor atmosferice „clasice”.

Strict statistic, am constatat că în DFA sunt lucrate 136 de verbe: A (4), B (6), C (6), D (9), E (1), F (13), G (4), H (1), Î (15), L (7), M (6), N (2), O (3), P (13), R

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/laura_manea.html.

(11), S (9), T (5), Ț (5), U (1), V (9), Z (6). Literele J, K, Ș au zero verbe. Cele mai numeroase verbe le întâlnim la literele Î (15), F și P (câte 13), R (11), S, D și V (câte 9), medii, ca număr de intrări, literele L (7), B, C, M, Z (cu câte 6), T, Ț (cu câte 5), urmate de A și G (câte 4), O (3), N (2) și, cel mai slab reprezentate, R, H și U (câte 1).

În *Viețile Svinților* întâlnim doar 10 verbe: B (1), D (2), F (1), L (1), N (2), P (1), S (1), T (1), dintre care șapte sunt de conjugarea I, două de conjugarea a III-a și unul de conjugarea a IV-a, iar, în ceea ce privește diateza, două sunt tranzitive, trei intransitive unipersonale, trei intransitive impersonale, unul este reflexiv și altul tranzitiv și intransitiv unipersonal.

Împărțirea am realizat-o tematic, așa cum am procedat și în studiile din cuprinsul volumului publicat deja și am observat că din scrierea mitropolitului se circumscriu verbe doar subcapitolelor: I. Nebulozitățile (un verb); III. Precipitațiile (două verbe); V. Fenomenele luminoase, sonore și electrice (trei verbe); VI. Radiațiile (două verbe). Noi am mai adăugat un al șaptelea capitol, pe care l-am intitulat. *Aer, atmosferă, vreme; alte fenomene meteorologice, efecte ori acțiuni ale acestora*, unde am înregistrat două verbe.

Subcapitolele: II. Vânturile, deplasările și curenții de aer (zero verbe) și IV. Depunerile (zero verbe) nu au atestări pentru verbe care să desemneze fenomene atmosferice în scrierea mitropolitului moldav. În câteva situații, neavând atestări din *Viețile Svinților*, am consultat alte scrieri ale lui Dosoftei, unde am descoperit verbul care ne-a interesat: DOSOFTEI, PS. (*Psaltirea în versuri 1693*), DOSOFTEI PS. Î. (*Psaltirea de-nțăles*), PARIMIILE (*Parimiile preste an*).

2. Nebulozitățile sunt reprezentate de un sigur verb:

2.1. NORÁ vb. I. Θ 1. Tranz. fact. (Astăzi, rar) A face să se acopere de nori. ^a*Într-amiadzădz, tot ceriul au nuorat și negreața nuorilor s-au premenit în premeneală de foc, de-ț părea că va să aprindză lumea să o ardză.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 110^f.

3. Precipitațiile sunt ilustrate prin două verbe:

3.1. NÍNGE vb. III. Intrans. impers. ΘΞ A cădea, a se așterne zăpada; a pilingăzui. ^a*La colibiora sa n-avea nemică altă, fără numai trupul său și, pregiur trup, aceale vriascuri, gârduț descoperit, de-l ninge și-l ploa.* DOSOFTEI, V. S. mai 130^v.

3.2. PLOUÁ vb. I. Intrans. impers. ΘΞ A cădea ploaie, a fi ploaie. ^a*Atâta să îngrozără toț și să înspăimară, cât din sânгур chipul nuorilor să vedea că, de s-or porni a ploa, vor ploa tot foc, de va arde ca la Sodom.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 110^f; ^a*Că, începând de cu sară, plouă până la miadzănoapte.* id. ib. Θ Tranz. (Învechit) *Om-iubitoriul Dumnădzău... învăță nuorii de pluară ploaie streină, ce nu s-au mai dat a vedea altădată.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 110^r/18; ^a*La colibiora sa n-avea nemică altă, fără*

Verbe care desemnează fenomene atmosferice în *Viața și petrecerea svinților*

numai trupul său și, pregiur trup, aceale vriascuri, găduț descoperit, de-l ningeă și-l ploa. id. ib. mai 130^v.

4. La **fenomenele luminoase, sonore și electrice** am descoperit trei atestări pentru verbe care reprezintă fenomenele atmosferice, dintre care două nu le-am întâlnit în paginile scrierii supuse analizei:

4.1. **DETUNĂ** vb. I. Θ 1. Tranz. A lovi fulgerul, a trăsni (cu zgomot asurzitor). [1682] *Acolo l-au detunat... de-au ars de fulger.* DOSOFTEI, V. S. decembrie 202^v. Θ Intrans. *Și-ndată pogorî fulger din ceriu de-au detunat și l-au ars îndată, cum sărisă zmăul afară.* id. ib. februarie 75^t.

4.2. **FULGERĂ** vb. I. Intrans. unipers. Θ (Subiectul este Dumnezeu, cerul, norii etc.) A produce fulgere; (învechit) a smicli, a smidi, (Munt., Olt.) a însenina (2), (Dobr., Munt., nordul Olt.) a licări. ^a*Doamne... fulgerează fulger și vei răsâpi pre înșii.* DOSOFTEI PS. Î. 182^t: ^a*Vădzuiu... nuăr mare... și lucoare împregiur dâns și foc fulgerând.* id. PARIMIILE, 175.

4.3. **TUNĂ** vb. I. Intrans. impers. Θ 2. (Subiectul este Dumnezeu, cerul, norii etc.) A face să se producă tunetul; a detuna (2). ^a*Și tună din ceriul Domnul.* DOSOFTEI, PS. Î. 314.

5. **Radiațiile** sunt redată prin două verbe:

5.1. **DOGORÍ** vb. IV. Intrans. unipers. Θ (Despre soare) A răspândi în atmosferă căldură puternică; a pârjoli, (centrul Munt. și Olt., sudul și centrul Ban.; și învechit) a pripi. Θ Tranz. [1682] *Era ferecat cu her greu preste tot trupul. Și de acel her îngreuiat și de soare dogorit nu vru să priimască nice o mângâiare.* DOSOFTEI, V. S. februarie 80^v.

5.2. **LUMINĂ** vb. I. Θ 4. Refl. (Despre cer; p. ext. despre vreme sau despre zare, atmosferă etc.) A se însenina (1). Θ Tranz. (Subiectul gramatical sau logic indică sursa de lumină) *Despuitoriule Dumnedzău atotputearnice,... ai luminat dzua cu lumina soarelui și noaptea o ai seninat cu lucoarea focului.* DOSOFTEI, PS. 502/6. Θ Refl. pas. *Deaca să dusă, să lumină dzua de soare.* id. V. S. noiembrie 105^v/20.

6. Capitolul introdus de noi, **Aer, atmosferă, vreme; alte fenomene meteorologice, efecte sau acțiuni ale acestora**, este oglindit prin două verbe:

6.1. **BĂTE** vb. III. Θ Tranz. și intrans. unipers. (Despre fenomene ale naturii ca vântul, ploaia, grindina, lumina soarelui etc.) A se manifesta cu putere (și ritmic), mai ales distrugător. V. sufla. *Și lăsară vasul să le ducă încătro l-a bate vântul.* DOSOFTEI, V. S. iunie 148^v.

6.2. **SUFLĂ** vb. I. Intrans. unipers. $\Theta\Xi$ (Despre vânt) A acționa (puternic) prin deplasarea maselor de aer în atmosferă într-o sau dintr-o direcție determinată; a bate; p. ext. (despre curenți de aer, despre aburi etc. din atmosferă) a se deplasa într-o sau dintr-o direcție determinată (DLR). ^a*Socotim în*

patru părțile lumii și nu sufla vânturile de la noi și-ntr-alt chip sufla vânturile acealea. DOSOFTEI, V. S. octombrie 80^v.

7. Etimologie

Din punct de vedere etimologic, termenii studiați sunt de diferite origini:

a) origine latină: *bate* – Lat. *battere* (= *battuere*); *detuna* – Lat. *detonare*; *fulgera* – Lat. pop. *fulgerare* (= *fulgurare*); *ninge* – Lat. *ningere*; *ploua* – Lat. *plovere*; *sufla* – Lat. *sufflare*;

b) origine protoromană: *tuna* < protorom. */*tɔn-a-re*/ (*/**tɔn-a-/*). Cf. corelatul lat. *tonare*;

h) origine bulgară: *dogori* – Din bg. *догоря*. Cf. sb. *dogoreti*;

k) cuvinte formate pe teren românesc: *lumina* – V. *lumină*; *nora* – V. *nor*. Cf. lat. *nubilare*.

8. Concluzii

Ce am adus nou cu analiza pe care am efectuat-o pe acest texte vechi, reprezentativ pentru istoria limbii române și pentru cultura națională?

1. În primul rând am completat materialul lingvistic existent cu noi atestări din scrierile lui Dosoftei, atestări care nu sunt înregistrate în DLR, prin urmare, nu aveau cum să fie incluse nici în paginile DFA-ului, la cuvinte ca: *a nora*, *a ninge*, *a detuna*, *a fulgera*, *a dogori*, *a bate*, *a sufla*.

2. La sensul 2. al verbului *a nora* (*noura*), avem o singură atestare din *Psaltirea Hurmuzaki* și o a doua, din GRAIUL, I, 245. Citatul descoperit de noi în *Viețile Svinților* (v. *supra*), în varianta *nuora*, probează circulația sensului la nivel popular.

3. Am lărgit lista atestărilor din DLR, acolo unde, pentru un termen, aveam doar o atestare, semnificativă, însă nu suficientă pentru acoperirea semnificativei cuvântului (v. *a fulgera*).

Prin această mică analiză, care nu a fost, însă, deloc lesne de realizat, vastul material pe care l-am avut de parcurs stând mărturie în acest sens, ne-am dorit să aprofundăm cercetarea lingvistică din volumul proiectului și să extindem lista citărilor și a surselor, întrucât, datorită normelor stabilite, a trebuit să eliminăm multe citate și, mai ales, sensurile conotative ale unor cuvinte.

Bibliografie

DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II, litera C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul I, partea I, F-I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

DFA = *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA), în Cristina Florescu (ed.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 325-678.

Verbe care desemnează fenomene atmosferice în *Viața și petreacerea svinților*

- DLR = *Dicționarul limbii române. Serie nouă*, tomul VII, partea 1, litera N; tomul VII, partea a 2-a, 1971; litera O, tomul X, 1969; litera S, tomul XI, partea 1, 1986–1994; litera Ș, tomul XII, partea I, 1978; litera Ț, București, Editura Academiei, 1994.
- DOSOFTEI, O. I = Dosoftei, *Opere*. Vol. I: *Versuri*. Ediție critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, 1978.
- DOSOFTEI, PARIMIILE = Dosoftei, *Parimiile preste an. Iași, 1683*. Ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
- DOSOFTEI, PS. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri 1693*. Ediție critică de N. A. Ursu. Cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moiescu, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.
- DOSOFTEI, PS. Î. = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*. Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007.
- DOSOFTEI, V. S. = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, 1682.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I (A-Me), vol. II (Mi-Z) București, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

Tendențe în tratarea sintagmelor specializate

ALINA - MIHAELA PRICOP *

Trends in the Analysis of Specialized Syntagms

Abstract: *Both language and terminological dictionaries, the last linguistically worked, contain specialized syntagms. Although they are not recorded as syntagms-title, there is a tendency to include and define many syntagms in language dictionaries, namely the tendency to explain their etymology in the second type of dictionary. The article aims to briefly present the two trends, formulated in recent studies of terminology and phraseology, and illustrate them with examples taken from two recent reference lexicographical works. The two tendencies begin to be known as determinology (after passing through the terminology phase with the creation of specialized syntagms) and multiple phraseological etymology.*

Keywords: *specialized syntagm, dictionary, determinology, multiple phraseological etymology.*

Introducere

Studiile recente de terminologie și frazeologie semnaleză o serie de tendințe în tratarea sintagmelor, în general, și a celor specializate, în particular. Două dintre aceste tendințe sunt bine reprezentate în lucrări lexicografice academice: *Dicționarul limbii române*. Seria nouă (DLR) și *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA). Vor fi urmărite aspecte din studii mai noi de terminologie (realizate de Angela Bidu-Vrănceanu) și frazeologie (un studiu al lui Cristinel Munteanu). Articolul își propune să puncteze două tendințe în cercetarea sintagmelor specializate: pe de o parte, determinologizarea sintagmelor odată cu uzul definițiilor alternative, și, pe de altă parte, aplicarea conceptului de etimologie frazeologică multiplă.

1. Termenul și conceptul de sintagmă specializată

Angela Bidu-Vrănceanu, lingvist, specialist în teoria și practica terminologiilor, creator al școlii de terminologie de la București, vorbește de o clasificare a termenilor, în sens larg, la două niveluri: semne lingvistice (termenii propriu-zii) și semne nelingvistice (semne extralingvistice: cifre, formule, denumiri latinești sau științifice ale plantelor etc.), respectiv unități simple și

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/alina_pricop.htm

unități complexe (grupuri de cuvinte, expresii, sintagme etc.) (Bidu-Vrănceanu 2010: 22). Unitățile complexe cunosc diverse denumiri, printre care: *construcții fixe, îmbinări stabile, unități frazeologice* etc. Limbajele specializate au și ele frazeologia lor, o frazeologie terminologică (Munteanu 2013: 110). Sintagmele din lexicul specializat sunt numite și *sintagme terminologice* sau *sintagme specializate* pentru a le deosebi de cele comune. Sintagmele sunt, în general, unități cu structură binară (DȘL, s.v. *sintagmă*): unui termen, considerat termen de bază, i se alătură un determinant, în virtutea relației de hiponimie, pentru a exprima subdiviziuni conceptuale (Bidu-Vrănceanu 2010: 18). Este o modalitate extrem de intens exploatată prin care se îmbogățesc terminologiile și care determină specializarea în mai mare măsură a domeniilor respective prin ierarhie hiponimică (*ibid.*: 52). Standardizarea la nivel internațional face ca sintagme create pe terenul diverselor limbi de circulație (în diferite perioade de influență) să ajungă pe terenul altor limbi prin intermediul împrumuturilor. Majoritatea sintagmelor românești aparținând diverselor terminologii sunt împrumuturi și principalele surse (pentru împrumuturile recente) sunt limbile franceză și engleză.

2. Determinologizarea

2.1. Considerații privitoare la terminologia „externă”

Un punct de vedere, asupra modului în care sunt lucrate sintagmele specializate în dicționarele generale, îl formulează Angela Bidu-Vrănceanu în mai multe studii din ultimele două decenii. „Progresul științei și tehnicii”, constantă a societății moderne, determină creșterea nu numai a interesului specialiștilor pentru crearea și dezvoltarea de terminologii adecvate, ci și a interesului vorbitorului obișnuit pentru lexicul specializat. Vorbim de fenomenul cunoscut drept socializarea sau democratizarea cunoașterii, realizată prin intermediul mass-mediei și învățământului. Migrarea sintagmelor terminologice spre lexicul comun atrage după sine „aproximarea conceptual semantică în grade diferite”, iar conceptul riguros, specializat, se diluează și determină „determinologizarea” sintagmelor (*ibid.*: 11). Astfel, pe lângă terminologia specialiștilor sau „internă” (disciplină întemeiată în anii '40, '50 ai secolului trecut), se dezvoltă o terminologie a nespecialiștilor sau „externă”. Scopul celei din urmă constă în „decodarea și utilizarea sensului specializat”. Dacă terminologia internă este normativă și onomasiologică, cea externă este descriptivă și semantică (*ibid.*: 15). În aceste condiții, definirea aceleiași sintagme are loc la diferite niveluri de specializare: în dicționarul special corespunzător și în dicționarul general, dar și aici în grade diferite (de utilizare a limbii române: mediu și avansat).

2.2. Ilustrări din dicționarul tezaur al limbii române

Cu mici diferențe, lingviștii specialiști în terminologie și lexicografii sunt de acord în privința criteriilor de introducere a termenilor (și a sintagmelor

specializate) în dicționarele generale, în funcție și de gradul de accesibilitate a diferitelor terminologii. Mărcile diastratice constituie un principiu lexicografic clar. Când marca diastratică lipsește, definiția lexicografică suplinește absența acesteia prin clasare sau gen proxim (Bidu-Vrânceanu 2000: 14). Definiția presupune echivalență semantică și nu identitate semantică, de unde posibilitatea definițiilor alternative. Dicționarele generale concretizează în grade diferite, prin varietatea definițiilor pe care le conțin, tipologia definițiilor: lexicografică/ terminologică, lingvistică/ enciclopedică, substanțială/ referențială, lexicografică/ semantică (*ibid.*: 16-19), în căutarea celei mai potrivite pentru vorbitorul obișnuit. În seria veche a dicționarului tezaur sunt înregistrate, în cadrul unor articole, inclusiv sintagme specializate, fiind uneori definite și ilustrate cu citate. Locul sintagmelor este precizat pentru seria nouă chiar în prefața primului volum al seriei (cu inițiala *M*, din 1965). Potrivit lămuririlor din *Introducere*¹, pentru a fi luată în dicționarul tezaur, o sintagmă terminologică trebuie să fi pătruns în limba literară generală, să aibă o anumită circulație, să se regăsească în cel puțin două stiluri funcționale. În porțiunea *L-Lherzolită*, comună celor două serii, sunt lucrate puține sintagme specializate, dar suficiente pentru a observa cum variază diacronic definițiile acestora și dacă se confirmă tendința determinologizării (*calea lactee, teren lacustru, șes lacustru, formați(un)e lacustră, lamă de ras, căldură latentă*).

LATĒNT, -Ă adj. *Latent*. [...] *Căldură latentă* = prinsă, legată [...], care nu acționează asupra termometrului. (DA, s.v.)

LATĒNT, -Ă adj. [...] 3. (Fiz.) Care absoarbe căldura din jur pentru a-și schimba starea de agregare. [...] ◇ *Căldură latentă* = cantitate de căldură necesară pentru a determina schimbarea stării unui gram de substanță, la temperatură și presiune constante. (DLR, s.v.)

Căldură latentă [...]. *Fiz.*: Căldura absorbită sau cedată de unitatea de cantitate dintr-un corp sau dintr-un sistem de corpuri într-o transformare de fază efectuată la temperatură și presiune constantă. Transformarea de fază poate consta în transformarea stării de agregare, într-un amestec (dizolvare, absorbție), în adsorbție etc. (LTR I: 472-473)

În primul dintre volume nu apare nicio marcă, pe când în al doilea, apare marca (Fiz.). Prima formulare este ușor neclară, cu raportare la un instrument

¹ „Locul deținut în dicționar de unitățile frazeologice de diverse tipuri (sintagme, locuțiuni, expresii) este în funcție de termenul care imprimă unității o valoare nouă” (DLR 1965: VII). „Cuvintele din limbajele tehnico-științifice intră în dicționarul nostru numai în măsura în care au pătruns sau manifestă tendința evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular. Acest principiu de alegere a cuvintelor după natura lor stilistică are drept corolar un mijloc practic de control al răspândirii termenilor tehnico-științifici: dacă aceștia apar curent în cel puțin două stiluri diferite ale limbii, introducerea lor în dicționar este justificată” (*ibid.*: VI).

cunoscut (nu modifică valoarea termometrului, nu influențează termometrul), în timp ce definiția mai recentă conține câțiva termeni și informații de specialitate. Comparând modul de tratare a acestei sintagme în cele două serii ale dicționarului tezaur și într-un dicționar de specialitate de referință, lexiconul tehnic, se remarcă statutul individualizat al sintagmei în ultima dintre lucrări. Aceasta beneficiază de intrare separată, cu termeni corespondenți în limbile străine componente, și de o definiție formulată cu ajutorul mai multor termeni și sintagme de specialitate. Definițiile alternative funcționează atât diacronic, în cadrul aceluiași tip de dicționar, dar cu diferențe în cunoaștere, cât și la nivel publicului vizat, decodat în funcție de publicul utilizator „avansat” (față de cel mediu căruia i se adresează *Dicționarul explicativ al limbii române*), educat, dar nespecialist, respectiv specialist.

3. Etimologia sintagmelor specializate

3.1. Conceptul de etimologie frazeologică multiplă

În 1950, Al. Graur utilizează conceptul de etimologie multiplă, pe care, în anii '70, Th. Hristea îl nuanțează, lansând ideea de etimologie multiplă internă, externă și mixtă, fără a o dezvolta însă. Mai ales etimologia multiplă externă este aplicată des în lexicografie și multe neologisme sunt explicate ca provenind din cel puțin două limbi. Iată doar câteva exemple, extrase din primul volum *L* al DLR: din franceză și engleză (*lancasterian*), din engleză și franceză (*laser*), din franceză și latină (*labil*), din franceză și germană (*lac*), din franceză și italiană (*laconiza*), din franceză și greacă (*lampadist*). Dintre cazurile de etimologie multiplă mixtă, amintim etimologia lui *lealism* (creație internă și împrumut). Conceptul de etimologie multiplă internă este reluat, în 2010, de către Cristian Moroianu. În 2013, Cristinel Munteanu, referindu-se la etimologia unităților frazeologice din terminologie, adaugă determinantul „frazeologică” și subliniază faptul că este vorba de prima utilizare a termenului de *etimologie frazeologică multiplă* (Munteanu 2013: 89-93).

3.2. Etimologia sintagmelor în DFA

DFA este un dicționar de specialitate, lucrat lingvistic și lexicografic, conceptele specifice fiind clarificate prin discuții cu specialiști meteorologi. Fără să fie numit ca atare, conceptul de etimologie frazeologică multiplă externă este aplicat în cazul etimologiilor construcțiilor fixe (conform normelor de redactare a DFA, elaborate în 2013), cu precizarea că sunt redatate în note speciale de subsol (marcate în volum cu asterisc) atunci când sunt clare și sunt preluate dintr-o sursă de autoritate. De altfel, în studiile apărute în timpul derulării proiectului (Manea 2013), precum și în cele din debutul volumului (publicat în 2015), se subliniază noutatea acestui demers. „O noutate a DFA este încercarea de recuperare a etimologiilor sintagmelor uzitate în limbajul meteorologic științific” (Manea 2013: 168-169, v. și Florescu 2015: 21). O primă sursă, însă nesigură, pentru stabilirea etimologiilor sintagmelor o constituie cele două

dictionare meteorologice românești întrebuintate, care conțin o componentă multilingvă. O a doua sursă o reprezintă două lucrări lexicografice de specialitate², cu rezonanță în domeniu. Este așadar o inovație în DFA și, în același timp, o aplicare intuitivă a noțiunii de „etimologie frazeologică multiplă”. Iată o parte din nota de subsol ce conține etimologiile sintagmelor meteorologice cu *vânt*:

Vânt ageostrofic – cf. fr. *vent agéostrophique*, engl. *ageostrophic wind* (VILLENEUVE: 397, *International Meteorological Vocabulary* în TP). **Vânt alobaric** – cf. fr. *vent allobarique*, engl. *allobaric wind* (VILLENEUVE: 397, *International Meteorological Vocabulary* în TP). **Vânt anabatic** – cf. fr. *vent anabatique*, engl. *anabatic wind* (VILLENEUVE: 397, *International Meteorological Vocabulary* în TP). (DFA, s.v. *vânt*)

Concluzii

Prezența unui număr considerabil de sintagme specializate în dicționarul tezaur al limbii române reflectă tendința generală de trecere a anumitor elemente din lexicul specializat în lexicul comun prin intermediul mass-mediei și al învățământului sau din considerente strict lexicografice. Procesul de terminologizare a sintagmelor specializate reflectă socializarea din ce în ce mai intensă a cunoașterii. Trimiterea către sintagmele corespondente din limbile franceză și engleză în dicționarul fenomenelor atmosferice confirmă necesitatea explicării etimologiilor sintagmelor prin mai multe limbi și atestă uzul conceptului de etimologie frazeologică multiplă (externă).

Bibliografie

- Bidu-Vrânceanu 2000 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Concepte și principii generale*, în Angela Bidu-Vrânceanu (coord.), *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universității din București, 2000.
- Bidu-Vrânceanu 2010 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Terminologia – considerații generale și Terminologia lingvistică*, în Angela Bidu-Vrânceanu (coord.), *Terminologie și terminologii*, Editura Universității din București, 2010.
- DA = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul II. Partea II. Fascicula I: *Ț – lacustru*. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă–lepăda*. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda–lojniță*. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948.
- DFA = *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, în Cristina Florescu (coord.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

² G.-Oscar Villeneuve, *Glossaire de météorologie et de climatologie*, Québec, 1974; J.L. de Lucca, *Elsevier's dictionary of climatology and meteorology in English, French, Spanish, Portuguese and German*, Elsevier, Amsterdam-Lausanne-New York-Oxford-Shannon-Tokyo, 1994.

- DLR = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul VI. Litera M: 1965–1968; Tomul IV. Litera L. *L–Lherzolit*: 2008; Tomul V. Litera L. *Li–Luzulă*: 2008.
- DȘL = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997.
- Florescu 2015 = Cristina Florescu (coord.), Liviu Apostol, Nistor Bardu, Cristina Cărbuș, Maria Iliescu, Laura Manea, Mariana Neț, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu, Alina Pricop, Elena Tamba, Rodica Zafiu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.
- Florescu 2008 = Cristina Florescu, *Probleme de semantică a limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008.
- LTR = *Lexiconul tehnic român*, București, Editura Tehnică, Vol. I, 1949.
- Manea 2013 = Laura Manea, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Anul III (2011–2013). Realizări (Partea I)*, în „Philologica Jassyensia”, An IX, Nr. 2 (18), 2013, p. 167–174.
- Munteanu 2013 = Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, cap. V. *Etimologia frazeologică multiplă (internă, externă și mixtă)*, Iași, Editura Institutul European, 2013.

Informatizarea lexicografiei academice românești

ELENA ISABELLE TAMBA *

The digitization of the Romanian Academic Lexicography

Abstract: *The aim of this paper is to highlight the present stage of the digitalized Romanian lexicographic research. In Romania, in the last years, there have been taken measures for creating electronic instruments and resources that are necessary for supporting the Romanian language and culture on a transnational level, in the general context of the computerization of the fundamental academic research. The Romanian academic specialists in linguistics and applied informatics, as well as in computational linguistics fields, have initiated research projects by which they want to valorise the non-digitized resources by acquiring them in electronic formats and to create new resources and instruments for the automatic processing of the language. Electronic dictionaries and texts corpora, structured as databases, on one hand, they facilitate knowing, preserving and maintaining the cultural identity on a linguistic level and, on the other hand, they allow the inclusion of a national language in the field of interest of the digitalized research of natural languages, at a global level.*

Keywords: *lexicology, Romanian Language Dictionary, phases of digitization process, innovation, integrating perspective.*

1. Începuturile informatizării

În ultimele decenii, în lexicografia din întreaga lume se observă un amplu proces de schimbare, de modernizare a mijloacelor de redactare, de consultare etc., prin intermediul unor demersuri care presupun interconectarea diferitelor domenii de cercetare. Și lexicografia română este marcată de această schimbare, pentru care se încearcă găsirea unei soluții de adaptare (Tamba et al. 2012b: 259).

În acest sens, în ultimii ani se poate vorbi și în România de strategii generale de informatizare a cercetării lingvistice, care s-au manifestat prin colaborări între institutele de filologie (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași și Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca) și cele de informatică (Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române) ale

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

Academiei Române și Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Informatizarea demersurilor lexicografice / lingvistice presupune mai multe aspecte:

- digitizarea resurselor lexicografice / lingvistice existente;
- crearea / dezvoltarea de corpusuri lexicografice;
- crearea / dezvoltarea de corpusuri lingvistice adnotate morfologic, sintactic și semantic;
- crearea de dicționare direct în format electronic;
- crearea / utilizarea de programe de scriere de dicționare;
- crearea / utilizarea unor programe de extragere de exemple etc.

Așadar, o etapă specială și actuală în evoluția lexicografiei române o reprezintă informatizarea demersurilor de cercetare, ceea ce presupune, pe de o parte, digitizarea resurselor existente, iar pe de altă parte, crearea de dicționare direct în format electronic. În paralel se continuă crearea de resurse lexicografice în format clasic.

În România informatizarea cercetării lexicografice academice este strâns legată de redactarea celei mai importante lucrări lexicografice pentru limba română, apărute sub egida Academiei Române – *Dicționarul limbii române*. Publicarea sa a început acum cca 110, dicționarul apărând în două serii: DA (1907-1948), DLR (1965-2010) – 14 tomuri în 37 volume, totalizând cca 18.000 pagini și mai mult de 175.000 intrări, cu tot cu variante.

Pentru a înțelege necesitatea informatizării acestui dicționar tezaur, prezentăm câteva date despre dicționare similare pentru alte limbi:

– *Trésor de la Langue Française* (TLF), sec. XIX-XX (<http://atilf.atilf.fr/>: 1971-1994 – prima ediție tipărită), 16 volume, 100.000 intrări, 270.000 definiții, 430.000 exemple; elaborarea variantei electronice: 1990-2004;

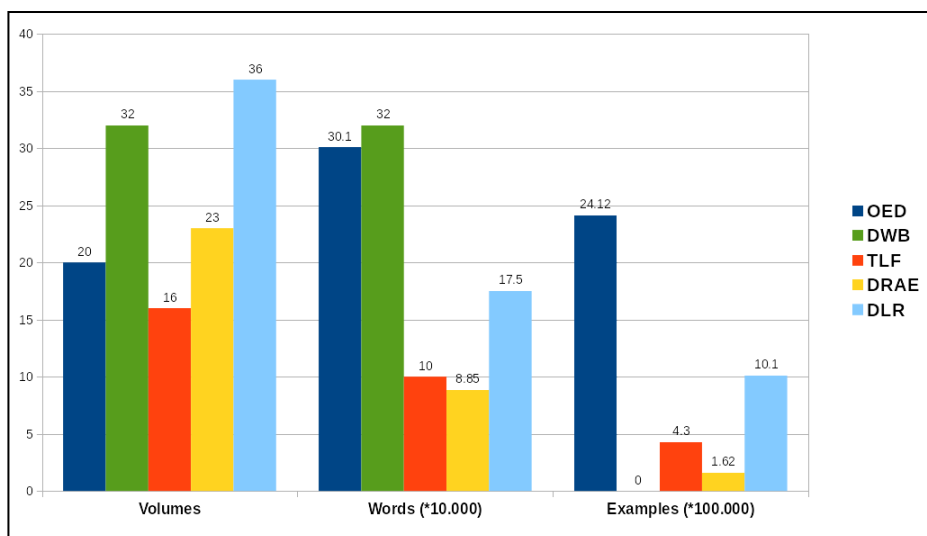
– *Diccionario de la lengua espanola de la Real Academia Espanola* (DRAE, <http://buscon.rae.es/draeI/>): 1780 – prima ediție tipărită; în prezent se lucrează la cea de-a 23-a ediție; 88.500 intrări, 161.962 exemple; elaborarea variantei electronice: 1992;

– *Tesoro della lingua italiana delle origini* (TLIO) – publicat on-line: <http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/index2.html>, 20500 intrări din 50.000 prevăzute;

– *Deutsches Wörterbuch der Grimm* (DWB, <http://germazope.uni-trier.de/Projects/DWB>: 1838-1961), 32 de volume, 350.000 intrări și variante; elaborarea variantei electronice: 1997-2004;

– *Oxford English Dictionary* (OED, <http://www.oed.com/>) – prima ediție – 1928, 20 de volume (a doua ediție – 1989), 301.100 intrări, 2.412.400 exemple; elaborarea variantei electronice: 1988.

Informatizarea lexicografiei academice românești

DLR vs alte dicționare europene

Astfel, în scopul digitizării resurselor lexicografice existente, în ultimii ani s-a lucrat la informatizarea *Dicționarului limbii române*, care s-a realizat prin proiectul complex eDTLR. *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*¹. Elaborarea variantei electronice eDTLR a început prin acest proiect care a reunit un consorțiu format din informaticieni, specialiști în lingvistică computațională și prelucrarea limbajului natural, și lingviști lexicografi, care aparțin mediilor academice și universitare din București, Iași și Cluj-Napoca. Proiectul a fost condus de Facultatea de Informatică din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, director: prof. dr. Dan Cristea. Din echipa de cercetare au făcut parte specialiști lexicografi de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași și de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, lingviști de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și informaticieni de la Facultatea de Informatică din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași și de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București. Proiectul a urmărit mai ales transpunerea în format electronic a celor cca 20.000 de pagini ale Dicționarului (doar pentru ultimele volume tipărite existând o formă tehnoredactată pe calculator), lucru care ar permite consultări complexe ale acestuia, precum și

¹ Pentru informații detaliate legate de proiectul eDTLR, vezi prezentarea din volumul de față.

continuarea activităților de editare și actualizare (dat fiind faptul că, de exemplu, volumele seriei vechi, DA, tipărite înainte de război, trebuie reconsiderate pentru actualizarea lexicului și a definițiilor). De asemenea, Dicționarul trebuie să permită actualizări continue, în sincronie cu evoluția limbii.

Informatizarea acestei importante lucrări are numeroase motive, printre acestea fiind necesitatea de a o face cunoscută publicului larg (din cauza dimensiunilor mari, dicționarul se găsește în formă completă doar în institutelor lingvistice ale Academiei și în câteva biblioteci), necesitatea actualizării (datorită diferențelor mari de timp, apar discrepanțe între literele lucrute în prima serie și cele din ultimele volume), ca și cea a utilizării sale în procesarea limbajului (de exemplu, numărul semnificativ de citate care însoțește fiecare sens al unui cuvânt constituie un valoros corpus adnotat la sens pe care pot fi antrenate programe pentru dezambiguizare). Acest proiect a beneficiat de o finanțare națională (2007-2010), apoi, pentru finalizarea variantei electronice a dicționarului, s-a continuat lucrul pe bază de voluntariat.

Proiectul eDTLR a fost anunțat și pregătit de o serie de alte granturi care au demonstrat fezabilitatea acestei idei și au creat unele instrumente necesare pentru realizarea sa:

a) *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, grant cu finanțare națională, desfășurat în perioada 2003-2005 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (director de proiect: dr. Cristina Florescu). Prin acest proiect s-a verificat și demonstrat posibilitatea transformării *Dicționarului limbii române* din text tipărit în text electronic adnotat, prelucrat cu ajutorul unui program specific, DLReX – un instrument de achiziționare, prelucrare și consultare a DLR, bazat pe o euristică prin care sunt recunoscute diferitele câmpuri formale ale textului unui articol, putându-se identifica automat textul definițiilor, al citatelor sau al siglelor².

b) *Resurse lingvistice în format electronic: Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Regum I, Regum II – Ediție critică și corpus adnotat*, grant cu finanțare națională, desfășurat în perioada 2006-2007 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (director de proiect: dr. Gabriela Haja). Prin acest proiect a fost găsită o posibilă metodă de achiziționare în format electronic a unor cărți vechi din bibliografia DLR, cu aplicație asupra a două cărți din *Biblia* tipărită la București în anul 1688, *A împărățiilor cea dentâiu*, *A împărățiilor a doua*, precum și crearea unor instrumente de indexare și adnotare automată, la nivel de cuvânt, a textelor în limba română veche.

c) DLRI. *Bază lexicală informatizată. Derivate*, grant cu finanțare națională, desfășurat în perioada 2007-2008 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (director de proiect: dr. Cristina Florescu). Prin acest

² Pentru detalii legate de acest proiect, vezi și Haja et al. 2005.

proiect s-a realizat un eșantion lexicografic format din derivatele pe terenul limbii române cu sufixul *-ime-* de origine latină, și cele cu *-iște-* de origine veche slavă, din seria veche DA și din seria nouă a dicționarului DLR, precum și unificarea tehnico-lexicografică a articolelor DA+DLR, prin mijloace informatice.

d) CNR – *Corpus de referință al limbii române pentru constituirea de dicționare academice*, proiect finanțat de CNCSIS, desfășurat în perioada 2007-2008, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, București (director de proiect: dr. Monica Busuioc). Acest proiect s-a concretizat într-un corpus de texte de limbă română veche, în format electronic, disponibil, deocamdată, doar cercetătorilor din institutul bucureștean.

Proiectul eDLTR a condus și la ideea necesității unui corpus lexicografic românesc³ concretizată în grantul CLRE. *Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR alinate la nivel de intrare și la nivel de sens*, finanțat de CNCS-UEFISCDI pentru perioada 2010-2013 și care s-a desfășurat tot la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași (director de proiect: dr. Elena Tamba). Acest proiect a fost menit să creeze un alt instrument de lucru foarte necesar lexicografilor, în special, și celor interesați de studiul limbii române, în general. Proiectul și-a propus să realizeze o bază de date care să cuprindă dicționarele esențiale din bibliografia DLR, alinate la nivel de intrare și parțial la nivel de sens; să construiască un mediu de programe care să permită consultarea interactivă a acestui corpus și care să se constituie într-un cadru modern de lucru și cercetare lexicografică, ușor adaptabil la o diversitate de obiective; să realizeze o listă de cuvinte cvasi-exhaustivă, pentru limba română, pornind de la corpusul aliniat⁴.

Un alt proiect care a avut ca scop digitizarea unei resurse lexicografice importante, reper al lexicografiei române moderne, este *Lexiconul de la Buda (1825). Ediție emendată și prelucrată electronic pentru consultare on-line* (<http://www.bcuculj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>), desfășurat la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, pentru perioada 2011-2013; director de proiect: dr. Maria Aldea. Acest proiect reprezintă prima încercare reușită de digitalizare a unei opere lexicografice vechi, cu rezultate remarcabile, ceea ce marchează o etapă extrem de importantă în evoluția lexicografiei românești actuale.

Din seria demersurilor menite să creeze corpuri lingvistice (generale) în limba română, care au un rol extrem de important în dezvoltarea lexicografiei românești actuale, menționăm alte proiecte (încheiate sau în plină desfășurare):

³ Pentru mai multe detalii despre acest proiect, vezi prezentarea din volumul de față.

⁴ Pentru detalii legate de proiectul CLRE, vezi și Dănilă 2013; Tamba Dănilă et al. 2012.

– ZiareRom – corpus de texte culese din variantele on-line ale unor ziare românești din perioada 2004-2007, însumând peste 86 de milioane de cuvinte; textele articolelor sunt distribuite ierarhic (pe directoare și subdirectoare) pe ani, luni, zile și ziare: *Adevărulonline*, *BBC-Romanian*, *Bursa*, *Capital-RO*, *Cotidianul*, *Crai nou*, *Euractiv-ro*, *Evenimentul zilei*, *Jurnalul*, *Libertatea*, *Ziarul de Iași*, *Ziua*, *7Plus*⁵, cu și fără diacritice, neadnotate⁵.

– CETRV – un corpus de limbă română veche, care include 34 de texte din perioada 1521-1640 și care a fost creat în cadrul unui proiect, cu finanțare UEFISCDI, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în perioada 2013-2016 (director de proiect: prof. univ. dr. Alexandru Gafton) – <http://www.textvechi.ro/acasa>;

– CoRoLa – corpus computațional de referință pentru limba română contemporană, o colecție de texte (scrise și orale) de dimensiuni foarte mari (sute de milioane de cuvinte), adnotate cu metainformații (dată, autor etc.) și cu date lingvistice (părți de vorbire, categorii gramaticale, dependențe sintactice etc.); proiect fundamental al Academiei Române, dezvoltat de Institutul pentru Inteligență artificială din București, de Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și de Institutul de Informatică Teoretică din Iași și care are ca scop realizarea unei colecții de texte (scrise și orale) de dimensiuni foarte mari (500 de milioane de cuvinte + cca 300 de ore de înregistrări audio), adnotate cu metainformații (dată, autor etc.) și cu date lingvistice (părți de vorbire, categorii gramaticale, dependențe sintactice etc.)⁶;

– ROMTEXT. *Corpus electronic de texte, adnotat și datat, al limbii române. Secolele XVI-XXI*, proiect cu finanțare UEFISCDI, pentru perioada 2017-2019 (director de proiect CS I dr. Monica Busuioc).

Așadar, pentru digitalizarea resurselor lexicografice existente pentru limba română și pentru crearea unor corpusuri de limbă română, în general, și lexicografice, în special, în ultimii anii s-au înregistrat:

1) inițiative instituționale – cu *acces restricționat / limitat* la rezultatele obținute, doar în scop de cercetare (în funcție de legislația în vigoare privitoare la drepturile de autor), ceea ce demonstrează necesitatea unor *politici lingvistice* coerente pentru reglementarea acestei situații. Astfel, inițiativele instituționale s-au concretizat în granturi / proiecte cu finanțare din diverse surse (de exemplu, după desfășurarea a 4 granturi – menționate *supra*, a fost inițiat proiectul complex cu participare națională eDTLR, de la care s-a plecat pentru realizarea proiectului CLRE și a unor eventuale alte proiecte). Unele dintre aceste proiecte au intrat ulterior în programul fundamental de cercetare al Academiei Române – de exemplu, după încheierea finanțării din partea

⁵ Pentru detalii legate de acest corpus, vezi și http://www.lingv.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=118.

⁶ Pentru detalii legate de acest proiect, vezi și <http://www.racai.ro/research-activities/corola-program-prioritar-al-academiei-romane/>; Barbu Mititelu et al. 2014.

UEFISCDI, CLRE, devenit *Corpus lexicografic românesc electronic*, a intrat în Planul de cercetare al Academiei Române, ca al doilea proiect din programul *Tezaurul lexical al limbii române* pentru Departamentul de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, în anul 2014.

2) inițiative particulare – ale căror rezultate sunt oferite, de obicei, cu acces liber la informație (printre cele mai importante corpusuri lexicografice menționăm <http://dexonline.ro/> – corpus de cca 60 de dicționare în limba română aliniat la nivel de intrare; <http://vocabulary.ro> – corpus de 15 dicționare aliniat la nivel de intrare; <http://www.archeus.ro/lingvistica/main> – platformă pentru limba română pe care este inclus și *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX)).

Unul dintre cele mai mari corpusuri de limbă română – în care sunt incluse și multe dicționare – cu acces gratuit pentru public, este *Biblioteca Generală a Bucureștilor* (fostul site numit *DACOROMANICA*⁷).

Accesul la resursele create prin proiectele instituționale fiind, în general, restricționat/limitat, în scop de cercetare, se impune ideea necesității unor politici lingvistice coerente (Tamba et al. 2012b: 259), care să permită publicului larg consultarea dicționarelor existente și în format electronic. Această problemă a fost prezentată și în intervenția lui Jean-Marie Pierrel, în cadrul mesei rotunde «Quels corpus et quels outils d'exploitation de corpus pour les études de linguistique et philologie romanes: l'unité de la romanistique», desfășurată în 15 iulie 2013, în cadrul celui de-al XXVII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică (<http://www.atilf.fr/cilpr2013/>).

2.1. Stadiul actual al digitizării dicționarelor

La ora actuală există câteva resurse lexicografice în limba română, accesibile on-line:

– cu acces general și liber:

1. Corpus de dicționare românești (cca 60): <http://dexonline.ro/>

2. *Lexiconul de la Buda*: <http://www.bcuculj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>

– cu acces limitat, doar în scop de cercetare (resursă în curs de dezvoltare): CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*: <http://www.lexi.philippide.ro/clre>.

Pentru a vedea unde se situează lexicografia română în context european, trebuie spus că marile lucrări lexicografice se realizează:

⁷ La ora actuală această inițiativă reprezintă cea mai importantă bibliotecă digitală românească, fiind un proiect realizat de *Biblioteca Metropolitană București* și *Biblioteca Academiei Române* (<http://www.digibuc.ro/statutul-bibliotecii>) și este partener oficial al celei mai importante biblioteci digitale la nivel european – *Biblioteca Digitală Europeană EUROPEANA* (<http://www.europeana.eu/portal/>).

– fie sub egida academiilor din anumite țări (a se vedea DWB – *Deutsches Wörterbuch “der Grimm”*, care se editează sub patronajul Academiei Germane sau DLR – *Dicționarul limbii române*, redactat în institute care aparțin Academiei Române);

– fie în institute special create (vezi, pentru limba franceză, L’Unité mixte de recherche ATILF – Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française – <http://www.atilf.fr/>, organizat în 2001, sau, pentru limba slovenă – Trojina, Institute for Applied Slovene Studies – www.trojina.si/, creat în 2004).

Tendențele în lexicografia europeană actuală pot fi grupate astfel:

– continuarea editării (cu termen de finalizarea de 10-15 ani) a unor ediții „clasice” (vezi DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*);

– realizarea (în paralel) a unor dicționare (on-line), plecând de la corpusuri de texte din ce în ce mai mari și cu instrumente variate (eventual, cu ajutorul unor programe de extragere de exemple⁸);

– realizarea de corpusuri lexicografice (vezi *supra*, corpusurile de dicționare prezentate);

– utilizarea sistemelor de scriere de dicționar (DWS)⁹, ceea ce permite mult mai ușor alinierea ulterioară a diverselor lucrări lexicografice. În acest ultim caz este necesar și un program de colaborare între diverse instituții cu profil lexicografic, editori etc.

Prin raportare la aceste tendințe în lexicografia europeană, în lexicografia română se observă:

– continuarea editării (cu termen neprecizat) a unor ediții „clasice” (vezi DLR, reeditare DEX etc.);

– realizarea unor corpusuri de texte pentru limba română (proces în curs de realizare);

– realizarea de corpusuri lexicografice (vezi CLRE – în lucru);

– utilizarea sistemelor de scriere de dicționar (în lucru)¹⁰.

3. Concluzii

Avantajele informatizării cercetării lexicografice românești rezidă din faptul că resursele create reprezintă:

– instrumente de lucru pentru lexicografi și pentru lingviști în general;

– sursă de informații ușor accesibilă pentru cei interesați de limba română;

⁸ Pentru o prezentare a unor aspecte privitoare la Sketch Engine – sistem de căutare în corpus, utilizabil ca instrument de lucru pentru lexicografi, vezi Dănilă et al. 2011: 194-195.

⁹ Pentru o analiză a sistemelor de scriere de dicționar, vezi Dănilă et al. 2011: 195-196.

¹⁰ Pentru detalii, vezi și Tamba et al. 2012b: 266.

– bază pentru crearea de aplicații pentru diverse dispozitive care necesită un lexicon;

– puncte de plecare pentru cercetări viitoare.

Ele permit, de asemenea, corelarea cu alte resurse lingvistice ori multimedia. Astfel, într-o etapă următoare, pot fi stabilite conexiuni cu informații din platforme enciclopedice de tip wikipedia, demers care ar putea determina creșterea vizibilității datelor lexicografice incluse în CLRE / eDTLR, de exemplu, dar și îmbogățirea informațiilor la care cititorul / utilizatorul are acces.

Modalitatea de accesare a informației din dicționare poate fi adaptată și exploatată în diferite alte aplicații, incluzându-se aici variantele vocale sau audio ale dicționarilor (în varianta electronică a acestora pronunția cuvântului-titlu poate fi inclusă de la bun început).

În acest sens, se poate observa modul în care se face racordarea lexicografiei române la circuitul internațional:

– prin includerea unor lexicografi români în proiecte lexicografice internaționale¹¹;

– prin includerea unor proiecte de lexicografie pentru limba română în rețele lexicografice majore internaționale¹².

Se poate observa că lexicografia românească se află în plin proces de adaptare la schimbările pe care modernizarea instrumentelor de lucru în lexicografia europeană / mondială le presupune. Astfel, se observă tendința de a edita în continuare lucrări lexicografice în format clasic (tipărit), dar și crearea unor corpusuri lexicografice sau utilizarea unor sisteme de scriere de dicționare, pentru a eficientiza munca lexicografilor.

Astfel se pun la dispoziția specialiștilor români și străini excelente instrumente de lucru indispensabile, mult timp așteptate, foarte utile pentru promovarea și studierea limbii române, ceea ce permite alinierea cercetării românești la standardele internaționale din domeniu.

¹¹ Vezi, de exemplu, participarea unor lexicografi români la realizarea *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* de Heimann Tiktin – proiect internațional interuniversitar, Freiburg-Iași, 1979-1987 (coordonatori: Paul Miron, V. Arvinte); *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). Première phase: le noyau panroman, 2008-2014, proiect franco-german finanțat de ANR (Agence Nationale de la Recherche), DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft), ATILF (Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française), Université de Lorraine, FEDER (Fondurile europene de dezvoltare regională) (directori: Eva Buchi, Wolfgang Schweickard); cercetători: Cristina Florescu, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina Mihaela Pricop, Elena Tamba; <http://www.atilf.fr/DERom/>) ș.a.

¹² Menționăm aici includerea corpusului lexicografic CLRE într-un proiect internațional – ENeL: *European Network of e-Lexicography*, care a fost o acțiune în cadrul liniei de finanțare COST, prin care s-a urmărit crearea unei rețele pan-europene de resurse lexicografice atât pentru uzul academic, cât și pentru publicul larg (ENeL – <http://www.elexicography.eu/>).

Dicționarele electronice și corpusurile de texte, structurate ca baze de date și aliniate, sunt extrem de importante, pentru că, pe de o parte, facilitează cunoașterea și menținerea identității culturale la nivel lingvistic, iar pe de altă parte, permit includerea limbii naționale în sfera de interes a cercetării computerizate a limbajului natural, la nivel global.

Bibliografie

- Barbu Mititelu et al. 2014 = Verginica Barbu Mititelu, Elena Irimia, Dan Tufiș, *CoRoLa – The Reference Corpus of Contemporary Romanian Language*, in *Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik, Iceland, p. 1235-1239.
- Clim 2015 = *La lexicografia rumana informatizada: tendencias, obstáculos y logros*, în volumul *Lexicografía de las lenguas románicas. Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, vol. II, coords.: María Dolores Sánchez Palomino y María José Domínguez Vázquez, eds.: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, Berlin, De Gruyter, p. 95-110.
- Clim et al. 2015 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană-Spenchiu și Mădălin Patrașcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611-1622 și on-line: <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html>.
- Clim et al. 2016 = Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Mădălin-Ionel Patrașcu, Elena Tamba, *Romanian Dictionaries in the ENeL Network – European Network of e-Lexicography în Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Proceedings, Iași, 16-18 September 2015, edited by Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim and Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, 2016, p. 73-82.
- Dănilă 2009 = Elena Dănilă, *Perspective în modernizarea cercetării lexicografice românești*, în volumul *Limba română – abordări tradiționale și moderne. Actele colocviului internațional organizat de Catedra de limba română și de Departamentul de limbă, cultură și civilizație românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 19-20 octombrie 2007*, Editori G.G. Neamțu, Ștefan Geancărău, Adrian Chircu, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 173-180.
- Dănilă, Haja 2009 = Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*, în *Actele Conferinței Internaționale Paradigma discursului ideologic (Galați, 29-30 aprilie 2009)*, publicat în revista „Communication interculturelle et littérature”, nr. 1 (6), aprilie-mai-iunie 2009, p. 269-273 și în rezumat, on-line, la adresa <http://www.cil.ugal.ro/?p=1159>.
- Dănilă et al. 2011 = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *Towards a Romanian Lexicographic Corpus*, „Philologica Jassyensia”, An VII, Nr. 2 (14), 2011, p. 191-198.
- Dănilă et al. 2013 = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Perspective în cercetarea lexicografică informatizată din România*, în volumul *Convergențe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internațional de lingvistică* (București, 5-6 noiembrie 2010), editori: Nicolae

- Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Editura Universității din București, 2012 (apărut în 2013), p. 199-207.
- Haja 2003 = Gabriela Haja, *Menținerea identității prin limbă: instrumente și resurse lingvistice în format electronic*, în volumul *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, editat sub egida Academiei Române prin Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, îngrijit de Ofelia Ichim și Florin Teodor Olariu, Prefață de Dan Mănuță, Iași, Editura Trinitas, p. 179-181, 2003.
- Haja 2006 = Gabriela Haja, *Necesitatea informatizării lexicografiei românești în societatea contemporană*, în volumul *Limba și literatura română. Regional – național – european*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 273-283.
- Haja, Clim 2012 = Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, *Resurse lingvistice informatizate pentru redactarea în format electronic a Dicționarului limbii române (DLR), create în cadrul proiectului complex eDTLR*, în vol. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu (eds), *Convergențe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internațional de lingvistică (București, 5-6 noiembrie 2010)*, Editura Universității din București, 2012, p. 221-229.
- Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa.
- Haja, Tamba 2015 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, *Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiție și modernitate*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (ALIL), tom LV, 2015, Editura Academiei Române, p. 7-17.
- Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, în *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265-282.
- Tamba et al. 2012a = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *eLEXICOGRAFIA – interdisciplinaritatea ca premisă pentru cercetarea limbii române*, la Conferința Internațională *Comunicare, context, interdisciplinaritate*, Târgu Mureș, 22-23 noiembrie 2012, în volumul *The Proceedings of the Communication, context, interdisciplinarity Congress*, vol. 2, p. 1079-1086, publicat on-line http://www.upm.ro/ccci/volCCI_II/Pages%20from%20Volum_texteCCI2-130.pdf.
- Tamba et al. 2012b = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *Situația lexicografiei românești în context european*, în „Philologica Jassyensia”, An VIII, Nr. 2 (16), 2012, p. 259-268 și on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VIII_2_Tamba_Clim.pdf

Lexicografia și evoluția dicționarelor: între formatul tipărit și cel digital

MARIUS - RADU CLIM *

*The lexicography and the evolution of dictionaries:
from printed to digital format*

Abstract: *Romanian lexicography has developed in an unprecedented way in recent centuries, motivated, particularly, by social evolution, the expansion of philological research areas, the phenomenon of globalization and web development. This paper highlights the concern for digitization, digital resources, making text corpora or automatic analysis of natural language, and that this concern has not diminished the interest in dictionaries. It is true that the means of work have changed, but with them also the way of using the dictionaries. Even though the digital evolution has led to a decline of printed dictionaries, in the last period dictionaries have experienced an unprecedented evolution and development. The incredible evolution of electronic means of communication and the need for rapid transmission of information by eliminating language barriers have led to the emergence of a new phase of lexicography and of the process of making dictionaries. In the digital world, the need and usefulness of dictionaries has grown, as is the number of those who use them.*

Keywords: *lexicography, dictionary, digitization, terminology, neologism, digital resources, WordNet, corpora.*

1. Preambul

Lexicografia românească cunoaște în ultimele secole o dezvoltare fără precedent, motivată, în special, de evoluția socială, de extinderea ariilor de cercetare filologică, de fenomenul globalizării și de dezvoltarea web. Acest fenomen a fost determinat constant de nevoile de comunicare umană, de relațiile sociale, de interferențele culturale și, nu în ultimul rând, chiar de contextul informatizării și al dezvoltării tehnologiilor digitale.

Dicționarele au reprezentat întotdeauna un instrument de cultivare culturală, a căror utilitate nu poate fi negată. Totuși, munca lexicografilor era privită la începuturi ca fiind una fără orizont, socotită mai degrabă drept o pedeapsă decât o virtute, potrivită pentru un condamnat și nicidecum pentru un erudit. A rămas memorabilă expresia unui vestit umanist italian, Giulio

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/marius_clim.html.

Cesare Scaligero (1484–1558), care afirma că „munca lexicografului este a doua după cea a lui Hercule (*lexicographis secundus post Herculem labor*)” (*apud* Corlăteanu, Melniciuc 1992: 189). Fiul acestuia, renumitul astronom Giuseppe Scaligero (1540–1609), a completat afirmația tatălui său apreciind că, dacă un condamnat ar merita o pedeapsă aspră din partea unui judecător, atunci aceasta nu ar fi munca silnică și tortura, ci alcătuirea de liste de cuvinte, pentru că această activitate le cuprinde pe toate celelalte pedepse la un loc (*apud* Doroszewski 1973: 32–33).

Istoria lexicografiei este strâns legată de dezvoltarea culturală, de interfețele lingvistice și de nevoile de comunicare. Instrumentele lexicografice și manierele de lucru s-au perfecționat continuu, ajungând în secolele al XXI-lea să fie strâns legate de fenomenul digital. Digitizarea resurselor și a mijloacelor de lucru a dus la o nouă abordare a lexicografiei și a scos în evidență utilitatea acestui demers și indispensabilitatea dicționarelor pentru obținerea de informații cât mai precise pentru utilizatorii din mediul virtual.

2. Domeniul lexicografiei și rolul dicționarelor

Lexicografia a fost definită și ca o „disciplină sociologică” întrucât cercetează lexicul unei limbi ce reprezintă de fapt un anumit stadiu de civilizație al vorbitorilor respectivi, vocabularul fiind determinat în special de factori extralingvistici (Hristea 1984: 8). O altă definiție care merită menționată aici este cea din Dictionary of Lexicography (R.R.K. Hartmann și Gregory James). Autorii definesc lexicografia ca „the professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works” și identifică două componente distincte ale acestei activități: una practică, ce presupune realizarea propriu-zisă a dicționarelor, și cealaltă teoretică, presupunând analiza și critica dicționarelor. Accentul pus de autori pe latura academică a domeniului lexicografiei se datorează în special rolului normativ pe care acesta îl dau unui dicționar și influența pe care acesta o are în direcția conservării identității ei.

Lexicografal american Tom McArthur, autorul lucrării *Worlds of Reference. Lexicography, Learning and Language from the Clay Tablet to the Computer*, vorbește despre existența a patru etape în evoluția dicționarelor și a lexicografiei (*apud* Hartmann, James 1998: VII, cf. și Clim 2012: 183-184). Aceste etape sunt similare dezvoltării comunicării umane, căci lexicografia s-a dezvoltat implicit odată cu nevoile de comunicare ale omului. Aceste patru etape ar fi:

A. o primă fază, a exprimării orale, când primele manifestări ale lucrărilor lexicografice circulau în versuri (de exemplu, în cultura persană, arabă și în cea sanscrită) cu ritm și rimă pentru a fi mai ușor memorate și transmise din generație în generație;

B. a doua fază determinată de dezvoltarea scrisului ce a permis progresul dicționarelor, în sensul că informațiile au putut fi ordonate, conținutul a putut

fi extins întrucât locul memorării a fost luat de consultarea liberă, iar scopurile redactării și utilizatorii s-au diversificat;

C. a treia fază a fost marcată de apariția tiparului ce a favorizat publicarea unui număr mare de dicționare tipărite și a produs o schimbare de atitudine din partea utilizatorilor cu privire la rolul educativ și de autoritate al dicționarilor în problemele limbii;

D. cea de a patra etapă o reprezintă era digitală ce a dus la o revoluționare a lexicografiei în domeniul conceperii și realizării dicționarilor, dar și prin deschiderea unui orizont variat de posibilități de cercetare și de folosire a informațiilor dintr-o limbă.

Lucrările lexicografice au fost întotdeauna un instrument de normare, dar au avut și rolul de a evidenția cultura și concepția despre lume și viața a vorbitorilor: „au-delà de l'«outil», le dictionnaire est l'un des reflets de la culture d'un pays: derrière un dictionnaire, en effet, il y a une langue, une communauté linguistique, une civilisation” (Ridel 2009: 2). În plus, R.R.K. Hartmann și G. James subliniază latura de autoritate finală a dicționarilor în domeniul utilizării și al delimitării sensurilor cuvintelor, precum și faptul că acestea exercită o influență remarcabilă în favoarea protejării și păstrării identității limbii¹. Trebuie menționat faptul că dicționarele nu reprezintă o culegere exhaustivă a lexicului unei limbi, ci, în funcție de tipul lucrărilor sau de destinatarii lor, este aleasă o parte din vocabularul limbii (*apud* Guilbert 1975: 38). Însă funcția principală a acestor lucrări este cea descriptiv-normativă, dicționarele fiind modele pentru întrebuintarea lexicului unei limbi.

Aceeași idee este subliniată și de Aino Niklas-Salminen, în studiul său dedicat neologiei, în care insistă asupra rolului dicționarilor de a oferi o normă ideală, la care sunt chemați să se raporteze toți vorbitorii: „Le dictionnaire, comme tous les ouvrages de l'enseignement, vise à donner une image de l'homme, norme idéale à laquelle doivent se conformer tous les locuteurs” (Niklas-Salminen 2001: 118).

Referindu-se la orientările actuale din lexicografia franceză, Alain Rey consideră că tocmai îndelungata tradiție lexicografică reprezintă o piedică în calea adaptării la noile condiții teoretice: „l'ancienneté et le caractère conventionnel de la pratique lexicographique expliquent la lenteur d'une adaptation à des conditions théoriques nouvelles et encore indécis” (Rey 1970: 471). De aceea, el propune analiza dicționarilor ca obiecte metalingvistice prin care se poate evidenția atitudinea socială referitoare la limba vorbită: „il faut insister sur l'intérêt d'une étude concernant le dictionnaire en tant qu'objet méta-

¹ Hartmann, James 1998: IX: „The dictionary is supposed to represent some form of final authority in matters of lexical meaning and use. The academy dictionaries typically exert considerable influence... in protecting a language from what are perceived as unacceptable or corrupting pressures, for exemple, excessive borrowing from other languages”.

linguistique. Cette étude stimulerait la réflexion sémantique et serait révélatrice des attitudes sociales vis-à-vis du langage. Une science lexicographique serait ainsi... une contribution à la socio-linguistique” (Rey 1970: 473).

3. Tendințe în lexicografia modernă

O tendință definitorie pentru dezvoltarea lexicografiei și evoluția dicționarilor care s-a manifestat în a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost cea numită „user perspective”, adică, în realizarea și difuzarea dicționarilor, accentul este pus pe utilizator: care sunt motivele și nevoile care îl determină să apeleze la un dicționar și contextele în care face acest lucru. Această orientare a însemnat crearea unor dicționare tot mai diversificate care să corespundă diferitelor profiluri de utilizatori, contextelor în care aceștia le folosesc, aptitudinilor pe care le au sau le dobândesc și mijloacelor de care aceștia dispun.

Lexicografia contemporană a trecut într-o nouă etapă de dezvoltare – definitorie în secolul al XXI-lea pentru evoluția acestei discipline – care a adus modificări multiple în domeniu și care este motivată atât de fenomenul globalizării, cât și de dezvoltările științei digitale. Această etapă este reprezentată de procesul informatizării, pe de o parte, a metodelor de studiu, iar, pe de altă parte, a dicționarilor ca mijloace de cunoaștere a unei limbi. De aceea, încă din anii '90 se manifestă o preocupare crescândă din partea lexicografilor români pentru trecerea în format electronic a cât mai multor dicționare. Trebuie menționat că lexicografii români au avut cunoștința de această tendință chiar de la începuturile ei, de la primele încercări pentru limbile occidentale². Ne referim, în special, la articolul lui Mircea Mitran, *Automatizarea lexicografiei*, apărut în 1965, în revista „Limba română” (nr. 5, p. 527–531), în care autorul prezintă rezultatele conferinței de la New York, International Conference on Computational Linguistics, la care a participat. Ca efect al acestor preocupări internaționale, colectivul de la Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan” împreună cu cel de la Institutul de Lingvistică „S. Pușcariu” din Cluj au început, chiar din

² Una dintre primele încercări din limbile romanice este menționată în articolul lui M.B. Quemada, *La technique des inventaires mécanographiques*, apărut în vol. *Lexicologie et lexicographie françaises et romanes. Orientations et exigences actuelles*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg, 1957, p. 53–68. Alte studii care evidențiază mijloacele informatice care pot fi folosite drept instrumente de cercetare în domeniul neologiei sunt și cele ale lui A. Petroff, *L'informatique comme instrument de recherche dans le domaine de la néologie* și Ph. Dresco, *Traitement informatique de la néologie: Bilan et réflexions à propos d'un projet pilote* apărute în revista *Langages* (cu subtitlul *La néologie lexicale*), 8e année, décembre 1974, nr. 36, Paris, Didier-Larousse, p. 103–118, 119–123.

anul 1980, crearea primei bănci computerizate de date lingvistice, intitulată BANDASEM (*Banca de date fono-morfo-semantică a limbii române*)³.

Pentru limba română a fost creat în anul 2001, Comisia de Informatizare pentru Limba Română (CILR), formată din cercetători din cadrul Academiei și din principalele centre universitare din țară, specialiști în diverse domenii ale lingvisticii, în lexicografie, prelucrarea limbajului natural, terminologie, prelucrarea vorbirii și informatică. Această comisie și-a propus susținerea informatizării limbii române și păstrarea identității, a individualității limbii. Membrii comisiei au decis apoi crearea unui consorțiu, intitulat Consorțiul de Informatizare pentru limba română (ConsILR), care să reunească preocupările cercetătorilor români în acest domeniu, în scopul unei mai strânse colaborări și coordonări în cadrul diverselor proiecte. Se încearcă astfel eficientizarea eforturilor informaticienilor și ale lingviștilor și accesul liber la diversele rezultate din acest domeniu. Proiectele rezultate până în prezent și lista membrilor implicați în acest consorțiu pot fi consultate pe pagina de internet: <http://consilr.info.uaic.ro/> (Clim 2012: 201-202).

Aceste preocupări pentru informatizarea limbilor au dus la crearea unor organizații continentale care reunesc lexicografi, lexicologi, lingviști, dar și informaticieni și care urmăresc realizarea unui nivel de tehnologizare cât mai ridicat pentru cât mai multe limbi de pe glob. Această tendință susține afirmația lui Alain Danzin că, „în era electronică, este esențial pentru supraviețuirea unei limbi ca ea să fie folosită în sistemele de informare electronică” (*apud* Haja et al. 2005: 5). Astfel au apărut Dictionary Society of North America (DSNA) în 1975, European Association for Lexicography (EURALEX) în 1983, Australasian Association for Lexicography (AUSTRALEX) în 1990, African Association for Lexicography (AFRILEX) în 1995 și Asian Association for Lexicography (ASIALEX) în 1997, cu scopul de a coordona cât mai eficient activitățile și proiectele de informatizare a tuturor limbilor de pe glob. În 2016 s-au pus bazele GLOBALEX organizație care să faciliteze contactul între membrii asociațiilor continentale.

Avantajele unor dicționare electronice, disponibile publicului larg, sunt enorme. În primul rând, acestea ar constitui o foarte importantă resursă pentru cercetări în tehnologia limbajului, datorită imensului conținut de informații de istoria limbii, de semantică lexicală etc. Apoi, informatizarea unui dicționar ar aduce multe alte avantaje față de edițiile tipărite, printre care: posibilitatea actualizării în ritm cu evoluția limbii, cercetarea automată a unor fenomene de limbă (evoluția împrumuturilor, de exemplu), extragerea automată de dicționare (etimologic, frazeologic, de neologisme etc., pentru limba română în special din *Dicționarul limbii române* (DLR)), exploatarea colecției de colocații

³ Pentru mai multe detalii despre acest proiect și despre alte resurse lingvistice dezvoltate de cercetătorii de la cele două institute ale Academiei Române, vezi prezentarea din articolul realizat de Vintilă-Rădulescu în Tufiș, Filip 2002: 19–32.

pe senzori ale cuvintelor – pentru antrenarea programelor de dezambiguizare a sensurilor. Dar pentru ca un asemenea instrument să poată fi realizat este nevoie, în primul rând de alcătuirea unui corpus de texte în care să fie incluse surse de texte scrise sau audio cât mai multe și mai variate, care vor sluji ca izvoare și ca exemple în redactarea cuvintelor și, în al doilea rând, de crearea de programe, care să permită analiza și recunoașterea cuvintelor și a trăsăturilor fonetice, morfologice, sintactice și semantice ale acestora.

Versiunea electronică a unui dicționar poate oferi multe posibilități pentru aplicațiile din domeniul procesării limbajului natural, cum ar fi: dezambiguizare de sens, adnotație semantică, învățare automată, prelucrarea vorbirii, traducere automată. Dezvoltarea acestor tehnologii reprezintă condiția de bază pentru integrarea limbii române în grupul mare al limbilor informatizate (Vazquez et al. 2015: 96-97).

4. Terminologiile științifice și problema împrumuturilor

În ultimele decenii dezvoltarea științelor a impus crearea unor terminologii internaționale. Oamenii de știință au tendința, „îndreptățită din punct de vedere teoretic, de a întrebuița o terminologie convențională, care în cea mai mare parte e latino-grecescă” (Pușcariu 1940: 381). Apoi, schimburile comerciale au făcut ca prin comerțul de mărfuri să se împrumute și termenii care le desemnau⁴.

Această dezvoltare socială a determinat apariția mai multor organisme internaționale preocupate de analiza și adaptarea neologismelor și terminologiilor științifice cum ar fi Realiter sau *Rețeaua panlatină de terminologie* creată în cadrul Uniunii Latine. Această rețea a apărut în decembrie 1993, la Paris, cu scopul de a facilita o cooperare terminologică între specialiștii din țările neolatine. Această colaborare s-a concretizat în⁵:

- desfășurarea unor activități terminologice de interes comun privind dezvoltarea societății;
- desfășurarea unor cercetări în colaborare și crearea de instrumente care să favorizeze dezvoltarea și îmbogățirea limbilor neolatine;
- formarea de specialiști în domeniu;
- punerea în comun a materialelor documentare de referință, care să permită cunoașterea asemănărilor și deosebirilor dintre limbile neolatine precum și a resurselor de care dispun fiecare dintre ele.

O preocupare aparte o constituie asigurarea unei evoluții comune a neologiei științifice și tehnice din limbile neolatine. Acest lucru a condus la dez-

⁴ O parte dintre informațiile prezentate în acest capitol se regăsesc în lucrarea Clim 2012: 141-146.

⁵ Pentru mai multe informații despre acest organism de cooperare, despre activitățile acestei rețele și despre membrii ei vezi și site-ul www.realiter.net

voltarea unui program de elaborare de dicționare multilingve pe diverse domenii de interes actual: internet, informatică, nanotehnologie, genetică, bioetică, comerț electronic etc. Lucrările realizate până acum (printre care menționăm doar câteva: *Lexique panlatin de l'internet*, *Léxico panlatino de terminologia do ambiente*, *Neologismos económicos en las lenguas románicas a través de la prensa*) cuprind termenii din cele șapte limbi neolatine reprezentate în cadrul rețelei (catalană, franceză, galiciană, italiană, portugheză, română și spaniolă) precum și termenii englezești atunci când aceștia reprezintă noțiunile de referință din domeniul respectiv. În spațiul românesc preocupările pentru terminologie s-au evidențiat în primul rând prin crearea *Băncii de date terminologice (BDT)* realizată de Asociația Română de Terminologie, TermRom, și care prin ajutorul rețelei Realiter a putut fi îmbunătățită și pusă la dispoziția tuturor cercetătorilor din spațiul latin (Tufiș, Filip 2002: 29). În plus, pentru limbile neolatine sunt prezentate și analizate și variantele naționale și regionale acolo unde este cazul. Vocabularele inițiate de acest organism sunt disponibile fie pe site-ul rețelei, fie pe site-ul www.portalingua.info. Acest ultim site are ca scop să reunească toate resursele electronice privitoare la limbile neolatine: dicționarele vechi și moderne, gramatici, terminologii, instrumente pentru învățarea limbilor, baze de date cu înregistrări audio și video etc. Prin acest mijloc electronic se urmărește punerea în valoare a patrimoniului acestor limbi și accesul rapid la aceste resurse.

În cadrul REALITER s-a inițiat un proiect de cercetare, intitulat NEOROM, care și-a propus analiza contrastivă a neologiei în limbile romanice. Primul pas l-a constituit crearea unei baze de date neologice și analiza contrastivă a 1000 de neologisme din presa limbilor neolatine. Astfel au fost implicate diferite grupuri de cercetători⁶ din țările cu limbă neolatină, care au

⁶ Din proiectul NEOROM fac parte:

1. *Observatori de Neología (OBNEO)* din cadrul Institutului Universitar de Lingvistică Aplicată de la Universitatea Pompeu Fabra, Barcelona, care se ocupă de studiul limbilor catalană și castelană;
2. *Observatorio de Neoloxia* de la Universitatea din Vigo, care se ocupă de studiul limbii galiciene.
3. *Osservatorio neologico della lingua italiana (ONLI)* în cadrul *Istituto per il lessico intellettuale europeo e storia delle idee (ILIESI-CNR)* și la Universitatea La Sapienza din Roma, care se ocupă de studiul limbii italiene.
4. *Observatoire de Néologie du français de France (NEOFRAF)*, de la Universitatea Paris VII-Jussieu din Paris, care se ocupă de studiul limbii franceze. Responsabili de proiect: John Humbley și Jean-François Sablayrolles.
5. *Observatório de neologismos do português contemporâneo do Brasil*, de la Universitatea din São Paulo, care se ocupă de studiul limbii portugheze vorbită în Brazilia.
6. *Observatório de Neologia do Português (ONP)*, de la Instituto de Linguística Teórica e Computacional (ILTEC) din Lisabona.

urmărit evidențierea resurselor interne ale limbilor precum și mijloacele specifice de îmbogățire a lexicului.

Direcția Terminologie și Inginerie Lingvistică din cadrul Uniunii Latine a înființat în anul 2000 un *Consortiu româno-moldav de terminologie*. Scopul acestuia este de a favoriza dezvoltarea limbii române în domeniul terminologiei și al traducerii tehnico-științifice. Membrii acestui consorțiu au urmărit ca prin manifestări anuale să fie dezbătute problemele terminologiei în limba română și să fie găsite soluțiile cele mai potrivite pentru îmbogățirea limbii. De asemenea, au fost create dicționare specializate în care au fost propuse anumite terminologii adaptate limbii române, de exemplu: *Dicționar din domeniul gestiunii calității*, *Vocabular de telefonie mobilă*, *Vocabular în domeniul publicității*.

Un alt instrument important de lucru în domeniul terminologiei îl constituie *Terminometro*, creat tot în cadrul Uniunii Latine pentru țările de limbă latină. *Terminometro*⁷ a fost inițial un buletin informativ de referință, dar a devenit astăzi un portal multilingv despre terminologie, inginerie lingvistică, traducere științifică și tehnică, dicționare, documentare, redactare tehnică. Obiectivele sale sunt, pe de o parte, să prezinte în variantă electronică, noutățile din domeniile menționate, iar, pe de altă parte, să ofere acces la întreaga informație conținută pe toate site-urile Uniunii Latine și să permită căutarea simultană în mai multe bănci de date terminologice. De asemenea, site-ul conține numeroase articole despre dicționare, unelte lingvistice și de traducere automată, rezumate ale diferitelor conferințe, publicații periodice etc., redactate în cele trei limbi ale portalului: franceza, spaniola și portugheza.

Pe lângă astfel de organisme a fost creat, în cadrul Organizației Internaționale pentru Standardizare, un comitet pentru terminologie numit TC 37⁸. Înființat în 1947 și având în prezent 63 de membri, acest comitet își propune crearea de standarde privind metodologia și principiile specifice domeniilor terminologiei și resurselor lingvistice. Membrii acestui comitet sunt selecțiați dintre experții din domeniile academic și de afaceri delegați de instituțiile naționale de profil. TC 37 elaborează standarde internaționale privitoare la:

7. *Observatoire de Néologie du français du Québec*, din cadrul Universității Laval și de la Office Québécois de la Langue Française.

8. *Observatoire de Néologie du français de Belgique*, de la Institutul Marie Haps din Bruxelles.

9. *Observatorul neologic român (ONEROM)*, de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București. Responsabil de proiect: Ioana Vintilă-Rădulescu.

⁷ Mai multe detalii despre resursele electronice disponibile pot fi găsite pe adresa portalului: www.terminometro.info

⁸ Mai multe informații privind acest organism cât și domeniile de activitate ale comitetului pentru terminologie sunt disponibile pe site-ul organizației: www.iso.org

Lexicografia și evoluția dicționarelor: între formatul tipărit și cel digital

- a. metodele și principiile terminologice;
- b. managementul resurselor lingvistice;
- c. standardele terminologice;
- d. lexicografie și terminografie în format electronic;
- e. aplicații ale terminologiei și a altor resurse lingvistice în procesarea limbajului natural.

Standardul ISO 1087-1:2000 propune șase principii⁹ referitoare la crearea sau adaptarea unor terminologii noi și anume:

1. Caracterul transparent al termenului. Un termen poate fi considerat transparent când sunt îndeplinite două condiții. Pe de o parte, referentul este dedus ușor, chiar fără definiție, întrucât una dintre trăsăturile sale distincte este înscrisă în structura termenului. Pe de altă parte, definiția trebuie să asigure o delimitare clară a termenului respectiv.

2. Coerența. Acest lucru presupune ca pentru fiecare domeniu de activitate să fie creat un sistem terminologic coerent în care termenii noi trebuie să se conformeze anumitor modele formale.

3. Caracterul adecvat al termenilor. Prin acest standard se urmărește eliminarea posibilelor confuzii sau conotații care ar putea afecta înțelegerea termenilor de către întreaga comunitate științifică.

4. Economia lingvistică. Un termen trebuie să fie cât se poate de concis, întrucât vorbitorii tind să elimine ceea ce nu li se pare esențial în comunicare și de aceea preferă astfel de termeni în locul perifrazei.

5. Derivabilitatea. Sunt promovată acei termeni care permit dezvoltarea unor familii lexicale după modelul și procedeele specifice limbii respective.

6. Corectitudinea lingvistică. Termenii noi trebuie să respecte normele fonologice, morfologice și sintactice ale limbii în care s-au format. Și pentru că împrumuturile nu sunt ușor de adaptat sistemului limbii țintă, este sugerată limba latină ca limbă sursă pentru umplerea vidului terminologic.

Autorii acestor criterii sugerează ca în cazul în care există mai multe denumiri pentru același concept, să fie selectat și promovat cel care îndeplinește cel mai bine principiile enunțate. De asemenea, sunt preferați termenii creați în limba maternă a vorbitorilor celor împrumutați din alte limbi¹⁰.

Referindu-se la posibilitățile electronice actuale de sistematizare a activităților de planificare lingvistică, John Humbley subliniază eficacitatea mijloacelor informatice și computaționale în abordarea problemei neologismului. Prin

⁹ Vezi și Busuioc, Cucu 2001: 60–62 și Busuioc 2006: 6–8.

¹⁰ Marcel Diki-Kidiri în lucrarea sa a evidențiat problemele întâmpinate de țările africane în domeniul terminologiei, insistând pe o abordare care să țină cont de specificul social și cultural al fiecărei comunități lingvistice în parte. Deși în terminologie norma „est une référence sociale définitoire d'excellence” (Diki-Kidiri 2008: 102), autorul diferențele de percepție, înțelegere și denominative dintre comunitățile africane în ciuda faptului că limba de împrumut este aceeași și anume franceza.

aceste mijloace s-a demonstrat importanța cantitativă și calitativă a neologiei franceze, necesitatea intervenirii asupra limbii pentru exprimarea modernității, dar și dezaprobarea vorbitorilor față de anarhia formelor, afluxul de împrumuturi și lipsa eficienței comisiilor de terminologie din anii '80 (Humbley 2000: 176). De aceea, el concluzionează: „la néologie a donc besoin de cadres institutionnels pour rentrer dans une politique linguistique” (*ibidem*: 179).

Domeniul neologiei ca cercetare științifică presupune analiza teoretică și descrierea inovațiilor lexicale, procesul de formare a unităților lexicale, activitățile de politică lingvistică, de analiză, normare și implementare a neologismelor, crearea de terminologii și de dicționare specializate pentru diferite domenii tehnice. Neologia este „un indicator de l'estat d'una llengua” (Llengua 2004: 32), permițând măsurarea gradului de vitalitate al unei limbi cu aplicabilitate imediată în domeniul lexicografiei, al terminologiei și al planificării lingvistice. În ciuda acestor „parametri” extremi de necesari în analiza evoluției unei limbi, trebuie menționat aici un fapt axiomatic și anume că schimbările lingvistice nu pot fi prevăzute – susține Eugen Coșeriu – ele pot fie doar studiate după momentul producerii lor. Lingvistul român aduce ca argument al faptului că schimbările nu ar putea fi prevăzute faptul că viitorul nu este materie de cunoaștere, iar previziunea nu este știință, afirmând în concluzie că „nimeni nu știe exact cum se schimbă limbile” (Coșeriu 1997: 206).

5. Digitizarea și crearea de corpusuri

Preocupările pentru digitizarea activității lexicografice nu s-au limitat doar la informatizarea dicționarelor, ci s-au îndreptat mai ales spre crearea de resurse lingvistice pentru cât mai multe limbi, după standarde comune și prelucrarea acestora cu mijloace informatice (Tufiș, Filip 2002: 138). Datorită caracterului multilingual al societății noastre astfel de resurse s-au dovedit indispensabile din măcar două motive: în primul rând au un rol esențial pentru prezervarea limbilor și culturilor actuale, iar, în al doilea rând, sunt indispensabile pentru cercetările din domeniul resurselor multilingve.

Semnalăm pentru început câteva încercări de realizare de corpusuri pentru limba română. Un proiect interesant este *CNR – Corpus de referință al limbii române pentru constituirea de dicționare academice*, proiect finanțat de CNCSIS, desfășurat în perioada 2007–2008, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, din București. Acest proiect s-a concretizat într-un corpus de texte de limbă română veche, în format electronic.

Merită menționată aici și *Baza de date NEOROM* care cuprinde contribuția românească la proiectul NEOROM, coordonat de Maria Teresa Cabré Castellví de la Institutul Universitar de Lingvistică aplicată din cadrul Universității Pompeu Fabra, din Barcelona. Această bază de date este construită sub forma unui dicționar, urmărind să ofere cât mai multe informații despre cuvîn-

tele înregistrate¹¹. Prin acest demers se urmărește inventarierea cuvintelor nou atestate în presa scrisă din limbile romanice. În cadrul proiectului sunt considerate neologisme „cuvintele nou-apărute în presa scrisă: pe de o parte, acele cuvinte care nu sunt înregistrate în niciunul dintre principalele dicționare românești, chiar dacă intrarea lor în limbă e posibil să nu fie de dată foarte recentă, iar, pe de altă parte, acele cuvinte care nu au intrat propriu-zis în limbă, dar reprezintă mărturii asupra mijloacelor de îmbogățire a limbii și asupra inventivității lingvistice” (Barbu 2010: 13). De asemenea, în lista de cuvinte sunt înregistrați și termenii care au suferit o anumită modificare față de forma din dicționar, ca de exemplu: schimbarea genului sau a părții de vorbire, modificarea formei de plural prin utilizarea altor morfeme de plural, ortografierea diferită (cu cratimă sau fără cratimă sau ca în limba de origine) etc.

Orice cuvânt nou este introdus după un model prestabilit, redactorul completând câmpurile aferente, fiecare câmp fiind, în același timp, un posibil criteriu de căutare pentru utilizatori¹². După indicarea cuvântului-titlu, sunt adăugate următoarele informații care oferă indicații variate asupra termenului dar și asupra contextului în care a fost semnalat: categoria gramaticală, contextul (în care acesta apare), aspectele tipografice, tipul de neologism (adică modul de formare a cuvântului nou, alegându-se o variantă dintr-o listă predefinită), date referitoare la locul atestării (secțiunea din periodicul respectiv, pagina, autorul), precum și diverse note, comentarii ale redactorului sau ale colaboratorilor.

Ana-Maria Barbu a realizat o clasificare a celor peste 4000 de cuvinte înregistrate în baza de date NEOROM, până la sfârșitul anului 2011, pentru a putea evidenția modalitățile de manifestare a creativității lingvistice în limba română actuală. Din datele prelucrate a reieșit că „printre cele mai productive metode de îmbogățire a lexicului rămâne derivarea cu afixe” (*ibidem*: 17), urmată de compunere și de conversiune. Iată câteva exemple de termeni formați prin derivare cu sufixe, predominante fiind cele neologice:

- *ceaușism, consumism, heirupism, minimalism;*
- *blatist, cablist, cekist, dezinflaționist, facturist, fomist, forumist, manelist;*
- *conectivitate, concurențialitate, sustenabilitate;*
- *zvonistică;*
- *aplicant, concedent, nutrient, reponent;*
- *finanțabil, funcționabil, sustenabil, șantajabil;*
- *aiuristic, cristic, futuristic, manelistic;*
- *autocolant, calificant, globalizant;*
- *abuzare, alertare, branșare, criptare, debranșare, delegare, denominare.*

¹¹ Baza de date poate fi consultată la adresa de internet: <http://obneo.iula.upf.edu/bneorom/index.php>.

¹² Un model de intrare din baza de date NEOROM poate fi consultat și în Barbu 2010: 16.

Sunt înregistrate, de asemenea, un număr destul de mare de termeni formați prin derivare cu prefixe, deși numărul prefixelor este mult mai scăzut decât cel al sufixelor:

- *neacoperire, neactivare, neactualizare, neaderare, nealergic, nealimentar, neasumare, necalificare, necanonic, necomercializabil, necompetitiv, neconfesional, neconformitate, necontagios, necreștinesc, nesustenabil;*
- *debirocratizare, declasifica, decongestionare, decretiza, dezaburire, dezinflație;*
- *antialcool, antiavort, anticoncurență, antidiscriminare, antiefracție, antihepatic, antimanele, antiopoziție, antireformă;*
- *reinvestiga, reizbucnire, reîncarcerare, re poziționa, retehnologizare.*

În baza de date sunt menționate și alte categorii de cuvinte cum ar fi:

- neologismele gramaticale sau sintactice, adică termenii care suferă o schimbare de subcategorie gramaticală (gen, număr, regim verbal etc.) într-o bază lexicală, ca de exemplu: *administratoră, arbitră, detectivă, dispeceră, doctoră, lideră, sepepistă, euroi* etc.
- neologisme sintactice, formate prin modificarea semnificației unei baze lexicale: *cațavenci, ceaușești* etc.
- împrumuturi neadaptate, în special anglicisme: *advertiser, account manager, corporate director, developer, web designer, dial-up, enter, hands-free* etc.
- xenisme, prin care sunt desemnate împrumuturile neadaptate într-o limbă, care semnifică realități care nu sunt specifice zonei în care se vorbește limba-gazdă: *datsan* („curent budist”), *fatwa* („edict religios”), *kumara* („cultură agricolă din insula Paștelui”).

Se menționează faptul că, urmărind accepțiile date neologismului în cadrul proiectului NEOROM, multe din cuvinte sunt analizate într-un mod diferit, față de cel din lingvistica românească. De aceea, clasificarea realizată de Ana-Maria Barbu se bazează pe „forma analizabilă a cuvintelor, iar nu pe etimologia lor în mod strict (de pildă, unele dintre cuvintele analizabile pot fi, de fapt, împrumuturi)” (*ibidem*: 17).

În ciuda acestor diferențe metodologice, deloc de neglijat, crearea unei astfel de baze de date pentru limba română reprezintă un demers remarcabil. Acest corpus de cuvinte ne oferă și o radiografie a limbii din presa scrisă, limbă care influențează, în mod semnificativ, uzul și comportamentul lingvistic al vorbitorilor. Așa cum remarcă și autoarea, multe din cuvintele înregistrate se regăsesc și în dicționarele specializate pe domenii (argou, economie, informatică etc.). Însă, prezența lor în presă denotă faptul că sunt accesibile publicului larg și de aceea ar trebui să se regăsească și în dicționarele explicative. Totuși, poate cel mai mare merit al acestei baze de date lingvistice rămâne materialul lexical, bogat, accesibil tuturor utilizatorilor, caracteristic pentru

limba actuală, prin care sunt evidențiate multiplele tendințe manifestate în lexicul limbii române (Clim 2012: 326-329).

Cele mai multe demersuri academice pentru crearea de diverse resurse lexicografice informatizate – de la corpusuri de texte scrise sau vorbite (cum ar fi *Romanian Anonymous Speech Corpus (RASC)*), până la baze de texte adnotate sintactic și morfologic compatibile cu corpusuri din alte limbi – sunt cele realizate la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București. Un alt corpus important atât pentru demersul lexicografic, cât și pentru studiul limbii române contemporane îl reprezintă *Corpusul computațional de referință pentru limba română contemporană*. Acest proiect este coordonat de Academia Română, prin Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București și Institutul de Informatică Teoretică din Iași și urmărește realizarea unei colecții ample de date lingvistice, disponibile în format electronic. Această colecție va conține texte scrise din perioada 1990 până în prezent și va urmări o perspectivă sincronică asupra limbii, întrucât această perioadă se caracterizează atât printr-un împrumut masiv de termeni din mai multe limbi, în toate domeniile sociale, cât și prin modificarea sistemului derivativ, în sensul modificării productivității anumitor afixe. Acest proiect este continuat de CoRoLa, care reprezintă de fapt un corpus computațional de referință pentru limba română contemporană: el cuprinde o colecție de texte (scrise și orale) de dimensiuni foarte mari (sute de milioane de cuvinte), din perioada 1945 până în prezent, adnotate cu metainformații (dată, autor etc.) și cu date lingvistice (părți de vorbire, categorii gramaticale, dependențe sintactice etc.). Așa cum se precizează pe site-ul institutului bucureștean, „prin naturalețea textelor și prin adnotările pe care le va conține, corpusul va fi util lingviștilor (pentru descrierea diverselor aspecte ale limbii), lexicografilor (pentru crearea dicționarelor generale sau speciale de limbă), dezvoltatorilor de aplicații pe baza limbii naturale (corpusurile oferă material de antrenare, de învățare, de testare), celor care învață limba română ca limbă străină (un corpus oferă exemple concrete de contexte posibile pentru cuvinte, de relații pe care acestea le stabilesc cu alte cuvinte etc.), profesorilor care predau limba română în școala românească (un corpus poate fi un instrument util de predare și evaluare a elevilor)”¹³.

Referindu-ne la corpusurile multilingve, cea mai importantă resursă multilingvă este WordNet¹⁴. Acest proiect a fost lansat în 1985 la Universitatea Princeton sub conducerea psiholingvistului George Miller. WordNet reprezintă o bază de date lexicale, al cărei scop îl constituie inventarierea, clasificarea și relaționarea sub diverse forme a conținutului semantic și lexical al limbii engleze. Lexicul din WordNet este împărțit în patru categorii majore:

¹³ <http://www.racai.ro/research-activities/corola-program-prioritar/al-academiei-romane/>

¹⁴ <https://wordnet.princeton.edu/>.

substantive, verbe, adjective și adverbe. Componenta atomică care formează întregul sistem o reprezintă sinsetul (un set de sinonime), un grup de cuvinte interschimbabile, care denotă un anumit sens sau se folosesc într-un context particular. Spre deosebire de un dicționar tradițional, WordNet oferă, pentru fiecare cuvânt, o listă de sinseturi corespunzătoare tuturor sensurilor sale acceptate. Dar sinseturile au și alte utilizări: ele pot reprezenta concepte mai abstracte, de un nivel mai înalt decât cuvintele și semnificația lor, pe care le putem organiza ca ontologii. O ontologie reprezintă un sistem de categorii pentru clasificarea elementelor unui univers. Sistemul de clasificare corespunde relațiilor semantice. Acest lucru permite reordonarea într-o manieră coerentă a tuturor componentelor unui univers lingvistic, cum ar fi cuvintele, sensurile sau conceptele.

Relația semantică care servește drept criteriu pentru agregarea unui grup de concepte va defini tipul de ontologie. WordNet înglobează și o varietate de relații semantice permițând organizarea sensului cuvintelor (și, prin extensie, cuvintele în sine) în sisteme de categorii care pot fi accesate într-un mod coerent și uniform: antonim/sinonim, hiperonim/hiponim, omonimie/meronimie etc.

WordNet ca resursă publică însumează peste 200.000 de clase deschise de cuvinte, pentru care este posibilă adăugarea de elemente lexicale, precum și peste 115.000 de sinseturi. Influența acestui proiect a fost enormă în domeniul tehnologiei limbajului, iar beneficiile sunt evidente, așa încât Comisia Europeană a finanțat pentru anii 1996 și 1998, un proiect nou EuroWordNet. Acest proiect a dus la crearea de resurse similare cu Wordnet pentru limbile engleză, olandeză, italiană, spaniolă, germană, franceză, cehă și estonă. Dar acest proiect nu și-a propus doar realizarea de wordneturi pentru aceste limbi, ci și corelarea acestor rețele lexicale astfel încât dintr-un sinset al unei limbi să se poate face trimitere la echivalentul din oricare dintre celelalte limbi. În plus, EuroWordNet propune un număr mult mai mare de relații, și anume 90, cum ar fi cele tematice de tip cazual (Agent, Patient, Instrument, Location, Direction) sau cele care corelează sensurile derivaților lexicali. Pentru corelarea acestor rețele a fost definit un index interlingual, independent de limbă (ILI), iar fiecare înțeles din oricare din limbile reprezentate în rețeaua semantică multilingvă este pus în corespondență, în general, cu un singur concept al indexului interlingual. Aceste corespondențe se realizează prin intermediul a 20 de tipuri distincte de relații binare. Sinseturile (seriile sinonimice) din două sau mai multe limbi care sunt puse în corespondență cu același concept din ILI sunt considerate echivalenți de traducere (Tufiș, Filip 2002: 140).

În 2001 a fost lansat un alt proiect, o continuare a EuroWordNet și anume Balkanet care vizează șase limbi din zona balcanică: bulgara, ceha, greaca, româna, sârba și turca. La fel ca în proiectul anterior, ontologiile lexicale monolingve sunt corelate printr-o mulțime de concepte interlinguale,

corespondențele fiind stabilite cu ajutorul unor relații de echivalență complexe (*eq-synonymy*, *eq-near-synonymy*, *eq-has-hyperonym* etc.). Pentru limba română a fost folosit un corpus de peste 100 de milioane de cuvinte dintr-o colecție de romane și texte jurnalistice de pe web. Acest corpus a fost apoi analizat în funcție de cele 4000 de concepte interlinguale selectate în cadrul acestui proiect.

Astfel de proiecte reclamă actualizare și întreținere continuă pentru că wordnet-ul este atât un dicționar cât și un corpus adnotat la nivelul sensului. În 2006 wordnet-ul românesc ajunsese deja la 33421 de sinseturi, iar dezvoltarea sa continuă întrucât el reprezintă una dintre cele mai importante resurse lingvistice lexicale pentru limba română, indispensabilă în aplicațiile de prelucrare a limbajului natural (RLIPLR 2006: 17). Mijlocul prin care aceasta ontologie lexicală poate crește îl reprezintă corpusurile multilingve. Un astfel de corpus este JRC-Acquis ce cuprinde legile și tratatele comune tuturor statelor membre ale Uniunii Europene. Este unul dintre cele mai mari corpusuri paralele, iar numărul mare de limbi componente îl fac instrumentul perfect de validare al unei ontologii lexicale multilinguale.

La sfârșitul proiectului BalkaNet s-a pus problema îmbunătățirii acestor resurse prin adăugarea de concepte sau realități specifice zonei balcanice. Astfel pentru limba română au fost adăugate județele și reședințele atribuindu-li-se un sinset separat cu un format specific (Mitocariu et al.: 109). WordNet-ul românesc (RoWN) este continuu dezvoltat atât prin editarea manuală, cât și prin îmbogățire semi-automată. O astfel de aplicație semi-automată permite accesul la RoWN, cât și operații mai complexe, corectarea unor erori și căutări de structură mai profunde (Mitocariu et al.: 117).

Este important de semnalat faptul că multe corpusuri paralele au la bază dicționare, lexicoane sau tezaure. Dar dicționarele nu reprezintă doar mijloace de realizare a unor corpusuri online, ci sunt și un rezultat al dezvoltării și prelucrării automate a acestor corpusuri.

Preocuparea pentru resursele digitale, corpusuri sau analizele automate ale limbajului natural nu a scăzut interesul pentru dicționare. Este adevărat că mijloacele de lucru s-au schimbat dar, împreună cu ele, și modul de utilizare a dicționarelor. De aceea, de exemplu, astăzi se face distincție între un dicționar tipărit care rămâne o autoritate în materie de limbă și un dicționar online care poate fi dinamic – adică să prezinte evoluția limbii în mod continuu, dar căruia îi lipsește autoritatea academică sau lexicografică, fiind actualizat de utilizatori – sau semi-dinamic – spre exemplu OED (*Oxford English Dictionary*) – care este actualizat periodic de lexicografi (Vazquez et al. 2015: 460). De asemenea, posibilitățile pe care le oferă un dicționar online sunt mult mai multe și mai benefice pentru utilizator, care va fi tot timpul tentat să aleagă un dicționar actualizat, cu diverse opțiuni multimedia, în locul unuia tipărit (*ibidem*: 297).

Concluzie

Chiar dacă evoluția digitală a determinat scăderea aparițiilor în format tipărit a dicționarilor, în ultima perioadă dicționarele cunosc o evoluție și o dezvoltare fără precedent. Deși această dezvoltare nu este atât de vizibilă, utilizatorul de internet se bucură de aceste resurse pentru că ele sunt indispensabile în transmiterea informațiilor și în prelucrarea lor pentru nevoile sale. Evoluția incredibilă a mijloacelor electronice de comunicare și necesitatea de transmitere rapidă a informațiilor eliminând barierele lingvistice au determinat apariția unei noi faze a lexicografiei și a procesului de realizare a dicționarilor. În mediul digital utilitatea dicționarilor a crescut. Spre deosebire de dicționarele tipărite care interesau cititorul avizat în mod ocazional, varianta digitală a dicționarilor este indispensabilă oricărui utilizator al mediului virtual.

Bibliografie

- Busuioc 2006 = Ileana Busuioc, *Despre neologisme și neologie*, în revista „UniTerm. Revistă electronică de terminologie”, Timișoara, nr. 4/2006, disponibilă la adresa de internet: http://www.litere.uvt.ro/uniterm4_2006.htm
- Busuioc, Cucu 2001 = Ileana Busuioc, Mădălina Cucu, *Introducere în terminologie*, București, Editura Credis.
- Corlăteanu, Melniciuc 1992 = Nicolae Corlăteanu, Ion Melniciuc, *Lexicologia*, Chișinău, Editura Lumina.
- Clim 2012 = Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Diki-Kidiri 2008 = Marcel Diki-Kidiri, *Le vocabulaire scientifique dans les langues africaines. Pour une approche culturelle de la terminologie*, avec les contributions de Edema Atibakwa Baboya, Mercedes Suárez de la Torre, Antoni Nomdedeu Rull, Chérif Mbodj, Paris, Editions Karthala.
- Vazquez et al. 2015 = *Lexicografia de las lenguas románicas*. vol. II, *Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, coordonatori: María Dolores Sánchez Palomino y María José Domínguez Vázquez, editori: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, Berlin, De Gruyter.
- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Doroszewski 1973 = Witold Doroszewski, *Elements of Lexicology and Semiotics*, Varșovia, PWN – Polish Scientific Publishers.
- Guilbert 1975 = Louis Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse.
- Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa.
- Hartmann, James 1998 = R.R.K. Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*, Londra, Editura Routledge.
- Hristea 1984 = *Sinteze de limba română*, Mioara Avram, Grigore Brâncuș, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea, Rodica Bogza-Irimie și

Lexicografia și evoluția dicționarelor: între formatul tipărit și cel digital

- Flora Șuteu. Coordonator: Theodor Hristea. Ediția a treia, revăzută și din nou îmbogățită. București, Editura Albatros.
- Humbley 2000 = John Humbley, *La Néologie: Avenir des Langues*, în volumul *La neologia en el tombant de segle*, Edició a cura de M. Teresa Cabré, Judit Freixa i Elisabet Solé, Barcelona, Observatori de Neologia, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra, p. 175–179.
- Llengua 2004 = *Llengua catalana i neologia*. Part I *La creació lèxica en català*. Part II *Recull de neologismes*. Coordinadores: Judit Freixa i Elisabet Solé, Barcelona, Editorial Meteora.
- Mitocariu et al. 2013 = Elena Mitocariu, Mihai Alex Moruz, Dan Cristea, Dan Tușiș, Marius Clim (eds.) *Proceedings of the 9th International Conference „Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian Language” 16-17 May 2013, Iași*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Niklas-Salminen 2001= Aïno Niklas-Salminen, *Sur la néologie et la norme*, în volumul *La norme lexicale*. Etudes rassemblées par Gilles Siouffi et Agnès Steuckardt, Montpellier, Université Paul-Valéry Montpellier III, collection Dipralang (E. A. 739), p. 109–126.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*. București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
- Rey 1970 = Alain Rey, *Sémantique et lexicographie (orientations actuelles des dictionnaires français)* în *Actes du 10e Congrès International des Linguistes, Bucharest, 28 août – 2 septembre 1967*, București, Editura Academiei Române, p. 469–473.
- Ridel 2009 = Élisabeth Ridel, *Réflexions autour des dictionnaires bilingues et multilingues. Introduction à la problématique*, articol disponibil în varianta electronică pe site-ul Universității Caen la adresa http://unicaen.fr/recherche/mrsh/files/Intro-Ridel_O.pdf
- RLIPLR 2006 = Corina Forăscu, Dan Tușiș, Dan Cristea (eds.), *Lucrările atelierului „Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române”*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Tușiș, Filip 2002 = Dan Tușiș, Florin Gh. Filip (coord.), *Limba română în Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii*, București, Editura Expert.

PROIECTE

LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ
ÎN CONTEXT NAȚIONAL ȘI INTERNAȚIONAL

Gândire specifică și gândire europeană în semantismul românescului *a lăsa* (1995-1997)

CRISTINA FLORESCU

Specific and European Thinking in the Semantics of the Romanian a lăsa

Abstract: *The project consists of a detailed analysis of the lexeme a lăsa (< lat. laxo, -laxare) together with its lexical family. After performing a description organized in 79 lexical units, classified in 6 semantic ideas, the study pursues, in a Romance setting, the overlapping and specific elements of this Romanian term when compared (primarily) with its French, Italian, Spanish and Portuguese equivalents. Our research proves that the idea contained in the Romanian lexeme, which can be phrased as "vertical and sloped movement", comes from the Latin lassare. The professional literature used to consider the idea present (recaptured) in the other Romance languages, but lost in Romanian. The project has been mainly developed in the volume: Gândire specifică și gândire europeană în semantismul românescului a lăsa. În căutarea sensului pierdut.*

Keywords: *lexicology, Romances languages, recovered meanings of an latin origin lexeme: a lăsa.*

Descriere

Proiectul individual (nr. 27/1995, finanțat RSS/HESP, Praga – Budapesta, în perioada 1995-1997, cu suma de 3000 de dolari) și volumul publicat valorifică redactarea articolului lexicografic DLR (a cărui autoare este realizatoarea prezentului proiect), corespunzător verbul *a lăsa* (moștenit din lat. *laxo, laxare* cu multe evoluții moderne calchiate după lexemele franceze *laisser* și *lâcher*) și familiei sale lexicale.

În literatura română de specialitate existau, la momentul derulării cercetării din proiect, numai două monografii lexicale ample, centrate asupra unui lexem și familiei lexicale corespunzătoare: T. P. Iliășenko, *Verbul a fi în limba moldovenească* [sic!] (Editura de Stat a R.S.S. Moldovenești „Școala sovietică”, Chișinău, 1957) și Vasile Arvinte, *Român, românesc, România* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983). Trebuie remarcat, prin urmare, gradul înalt de originalitate a proiectului și utilitatea demersului.

Analiza lingvistică a cărții cuprinde: a) o descriere diacronică, diatopică, diastratică și diafazăică a structurii lexicale a verbului românesc *a lăsa*; b) poziția cuvântului în context romanic (comparații cu verbele echivalente din limbile franceză, italiană, spaniolă și portugheză); c) zonele de suprapunere cu

respectivale limbi romanice privind: etimologia, formele gramaticale, elementele sintagmatice, disocierile semantice, factori individualizatori stilistici etc.; d) zonele de specificitate a lexemului românesc.

Structura lexicală a cuvântului este disociaată în șase *idei semantice*: 1) cea a „părăsirii, separării” (conținând 14 sensuri și 25 subsensuri); 2) „ideea semantică a existenței, creării sau transmiterii unui semn” (având 5 sensuri și 7 subsensuri); 3) ideea semantică a „permisiunii” (cu 4 sensuri); 4) ideea „relaxării, cedării, destinderii” (conține 7 sensuri, cărora li se adaugă 2 subsensuri); 5) ideea „mișcării de coborâre (pe verticală și pe plan înclinat)” (cu 4 sensuri și 5 subsensuri); 6) ideea care disociază „caracterul incoativ al acțiunii”. În total, cercetarea identifică 79 de unități lexicale, cărora li se adaugă cele 119 construcțiile fixe definite și analizate conform circulației lor în istoria limbii române (literare) și în graiuri. Cercetarea demonstrează că ideea, cuprinsă în lexemul românesc, a „deplasării pe verticală și pe plan înclinat” provine dintr-un lexem latinesc (diferit de *laxare*, etimonul principal), anume din lat. *lassare* care era considerat în literatura de specialitate ca prezent (recuperat) în celelalte limbi romanice, însă pierdut în română.

Demonstrația etimologică a fost acceptată de romaniști, fiind publicată în articolul: *Origines latines des sémantèmes du roumain* a lăsa „*descendre*”, în „*Revue de Linguistique Romane*”, Strasbourg, tome 71, 2007, nr. 281-282, p. 101-109.

Delimitările fiecărui sens au fost realizate prin permanente verificări ale caracterului relevant al acestuia. Pe parcursul analizei, în introducerea teoretică, se explică modalitatea în care cercetarea a avut mereu în vedere dublul pericol la care un semantician/lexicolog este expus: a) pericolul excesivei disocieri, acela al amănunțirii ne semnificative ori întâmplătoare, disociere datorată unor delimitări semantice irelevante ale unor secvențe; b) pericolul unor asocieri pripite, nefondate, care eludează sensuri conținând realități lingvistice semnificative (indici etimologici, factori de influență și calchiere, evoluții regionale sugestive dialectologic etc.).

Analiza din proiect a evitat aceste neajunsuri, verificând funcționalitatea fiecărei unități semantice în două etape.

Prima etapă a presupus o comparare minuțioasă a semnelor asemănătoare în privința semnificației, urmărindu-se, punct cu punct, zonele de contact în vederea stabilirii intensiunii acestora; repetabilitatea funcțională a tipului de suprapunere a două elemente indica irelevanța disocierii acelor două elemente, prin urmare încadrarea acestora sub același sens. În urma acestei identificări, multe unități semantice au continuat, în mod logic, să pună probleme de delimitare și de încadrare taxonomică; aveau *fie i*) un conținut ambiguu, care permitea duble sau triple înțelesuri/definiții, deci și asamblări diverse în masa generală a cuvântului, *fie ii*) un conținut ferm / evident, care, însă, prin

Gândire specifică și gândire europeană în semantismul românescului *a lăsa* (1995-1997)

caracterul lui particular, făcea imposibilă includerea într-o anume structură generică.

A fost necesară, astfel, o a doua etapă în cadrul căreia aceste unități au fost resegmentate, ținând cont de o serie de aspecte.

i. În arie romanică, au fost utile cercetării mai ales disocierile echivalentului italian *lasciare* – inclusiv corelațiile cu elementele din sardă și catalană¹ și structurile verbelor franțuzești *laisser* și *lâcher*. Orice suprapunere sau absență sistemică a reprezentat un indice lexical ajutător.

ii. Evoluțiile figurate ori analogiile expresive repetate au fost considerate un revelator semic. Se petrecea acest fapt numai dacă sensul figurat, care pleca de la (sau ducea spre) o anume zonă a unui sens propriu, avea o frecvență semnificativă, asamblarea lexicologică a acestuia devenind astfel admisibilă.

Această minuție lexicologică a fost posibilă datorită deprinderilor lexicografice ale autoarei și a dus la rezultatul cel mai important al cercetării: identificarea spectaculoasă și unanim acceptată a sensului specific lexemului românesc, continuator al latinescului *lassare*.

Rezultate

Volu m

Gândire specifică și gândire europeană în semantismul românescului a lăsa (În căutarea sensului pierdut), Iași, Editura Document, 1999, 218 p.

Studii

Originea și evoluția unui sens specific românescului a lăsa, în vol. *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1991–1992, p. 327–332.

Recuperarea semasiologică a cuvântului, în vol. *Omagiu profesorului Vasile Arvinte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 107–112.

Origines latines des sémantèmes du roumain a lăsa „descendre”, în „Revue de Linguistique Romane”, Strasbourg, tome 71, 2007, nr. 281-282, p. 101–109.

¹ Cf articolul */laks-a-/ (autor Cristina Florescu) din DĒRom: *Dictionnaire Étymologique Roman* (DĒRom). *Première phase: le noyau panroman* (redactarea, revizia și refacerea s-au desfășurat în perioada 2008–2016) (subvenționat ANR și DFG a. 2008-2016); directori de proiect: Éva Buchi & Wolfgang Schweickard (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>). Articolul respectiv protoroman, */laks-a-/ (cf. latinescul scris *laxar*) este redactat după principiile novatoare ale acestui dicționar și analizează toți corespondenții din toate idiomurile romanice.

*Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic.
Studii privind achiziționarea (2003-2005)*

G A B R I E L A H A J A

*Studies Regarding the Acquisition of the Romanian Language Dictionary (DLR)
in Electronic Form*

Abstract: *This is the first project ran by a Philology Institute that's part of the Romanian Academy, through which, research regarding the manner of digitalization of the Romanian-Language Dictionary (DLR), through the transition from the written form to a database format built in XML has been done. The necessary work steps were established. What was left was to establish how to model a programming grammar suited the framing norms set by the DLR. Taking in consideration the structural complexity of the DLR articles, we reached the conclusion that we cannot create a parser based on a grammar and due to that we've opted for a parsing and annotation program based on heuristics. And so, we've set up a limited series of fields, formal areas of an article (headword, morphological description, meaning indicator, definition, quotes, abbreviation of textual sources, inflexion indicators, variants, etymology), each with distinct formal traits, and we succeeded in transposing a few page samples to XML format. The best results were obtained during the processing of the last volumes of the new DLR series. This project marked the beginning of a new and great collaboration between linguists and IT specialists.*

Keywords: *electronic lexicography, from a printed form to a database, XML format.*

Descriere

Finanțat: CNCSIS cod 1815, 2003-2005

Suma: 31 455 lei

Echipa: lingviștii – Cristina Florescu (director de proiect), Gabriela Haja, Elena Dănilă (Tamba), Laura Manea, Victoria Zăstroiu; a mai colaborat Marius-Radu Clim; informaticienii – Dan Cristea, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, Oana Postolache, Georgiana Pușcașu, Monica Pădureanu; a mai colaborat Vlad-Iulian Tănăsescu și alți studenți de la masteratul de Lingvistică Computațională de la Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Ideea informatizării *Dicționarului limbii române (DLR)* în format electronic a fost lansată înainte de anul 2000, de profesorul dr. Dan Cristea de la Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; odată cu înființarea, în 2001, a studiilor masterale de Lingvistică Computațională (*Computational Linguistic*) unde parte dintre cercetătorii Departamentului de

Lexicologie – Lexicografie (Gabriela Haja, 2001-2002, Marius-Radu Clim, 2004-2006) s-au specializat în acest domeniu aflat la frontiera între studiile umaniste și informatică, orientat spre prelucrarea cu mijloace informatice a limbajului natural (analiză, adnotare, structurare a datelor etc.) a început o directă și constructivă cu cercetători de la Facultatea de Informatică a Universității ieșene.

Astfel, în 2002, s-a decis realizarea unui proiect cu finanțare extra-bugetară, în cadrul departamentului, în colaborare cu specialiști de la Facultatea de Informatică din Iași, prin care să se verifice maniera de transpunere a DLR din forma tipărită în format electronic structurat XML. În anul 2003 a început derularea proiectului, cu finanțare pentru trei ani; bugetul proiectului a fost investit în achiziții de capital și de infrastructură informatică, precum și în diseminarea rezultatelor cercetării. Descrierea amănunțită a proiectului și rezultatele obținute au fost publicate în Haja et al. 2005: 37-75.

După ce au fost stabilite etapele de lucru, o problemă dificil de rezolvat a fost aceea a găsirii unei maniere de transpunere a textului într-o bază de date care să includă, în adnotări, toate informațiile pe care tehnica lexicografică din DLR le oferă.

Obiectivul inițial a fost acela al scrierii unei gramatici cu un număr suficient de reguli după care să se facă adnotarea textului, după modelul de lucru la alte proiecte de digitizare (cel mai bun exemplu: *Trésor de la Langue Française informatisé* TLFi <http://www.atilf.fr/spip.php?rubrique77>). Numărul de reguli fiind, însă, mult prea mare, a trebuit să găsim o soluție alternativă. Aceasta a fost crearea unui instrument, construit în limbajul de programare Java, de achiziționare, prelucrare și consultare a DLR, bazat nu pe o gramatică, ci pe euristici și care permite recunoașterea, după criterii formale, a unor câmpuri cu semnificații bine determinate în corpul articolului de dicționar: cuvântul-titlu, indicații morfologice, indicator de sens, definiție, citat, siglă/sigle, indicații de flexiune, variante, indicații etimologice. Am numit acest instrument DLReX.

Rezultatele prelucrării articolelor de dicționar, aduse în format editabil, au fost încurajatoare și mai bune decât prezentau, la vremea respectivă, *Dictionarul Academiei Regale Spaniole* (<http://www.rae.es/recursos/diccionarios>), care publicase dicționarul în format imagine sau *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* parsat la nivel de intrare și aliniat cu alte dicționare ale limbii germane (http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB). În prezent, ambele dicționare au ajuns la forme de structurare electronică rafinate și permit căutări nuanțate. TLFi rămâne, în continuare, un exemplu.

Dificultăți care nu au putut fi rezolvate prin DLReX au fost legate de recunoașterea distinctă a tuturor informațiilor privind scrierea, pronunția, formele flexionare, deoarece, grafic, acestea sunt reprezentate similar în dicționar; o problemă asemănătoare au pus șirurile de sigle care indică, în manieră diferită, izvoarele citatelor.

Rezultate

La încheierea proiectului, am obținut următoarele rezultate:

– un eșantion de 400 de pagini scanate, convertite în text editabil, corectate manual de lexicografi, prelucrate cu DLReX și transpuse în format .XML,

– un instrument de achiziționare, prelucrare, consultare a DLR în format electronic: DLReX,

– un atelier de lucru la care au participat specialiști lexicografi și informaticieni din București, Cluj și Iași, în cadrul căruia s-au realizat: diseminarea rezultatelor cercetării din proiect, stabilirea celor mai bune moduri de valorificare a rezultatelor cercetării, stabilirea unui acord între specialiștii din cele trei centre academice, în vederea realizării unor proiecte de cercetare comune, cu scopul informatizării cercetării lexicografice românești,

– un volum realizat în colaborare, în care am prezentat istoria dicționarului Academiei române și pașii spre o formă electronică a *Dicționarului limbii române* în întregimea lui,

– 19 studii de specialitate, 3 volume de autor, 4 comunicări științifice, 3 lucrări de licență¹,

– o echipă de cercetare omogenă, care a găsit un limbaj comun și a obținut rezultate promițătoare.

Toate acestea au constituit un bun punct de plecare pentru proiecte ulterioare de digitizare a cercetării filologice românești.

Bibliografie

Cristea, Tufiș 2002 = D. Cristea, D. Tufiș, *Resurse lingvistice românești și tehnologii informatice aplicate limbii române*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (editori),

¹ Lista completă a lucrărilor elaborate în perioada de derulare a proiectului se găsește în Haja et al. 2005: 63-65. O parte dintre studiile realizate în cadrul ori ca urmare a acestui proiect a apărut ulterior editării volumului nostru: Gabriela Haja, *Necesitatea informatizării lexicografiei românești în societatea contemporană*, în volumul *Limba și literatura română. Regional – național – european*, volum editat de Luminița Botoșineanu și Victor Durnea, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 273–283; Elena Dănilă, Gabriela Haja, Bogdan-Mihai Aldea, Corina Forăscu, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Aplicații*, în *Comunicare interculturală și integrare europeană*, volum îngrijit de Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Alfa, 2006, p. 283–290; Gabriela Haja, Corina Forăscu, Elena Dănilă, Bogdan-Mihai Aldea, *The Dictionary of Romanian Language: steps toward the electronic version*, poster prezentat la Al XII-lea Congres Internațional EURALEX, Torino (Italia), 6–9 septembrie 2006; Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române în format electronic (DLR-I) – instrument și resursă pentru studiul diacronic și sincron al limbii române*, în vol. *Limba română – Aspecte sincronice și diacronice*. Actele celui de-al 5-lea Colocviu al Catedrei de Limbă română (8–9 decembrie 2005), coord. Gabriela Pană-Dindelegan, Editura Universității din București, 2006, p. 289–295.

Gabriela Haja

Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării, Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, Editura Trinitas, 2002.

Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005. Accesibil, on-line, la adresa: <https://profs.info.uaic.ro/~corinfor/DLR-achizitionarea.pdf>

Vintilă-Rădulescu 2002 = Ioana Vintilă-Rădulescu, *Resurse lingvistice pentru limba română elaborate la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”*, în Dan Tufiș, Florin Gh. Filip (coordonatori), *Limba română în societatea informațională – societatea cunoașterii*, Academia Română, Secția de Știința și Tehnologia Informației, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială, București, Editura Academiei, 2002.

Resurse lingvistice în format electronic. *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII. Regum I, Regum II* – ediție critică și corpus adnotat (2006-2007)

G A B R I E L A H A J A

Linguistic Resources in Electronic Form:

Monumenta linguae Dacoromanorum. The 1688 Bible. *Pars VII. Regum I, Regum II* – *Critical Edition and Annotated Corpus*

Abstract: *Through this project, linguists from Iasi in collaboration with programmers, system administrators and web designers from the Alexandru Ioan Cuza University have created the first parallel corpus of the old Romanian language, through the digitization and annotation, at verse and, partially, at word level, of two biblical books from three different translation variants: The Bible printed in 1688 in Bucharest, the 45 Manuscript from the Academy's Library – the first translation of The Septuagint into Romanian language, realised by Nicolae Milescu, and the 4389 Manuscript – the Slavic Bible from Ostrog (1581) translated by Daniil Panoneanu into Romanian language, both predating printed form. To these has been added the actualised version of the biblical text. And so, the electronic version of this critical edition contains three samples of XVIIth century Romanian language, aligned at verse level and morphologically and syntactically analyzed. The volume index, that contains indications regarding the first attestation of the word in the Romanian language, semantic information (through the translation of the meanings in german and french), morphological specifications, and its occurrences in the three translation versions, was linked to the texts. The automatic annotation was validated by linguistics specialists, through an interface modelled for linguistic analysis. An outstanding problem was presented in the form of the words that formed stable word combination that we have separately analysed marking that they are components of stable links (usually locutions).*

Keywords: *linguistic resource, old Romanian text, parallel annotated corpus.*

Descriere

Finanțator: CNCSIS cod 1454, 2006-2007

Suma: 890 000 lei

Echipa: lingviști – Gabriela Haja (director de proiect), Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic (devenită Ungureanu), Mioara Dragomir, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Eugen Munteanu, Veronica Olariu; informaticieni – Vlad-Sebastian Patraș, Gabriela Pavel (colaborator). Au contribuit la realizarea ediției și: Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Elena Tamba Dănilă.

Proiectul a continuat editarea critică a *Bibliei de la 1688*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, prin analiza filologică și lingvistică a două cărți biblice: *A împărățiilor cea dentâiu*, *A împărățiilor a doua*, paralel cu aceleași cărți, inedite, din ms. 45 BAR Cluj-Napoca și ms. 4389 BAR București. Inovația proiectului a constat în realizarea unui format electronic al volumului, cu posibilitate de căutare în cele trei variante de texte vechi românești pornind de la *Indicele de cuvinte și forme*. De asemenea, *Indicele de cuvinte și forme* cuprinde cuvintele comune din toate cele trei variante de text vechi și a fost generat automat, validat și corectat de experți lingviști printr-o interfață on-line special construită în acest scop. Validarea tuturor analizelor morfo-sintactice a asigurat constituirea unui *corpus-gold* de limbă română veche, util în antrenarea unor instrumente de prelucrare și adnotare automate pentru varianta de secol XVII a românei literare. Maniera de lucru definită în proiect precum și instrumentele create de noi au fost preluate și aplicate în editarea volumelor ulterioare, într-un proiect al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (2010-2015).

Obiectiv general: editarea critică a celor două cărți din *Biblia de la 1688*: *A împărățiilor cea dentâiu*, *A împărățiilor a doua*, paralel cu același cărți, inedite, din ms. 45 BAR Cluj-Napoca și ms. 4389 BAR București și realizarea unui *corpus-gold* pentru limba română literară din secolul al XVII-lea.

Obiective specifice:

Transcrierea interpretativă a celor două cărți biblice din *Biblia de la 1688*, ms. 45, ms. 4389 și realizarea notelor de transcriere.

Realizarea variantei moderne a celor două cărți biblice.

Realizarea comentariilor textuale.

Realizarea *Indicelui de cuvinte și forme* (cu excepția numelor proprii) din cele trei variante de traducere în limba română a *Bibliei de la 1688*.

Revizia și completarea *Bibliografiei* ediției.

Realizarea adnotării (analizei morfo-sintactice) și a interfeței de validare și corectare a adnotării.

Realizarea variantei electronice a volumului editat, cu legături bidirecționale la *Indicele de cuvinte și forme*.

Tipărirea volumului și editarea variantei electronice pe suport DVD.

Beneficiar: Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala din Iași.

Atribuțiile membrilor echipei:

Tamara Adoamnei: transcrierea *Bibliei 1688*; Mădălina Andronic: transcrierea ms. 45, *Regum I*, corectarea și stabilirea indicelui; Mioara Dragomir: transcrierea ms. 45, *Regum II*, corectarea și stabilirea indicelui; Gabriela Haja:

coordonarea lucrărilor, corectarea și stabilirea indicelui, pregătirea materialului pentru tipar, paginarea (parțială) și corecturile volumului; Elsa Lüder: comentarii; Paul Miron: varianta modernă a textului, comentarii; Alexandra Moraru: revizuirea și stabilirea textelor; Mihai Moraru: revizuirea și stabilirea textelor; Adrian Muraru: comentarii; Veronica Olariu: transcrierea ms. 4389, corectarea indicelui; Elena Tamba Dănilă: transcrierea *Bibliei 1688*, corectarea și stabilirea indicelui; Vlad-Sebastian Patraș: prelucrarea informatizată a transcrierilor, realizarea formatului electronic al volumului, ameliorarea interfeței de corectură; Gabriela Pavel: realizarea interfeței de corectură a indicelui generat automat; Eugen Munteanu: consultant științific; au fost consultați în chestiuni științifice și de coordonare Al. Andriescu și Paul Miron.

Etapele de lucru

1. Activități efectuate de lingviști:

- 1.1. Stabilirea normelor de transcriere și de realizare a notelor filologice adiacente.
- 1.2. Stabilirea normelor de realizare a *Comentariilor*, după principiile inițiale, cu o perspectivă interdisciplinară asupra textului (filologică, istorică, filosofică, culturală).
- 1.3. Operația de transcriere interpretativă a textului cărților *Regum I* și *Regum II* din *Biblia* de la 1688, ms. 45, ms. 4389, realizarea notelor filologice potrivit normelor stabilite.
- 1.4. Colaționare și corectură.
- 1.5. Revizia și stabilirea textului transcrierilor.
- 1.6. Revizia finală a textelor transcrise.
- 1.7. Realizarea *Comentariilor*, revizia și corectarea lor.
- 1.8. Revizia și corectarea *Notelor* filologice.
- 1.9. Corelarea *Comentariilor* cu *Notele* filologice.
- 1.10. Realizarea variantei actuale a textului. Corecturi. Stabilirea textului final.
- 1.11. Alinierea, la nivel de verset, a celor patru variante de traducere (*Biblia 1688*, ms. 45, ms. 4389, „coloana a V-a”), cu varianta tipărită la 1688.
- 1.12. Actualizarea, corectarea, completarea *Bibliografiei generale* a ediției, a *Bibliografiei comentariilor*, a *Notei asupra ediției*. Prelucrarea fotocopiilor după manuscrise și pregătirea pentru tipar.

2. Activități efectuate, în colaborare, de lingviști și informaticieni:

- 2.1. Stabilirea normelor de realizare a *Indicelui de cuvinte și forme*, potrivit tradiției impuse de volumele editate anterior.
- 2.2. Extragerea și generarea automată a *Indicelui de cuvinte și forme*. Compararea rezultatelor obținute cu indicele din volumele deja editate, realizat până atunci la Albert-Luwigs-Universität din Freiburg, sub coordonarea profesorului dr. Elsa Lüder.
- 2.3. Realizarea unui program de adnotare a textelor transcrise, la nivel de cuvânt, specializat pentru limba româna veche. De fapt, am fost folosit inițial un program de adnotare independent de limbă, care a generat foarte

- multe erori. În urma corecturii manuale și a antrenării programului, rezultatele au fost optimizate treptat.
- 2.4. Adnotarea automată a textelor. Transpunerea textelor în format XML.
 - 2.5. Realizarea interfeței de corectură manuală, on-line, a adnotărilor. Instrument creat pentru prima oară pentru limba română, adaptat specificului de analiză impus de tradiția ediției *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*. Maniera de lucru, la distanță, este de asemenea o premieră pentru lingvistica academică românească.
 - 2.6. Corectarea manuală a adnotărilor. Stabilirea formelor finale ale cuvintelor și formelor. Colaționarea acestora și definitivarea textului transcrierilor.
 - 2.7. Revizia *Indicelui de cuvinte și forme*. Definitivarea corelațiilor interne.
 - 2.8. Completarea și corectarea informațiilor privitoare la prima atestare, la echivalarea sensurilor lemelor în limbile germană și franceză.
 - 2.9. Configurarea formei volumului în format electronic, proiectarea (designul) și realizarea indicelui de cuvinte, cu legături în cele trei variante de traducere de secol XVII.
 - 2.10. Definitivarea volumului în variantă electronică – concept realizat în premieră pentru limba română, veche ori actuală, care permite vizualizarea paginilor volumului tipărit dar și găsirea imediată a informațiilor din indice pentru fiecare cuvânt sau formă pornind de la text spre indice și, invers, urmărirea ocurențelor, cu vizualizarea imediată a contextelor.
 - 2.11. Organizarea unui *workshop*, cu invitați din mai multe domenii, în vederea diseminării rezultatelor cercetării.
 - 2.12. Tipărirea / editarea volumului, în format clasic și electronic.
 - 2.13. Lansarea volumului.

Rezultate

Program e

- Programul de parsare și de adnotare automată, la nivel de cuvânt, a textului românesc vechi.
- Interfața de corectare manuală, on-line, a adnotărilor.
- Varianta electronică a *Indicelui de cuvinte și forme*, cu legături bidirecționate între cuvinte / forme și contextul lor.

Interfața permite vizualizarea textului pe versete, iar cuvintele fiecărui verset sunt ordonate, vertical, într-un tabel care are mai multe câmpuri, cu diferite tipuri de informație, care, la rândul lor, pot deschide ferestre unde se pot selecta informații mai rafinate (descrierea morfologică a formelor cuvintelor). Pentru fiecare cuvânt se poate modifica lema acestuia și se pot selecta caracteristicile morfologice corecte. Modificările făcute pot fi salvate numai pentru cuvântul analizat sau se poate opta pentru atribuirea aceluiași modificări tuturor cuvintelor identice din verset.

1.3. *Și ieșiia acel bărbat den zj în zj den cetatea lui, den Ramathem, de se închina și făcea jărtvă Domnului Dumnezeu Savaoth. Și acolo era 2 feciori ai lui Iliia, Ofni și Finees, preoți Domnului.*

Cuvântul	Lemma	Positionare clitic	ANA	Diateza	Salvează
Și	și	☐ pre- ☐ -post ☐ -	conj. coord. sp. sp. poz. (Modifică!)	...	Salvează
Noul text: şi <input type="button" value="ă"/> <input type="button" value="â"/> <input type="button" value="î"/> <input type="button" value="ê"/> <input type="button" value="ș"/> <input type="button" value="ț"/> șiș <previzualizare< input=""> <input type="button" value="Modifică"/></previzualizare<>					
ieșiia	ieși	☐ pre- ☐ -post ☐ -	v.-man. indicativ imperfect 3 sg. (Modifică!)	☐ activă ☐ pasivă ☐ reflexivă	Salvează

Figura 1: Modificarea lemei (editare cu diacritice)

The screenshot shows a web browser window with the address bar displaying "http://consilr.info.uaic.ro - Modifica ana - Mozilla Firefox". A dropdown menu is open, listing various morphological characteristics for the word "Substantiv". The selected item is "subst. c. f. sg. nom./ac. +def. = ncfsry". Other items include "subst. propriu masculin pl. nom./ac. +def. = npmpry", "subst. p. f. pl. -def. = npfp-n", "subst. c. masculin sg. gen./dat. +def. = ncmsoy", "subst. c. masculin sg. gen./dat. +def. +clitic = ncmsoy", "subst. p. f. sg. gen./dat. +def. = npfsoy", "subst. p. masculin sg. gen./dat. +def. = npmsoy", "subst. p. f. pl. nom./ac. +def. = npfpry", "subst. p. masculin pl. gen./dat. +def. = npmpoy", "subst. c. f. sg. -def. = ncfs-n", "subst. p. masculin sg. voc. -def. = npmsvn", "subst. c. f. sg. nom./ac. -def. +clitic = ncfsrny", "subst. c. f. sg. voc. +def. = ncfsvy", "subst. c. masculin -def. = ncm-n", "subst. comun feminin plural nedefinit = ncfp-n", "subst. comun feminin singular gen./dat. nedefinit +clitic = ncfsory", "subst. comun feminin plural gen./dat. definit = ncfpoy", "subst. comun masculin singular voc. nedefinit = ncmsvn", and "subst. propriu masculin plural nom./ac. definit = npmpry".

Figura 2: Modificarea caracteristicilor morfologice pentru cuvântul selectat

Studii

Vlad-Sebastian Patraș, Gabriela Pavel, Gabriela Haja, *Resurse lingvistice în format electronic. Biblia 1688. Regi I, Regi II – probleme, soluții*, în Ionuț Cristian Pistol, Dan Cristea, Dan Tufiș (eds), *Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 51-60.

Gabriela Haja, Bogdan-Mihai Aldea, *Resurse lingvistice românești în format electronic: Biblia 1688*, în Corina Forăscu, Dan Tuفیș, Dan Cristea (eds), *Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 107-112. ISBN: 973-703-297-7. Lucrările atelierului omonim, derulat la Iași, în 2007.

Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Vlad Patraș, *Contribuții la informatizarea cercetării filologice românești: MLD. Biblia 1688 și eDTLR*, în vol. *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009, pp. 171-178, ISBN: 978-973-8953-92-5. Volumul reunește textele comunicărilor de la simpozionul omonim organizat la Iași de Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala Iași a Academiei Române și Asociația Culturală „A. Philippide”, Iași, 25-27 septembrie 2008.

Volum

Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja (coordonatori), *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VI. Regum I, Regum II*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 560 p. + DVD. ISBN: 978-973-703-399-4. Autorii volumului: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă. Constultant științific: Eugen Munteanu. Formatul electronic al volumului a fost realizat de Vlad-Sebastian Patraș. (Volum premiat cu Premiul de Excelență la Salonul național de carte, Iași, 2009).

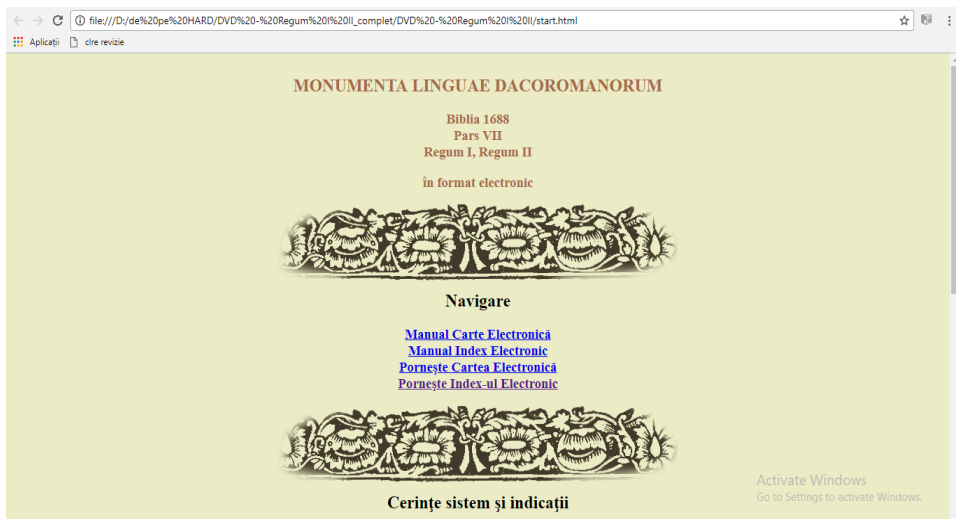

Figura 3: Coperta / pagina de accesare a variantei electronice (format .html) a volumului

Resurse lingvistice în format electronic. *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII*

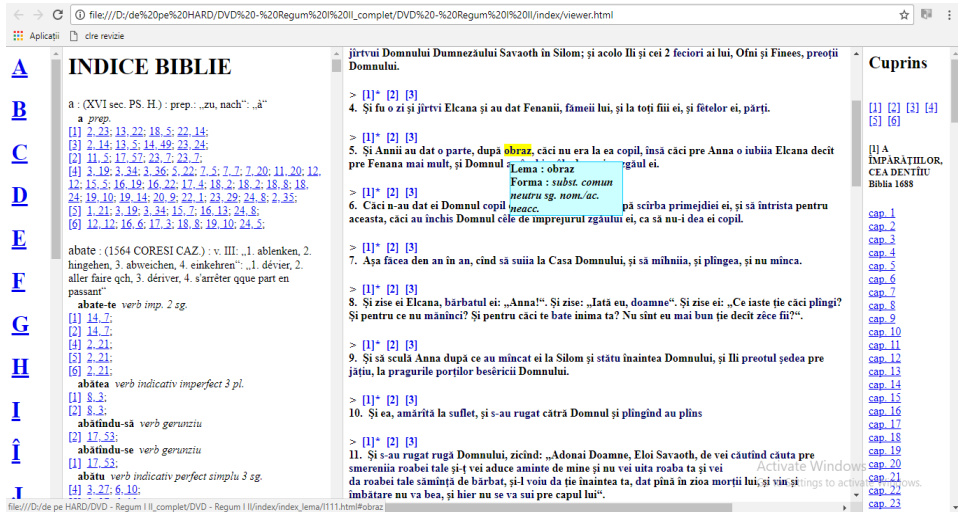

Figura 4: *Indicele* și textele, corelate, în varianta electronică. Vizualizarea analizei unui cuvânt direct în text

Figura 5: *Indicele* și textele, corelate, în varianta electronică. Vizualizarea analizei unui cuvânt, în indice, în urma unui click pe cuvânt în context

file:///D:/de%20pe%20HARD/DVD%20-%20Regum%20%20II/DVD%20-%20Regum%20%20II/index/viewer.html

clire revizie

obraz : (1424 DRH) : s. m./n.; „1. Wange, Gesicht, 2. Bild, 3. Person”; „1. joue, face, 2. image, 3. personne”
obrazzele subst. comun neutru pl. nom./ac. acc.
 [3] 19.5;
 obraz subst. comun neutru sg. nom./ac. neacc.
 [1] 1.5;
 obraz subst. comun neutru sg. nom./ac. neacc.
 [2] 1.5;
obrazzele subst. comun neutru pl. nom./ac. acc.
 [4] 19.5;
obrazul subst. comun neutru sg. nom./ac. acc.
 [1] 15.27;
 [2] 15.27;
 [4] 2.22;
 [5] 2.22;
 [6] 19.4;

obroc : (1573 DIR) : s. n.; „Gefäss”; „boisseau”
 obroc subst. comun neutru sg. nom./ac. neacc.
 [6] 16.1;

obraznicie : (1668-1670 HERODOT) : s. f.; „Frechheit, Ungezogenheit”; „impertinence, insolence”
 obraznicie subst. comun fem. sg. nom./ac. neacc.
 [4] 6.7;
obraznicia subst. comun fem. sg. nom./ac. acc.
 [5] 6.7;

ocară : (XVI sec. PS. SCH.) : s. f.; „Schimpf, Schmach”; „éprimande, blâme”
 ocară subst. comun fem. sg. nom./ac. acc.
 [1] 17.36;
 [3] 17.36;
 [7] 17.36; 17.36;

> [1] [2] [3]*
 4. Și-si acoperi împăratul **obrazul** său și strigă cu glas mare zicind: „fătul meu, Avesalom! Avesalome, fătul meu!”
 Lema : obraz
 Forma : subst. comun neutru sg. nom./ac. acc.

> [1] [2] [3]*
 5. De-acii Ioav intră în casă la împăratul și zise: „Astăzi ai rusinat fetele tuturor slugilor tale, carii au scos sufletul tău den moarte, și sufletele feciorilor tăi, și ale fetelor tale, și sufletele muierilor tale, și ale posadnicilor tale,

> [1] [2] [3]*
 6. iubind tu pre cei ce te urăsc și urind pre cei ce te iubesc, că astăzi ai arătat că nu-ți iaste grijă de boiarii tăi, nici de slugi, ce acum am cunoscut că de ară fi fost Avesalom viu, iar noi să fim perit toți, atunci ție ară fi plăcut.

> [1] [2] [3]*
 7. Ce acum te scoală de ieși și grăiește în inimile robilor tăi, că mă jur ție pre Domnul că, de nu vei ieși astăzi, nici un om nu va rămânea cu tine intr-această noapte. Ce te socotește însuși că aceasta-ți va fi mai rea decit toate rătățiile cite au venit asupra ta den tineretele tale pină acum?”

> [1] [2] [3]*
 8. Și se sculă împăratul și șazu în poartă și se vesti aceasta tuturor oamenilor, zicind: „Iată, împăratul șade în poartă”. Și veni tot nărodul inaintea împăratului, iar Israil fugi la sălașale lui.

> [1] [2] [3]*
 9. Și se pricia năroadele în toate neamurile lui Israil, zicind: „David împărat ne-au mintuit de toți vrăjmașii noștri și / iată că ne-au scos den muniile filistinleilor. Iar acum el au fugit den țară și den împărațial lui pentru Avesalom.

> [1] [2] [3]*
 10. Ce Avesalom, pre care I-am uns noi spre împărație, iată, au murit în războiu. Dară acum voi ce va faceți surzi de nu va întoarceți la împăratul?” [1.] Și veni cuvîntul a tot Israilul la împărațale

Go to Settings to activate Windows

pe HARD/DVD - Regum I II/DVD - Regum I II/index/lema/111.html#obraz

Figura 6: Indicele și textele, corelate, în varianta electronică. Vizualizarea, în context, a unei ocurențe (aici, ultima ocurență a lui *obraz*, în ms. 4389, *Regum II*), în urma unui click pe indicația numerică a locului acesteia

Proiecte

Ca urmare a experienței dobândite în acest proiect, considerat, în 2008, demn de a fi prezentat la X-a Conferință Națională a Cercetării Științifice din Învățământul Superior, desfășurată la Universitatea Transilvania din Brașov, în perioada 15–16 mai 2008, dar și în proiecte anterioare (vezi Haja 2003), în anul următor a fost conturat un proiect de editare critică, folosind mijloace electronice, a celor două variante de traducere a *Bibliei*, ms. 45 BAR Cluj și ms. 4389 BAR București, sub coordonarea profesorului dr. Eugen Munteanu, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Aplicația s-a făcut în cadrul direcției de finanțare PN-II-ID-PCE-2009-3. Scopul proiectului avea să fie, pe lângă realizarea celor două ediții, perfecționarea instrumentelor de lucru și consolidarea unei echipe de tineri cercetători specializați, la cel mai bun nivel, în editarea de texte vechi românești și, implicit, în studierea și valorificarea patrimoniului cultural național. Din păcate, finanțarea necesară nu a fost aprobată.

În consecință, printr-un efort logistic admirabil, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași a asumat susținerea financiară a încheierii, în cinci ani, a ediției critice a *Bibliei* de la 1688 din seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, sub coordonarea aceluiași profesor dr. Eugen Munteanu. Proiectul a fost finalizat cu succes în anul 2015, grație efortului excepțional al cercetătorilor implicați în realizarea acestui impresionant demers (vezi

Ungureanu et al. 2014: 273-292). Pentru realizarea indicelor de cuvinte și forme care completează fiecare volum dintre cele șaptesprezece publicate după 2010, au fost folosite experiența dobândită în perioada 2006-2007, programele și maniera de lucru. Modelul de editare în format electronic a volumelor a fost de asemenea preluat. Mai mult, parte din echipa formată sub coordonarea noastră a continuat cercetarea în noul proiect, perfecționându-se, firește, și obținând rezultate cu totul remarcabile.

Bibliografie

- Haja 2003 = Gabriela Haja, *Menținerea identității prin limbă: instrumente și resurse lingvistice în format electronic*, în volumul *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, editat sub egida Academiei Române prin Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, îngrijit de Ofelia Ichim și Florin Teodor Olariu, Prefață de Dan Mănuță, Iași, Editura Trinitas, pp. 179-181, 2003.
- Ungureanu et al. 2014 = Mădălina Ungureanu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, *Proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688”. Stadiu actual, perspective*, în Gabriela Haja (ed.), *Al. Andriescu – 88*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 273-292.

DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate (2007-2008)

CRISTINA FLORESCU

DLRI. *Electronic Lexical Database. Derivatives*

Abstract: *The project performs a comparative analysis of two lexical clusters: the group of Romanian derivatives formed with the Latin-based suffix -ime, and the group of derivatives formed with the old Slavic suffix -iște. The acquisition of the derivatives from the DA+DLR has been done computationally, and the lexicographical articles have been processed in XML format by means of DLReX. The main result is a dictionary, DTLR^d, which contains 544 derivatives lexicographically unified according to the DLR norms. The linguistic analysis is developed in 4 studies, which present the lexicological, etymological and historical structure of the derivatives. These studies and the DTLR^d represent the main development of the project, the volume: DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște.*

Keywords: *lexicology, lexicography, dictionary of derivatives in -ime and -iște, XML format.*

Descriere

Finanțat: CNCSIS cod 1609, 2007-2008

Suma: 105 375 lei

Echipa: lingviștii – Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim; informaticienii – Bogdan Aldea, Corina Forăscu, Marius Răschip

Proiectul se situează în continuarea cercetărilor întreprinse în cadrul grantului *Dicționarul limbii române în format electronic. Studii privind achiziționarea* (cod CNCSIS 1815) desfășurat în perioada 2003–2005. Eșantionul achiziționat este format din 544 de articole, prelucrate în format XML cu ajutorul DLReX, preluate atât din seria veche, cât și din seria nouă a dicționarului DA+DLR. Această operație înlesnește unificarea din punct de vedere tehnic (lexicografic și computațional) și științific (lingvistică generală și computațională) a celor două structuri lexicografice, veche și nouă, ale *Dicționarului limbii române*.

Din punct de vedere lingvistic, cercetarea din cadrul proiectului a avut în vedere:

a) stabilirea listei de cuvinte actualizată în conformitate cu toate volumele DLR publicate și cu materialul lexical cuprins în MDA (în corelație cu DA

și cu ultimele cercetari lingvistice în domeniu) a două categorii de nume: derivatele pe terenul limbii române cu sufixul *-ime* (de origine latină) și cele cu *-iște* (de origine veche slavă);

b) analiza lexicologică, statistică, tipologia semantică, structura gramaticală și etimologică a derivatelor inseriate în listă.

Proiectul a demarat cu două tipuri de operații computaționale:

1) achiziționarea și prelucrarea informatică a textelor lexicografice din seria nouă a DLR (articolele din porțiunea L – Z);

2) achiziționarea pe suport electronic și actualizarea din punct de vedere lingvistic (etimologie, diacronie, distribuție dialectală, prime atestări, filiație a sensurilor etc.) a textelor lexicografice din DA (corespunzând porțiunii literelor A-J).

În prelucrarea informatică a acestor texte:

– s-a folosit DLReX (rafinat și adaptat în cadrul operației 1);

– s-a realizat achiziționarea în format electronic a porțiunilor din DA care cuprind derivatele în *-ime* și *-iște*.

Unul dintre obiectivele principale ale acestui grant a fost argumentarea suplimentară a faptului că un proiect academic privind achiziționarea, actualizarea și unificarea *Dicționarului limbii române* este fezabil în mod performant din punctul de vedere al duratei de realizare și al calității științifice.

Contribuția științifică vizată de proiectul propus a reprezentat, din punct de vedere computațional, o primă tentativă de achiziționare electronică în mod paralel a unor texte lexicografice din seria veche DA a *Dicționarului limbii române* și din seria nouă DLR a acestuia. Prin utilizarea DLReX, rafinat conform textelor achiziționate, s-a întreprins o premieră absolută atât la nivelul lingvisticii computaționale românești, cât și la acela al lexicografiei române: actualizarea și unificarea, cu ajutorul instrumentelor și tehnologiei create, a unui grup semnificativ pentru limba română de articole lexicografice decalate, ca tehnică lexicografică și informație lingvistică, la momentul desfășurării proiectului.

Din punct de vedere lingvistic, se propune structurarea unei serii de lexeme (articole de dicționar) care vizează analiza contrastivă a două grupuri lexicale (cel al derivatelor pe teren romanesc cu sufixul *-iște* și acela al derivatelor cu *-ime*) pe baza tratării lor lexicografice în *Dicționarul limbii române*, DA+DLR. Prin actualizarea lingvistică și lexicală a listei de cuvinte (a intrărilor) din DA, plecând de lucrările de specialitate anterioare, cele două grupuri ale derivatelor actualizate și analizate în întregime pe baza *Dicționarului limbii române* au fost: 1) studiate minuțios din punctul de vedere al etimologiei, al structurii semantice și noționale, al repartiției dialectale, stilistice; 2) taxonomizate în funcție de o multitudine de criterii relevate de achiziționarea electronică a faptelor lexicale.

Prin urmare, analiza lingvistică și cea informatică a fenomenului derivării cu sufixele *-ime* și *-iște* pe teren românesc pleacă de la achiziționarea

electronică a acestor derivate din DA+DLR, de la studiul lingvistic al acestor derivate în întreaga literatură de specialitate, realizându-se, astfel, în lexicografia românească, primul eşantion lexical care include un corpus de articole DA+DLR unificat și actualizat lexicografic.

Modificarea *cantitativă* a derivatelor analizate până la momentul proiectului, a impus o reajustare a gândirii fenomenului. Altfel spus, într-un fel se prezintă generalizarea analitică (lexicală, gramaticală, etimologică etc.) în cazul unui material lexical care cuprindea, înaintea cercetării din proiectul de față, un corpus de cca 300 de lexeme, și altfel se prezintă analiza unui corpus care conține în prezent un număr de 720 lexeme. Parametrii analizei se amplifică, modificându-se semnificativ.

Așadar, primul scop al cercetării a fost punerea în valoare a materialului lexicografic, cuprins în cele aproape 18.000 pagini ale DA+DLR, **grupat pe categorii lexicologice**. Tehnica informațională a permis explorări exhaustive ale acestor categorii.

Un alt obiectiv al proiectului a vizat analiza lingvistică de tip contrastiv a cuvintelor cuprinse în cele două grupuri lexicale. Contrastivitatea presupune o corelare a faptelor de limbă la nivel lexical și gramatical a) în cadrul fiecărui grup în parte și b) a celor două grupuri între ele. S-a făcut efortul conturării unor subgrupuri caracterizate de trăsături lingvistice dominante. În funcție de aceste considerente s-au putut stabili noi poziționări diatopice, diafazice și diastratice în structura generală a categoriei. Marcarea și rezolvarea (acolo unde a fost cazul) a unor omonimii (cf. *capîște*, *oiște* – derivate, *capîște*, *oiște* – primitive, *huriște*^{1,2}, *moliște*^{1,2}, *noime*^{1,2}, *șesime*^{1,2}), discutarea, propunerea și corijarea unor etimologii (*albinărime*, *arzime*, *atingime*, *bătuceliște*, *bucheliște*, *cătățime*, *cinsteliște*, *ciocâniște*, *cioclime*, *cioclovime*, *codăriște*, *coțiște*, *găinăriște*, *greime*, *gurluște*, *huriște*¹, *izbeliște*, *învechime*, *lungărime*, *pribegiște*, *secoviște*, *târgoliște*), modificarea ariei de circulație în limbă a unor cuvinte (*arăbime*, *arăpime*, *curechiște*, *greime*, *goliște*, *hoțime*, *inuliște*, *omenime* etc.) și altele, toate acestea au putut fi făcute datorită vizualizării acestor elemente în *totalitatea lor lexicografică*.

Cercetarea s-a desfășurat pe parcursul a două etape de lucru.

Cele două etape corespund anilor 2007 și 2008, anii de derulare a proiectului.

Astfel, în anul 2007 a fost identificat, analizat lexicologic (în liste de cuvinte) și computațional (prin selectarea și rafinarea instrumentului de lucru) materialul lingvistic și lexicografic cuprinzând derivatele cu sufixul *-ime* (de origine latină) și cele cu *-iște* (de origine veche slavă) existente în DA și în DLR.

Ca primă operație de lucru, a fost stabilită o bibliografie de specialitate pe baza căreia au fost realizate listele cu derivatele supuse cercetării. Aceste liste de plecare au însumat inițial cca 300 de derivate și variante lexicale.

În cadrul unei a doua operații filologice, au fost identificate și recuperate derivatele din toate cele 37 de volume DA și DLR, fapt care a făcut ca lista finală, actuală, a cuvintelor derivate cu *-ime* și *-iște* să ajungă la un număr de 720 elemente (557 cuvinte și 163 variante lexicale).

Pentru eficientizarea operației de recuperare a derivatelor din cele două serii ale dicționarului academic au fost scanate paginile din tomurile corespunzătoare. Apoi acestea au fost prelucrate de un program de recunoaștere optică a caracterelor pentru transformarea lor din imagini de tip .tif în documente de tip .rtf. Astfel, a fost înlesnită sarcina filologilor de corectare și recuperare a materialului lexicografic. Trebuie subliniat faptul că, în mod elementar, operația de corectare a articolelor din DA a necesitat un volum de muncă mai mare decât operația echivalentă pentru DLR și din cauza dificultăților de recunoaștere automată a caracterelor din volumele publicate între 1913-1948.

Următorul obiectiv din această etapă a fost reprezentat de actualizarea, din punctul de vedere al tehnicii lexicografice, a articolelor din DA supuse cercetării. S-a urmărit astfel unificarea tehnică, din perspectiva normelor de redactare, a derivatelor analizate după metodele din seria nouă DLR.

Pe baza materialului lexicografic rezultat, s-a încercat rafinarea și perfecționarea instrumentului de lucru DLReX, prin care lista de derivate a putut fi parsată și transformată într-un fișier XML necesar realizării bazei de date informatizată. Descrierea programului și rezultatele obținute, cât și analiza informatică a proiectului au fost prezentate în capitolul 5 (p. 129-150) al volumului publicat.

În etapa următoare de lucru, realizată pe parcursul anului 2008, s-a operat punctual, pentru fiecare derivat în parte, actualizarea documentării pentru cuvintele din porțiunea DA. A urmat redactarea articolelor corespunzătoare (conform tehnicii DLR), operație făcută simultan cu rezolvarea unei întregi serii de probleme lexicologice, etimologice și tehnico-lexicografice. S-a efectuat apoi revizia lingvistică și lexicografică a materialului rezultat.

Lexiconul astfel obținut (o primă formă a dicționarului de derivate DTLR^d) a relevat o suită de noi probleme rezultate mai ales din corelarea semantică a categoriilor de definiții. În măsura în care tipologia lexicografică și lexicologică a articolelor a permis, s-a realizat respectarea unității unor aspecte relativ asemănătoare ale articolelor redactate.

Analiza focalizată pe materialul astfel obținut a evidențiat evoluția fenomenului lingvistic analizat din perspectiva istoriei limbii române (literare), a structurii semantice a celor două grupuri de derivate, a categoriei gramaticale a cuvintelor-bază, a repartiției dialectale, stilistice etc. a lexemelor studiate.

Se subliniază, astfel, relevanța unui asemenea tip de analiză care valorifică prin studiu lingvistic și tratament lexicografic materialul din DTLR^d.

Pentru grupul articolelor lexicografice cuprinse în DLR s-au realizat următoarele operații: a) s-au unificat ortografic articolele corespunzând celor

două grupe de derivate; b) s-a introdus un număr de note de subsol prin care, pe baza studiilor de specialitate apărute ulterior publicării volumelor DLR și pe baza observațiilor directe ale materialului lexical devenit deosebit de relevant prin gruparea articolelor lexicografice, se fac sugestii lingvistice și lexicografice în ideea unui viitor DTLR.

Proiectul inițiat a fost finalizat printr-un volum alcătuit din două părți.

Prima parte cuprinde patru studii, reprezentând tot atâtea capitole ale cărții: 1) *Derivatele cu sufixul -ime* (p. 23-83), redactat de Elena Dănilă (Tamba) 2) *Derivatele cu sufixul -iște* (p. 85-112), redactat de Cristina Florescu, 3) un studiu de caz privind relevanța fenomenului în limba română literară veche (limba lui Dosoftei), *Valorificări la nivelul limbii literare. Studiu de caz: Dosoftei* (p. 113-128), redactat de Laura Manea și 4) prezentarea cercetării computaționale care a înlesnit studiul lingvistic: *Cadrul informatic* (p. 129-150), redactat de Marius-Radu Clim.

Partea a doua este reprezentată de DTLR^d (p. 173-354) care însumează derivatele în discuție, dicționarul alcătuit pe baza DA și DLR unificate și actualizate.

Rezultate

Volum

DTLR^d. *Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008 (353 p.)

Studii

Bogdan Aldea, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă (Tamba), Cristina Florescu, Laura Manea, *DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate*, în *Lucrările Atelierului de lucru Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iași, 14-15 decembrie 2007, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 75-86.

Elena Dănilă (Tamba), *Le traitement lexicographique des dérivés aux suffixes collectifs en roumain et en français, en DLR et en TLFi (roum. -ime, -iste et fr. -aille, -erie)*, în *Actes du XXVe CILPR 2007 Congrès international de linguistique et de philologie romanes. Communications. Résumés*, Innsbruck University Press, 2007, p. 572-573.

Elena Dănilă (Tamba), *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, în vol. *Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 746-750.

Cristina Florescu, *Les particularités lexicales de roum. liniște (tranquillité, silence), une analyse contrastive avec les termes équivalents français et italiens*, în *Actes du XXVe Congrès International de linguistique et de philo-*

- logie romanes. *Communications. Résumés*, Innsbruck University Press, 2007, p. 190.
- Cristina Florescu, *Limba română în Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom* (< *Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW*). În volumul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a VII-a, „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european” (Iași, 25–27 septembrie 2008), Iași, Editura Alfa, 2009, p. 153-159.
- Cristina Florescu, Elena Dănilă (Tamba), Laura Manea, Marius-Radu Clim, Marius Răschip (2008), *Derivate în DTLR. Bază lexicală informatizată*. În volumul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a VII-a, „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european” (Iași, 25–27 septembrie 2008), Iași, Editura Alfa, 2009, p. 161-169.

Comunicări

- Bogdan Aldea, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Cristina Florescu, Laura Manea, *DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate*, la Atelierul de lucru „Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române”, Iași, 14–15 decembrie 2007.
- Elena Dănilă, *Le traitement lexicographique des dérivés aux suffixes collectifs en roumain et en français, en DLR et en TLFi* (roum. -ime, -iște et fr. -aille, -erie), la Le XXVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Innsbruck, 3-8 septembrie 2007.
- Elena Dănilă, *Perspective în modernizarea cercetării lexicografice românești*, Colocviul Internațional „Limba română – abordări tradiționale și moderne”, Cluj, 19–20 octombrie 2007.
- Elena Dănilă, *Dialog interlingvistic în lexicografia românească actuală* (*Dicționarul limbii române – DLR*), Colocviul Internațional „România: Dialog intercultural și interlingvistic”, Poznan, Polonia, 12–13 noiembrie 2007.
- Elena Dănilă, *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, Simpozionul internațional „Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural”, Iași, 23-24 octombrie 2008.
- Elena Dănilă, *Noi perspective asupra derivatelor cu sufixul -ime în limba română*, al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română, „Limba română: teme actuale”, Universitatea București, 5–6 decembrie 2008.
- Cristina Florescu, *Les particularités lexicales de roum. liniște (tranquillité, silence), une analyse contrastive avec les termes équivalents français et italiens*, Le XXVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Innsbruck, 3–8 septembre 2007.
- Cristina Florescu, *Disocieri contrastive în câmpul semantic delimitat de lexemele: liniște, tăcere, pace, calm*, al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română,

„Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării”, Universitatea București, 7–8 decembrie 2007.

Cristina Florescu, *Stări atmosferice versus stări ale ființei omenеști*, în cadrul Conferințelor Academiei Române, ciclul „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor”, Academia Română, București, 27 noiembrie 2008.

Victoria Zăstroiu, Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Principii și probleme de tratare lexicografică a neologismului în Dicționarul limbii române (DLR)*, al VII-lea Colocviu Național de Terminologie – Terminografie – Terminică – 3T, București, 7–8 octombrie 2008.

Ateliere de lucru

DLRI. *Baza lexicală informatizată. Derivate* (1 noiembrie 2007), în sala de conferințe de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, atelier în care a avut loc diseminarea rezultatelor cercetării din primul an al proiectului. Cristina Florescu a prezentat comunicarea: *Limba română: chestiuni de semantică și de lexicologie*, iar Elena Dănilă a susținut comunicarea: *Despre semantismul derivatelor în -ime și în -iște in limba română*.

DLTR^d. *Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște* (30 octombrie 2008), în sala de conferințe de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, în care au fost prezentate de către membrii echipei de cercetare o serie de probleme soluționate în cadrul desfășurării proiectului și rezultatele obținute.

eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic (2007-2010)

G A B R I E L A H A J A

Romanian Language Thesaurus in Electronic Format (eDTLR)

Abstract: *Considered in 2008 to be the most important complex project ran through the CNMP financing program, the authors had the ambition to digitalize, in 38 months, integrally, DLR and the collection of texts that stood at the base of the most ample and rich Romanian dictionary. They also set their aims on linking the quotes from the dictionary to the source material, on building a programming environment through which the transposed text from the images into an editable format to be annotated and transformed into a database. By using this program environment, was projected an automatic remodelling tool for the articles from the old DLR series, also known as DA, after the model of the articles from the new series. Only part of these objectives has been accomplished, because, firstly, in 2008, the financing was severely reduced and, secondly, the technical infrastructure suffered irreparable damage that resulted in the loss of most of the source material. Despite that, through this project, the first national-level consortium between the institutes involved in the writing of the DLR and the Romanian Academy's informatics institutes was formed. At the same time, within this research project was used, for the first time in Romania, the collaborative work method, thanks to both the specially made online tools and the interest resulted from the project's sheer scope among professors and students from Romania and The Republic of Moldova. The project, initiated and coordinated by Prof. Dan Cristea PhD of UAIC's Informatics Faculty, had the transposition to electronic format of the entire thesaurus dictionary, the interrogation interface (that permits a series of complex interrogations) and an unprecedented public emulation towards the Thesaurus of Romanian language accessible online for it as a result.*

Keywords: *electronic dictionary, linguistic resources, e-lexicography, Romanian in globalization context*

Descriere

Finanțator: CNMP cod 1696, PC – parteneriate, contract nr. 91-013/18.09.07, 2007-2010

Suma P2-IFRI: 196 618

Titlu: eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic, PC II.

Rezumat: prin efortul congruent al informaticienilor și al lingviștilor, implicați actualmente în redactarea *Dicționarului limbii române* editat sub egida Academiei Române, s-a realizat digitizarea întregului dicționar, prin trecerea din varianta tipărită într-un format editabil și prin construirea unui mediu de programe care să

prelucreze și să adnoteze, pe diferite niveluri, articolele de dicționar, de la A la Z. De asemenea, a fost asigurată consultarea dicționarului în varianta electronică printr-o interfață de acces cu multiple posibilități de căutare.

Consortiul a fost format din:

Coordonator: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Informatică; copartner Facultatea de Litere. Director de proiect: prof. univ. dr. Dan Cristea m.c.

Parteneri:

P1 Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” București. Responsabil de proiect: acad. Marius Sala, apoi CS I dr. Monica Busuioc

P2 Institutul de Filologie Română „A. Philippide” Iași. Academia Română, Filiala din Iași. Responsabil de proiect: CS I dr. Gabriela Haja

P3 Institutul de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca, Academia Română, Filiala din Cluj. Responsabil de proiect: CS I dr. Rodica Marian

P4 Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București. Responsabil de proiect: acad. Dan Tufiș

P5 Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română, Filiala din Iași. Responsabil de proiect: prof. univ. dr. Neculai Teodorescu m.c.

Obiectiv general: digitizarea celor 37 de volume ale tezaurului limbii române: *Dicționarul limbii române* (DA și DLR) redactat sub egida Academiei Române și realizarea unei interfețe de acces și de căutare complexă.

Echipa P2-IFRI: Gabriela Haja (responsabil de proiect), Marius-Radu Clim, Elena Tamba Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Laura Manea, Victoria Zăstroiu. A colaborat Monica Corodeanu (informatician, angajată a Institutului).

Date generale

Proiectul a pus bazele cooperării interinstituționale în domeniul lexicografiei computaționale, domeniu de cercetare fundamentală, dintre Academia Romană și instituțiile de învățământ superior. eDTLR¹ a reunit un consorțiu format din informaticieni, specialiști în lingvistică computațională și prelucrarea limbajului natural și lingviști lexicografi, ce aparțin mediilor academice și universitare din București, Iași și Cluj-Napoca. eDTLR a presupus realizarea a patru tipuri de activități definitorii: 1. elaborarea de tehnici informatice de digitizare a Dicționarului, de corectare a conținutului său și de indexare a citatelor în sursele bibliografice – elaborate de partenerii informaticieni; 2. activități de digitizare a Dicționarului propriu-zis și a surselor bibliografice – efectuate de asemenea de parteneri informaticieni; 3. activități lexicografice de corectură a conținutului și formatului electronic al Dicționarului și stabilirea listei surselor bibliografice de scanat – efectuate de lexicografi; 4. activități de exploatare și de diseminare a metodelor create și a produsului obținut – efectuate de toți partenerii.

¹ Am folosit, la redactarea prezentării de față, informațiile oferite de textul aplicației proiectului și, mai ales, rapoartele parțiale și finale.

Activitățile inovatoare ale proiectului au fost preponderent de natură informatică, astfel se explică de ce coordonarea a fost asigurată de o instituție cu profil informatic.

Impactul rezultatului final al proiectului este unul foarte important, la nivelul promovării și cunoașterii limbii române, privită în diacronie, pentru că marele *Dicționar al limbii române*, cu semnificație de tezaur al patrimoniului național, reprezintă nu numai o înregistrare a evoluției limbii române de la origini până în momentul actual, dar, datorită formatului lui electronic, este potențat astfel încât să urmărească prin mijloacele tehnologiilor informatice și ale cunoașterii, specifice secolului XXI, evoluția limbii române în contextul globalizării și al performanței în comunicare.

Trebuie subliniat, ca pe o contribuție însemnată a echipei de lexicografi ieșeni, faptul că proiectul eDLTR nu ar fi fost posibil de realizat fără experiența câștigată de noi în proiectele anterioare (vezi prezentările de mai sus), mai cu seamă aceea din proiectul *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea* (2003-2005), când au fost stabilite maniera de digitizare și tipul de activități necesare atingerii obiectivelor generale și specific (Haja et al. 2005).

Obiectivele generale: transpunerea DA (volumele tipărite până în 1948) și DLR (volumele tipărite după 1965) în format electronic și indexarea lor în sursele primare.

Obiective specifice, identificabile și măsurabile în detalierea activităților: scanarea, OCR-izarea² și corectarea formatului electronic al întregului dicționar; scanarea și OCR-izarea surselor bibliografice ale citatelor; realizarea indexării citatelor în surse; demonstrarea utilității eDLTR prin aplicații de căutare și tipărire.

În cele ce urmează, voi prezenta contribuția echipei de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” (IFRI), al doilea partener din consorțiu.

Obiective:

Stabilirea listei de izvoare lexicografice ale Dicționarului destinate scanării.

Corectarea manuală a textului Dicționarului, scanat, OCR-izat, fragmentat în unități de corectat (a opta sau a zecea parte dintr-o pagină de Dicționar tipărit, în funcție de numărul de semne de pe pagina respectivă).

Corectarea manuală a textului Dicționarului, reunificat, pe volume, în format .html.

Diseminarea și valorificarea rezultatelor.

² Procesul automat asigurat de un program de recunoaștere optică a caracterelor (*Optical Character Recognition*) tipografice identificate într-un text scanat sau fotografiat, reconstituirea unităților lexicale și a formatului tipografic.

Activitatea membrilor echipei:

Gabriela Haja – coordonarea lucrărilor, asigurarea comunicării cu partenerii lingviști din alte centre universitare și menținerea dialogului constant cu specialiștii informaticieni, stabilirea criteriilor de alcătuire a centralizatorului bibliografiei DLR, verificarea și completarea datelor din centralizator, monitorizarea procesului de scanare, testarea interfeței de corectare și consultarea informaticienilor în privința elementelor necesar să apară în interfață pentru a facilita corectura, corectură (în toate cele trei faze), promovarea proiectului în vederea asigurării participării cât mai multor voluntari, consultarea informaticienilor cu privire la normele de redactare ale DA și DLR în vederea realizării și perfecționării programului de transpunere structurată a unui articol de dicționar din format .rtf în format XML, diseminarea rezultatelor, parțiale și finale, obținute în proiect; redactarea rapoartelor de fază și final ale IFRI, colaborare la redactarea rapoartelor generale, parțiale și a celui final; Marius-Radu Clim – alcătuirea centralizatorului bibliografiei DLR, verificarea și completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parțiale și finale, obținute în proiect; Elena Tamba Dănilă – verificarea și completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), consultarea informaticienilor cu privire la normele de redactare ale DA și DLR în vederea realizării și perfecționării programului de transpunere structurată a unui articol de dicționar din format .rtf în format XML; diseminarea rezultatelor, parțiale și finale, obținute în proiect; Mioara Dragomir – verificarea și completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parțiale și finale, obținute în proiect; Cristina Florescu – verificarea și completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parțiale și finale, obținute în proiect; Laura Manea – verificarea și completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parțiale și finale, obținute în proiect; Victoria Zăstroiu – verificarea, corectarea și completarea datelor din centralizator; consultații științifice cu caracter lexicografic și de documentare. A colaborat Monica Corodeanu, informatician, prin asistarea lexicografilor în activitățile de corectare on-line ori a formei .html, participarea la realizarea unor aplicații derivate.

Etapele de lucru:

1. **Centralizarea informațiilor** privind indicațiile bibliografice, siglarea, numărul de volume și de pagini, indicele cronologic din DLR, locul de depozitare a volumelor, progresul operației de scanare. După completarea tuturor datelor, tabelul obținut a fost validat și completat (pentru lucrările care nu se găsesc în Iași) de colegii de la București și de la Cluj.

S-a obținut un tabel, în format .doc, cuprinzând 211 pagini standard, alcătuit după criteriile: 1) cronologia / indicele cronologic din DLR; 2) sigla; 3) titlul complet, alte indicații bibliografice; 4) editura; 5) numărul de pagini /

volum; 6) carte veche și rară (carte veche, manuscris, microfilm etc.); 7) locul de depozitare (IFRI, ILB, UAIC-LIT, ILILC, BCU Iași/București/Cluj, BAR); 8) copyright (da/nu). Aceștia li s-a adăugat un al nouălea indicator: scanat (da/nu) pentru monitorizarea operației respective.

Au fost înregistrate 2 518 de titluri, dintre care la IFRI se găsesc 1 262 iar în alte locuri se află 1 210 titluri, dintre care 94, la BCU Iași.

Pentru evaluarea cât mai aproape de realitate a numărului total de pagini de scanat, s-a efectuat o numărătoare a paginilor tuturor volumelor existente în Biblioteca DLR de la IFRI. Operația a fost efectuată și de partenerii noștri P1 și P3, în situațiile rămase nerezolvate de noi.

Am observat că sunt destul de numeroase situațiile în care, sub o siglă, se află mai mult de un volum (d.e. EMINESCU, O. care cuprinde nouăsprezece volume, în format enciclopedic, bine-cunoscuta ediție Perpessicius, sau ROMÂNIA LITERARĂ, care cuprinde întreaga colecție a revistei, de la apariție, până în la data derulării proiectului).

De aceea numărul real de volume se apropie de 3 000, iar numărul total de pagini de scanat depășește suma de 1 000 000.

IFRI deține și o importantă colecție de microfilme și fotocopii, realizată la inițiativa cercet.șt. N. A. Ursu, cuprinzând manuscrise și tipărituri vechi, precum și o parte din publicistica românească, aflată la începuturile sale în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Din inventarul colecției de microfilme au fost selectate titlurile ce fac parte din bibliografia DLR. A rezultat un număr de 322 de lucrări conservate pe microfilm, dintre care 50 se află și sub formă de fotocopie. Parte dintre manuscrisele fotocopyate au putut fi scanate. Din păcate, microfilmele nu pot fi scanate rapid cu instrumentele actuale. Operația ar presupune decuparea microfilmelor și scanarea manuală a fiecărei imagini (fiindcă distanța dintre negative nu este egală și constantă).

Procesul de scanare a izvoarelor lexicografice ale DLR a fost susținut și monitorizat de echipa IFRI. Asigurarea procesului și cadrul de derulare a activității a revenit coordonatorului. Totuși, IFRI a susținut și financiar (parte din cheltuieli) acest serviciu subcontractat.

2. Activități suport de informare și documentare a experților informaticieni în tehnici lexicografice. La aceste activități au participat specialiști din echipa coordonatorului și din echipa IIT. În urma dialogului dintre lexicografi și experți informaticieni au fost lămurite, prin analiza amănunțită a unor articole din DLR, mai multe chestiuni puse în legătură cu structura semantică a unui articol, în funcție de mai multe criterii, semnificația elementelor tehnice de tehnoredactare, raporturile semantice indicate de simbolurile numerice ori literale și de semnele tipografice speciale (◇, ◆ ș.a.). Aceste articole au fost selectate după criteriul complexității, urmărindu-se identificarea cât mai multor situații de mare dificultate din punctul de vedere al tehnicii lexicografice.

În urma acestor dialoguri, specialiștii informaticieni din echipa IIT au putut realiza programul specific de parsare automată a articolelor din DLR, ținând cont de specificul ierarhiilor semantice al acestei lucrări lexicografice.

De asemenea, din dialogul dintre coordonator și echipa IFRI s-a născut ideea realizării unui ocurențiator pentru excerptarea de atestări din baza de texte sursă ale DLR, activitate neprevăzută în planul inițial al proiectului, dar extrem de utilă pentru lexicografi, în faza de reluare și unificare a DA potrivit normelor DLR. Au fost extrase toate citatele din *Dicționarul limbii române*, organizate, pe litere și în funcție de cuvântul-titlu, într-o bază de date XML ce permite consultarea întregului corpus de citate și extragerea de contexte, în funcție de cuvântul-titlu, de un alt cuvânt din citat, de siglă (autor, lucrare colectivă etc.). Această resursă a fost pusă, după încheierea proiectului, la dispoziția cercetătorilor lexicografi pentru a fi folosită în redactarea ediției actualizate și unificate a DLR.

3. **Antrenarea** interfeței de corectare on-line a textului OCR-izat al Dicționarului. În urma procesului de antrenare a interfeței, pe parcursul anului 2008, aceasta a fost ameliorată. S-au creat comenzi speciale, la solicitarea lexicografilor, și a putut fi estimat timpul de lucru necesar.

4. **Corectarea manuală**, prin intermediul interfeței de lucru on-line, a unităților de corectat, cu semnalarea problemelor de corectură determinate de calitatea imaginii scanate-martor.

A doua corectare manuală, prin intermediul interfeței de lucru on-line, a unei treimi din numărul total de pagini ale Dicționarului.

eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic (2007-2010)

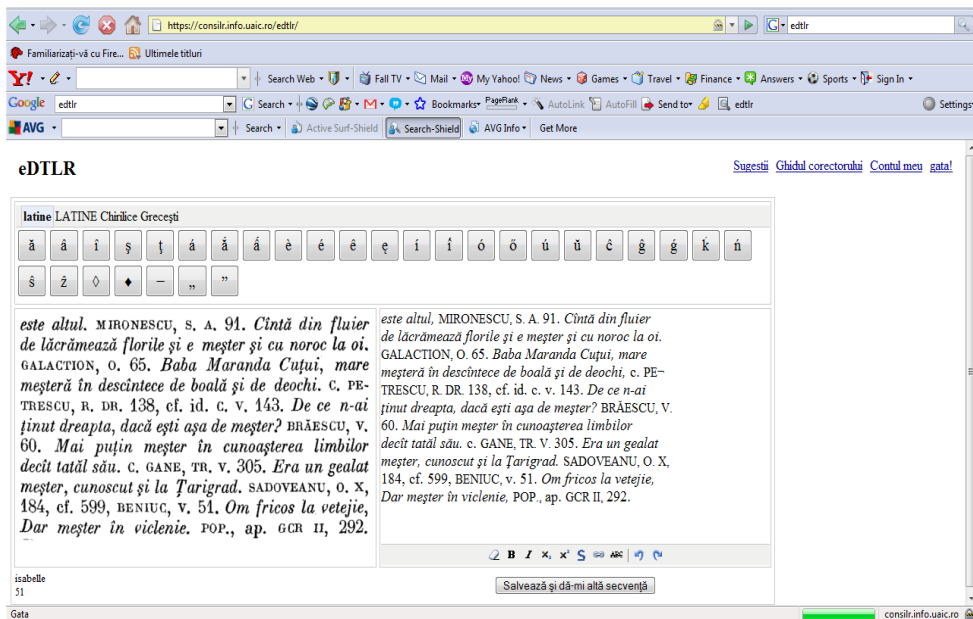

Figura 1: Captură de ecran a interfeței de corectare, pe unități, a eDTLR

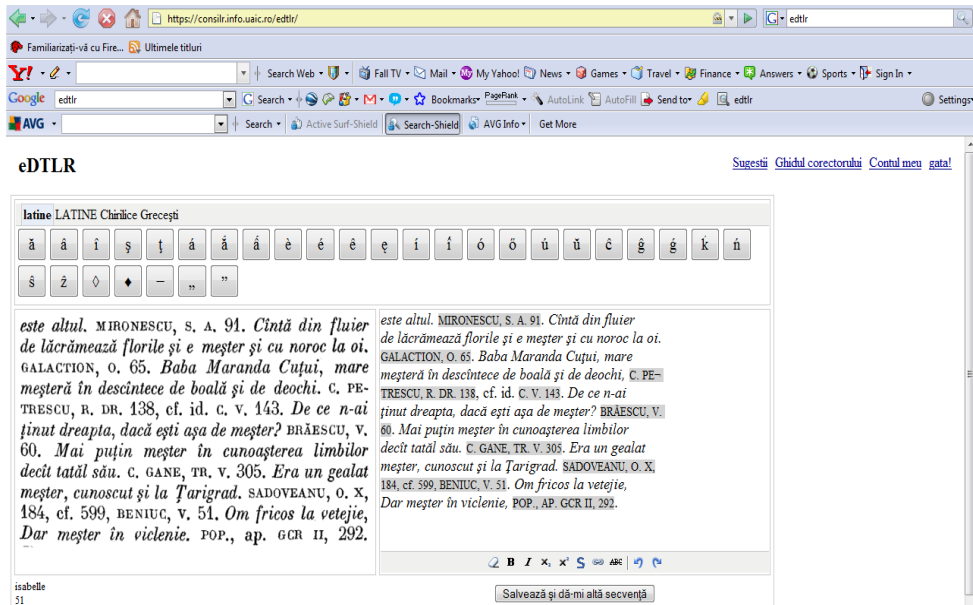

Figura 2: Captură de ecran a interfeței de corectare, pe unități, a eDTLR, cu marcarea manuală a siglelor

Corectarea Dicționarului reunificat pe volume (prin relocarea unităților de corectat, separate și transformate într-o mulțime aleatorie într-o fază anterioară – operație necesară asigurării protecției datelor în procesul de corectură colaborativă, la care au participat voluntari din țară și din Republica Moldova), în format .html, de astă dată fără folosirea internetului (din aceleași motive de protecție).

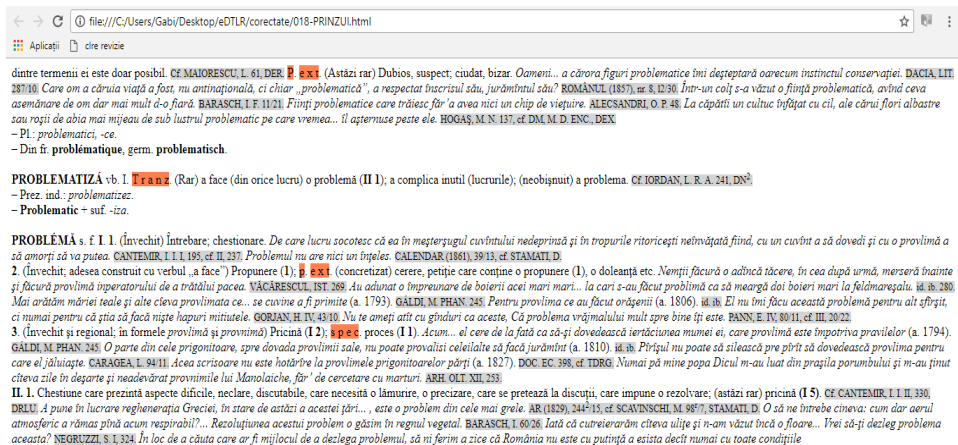

Figura 3: Rezultatul corecturii cu o interfață de editare în .html (S-au urmărit corectitudinea cuvintelor-titlu, evidențierea grafică a indicatorilor de sens, adnotarea siglelor și a indicațiilor semantice din definiții)

5. Activitatea de **diseminare** a membrilor echipei poate fi urmărită *infra*. E de observat faptul că diseminarea rezultatelor proiectului a continuat până la data realizării volumului de față.

Rezultate

Rezultatele IFRI prin care am contribuit la realizarea eDTLR:

- lexicografii ieșeni au corectat, fiecare, câte 8 300 de unități totalizând 6 222 de pagini tipărite din DA și DLR, mai mult de o treime din total.
- de asemenea, echipa ieșeană a corectat forma electronică integrală a **Dicționarului, în format .html**, urmărind rezolvarea problemelor semnalate în prima și a doua fază de corectură, precum și alte probleme de amănunt; **au fost semnalate lacunele din varianta electronică**, lacune explicabile prin erori apărute la operația de OCR-izare, la operația de recuperare și salvare a corecturilor din cele două faze ori la operația de relocare a unităților de corectat. Au fost revăzute, în total, **17 885 de pagini**.
- la inițiativa noastră, a fost creată o **bază de date, în format XML, care cuprinde toate citatele din eDTLR** (mai mult de un milion de citate) și permite căutări și extragerea de contexte, în funcție de mai multe criterii. Această bază de date nu era prevăzută în planul inițial al proiectului; ea este extrem de utilă și a fost pusă la dispoziția tuturor cercetătorilor implicați în proiect. O variantă ameliorată a fost retrimisă, de curând, lexicografilor implicați în proiectul de realizare a variantei actualizate și unificate a DLR.

Comunicări

Marius Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Premise ale informatizării cercetării lexicografice academice românești*, la al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română, „Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării”, Universitatea București, 7-8 decembrie 2007.

Elena Dănilă, *Tradiție și inovație în cercetarea lexicografică românească*, la Colocviul Internațional de Științele Limbajului „Eugen Coșeriu”, Suceava, 25-28 octombrie 2007.

Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Programe, resurse*, la Colocviul Internațional „Limba română – abordări tradiționale și moderne”, Cluj, 19-20 octombrie 2007.

Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius Clim, Vlad Patraș, *Contribuții la informatizarea cercetării filologice românești: MLD. Biblia 1688 și eDTLR*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a VII-a, „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european”, Iași, 25-27 septembrie 2008.

Victoria Zăstroiu, Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius Clim, *Principii și probleme de tratare lexicografică a neologismului în Dicționarul limbii române (DLR)*, la al

- VII-lea Colocviu Național de Terminologie – Terminografie – Terminică – 3T, București, 7-8 octombrie 2008.
- Elena Dănilă, *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, la Simpozionul internațional „Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural”, Iași, 23-24 octombrie 2008.
- Gabriela Haja, *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic. Prezent, perspective*, la Simpozionul internațional „Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural”, Iași, 23-24 octombrie 2008.
- Elena Dănilă și Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*, la Conferința Internațională „Paradigma discursului ideologic”, Galați, 29-30 aprilie 2009.
- Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, prezentare de diseminare la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Litere, februarie 2009.
- Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, prezentare de diseminare la Universitatea din Bacău, Facultatea de Litere, februarie 2009.
- Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, prezentare de diseminare la Universitatea din Baia Mare, Facultatea de Litere, aprilie 2009.
- Gabriela Haja, *The Present Results of the eDTLR – Thesaurus Dictionary of Romanian Language in Digital Format – Project (2007–2010)*, conferință susținută la Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Ungare de Științe din Budapesta, 11 iunie 2009, <http://www.nytud.hu/eng/prog09june.html>
- Gabriela Haja, *Biblia de la 1688 în format electronic, resursă pentru DLR informatizat*, la Simpozionul „Muzeul Limbii Române – 90 de ani” din cadrul Zilelor Academice Clujene, 2-4 iunie 2010.
- Gabriela Haja, Dan Cristea, *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, la Le XXVIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Valencia, 6-11 septembrie 2010, cu rezumat publicat în volumul *Tendències actuals de la filologia romànica. XXVIe Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, Edició a cura de Cesáreo Calvo, Emili Casanova, Brigitte Lepinette i Lluís R. Valero, València, Generalitat Valenciana, 2010, p. 722.
- Marius-Radu Clim, *Le néologisme: l'histoire du terme dans la lexicographie roumaine (acceptions, différences, tendances)*, la Le XXVIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Valencia, 6-11 septembrie 2010.
- Cristina Florescu, *Dicționarul academic al limbii române DLR. Relevanță lexicologică și context romanic*, în cadrul mesei rotunde „Dicționarul limbii române – finalizat. Tradiție, deziderate, perspective”, organizate de Departamentul de Lexicologie – Lexicografie al Institutului de Filologie

- Română „A. Philippide”, în cadrul Zilelor Academice Iașene, Aula Filialei din Iași a Academiei Române, Iași, 16 septembrie 2010.
- Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR). Perspectiva istorică și provocările informatizării*, în cadrul mesei rotunde „Dicționarul limbii române – finalizat. Tradiție, deziderate, perspective”, organizate de Departamentul de Lexicologie – Lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, în cadrul Zilelor Academice Iașene, Aula Filialei din Iași a Academiei Române, Iași, 16 septembrie 2010.
- Gabriela Haja, *Propuneri privind metodologia redactării în format electronic a Dicționarului limbii române (DLR)*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a IX-a, „Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora”, Iași, 22-24 septembrie 2010.
- Dan Cristea, Marius Răschip, Alex Moruz, Mădălin Patraș, Gabriela Haja, *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic. Prezentarea rezultatelor*, la al 10-lea Colocviu internațional al Catedrei de limba română de la Facultatea de Litere a Universității București, 3-4 decembrie 2010.
- Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, Alex Moruz, Mădălin Patrașcu, *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, Conferință invitată la Seminarul Departamentului de Științe al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, din Iași, aprilie 2011.
- Gabriela Haja, Monica Corodeanu, *Instrumente și resurse pentru redactarea în format electronic a DLR. Motor de selectarea și gruparea pe sensuri a fișelor*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XI-a, „Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române”, Iași, 18-19 septembrie 2012.
- Gabriela Haja, Vlad Alexa (DUK TECH, Iași), *Instrumente și resurse pentru redactarea în format electronic a DLR. Motor de fișare în format XML*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XI-a, „Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române”, Iași, 18-19 septembrie 2012.
- Gabriela Haja, Mădălin, *eDTLR. Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic. Interfața de acces*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XI-a, „Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române”, Iași, 18-19 septembrie 2012.
- Radu Simion, Dan Cristea, Gabriela Haja, *Reconstructing the Diachronic Morphology of Romanian from Dictionary Citations*, la LREC –The 8th International Conference on Language Resources and Evaluation, Istanbul, Turcia, 21-27 mai 2012.
- Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române. Privire istorică*, la The 9th International Conference Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian

- Language, organizată de Facultatea de Informatică (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”) din Iași, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București și Institutul de Informatică Teoretică din Iași; Miclăușeni, Iași, 16-17 mai 2013.
- Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patrașcu, *Instrumente și resurse pentru Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic realizate la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XII-a, „Integrare europeană / identitate națională; plurilingvism / multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective”, Iași, 25-26 septembrie 2013.
- Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patrașcu au participat, din partea IFRI, la Școala de vară EUROLAN (<http://eurolan.info.uaic.ro/2013/>), organizată la Ipotești, în octombrie 2013. În cadrul acestei școli, a fost derulat un workshop de analiză a regimului verbal în citatele eDTLR (folosindu-se baza de date creată în eDTLR). O activitate specială a fost dedicată culegerii, în formatul .html al eDTLR, a etimoanelor grecești, v. sl., slavone, slave (rus., ucr., bulg.).
- Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patrașcu, *Etapele informatizării DLR în cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie. 2003-2014*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, organizat de Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Iași, 15-16 mai 2014.
- Dan Cristea, Gabriela Haja, *Interconnecting Lexicographic Resources. Use Cases. Ideas for a Working Paper*, în cadrul Acțiunii COST IS 1305. „ENel: European Network of e-Lexicography. Group 4 Meeting”, Bolzano, Italia, 19-20 iulie 2014.
- Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patrașcu, *Steps in Digitization of the Romanian Lexicography*, Viena, în cadrul întâlnirilor de lucru de la proiectul „ENel: European Network of e-Lexicography”, 11-13 februarie 2015 http://www.cost.eu/domains_actions/isch/Actions/IS1305.
- Elena Tamba, *Informatizarea lexicografiei românești: realizări și tendințe*, conferință prezentată la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, 19 noiembrie 2015.
- Gabriela Haja, Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Mădălin Ionel Patrașcu, *Informatizarea lexicografiei românești: realizări și tendințe*, la Conferința „Limbă, Literatură, Comunicare”, organizată de Departamentul de Românică, Jurnalism–Științe ale comunicării și Literatură comparată de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, din Iași, în colaborare cu Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași și cu Asociația culturală „Text și Discurs Religios”, Iași, 20-21 noiembrie 2015.
- Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Marius-Radu Clim, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Etape ale informatizării lexicografiei academice. O retrospectivă și perspective*, la „Limba română scrisă și vorbită în contextul noilor tehnologii informatice – realizări și perspective”, simpozion aniversar organizat de

- Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română – Filiala Iași, 24 martie 2016.
- Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR) – dicționarul Academiei Române*, la Simpozionul național „Repere în filologia academică ieșeană”, organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, 25 martie 2016.
- Gabriela Haja, *Crearea unui corpus lingvistic diacronic al limbii române cu mijloace informatice. Faza I – digitizarea manuscriselor și a tipăriturilor românești vechi*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași, 21-23 septembrie 2016.
- Gabriela Haja, *Prezentarea proiectelor de digitizare a textelor românești (dicționare, ediții de carte veche) din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași*, la Masa rotundă „Digital Humanities și editarea de texte vechi în România contemporană”, organizată în cadrul Colocviului Internațional de Studii Culturale și Științele Comunicării, organizat de Departamentul de științe ale comunicării, Facultatea de Litere, Universitatea București și de Centrul de Excelență în Studiul Imaginii din București, 4-5 noiembrie 2016.
- Gabriela Haja, *Lexicografia academică românească. Tradiție și modernitate*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XVI-a, „Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală”, 27-29 septembrie 2017.
- Gabriela Haja, *Politica lingvistică reflectată în dicționarele Academiei Române*, la Sesiunea de comunicări științifice din cadrul Zilelor Academice Ieșene, organizată de Subcomisia pentru Studierea Formării Poporului Român și a Limbii Române, Iași, 10 octombrie, 2017.

Studii

- Dan Cristea, Marius Răschip, Corina Forăscu, Gabriela Haja, Cristina Florescu, Bogdan Aldea, Elena Dănilă, *The Digital Form of the Thesaurus Dictionary of the Romanian Language*, în Corneliu Burileanu, Horia-Nicolai Teodorescu (eds), *Proceedings of the 4th International IEEE Conference SpeD*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 195-206, <https://scholar.google.ro/citations?user=1vB8A2QAAAAJ&hl=ro&oi=ao>
- Elena Dănilă, *Tradiție și inovație în cercetarea lexicografică românească* în volumul de la Colocviul Internațional de Științele Limbajului „Eugen Coșeriu”, ediția a IX-a, Suceava (partea I), *Evoluția și funcționarea limbii – perspective normative în noul context european*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2007, p. 213- 215.
- Marius-Radu Clim, *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*, „Anuar de lingvistică și istorie literară” (ALIL), tom XLVII-XLVIII, 2007-2008, Editura Academiei Române, p. 159-170; www.philippide.ro

- Marius Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Premise ale informatizării cercetării lexicografice academice românești* în volumul *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, 2008, p. 585-591.
- Elena Dănilă, *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, în vol. *Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 746-750.
- Elena Dănilă, *Perspective în modernizarea cercetării lexicografice românești*, în G. G. Neamțu, Ștefan Geancărau, Adrian Chircu (eds), *Limba română – abordări tradiționale și moderne. Actele colocviului internațional organizat de Catedra de limba română și de Departamentul de limbă, cultură și civilizație românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”*, 19-20 octombrie 2007, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 173-180, ISBN 978-973-610-814-3.
- Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*, în Actele Conferinței Internaționale *Paradigma discursului ideologic* (Galați, 29-30 aprilie 2009), publicat în «Communication interculturelle et littérature», nr. 1 (6), aprilie-mai-iunie, Galați, Editura Europlus, 2009, p. 269-273, ISSN 1844-6965.
- Cristina Florescu, *Les particularités lexicales de roum. liniște („tranquillité” et „silence”) vs ses équivalents français*, în *Actes du XXVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes*. University Press, Innsbruck, 2009, p. 62-69.
- Cristina Florescu, *Limba română în Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom (< Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW)*, Luminița Botoșineanu, Victor Durnea (eds), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009, p. 153-159, ISBN (13) 978-973-8953-92-5.
- Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Programe. Resurse*, în G. G. Neamțu, Ștefan Geancărau, Adrian Chircu (eds), *Limba română – abordări tradiționale și moderne. Actele colocviului internațional organizat de Catedra de limba română și de Departamentul de limbă, cultură și civilizație românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”*, 19-20 octombrie 2007, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 161-166, ISBN 978-973-610-814-3.
- Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Vlad Patraș, *Contribuții la informatizarea cercetării filologice românești: MLD. Biblia 1688 și eDTLR*, în Luminița Botoșineanu, Victor Durnea (eds), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009, p. 171-178, ISBN (13) 978-973-8953-92-5.

- Elena Dănilă, *eDTLR – base de données et instrument pour la recherche lexicographique roumaine*, în „Philologica Jassyensia”, An VI, Nr. 1 (11), 2010, p. 37-46 și on-line, la adresa <http://www.philologica-jassyensia.ro/>
- Gabriela Haja, *Contribuția colectivului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași la realizarea Dicționarului limbii române*, „Academica”, nr. 3-4; martie-aprilie 2010, anul XX (233-234), p. 17-18, www.acad.ro/academica2002/rev2010/pag_acad2010_nr233-234.htm
- Dan Cristea, Gabriela Haja, Mihai Alex Moruz, Marius Răschip, Mădălin Ionel Patrașcu, *Statistici parțiale la încheierea proiectului eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, în Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (editori), *Limba română. Ipostaze ale variației lingvistice*. Actele celui de-al 10-lea colocviu al catedrei de limba română, București, 3-4 decembrie 2010, vol. I, București, Editura Universității din București, 2011.
- Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române în format electronic. Instrument pentru cercetarea și învățarea limbii române*, în vol. *Simpozionul internațional Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română*, Cernăuți, Zelena Bucovina, Herța, Grupul editorial „Cuvântul”, 2011, p. 221-230.
- Gabriela Haja, Dan Cristea, *The Thesaurus Dictionary of Romanian Language in Electronic Form*, în „Clarin”, Newsletter of Clarin Project, nr. 13, 2011, January-June, p. 10-11, <http://www.clarin.eu/newsletter>.
- Dan Cristea, Radu Simionescu, Gabriela Haja, *Reconstructing the Diachronic Morphology of Romanian from Dictionary Citations*. In *Proceedings of LREC-2012*, Istanbul, 21-25 mai, 2012, indexat în baza de date dblp.uni-trier.de Computer Science Bibliography.
- Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, *Resurse lingvistice informatizate pentru redactarea în format electronic a Dicționarului limbii române (DLR), create în cadrul proiectului complex eDTLR*, în vol. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu (eds), *Convergențe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internațional de lingvistică* (București, 5-6 noiembrie 2010), Editura Universității din București, 2012, p. 221–229. ISBN: 978-606-16-0208-7.
- Radu Simionescu, Dan Cristea, Gabriela Haja, *Inferring Diachronic Morphology Using the Romanian Thesaurus Dictionary*, in A. Moruz, et al. (eds.) *Proceedings of the 8th International Conference "Linguistic Resources and Tools for Processing of the Romanian Language", 8-9 December 2011, 26-27 April 2012*, Muzeul Național al Literaturii Române, București, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 85-92, ISSN 1843-911X.
- Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Ionel Patrașcu, *Situația lexicografiei românești în context european*, în „Philologica Jassyensia”, An VIII, Nr. 2 (16), 2012, p. 259-268, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1091/pdf>

- Gabriela Haja, *Lexicografia și provocările informatizării*, în „Limba română”, XXV, nr. 3-4, 2015, Chișinău <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3164>
- Gabriela Haja, Elena Tamba, *Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiție și modernitate*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom LV, 2015, București, p. 7-17.
- Mădălin-Ionel Patrașcu, Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, Elena Tamba, *Romanian Dictionaries. Projects of Digitization and Linked Data*, în *Linguistic Linked Open Data*, în 12th EUROLAN 2015 Summer School and RUMOUR 2015 Workshop, Sibiu, Romania, July 13-25, 2015, Revised Selected Papers, Springer International Publishing, Switzerland, 2015, p. 110-123 (varianta electronică: http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-32942-0_8).
- Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Mădălin-Ionel Patrașcu, Elena Tamba, *Romanian Dictionaries in the ENeL Network – European Network of e-Lexicography*, în Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds), *Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Roma, Aracne, colecția Philologica, 2016, p. 77-84, ISBN 978-88-548-9801-1.

Proiecte

Experiența din acest proiect a generat ideea creării unui corpus lexicografic aliniat la eDTLR, *CLRE – Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR alinate la nivel de intrare* (prezentat *infra*).

De asemenea, alte idei de proiecte care presupun continuarea colaborării între lingviști și informaticieni și care implică Departamentul de Lexicologie – Lexicografie sunt: *The Online Multimedia Platform for Romanian Linguistic Resources of Research* (director: CS I dr. Elena Tamba) și *Automatic recognition and interpretative transcription of Romanian historical heritage writings from Cyrillic into Romanian* (CyRo) (director: profesor dr. Dan Cristea m.c.)

Folosindu-se eDLTR ori având ca obiect de studiu această bază de date, la Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, au fost elaborate numeroase teze de licență și teze doctorale. În ultimii ani, cercetători din echipa de lexicografi ieșeni (Gabriela Haja, Elena Tamba) au fost invitați să facă parte din comisiile tutoriale ale unora dintre doctoranzi.

CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial.
100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare
și, parțial, la nivel de sens (2010-2013)

E L E N A I S A B E L L E T A M B A

CLRE. *The Essential Romanian Lexicographic Corpus. 100 dictionaries from DLR Bibliography aligned by entries*

Abstract: *The project CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare (Essential Romanian Lexicographic Corpus. 100 dictionaries from DLR Bibliography aligned by entries) is a natural continuation of the projects related to the digitizing of the Romanian Language Dictionary. The main result of this project is an essential Romanian lexicographic corpus, which will include an important number of essential Romanian language dictionaries (from the 16th century to present day), formally and, partially, semantically aligned, fact that will offer Romanian specialists an excellent working instrument and will set basis for future research.*

Keywords: *lexicography, computerized lexicography, linguistic resources, computerized lexicographic instruments.*

Informații generale

Proiectul CLRE¹ se înscrie în seria demersurilor de informatizare a cercetării lexicografice academice din România.

Aceste inițiative s-au subsumat, și la Iași, unei strategii generale de informatizare a cercetării lingvistice românești, care s-a manifestat prin colaborări între Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, cu Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și cu Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române.

Demersul de cercetare pe care îl prezentăm aici a propus valorificarea unor rezultate din proiectul complex eDTLR, prin utilizarea, ca text de referință pentru aliniere, a *Dicționarului tezaur al limbii române în format electronic*, și mai ales crearea unui corpus lexicografic românesc, care să includă 100 de

¹ Pentru realizarea acestei prezentări, am utilizat informații despre proiect extrase din Raportul Științific final, precum și dintr-o serie de studii publicate pe această temă, în timpul derulării sau după încheierea finanțării UEFISCDI.

dictionare (din secolul al XVI-lea² până în prezent³), aliniate la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens. În lume există deja astfel de corpusuri:

– *Le rayon des dictionnaires* (<http://www.atilf.fr/>) – colecție de 11 dicționare informatizate franceze, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea;

– *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española* (<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>) – bază de date cuprinzând versiunile facsimilate ale tuturor dicționarelor editate și publicate de Real Academia Española;

– *Das Wörterbuchnetz* (<http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/>) – rețea de 28 dicționare de limba germană, creată la universitatea Trier din Germania.

Echipa

Proiectul *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din Bibliografia DLR aliniat la nivel de intrare și la nivel de sens* a fost finanțat de UEFISCDI prin instrumentul de finanțare „Proiecte de cercetare pentru stimularea tinerelor echipe independente”, pentru perioada iulie 2010-octombrie 2013 (cod PN-II-RU-TE-2009-1-246). Echipa de cercetare a fost condusă de CS I dr. Elena Tamba și a fost formată din patru membri: specialiști lingviști (Elena Tamba, Marius-Radu Clim și Ana-Veronica Catană-Spenchiu) și un specialist informatician (Marius-Iulian Răschip). Așa cum s-a propus în aplicația inițială, dat fiind volumul mare de lucru pentru partea informatică a proiectului, s-a optat pentru colaborarea cu un voluntar, informatician în formare, Mădălin-Ionel Patrașcu, care, în ultimul an al proiectului, l-a înlocuit pe Marius Răschip.

Obiective

Obiectivele generale ale proiectului *CLRE* au fost:

a. realizarea unei baze de date care să cuprindă dicționarele esențiale din bibliografia DLR, aliniat la nivel de intrare și, parțial, la nivel de sens;

b. construirea unui mediu de programe care să permită consultarea interactivă a acestui corpus, care să se constituie într-un cadru modern de lucru și cercetare lexicografică, ușor adaptabil la o diversitate de obiective (de

² De exemplu, primul dicționar în limba română [cca 1650] *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu. București, Editura Academiei Române, 2008.

³ Lista dicționarelor propuse spre cercetare a fost modificată în timpul proiectului, astfel încât am inclus și un dicționar apărut în 2013 – Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Florin Lupu, *Dicționar de cuvinte recente*. Ediția a III-a. București, Editura Logos.

exemplu, corectarea și actualizarea prezentei ediții a DLR, precum și redactarea viitoarelor ediții ale Dicționarului Academiei);

c. realizarea unei liste de cuvinte cvasi-exhaustive, pentru limba română, pornind de la corpusul aliniat;

d. creșterea vizibilității activității de cercetare a specialiștilor lingviști și informaticieni, în domeniul limbii române, prin promovarea mijloacelor informatice de prelucrare lingvistică create în proiect, prin studii, articole etc. publicate în reviste de specialitate sau prin participarea la manifestări științifice.

Maniera de lucru

Într-o primă fază, materialul lexicografic a fost pregătit din punct de vedere lingvistic și informatic. Astfel, lexicografii din proiect au identificat și definitivat lista celor 100 de dicționare avute în vedere pentru CLRE. Materialul lexicografic avut în vedere a fost identificat și selectat, fiind inclus în trei categorii:

1. *dicționare generale* – de tipul: DA = *Dicționarul limbii române*, tom I-II, Tipografia ziarului „Universul”, București, Imprimeria Națională, 1907-1944; DLR = *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, tom VI-XIV, București, Editura Academiei, 1965-2010, DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009; MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I-IV. București, Editura Univers Enciclopedic. 2001-2003 ș.a.;

2. *dicționare auxiliare*, care sunt strâns legate de redactarea dicționarului tezaur – de tipul: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Sandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin. București, Editura Saeculum I. O., 2002; *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005 ș.a.;

3. *dicționare speciale*, enciclopedice ori dicționare speciale, alese după criteriul importanței lor pentru perspectiva diacronică asupra limbii – de tipul: *Dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică, 1993-2009; *Lexiconul tehnic român*. I ș. u. Elaborare nouă. București, Editura Tehnică, 1957 ș. u.

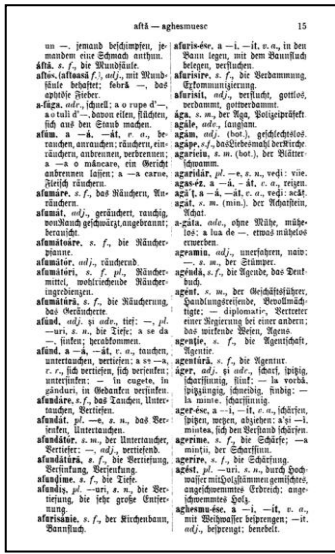
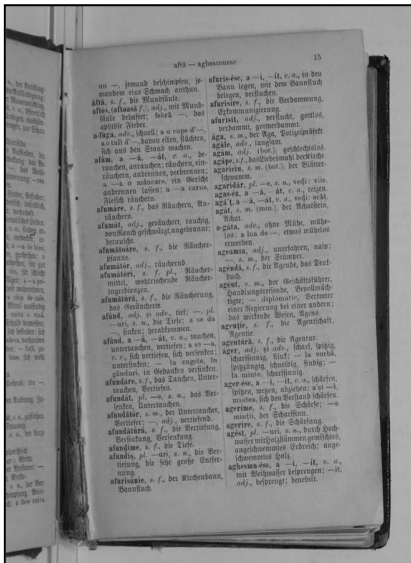
Încă din primul an de desfășurare a proiectului s-a stabilit protocolul de acces la dicționarele care se află în custodia Bibliotecii Academiei Române și la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, în cadrul stagiilor de documentare internă, efectuate de unii dintre membrii colectivului de cercetare.

Dicționarele avute în vedere au fost digitizate, ceea ce a presupus scanarea și OCR-izarea unora dintre lucrările lexicografice existente la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” sau împrumutate de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași, cu ajutorul logisticii achiziționate în cadrul proiectului (scanner face-up Atiz BookDrive DIY, special pentru carte;

cameră digitală Canon EOS 550D; Photoshop Extended CS5; Abbyy Fine Reader Engine – SDK FineReader Engine 9.0; RTL concurrent aggregated, 10.000 pagini A4 pe lună), ceea ce a dus la rezultate foarte bune atât în cazul dicționarelor mai vechi, cât și în cazul dicționarelor recente.

Scanner planetar – face-up Atiz BookDrive DIY, special pentru carte

Achiziționarea datelor prin procesarea imaginilor

Амъѣѣѣ, f. pl. i, das Betrügen, Ueberlisten Hintergehen.	Aninar, m. s, f. pl. љѣ, re, part. ven anins.
Амъѣѣѣѣѣ, m. oape, f. pl. i. e, der Betrüger, Hintergeber, adj. listig, betrügerisch.	Anins, ape. ar. v. 1) anheften, anfügen. 2) sauft berühren, tou- schiren.
Амъѣѣѣѣ, m. ѣ, f. pl. љѣ, re, part. von амъѣѣѣѣ.	Anim, m. pl. i, der Anies, Aneis.
Амъѣѣѣѣѣѣ, f. pl. i, f. amъѣѣѣѣѣѣ, Betrug, Ueberlistung, Hinterge- hung.	Antixpicr, m. pl. i, Antichrist, Widerschrist.
Амъѣѣѣѣѣѣѣ, f. pl. e, Betrug, Hin- terlist, Hintergehung, Betrügerei, List.	Antrepis, m. pl. љѣ, ein langes Ober- kleid.
	Antrepъ, f. pl. e. der Samenstaub.
	Ans; m. pl. i, das Jahr, anavecr an, heuer.

Andrei Iser, *Vocabular românesc-nemțesc*. Brașov, I. Gött, 1850.

Borat , б. adj. reich, wohlhabend, begütert.
Бораче , I. ф. der Leibkuchen, Pfefferkuchen; der Käse- kuchen.
Боръѣѣѣ , ил. ф. der Reichthum, die Wohlhabenheit.
Бодъѣѣѣѣѣ , I. в. der Laucher: o nacepe.
Bozъѣѣ , в. der Urtich. sn cad.
Bolea , ел. ф. die Farbe.
Boleanъѣѣѣѣѣѣѣ , ил. ф. die Färberei.
Boleanъѣѣѣѣѣѣѣѣ , I. в. der Färber.
Bolep , I. в. der Bojar.
Bolepeck , еакъ. adj. bojarisch, herrschaftlich.
Bolepi , в. abeln, in den Adelstand, Bojarenstand erheben.
Bolepie , ф. die Bojarenwürde, der Abel. —, die vene- rische Krankheit.

S. Petri, *Vocabular portativ românesc-nemțesc și nemțesc-românesc*. Sibiu, G. de Clozius, 1861

Etapei de digitizare i-a urmat etapa de identificare / segmentare a intrărilor de dicționar. Interfața de validare/corectare a beneficiat de avantajele pe care le presupune lucrul on-line, fiind realizată ca un formular web în care lingvistul completează, aprobă sau infirmă alegerile făcute de segmentator.

Lexicografii din echipă (Elena Tamba, Marius Clim și Ana Catană-Spenchiu) au lucrat la validarea parsării și alinierii la nivel de intrare, verificând corectitudinea decupării intrărilor și a formei cuvântului-titlu, în interfața de lucru creată special de specialiștii informaticieni, după cum se poate vedea mai jos. Practic, lexicografii au trebuit să valideze fiecare intrare pe rând. Prin acest demers, pe de o parte, au fost validate intrările segmentate corect, iar pe de altă parte, fiecare cuvânt-titlu a fost corectat, dacă a fost cazul, pentru ca alinierea ulterioară a intrărilor să se poată face ușor.

CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial

eDILR Sugeriți Ghidul corectorului Control menu gata!

lanine LATINE Clarice Greceji

ă â î ș ț á ä å é ê ë ì í î ï ó ô õ ù û ü ç g ğ k ù

ș 2 ◊ ◆ — — — —

ce o iau, că-ș închid ușile împărăției și-ș astupă calea vieții. Puțin se îndulceș și a veciei scribi dobânditori fi-vor. id. ib 344. Vor sta cine cum ș-au gătat întru vecia netrecută. COD. TOD. 226. CF. ANON. CAR., BUDAI-DELEANU, LEX. *Glasul arhangheltesco Prin pământ în jos pătrunde Pîn la limb, la locu unde Toți dreptii din vecie Aștepta cu osîrdie.* AARON, ap. GCR II, 192/25, cf. PETROVICI, P. 266/14, LB. *Fiina și tu un cădător care înaintezi către vecie povăuit de mîna lui Dumnezeu, și tu în scurtă vreme vei merge să înțînști pe cel ce cu puține zile mai înainte ș-a lepădat lutoasa sarcină.* MARCOVICI, D. 15/12. *Omul trebuie să trăiască mai mult pentru vecie decît pentru lume, că nimic pe pămînt nu este*

ce o iau, că-ș închid ușile împărăției și-ș astupă calea vieții. Puțin se îndulceș și a veciei sărbi dobânditori fi-vor. id. ib 344. Vor sta cine cum ș-au gătat întru vecia netrecută. COD. TOD. 226. CF. ANON. CAR., BUDAI-DELEANU, LEX. *Glasul arhangheltesco Prin pământ în jos pătrunde Pîn la limb, la locu unde Toți dreptii din vecie Aștepta cu osîrdie.* AARON, ap. GCR II, 192/25, cf. PETROVICI, P. 266/14, LB. *Fiind și tu un cădător care înaintezi către vecie povăuit de mîna lui Dumnezeu, și tu în scurtă vreme vei merge să înțînști pe cel ce cu puține zile mai înainte ș-a lepădat lutoasa sarcină.* MARCOVICI, D. 15/12. *Omul trebuie să trăiască mai mult pentru vecie decît pentm lume, că nimic pe pămînt nu este*

B I X, X' S US ABC ↵ ↶

Solvează și dă-mi altă șovență!

Procesarea informațiilor – corectarea rezultatelor OCR-izării

printed text (original page) → XML format

recognized page → validating interface

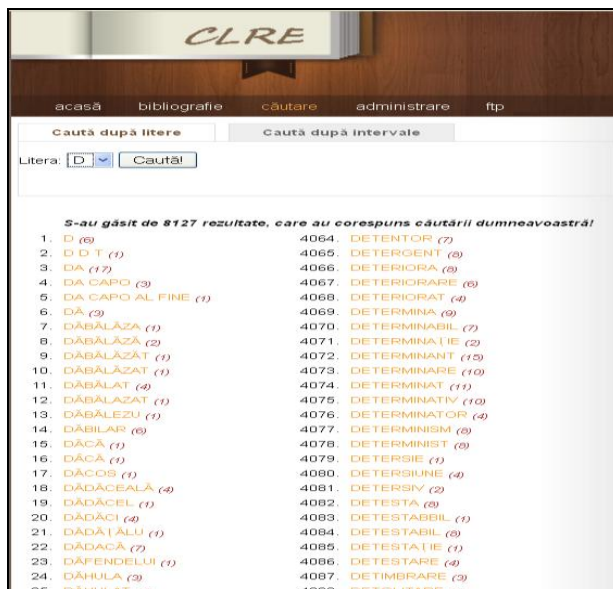
Rezultatele CLRE

Rezultatele proiectului sunt accesibile on-line la adresa <http://www.clre.philippide.ro>, în circuit închis, posibilitatea de consultare de către specialiști fiind dată de crearea unui cont pe acest site. Pentru a veni în sprijinul utilizatorilor s-a preferat construirea a două tipuri de liste de cuvinte și anume: una individuală pentru fiecare dicționar și una globală, care să cuprindă alinierea la nivel de intrare a tuturor termenilor. Astfel, există două modalități de consultare a listelor de cuvinte.

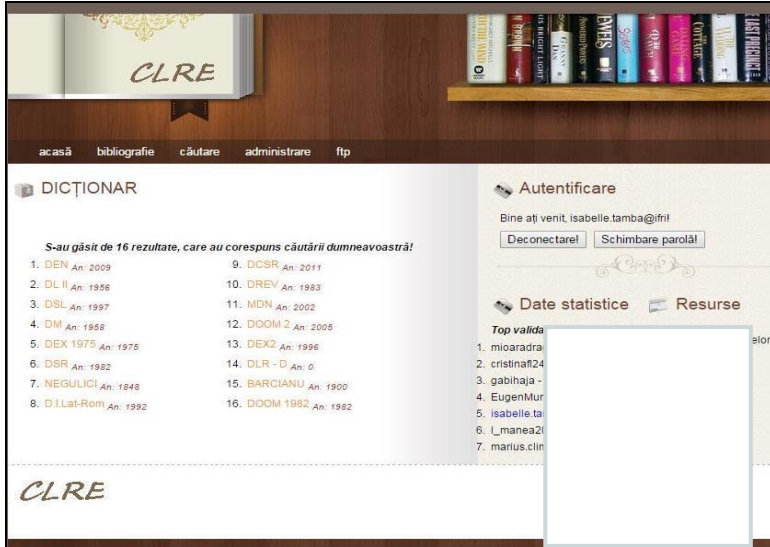
- vizualizare la nivel global (din toate dicționarele validate);
- vizualizare rezultatelor dintr-un singur dicționar.

Pentru fiecare variantă există două tipuri de căutare:

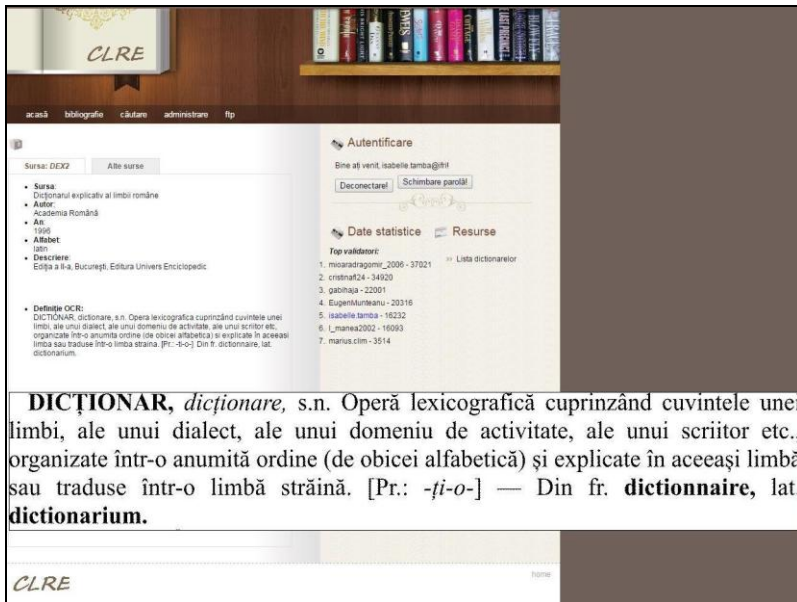
- căutarea după prima literă;
- căutarea după intervale (ex. *ac-...*; *-ac...*; *-ad*).

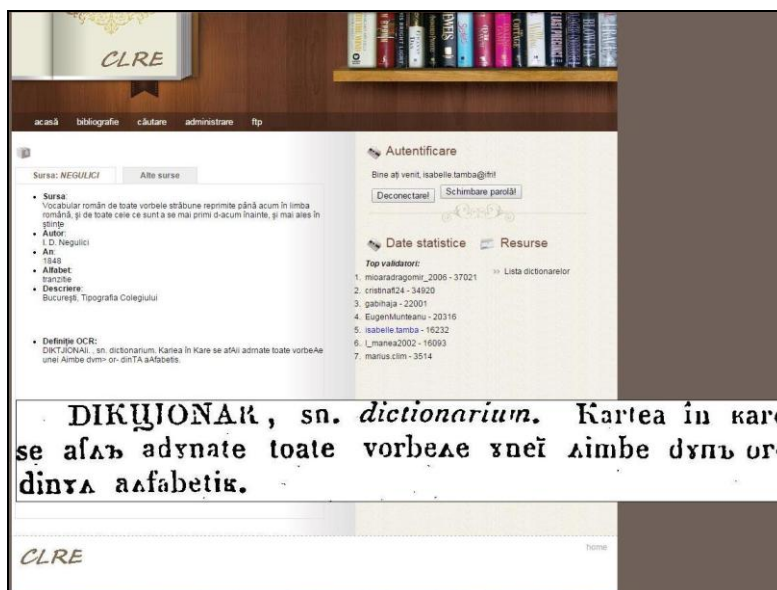
Afișarea rezultatelor pentru litera D

Afișarea rezultatelor pentru căutarea cuvântului DICȚIONAR

Cuvântul DICȚIONAR

Cuvântul DICȚIONAR

Interogările se aplică la nivelul formelor cuvintelor-titlu și pot conține expresii regulate. Rezultatul căutării permite vizualizarea intrării de dicționar, în primul rând în format imagine. Pe aceeași pagină se poate vedea și varianta recunoscută de OCR-izatorul Abbyy, dar aceasta nu poate fi utilizată în cazul dicționarilor în alfabet chirilic sau de tranziție.

Utilizatorul poate vedea, de asemenea, și informații privitoare la dicționarul care servește ca sursă pentru cuvântul vizat.

Respectarea legislației în vigoare în ceea ce privește proprietatea intelectuală a reprezentat și reprezintă o altă problemă de care se leagă posibilitatea accesării pe site-ul CLRE a materialelor obținute prin proiect. De aceea, într-o primă fază, s-a optat pentru accesul doar al specialiștilor, pe bază de conturi create special. În măsura în care politica lingvistică din România va deveni mai fermă, se va putea oferi accesul liber la informații tuturor celor interesați de limba română.

Un alt obiectiv al proiectului a vizat studierea problemei alinierii la nivel de sens pentru intrările din anumite dicționare (eDTLR, TDRG). Modelul de aliniere la nivel de sens se baza într-o primă etapă pe lematizarea câmpurilor definiției. Pe baza acestui rezultat intermediar se comparau sensurile din definițiile-țintă din cele două dicționare. S-a observat că o rafinare a acestor metode ar fi folosirea alinierilor la nivel de intrare existente în proiectul CLRE, deoarece prin lematizare simplă se pot depăși problemele legate de morfologie, sinonimie etc. Concret, fiecare termen din cadrul unui sens este adus la conceptul central al grupului de aliniere.

Un alt rezultat al proiectului este reprezentat de lista de cuvinte obținută pe baza dicționarilor cercetate și care se poate consulta pe site-ul CLRE.

Rezultatele cercetărilor desfășurate în cei trei ani de derulare a proiectului au fost diseminate prin 3 articole publicate într-o revistă indexată în baze de date internaționale, prin 16 comunicări susținute la manifestări științifice din țară și străinătate (dintre care unele sunt publicate).

În cadrul acestui proiect a fost inițiat un Workshop anual al Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul ieșean, care se află în prezent la a 7-a ediție.

Concluzii. Perspective pentru CLRE

O componentă extrem de importantă a proiectului a fost legată de crearea unei tinere echipe de lucru, acesta fiind unul dintre scopurile implicite ale grantului. Acest lucru s-a realizat pe deplin, la ora actuală putându-se vorbi de o veritabilă echipă, bine sudată și bine pregătită, capabilă să propună proiecte viitoare în care să se continue direcțiile de cercetare din proiectul CLRE. De asemenea, prin implicarea unor voluntari în activitățile colaborative din proiect, am avut posibilitatea de a-i forma parțial și pe aceștia, și, ținând cont de efortul și pregătirea lor, am putut și vom mai putea selecta dintre colaboratori noi membri în echipe de cercetare.

Proiectul CLRE a permis și permite și stabilirea de legături cu specialiști din alte centre / țări, dar și cu alte proiecte (pe de o parte, cu eDTLR sau a treia ediție informatizată a dicționarului TDRG, cu ENeL⁴, cu *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom) (www.atilf.fr/DERom/). ș.a.). Astfel, grație diseminării internaționale a rezultatelor proiectului CLRE, România a devenit partener în acțiunea COST ENeL. *European Network of eLexicography* (2013-2017: http://www.cost.eu/COST_Actions/isch/IS1305?parties), care a fost o acțiune în cadrul liniei de finanțare COST, prin care s-a urmărit crearea unei rețele pan-europene de resurse lexicografice atât pentru uzul academic, cât și pentru publicul larg. Aceste colaborări vin să confirme importanța corpusului lexicografic creat prin proiectul CLRE pentru studiul limbii române.

Astfel, corpusul CLRE reprezintă un instrument de lucru indispensabil pentru cercetătorii lingviști, lexicografi sau nu, prin care devin accesibile informațiile cuprinse în diverse dicționare, de la primele lucrări lexicografice scrise în limba română până la ultimele apariții.

Rezultatele obținute prin acest proiect conduc la dezvoltarea ulterioară de aplicații de anvergură privind dezambiguizarea semantică a cuvintelor, selecții de tipuri de intrări în vederea elaborării de noi dicționare specializate (tematice, etimologice etc.), corelarea cu alte resurse lingvistice ori multimedia,

⁴ Pentru informații detaliate legate de proiectul ENeL, vezi prezentarea din volumul de față.

ceea ce permite lexicografiei românești să fie la un nivel comparabil cu lexicografia europeană. CLRE reprezintă, astfel, și un punct de plecare pentru cercetări viitoare.

O componentă esențială a fost legătura directă dintre CLRE și procesul de realizare a *Dicționarului limbii române*, realizat sub egida de Academia Română. Astfel, după încheierea finanțării din partea UEFISCDI, CLRE, devenit *Corpus lexicografic românesc electronic*, a intrat în Planul de cercetare al Academiei Române, ca al doilea proiect din programul *Tezaurul lexical al limbii române* pentru Departamentul de Lexicologie - Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, în anul 2014. Colectivul de cercetare este format acum din lexicografii: Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina Pricop, Elena Isabelle Tamba, alături de informaticianul Mădălin-Ionel Patrașcu. Adresa de acces este: <http://www.lexi.philippide.ro/clre>.

Corpusul lexicografic românesc esențial (CLRE) permite accesul specialiștilor la un instrument de lucru indispensabil, mult timp așteptat, foarte util pentru studiul limbii române, în special, și al studiilor comparative, în general.

Bibliografie

- Catană-Spenchiu et al. 2014 = Ana Catană-Spenchiu, Marius-Radu Clim, Mădălin Patrașcu, Elena Tamba, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. Résultats et perspectives* în Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim (eds.), *Integrare europeană / identitate națională; plurilingvism / multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective (European Integration / National Identity; Plurilingualism / Multiculturalism – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives)*, Roma, Italia, ARACNE Editrice, Colecția „Danubiana”, p. 323-332.
- Clim 2015 = *La lexicografía rumana informatizada: tendencias, obstáculos y logros*, în volumul *Lexicografía de las lenguas románicas. Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, vol. II, coords.: María Dolores Sánchez Palomino y María José Domínguez Vázquez, eds.: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, Editura De Gruyter, 2015, p. 95-110.
- Clim et al. 2015 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană-Spenchiu și Mădălin Patrașcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611-1622 și on-line: <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html>.
- Dănilă 2013 = Elena Dănilă, *Corpus lexicographique roumain essentiel. Les dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée*, in *extenso* in *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas 6-11 septiembre 2010, Valencia (6-11 septiembre 2010)*, Ed. by Casanova Herrero, Cesareo Calvo Rigual, La maison d'édition Walter de Gruyter, 2013, volum VIII, p. 125-134; (<http://www.degruyter.com/view/books/9783110300031/9783110300031.125/9783110300031.125.xml?format=EBOK>).

- Dănilă 2010 = Elena Dănilă, *Despre necesitatea realizării unui corpus lexicografic românesc esențial*, în „Philologica Jassyensia”, An VI, Nr. 2 (12), 2010, p. 41-50 și on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VI_2_Danila.pdf.
- Dănilă et al. 2011a = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *Towards a Romanian Lexicographic Corpus*, în „Philologica Jassyensia”, An VII, Nr. 2 (14), 2011, p. 191-198 și on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VII_2_Danila.pdf.
- Dănilă et al. 2011b = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Preliminarii în realizarea unui corpus lexicografic românesc*, în Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (editori), *Limba română. Ipostaze ale variației lingvistice*. Actele celui de-al 10-lea colocviu al catedrei de limba română, București, 3-4 decembrie 2010, vol. I, București, Editura Universității din București, 2011, p. 225-232.
- Patrașcu et al. 2013 = Mădălin Ionel Patrașcu, Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *CLRE – Partial Results in the Development of a Romanian Lexicographic Corpus*, in *Proceedings of the 9th International Conference „Linguistic resources and tools for processing of the Romanian language” (16-17 mai 2013, Iasi)*, eds. Elena Mitocariu, Mihai Alex Moruz, Dan Cristea, Dan Tufiș, Marius Clim, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 51-58; on-line la adresa: https://consilr.info.uaic.ro/2013/Consilr_2013.pdf.
- Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265-282.
- Tamba et al. 2012 = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Mădălin Ionel Patrașcu, Ana Catană-Spenchiu and Marius Răschip, *CLRE. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, in *Proceedings of the 8th International Conference „Linguistic resources and tools for processing of the Romanian language” (8-9 december 2011, 26-27 april 2012, Bucharest)*, eds. Mihai Alex Moruz, Dan Cristea, Dan Tufiș, Adrian Iftene, Horia-Nicolai Teodorescu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 157-162; on-line la adresa: <https://consilr.info.uaic.ro/2013/index.php?list=editii>.
- Tamba Dănilă et al. 2012 = Elena Tamba Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *The Evolution of the Romanian Digitalized Lexicography. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, rezumatul a fost publicat în *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, 7-11 august 2012, Oslo*, eds. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen, Press Reprosentrales, UiO, p. 225; lucrarea *in extenso* pe suport electronic (p. 1014-1017); on-line la adresa: http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_2012/.
- TDRG = Varianta electronică a ediției H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I–III. Cluj-Napoca, Clusium. I: 2000; II: 2003; III: 2005, realizată într-un proiect al Albert-Ludwigs-Universität, din Freiburg im Breisgau, Germania, după modelul eDTLR.

Terminologia românească meteorologică științifică și populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (2011-2016)

CRISTINA FLORESCU

*Romanian meteorological scientific and popular terminology
of the atmospheric phenomena. Linguistic approach*

Abstract: *Linguistic analysis of the project is contrastively undertaken between two linguistic levels of the lexical group that is denoting, in Romanian, the atmospheric phenomena. The research focuses on both literary language – the scientific language, and that of the popular language (in the broadest sense, encompassing both dialectal and common elements). The project are investigating diastatic (socio-linguistic valences of the project are obvious), diatopic (dialectological analysis is required) and diachronic (etymologies, chronological structuring of senses and quotations, indication of the first attestation of lexemes belonging to each terminology series) boundaries. On one hand, the cultured nature of scientific terminologies, on the other hand, the regional / dialectal nature of popular terminologies give these two terminology categories distinctive specific features which are linguistically analysed and lexicographically marked as such. The contrastive nature of the study requires, whenever necessary, difficult isomorphic type correlations at semic level. Areas of extreme difficulty of the undertaking are represented by the elements of lexical overlapping between the two terminological categories. This area of overlap is specifically addressed in both Atmospheric Phenomena Dictionary and the linguistic study. The working system provides for the research alongside of both types of languages, out of the need to correlate scientific terms and dialectal terms from central terminological nucleus represented by words belonging to main lexical fund of Romanian language. Regardless of the direction of research, the Romanian meteorological language was never studied, the high originality nature of the approach being obvious. The main development of the project is the volume: Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific vs. popular, „Alexandru Ioan Cuza” Publishing House, Iași, 2015 (711 p.).*

Keywords: *lexicology, lexicography, Romanian meteorological terminology, atmospheric phenomena.*

Descriere

Finanțat: CNCIS cod PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, 2011-2016

Suma: 1 288 000 lei

Echipa: lexicologi – Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Alina Pricop (Bursuc), Cristina Cărăbuș; dialectolog – Florin-Teodor

Olariu; geografi – Liviu Apostol, Dan-Adrian Chelaru; informaticieni – Monica Corodeanu (2011), Mădălin Patrașcu (2012-2016).

Proiectul propune o analiză lingvistică, în cadru contrastiv, a unui grup lexical al limbii române disociat din perspectiva a două terminologii specializate (la nivelul limbajului științific și la acela al limbajului popular) care aparțin aceluiași areal denominativ, cel al fenomenelor atmosferice.

Cercetarea are caracter de pionierat în domeniul lingvisticii românești și a celei romanice, având ca obiect de studiu grupul lexical care desemnează, în limba română, fenomenele atmosferice. S-a urmărit atât nivelul limbii literare – limbajul științific, cât și acela al limbii populare (în sens larg: elementul dialectal și cel comun). Înaintea prezentului proiect, nu s-a mai făcut o analiză comparativă punctuală extinsă între o terminologie științifică și terminologia populară echivalentă¹.

În urma documentării și a disocierilor lexicologice, cercetarea a exclus termenii corespunzători elementelor acvatică, telurice, cosmologice etc., sau termenii din zona instrumentarului ori procedurilor fizico-ingenerești ale disciplinei. A fost utilizată tehnica lexicografică specializată (simplificată și adaptată obiectului de studiu), bine-cunoscută echipei de cercetare din întreprinderile analitice anterioare și experiențele lingvistice privind: a) redactarea articolelor DLR; b) desfășurarea și finalizarea proiectelor anterioare subvenționate CNCS²; c) colaborarea la proiectul eDTLR³; d) redactarea și revizia pe zona României de Sud-Est în cadrul DÉRom⁴. În felul acesta, membrii echipei, datorită specializărilor anterioare, au avut posibilitatea de a consulta permanent un corpus lexical relevant. Unul dintre elementele esențiale de funcționare a echipei a fost reprezentat de colaborarea strânsă dintre cercetătorii lingviști și cercetătorii geografi (specialiști în meteorologie). Lingviștii au gestionat, prin abordări interdisciplinare, fiecare grup lexical analizat. Implicarea specialiștilor

¹ În publicațiile proiectului (25 de articole și un volum de 711 p.) se citează cu minuție toate analizele anterioare care au tangență cu analizele de acest tip. De exemplu, studiul lui Vasile Arvinte: *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului* (în „Studii și cercetări științifice. Filologie” Anul VIII (1957), Fasc. 1, p. 1-184), este avut de asemenea în vedere în bibliografia cercetării din proiect.

² Cf. *DTLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate* (a. 2007-2008) și *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea* (a. 2003-2005).

³ eDTLR = *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, grant CNMP, anii 2007-2010; director: prof. univ. dr. Dan Cristea, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

⁴ Proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*. (*Première phase: le noyau panroman*) subvenționat ANR și DFG (început în 2008, este în derulare) (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>). Dintre membrii proiectului care a studiat terminologia meteorologică, au participat (între anii 2011 și 2016) și participă și în prezent la DÉRom: Cristina Florescu, Elena Tamba, Alina Pricop și Florin-Teodor Olariu.

meteorologi a fost utilă nu numai în studiul limbajului științific al meteorologiei, ci și în analiza elementelor limbii populare, în ideea unor corelări referențiale cu terminologia științifică.

Coeziunea și desfășurarea cercetării s-au realizat prin ședințe directe de lucru și prin dialog on-line.

Anul 2011 (octombrie-decembrie)

În perioada octombrie-decembrie 2011, au fost realizate, conform planului de lucru din aplicație, o sumă de activități pregătitoare în vederea desfășurării optime a cercetării.

Au fost identificate categoriile lexico-gramaticale și s-a stabilit lista de cuvinte a termenilor științifici, ceea ce a presupus:

1) selectarea textelor de specialitate;

2) stabilirea *Normelor de siglare* și *Normelor de fișare* pentru redactarea *Dicționarului fenomenelor atmosferice* (DFA) și a studiilor lingvistice;

3) corelarea interdisciplinară lingviști – meteorologi.

A urmat identificarea categoriilor lexico-gramaticale și stabilirea listei de cuvinte a termenilor populari pe baza următoarelor activități:

1) au fost achiziționate în format electronic primele articole, sensuri, sintagme etc. din DA+DLR;

2) s-au fișat Atlasele lingvistice ale limbii române cu ajutorul specialistului dialectolog, Florin-Teodor Olariu.

Pentru conturarea cadrului lexicografic, s-au stabilit norme stricte ale selecției lexemelor în scopul redactării unui lexicon specific de termeni meteorologici (științifici și populari) care au format punctul de plecare (baza lexicală și materialul exemplificator) al analizei lingvistice.

Informaticianul echipei a început demersurile computaționale pentru structurarea paginei web. a proiectului.

Anul 2012

A fost realizată o suită obligatorie de activități specifice tipologiei cercetării desfășurate, conform celor propuse la inițierea cercetării, pe parcursul anului avut în vedere.

1. A fost încheiată fișarea (în format electronic) a bibliografiei meteorologice obligatorii.

2. S-a redactat lista de cuvinte a terminologiei științifice a meteorologiei stărilor atmosferice.

3. Au fost redactate articole lexicografice corespunzătoare terminologiei științifice. Datorită particularităților specifice cercetării, s-a convenit realizarea, în primă fază, a articolelor care cuprind cele mai semnificative zone de suprapunere dintre sensurile științifice și cele populare (și regionale), respectiv a articolelor lexicografice numite ulterior *articole complexe*. Accentul a fost pus pe redactarea acestor termeni compleși, cu structură mixtă, care circulă atât în

limbajul științific al meteorologiei, cât și în terminologia populară și limbajul uzual pentru că aceste cuvinte reprezintă zona de maximă dificultate lingvistică, lexicografică și terminologică a cercetării.

4. Au fost alcătuite *Normele de redactare a Dicționarului fenomenelor atmosferice* (siglat DFA).

5. A fost încheiată fișarea (în format electronic) a termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. populare și regionale din toate volumele DA+DLR și din atlasele dialectale ale limbii române.

6. S-a realizat lista de cuvinte a termenilor populari și regionali (faza 2, finală).

7. Au fost redactate (într-o primă formă, provizorie și orientativă) o serie de articole lexicografice de probă, corespunzătoare termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. populare.

8. S-a împărțit materialul de studiu (redactare a studiului lingvistic și redactare a DFA) pe subgrupuri lexicale în funcție de distribuția și categoria meteorologică a termenilor atât științifici, cât și populari.

9. A fost stabilit cuprinsului provizoriu al viitorului volum (care a fost conceput ca obiectivul central al cercetării din proiect), din nevoia unei cât mai clare delimitări a obiectului de studiu.

Anul 2013

Etapete de lucru ale acestui al treilea an din cercetarea derulată în proiect au fost concepute în ideea redactării articolelor lexicografice din ceea ce urma să fie *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA), baza de date lexicale care va reprezenta corpusul lexicografic de informații pe care se vor întemeia studiile lingvistice.

1. Redactarea integrală a articolelor lexicografice corespunzătoare terminologiei populare (A-Z) din DFA. Corelările termenilor populari și regionali cu noțiunile științifice ale meteorologiei au putut fi făcute prin consultarea permanentă a specialistului meteorolog.

2. A început revizia articolelor lexicografice corespunzătoare termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. științifice, ulterior a celor populare din DFA. S-au modificat definiții ori scheme ale unor cuvinte, s-au eliminat citatele prea numeroase, s-au revăzut etimologiile unor termeni sau acelea ale unor sintagme.

3. De altfel o noutate a DFA a fost și rămâne reprezentată de recuperarea (uneori parțială, acolo unde sursele lingvistice impun acest fapt) a etimologiei sintagmelor care circulă în limbajul meteorologic științific. Pentru stabilirea acestora lingviștii au consultat:

– lucrări lexicografice de specialitate, cu rezonanță în domeniu (ex. G.-Oscar Villeneuve, *Glossaire de météorologie et de climatologie*, Quebec, 1974 și J. L. de Lucca, *Elsevier's dictionary of climatology and meteorology* in English,

French, Spanish, Portuguese and German, Elsevier, Amsterdam-Lausanne-New York-Oxford-Shannon-Tokyo, 1990.

– site-uri de specialitate ca:

<http://www.meteoromania.ro/> = site-ul Administrației Naționale de Meteorologie

<http://vremea.meteoromania.ro/> = un alt site, mai recent, al Administrației Naționale de Meteorologie

<http://www.meteo.ro/> = site care cuprinde starea vremii, informații meteo utile, articole explicative despre anumite fenomene de ordin meteorologic, precum și un scurt dicționar meteo.

www.vremea.ido.ro = site care prezintă știri, articole și informații meteorologice privind starea vremii

4. S-a stabilit pentru articolele DFA sistemul de semnături și acela al redactării notelor de subsol.

5. În urma confruntării și corelării celor două categorii terminologice, științifice și populare, s-au conturat obiectivele viitoarelor studii care au fost cuprinse în volumul care, conform planificării, urma să fie tipărit în 2015 (volum siglat TMFA = terminologia meteo a fenomenelor atmosferice).

6. Specialiștii lingviști au început operația de documentare pe subgrupuri lexicale: precipitații (Cristina Florescu), vânturi (Alina Bursuc), nebulozități (Cristina Cărăbuș), depuneri (Elena Tamba), radiații (Laura Manea). Stabilirea subgrupurilor lexicale a fost făcută în funcție de perspectiva științifică (meteorologică și fizică) asupra obiectului de studiu.

7. Informaticianul echipei, Mădălin Patrașcu, ajutat de membrii echipei de cercetare, a reconfigurat și actualizat pagina web a proiectului: <http://dfa.philippide.ro/>

Anul 2014 (ianuarie-iunie)

S-au realizat, conform planului de lucru, următoarele operații în vederea finalizării cercetării.

1. A fost încheiată operația de redactare a articolelor lexicografice corespunzătoare terminologiei științifice și populare (A-Z) din *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA), efectuându-se o serie de refaceri în urma unei prime revizii. Au avut loc ședințe periodice de lucru în care problemele tehnice și științifice au fost soluționate în colectiv. Meteorologii și dialectologul echipei au fost consultați în permanență.

2. A continuat revizia articolelor lexicografice redactate de lingviști, corespunzătoare termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. științifice și populare din DFA. Zonele de suprapunere a acestor două universuri culturale au fost decelate cu acuritate în cadrul întâlnirilor interdisciplinare de lucru; s-au discutat și soluționat diverse chestiuni neconcordanțe cu realitatea meteorologică ori articole lexicografice care au necesitat o abordare specială (s-au modificat

definiții ori scheme ale unor cuvinte, s-au adăugat ori eliminat citate, s-au revăzut etimologiile unor termeni sau sintagme).

3. În urma confruntării și corelării au fost refăcute listele de cuvinte ale grupurilor lexicale analizate în proiect reconfigurându-se obiectivele și planul viitoarelor studii cuprinse în volumul TMFA.

4. S-a analizat cuprinsul viitorului volum, obiectivul final principal al proiectului, studiindu-se orientările specifice fiecărei categorii lexicale și fiecărui studiu lingvistic corespunzător acestor categorii. Au fost discutate unele redirectionări ale acestor materiale în funcție de autorii lingviști, membri în echipa de lucru a proiectului.

5. S-a conturat și, apoi, s-a amănunțit structura studiului dialectologic care urma să cuprindă aspectele dialectale speciale ale tuturor grupurilor lexicale avute în vedere.

Anul 2015

A fost revizuit, finalizat și predat la editură volumul: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific versus popular*.

Operațiile s-au derulat în funcție de etapele de lucru prevăzute.

1. A fost finalizat *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA). Au avut loc ședințe periodice de lucru în care ultimele probleme tehnice și științifice au fost soluționate în colectiv. Meteorologii și dialectologul echipei au fost consultați în permanență.

Zonele de suprapunere a acestor două universuri culturale (literar științific versus popular) au fost revizuite și corelate cu acuritate în cadrul întâlnirilor interdisciplinare de lucru.

În DFA, fiecare articol și fiecare notă de subsol conține semnătura autorului (conform unui normativ bine pus la punct) pentru a se individualiza contribuția punctuală a tuturor membrilor echipei.

Normele DFA au fost finalizate. Dincolo de caracterul lor în mod necesar tehnic, aceste norme consemnează, sintetizând în același timp, o serie de aspecte conform cărora: etimologia sintagmelor este dată în note de subsol, precedate de un asterisc; numărul citatelor este limitat strict, dar semnificativ în privința diacroniei termenilor; este indicat (ori de câte ori există posibilitatea filologică) anul primei atestări; sunt citate dicționare de specialitate care conțin elemente relevante pentru terminologia populară (Tp) și pentru terminologia științifică (Ts) redată prin însemne speciale (Θ [theta] = Tp; Ξ [ksi] = Ts).

2. Au fost finalizate studiile lingvistice care înglobează analizele categoriilor lexicale stabilite conform decelărilor semantice și meteorologice: nebulozitățile, vânturile, deplasările și curenții de aer, precipitațiile, depunerile, fenomenele luminoase, sonore, electrice și electro-luminoase, radiațiile. Aspectele dialectale cuprinse în DFA au fost prezentate într-un studiu

corespunzător. De asemenea, lexemele românești analizate în aceste capitole au fost sistematizate într-un *Indice de cuvinte și variante*.

3. Invitații externi ai *Atelierelor de lucru* organizate în anii de desfășurare a proiectului au redactat și predat studiile anexă concepute ca o structură editorială complementară în cuprinsul volumului. Invitații externi sunt lingviști de prestigiu la nivel național și internațional, care, prin analizele lor, au dezvoltat contrastiv aspecte relevante pentru materialul lexical cuprins în studiile proiectului; s-au abordat fapte lexicale la nivel romanic, în cadrul dialectelor române sudice etc.

4. În luna decembrie a apărut la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași volumul: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific versus popular*, ISBN: 978-606-714-203-7 (712 p.). Editor Cristina Florescu. Autori: Cristina Florescu, Elena Tamba, Laura Manea, Alina Bursuc-Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Dan-Adrian Chelaru. Colaboratori externi: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Nistor Bardu și Mariana Neț.

Cuprinsul volumului este semnificativ atât în privința alinierii lucrării la obiectivele propuse, cât și în ceea ce privește extensia fiecărui subiect.

Cartea este structurată în două părți. Prima parte conține *Cuvântul auto-rilor*, urmat de o suită de studii lingvistice: *Introducere* (stabilirea cadrului teoretic și argumentarea specificului cercetării) (Cristina Florescu), *Nebulozitățile* (Cristina Cărăbuș), *Vânturile, deplasările și curenții de aer* (Alina Bursuc-Pricop), *Precipitațiile* (Cristina Florescu), *Depunerile* (Elena Tamba), *Fenomenele luminoase, sonore, electrice și electro-luminoase* (Cristina Cărăbuș), *Radiațiile* (Laura Manea), *Aspecte dialectale* (Florin-Teodor Olariu). Indicele de cuvinte și variante (realizat de informaticianul Mădălin Patrașcu în strânsă colaborare cu lingviștii echipei) sistematizează lexemele tratate în aceste studii. Urmează *Considerații privind dezvoltarea meteorologiei în România* (Liviu Apostol), *Din istoria discursului meteorologic: „buletinul atmosferic”* (Rodica Zafiu), *Denotație și conotație în termenii meteorologici din aromână* (Nistor Bardu), *Une caractéristique du roumain dans le champ lexical de la température* (Maria Iliescu), *Variante sincronice și diacronice în vocabularul gastronomic românesc* (Mariana Neț).

Cartea cuprinde, în a doua parte (cea mai extinsă – 375 de pagini): *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA), precedat de *Normele DFA* și urmat de o *Bibliografie* amplă.

5. Informaticianul Mădălin Patrașcu a ajutat membrii echipei de cercetare: a) să gestioneze materialul lexicografic DFA și să alinieze corelativ întregul volum; b) să actualizeze pagina web a proiectului: <http://dfa.philippide.ro/>.

Anul 2016

Conform celor propuse, s-a pus accentul pe diseminarea rezultatelor obținute pe parcursul derulării proiectului. Astfel, au avut loc trei lansări și două prezentări ample ale volumului publicat, la târguri de carte, la Academia Română Filiala Iași, la Universitatea București, la a XXVIII-a ediție a Congresului internațional de lingvistică și filologie romanică (Roma, 2016).

Au fost stabilite contacte cu specialiști români (din Iași, București, Cluj) și străini (francezi, italieni, spanioli, austrieci) din centre universitare și academice. Aceste legături, dincolo de interesul deosebit, exprimat explicit, pentru cercetarea de pionierat cuprinsă în volum (și în proiect), au dus la realizarea unor proiecte conexe, concrete, de colaborare cu conf. univ. Stella Medori (Universitatea din Corsica), cu prof. univ. Maria Dolores Sancez Palomino (Universitatea din Coruña – Spania), prof. univ. Michela Russo (Universitatea Jean Moulin Lyon 3 – Franța), prof. univ. Paul Videsott (Universitatea din Bolzano – Italia).

Pe baza cercetărilor întreprinse în cadrul proiectului, în perioada ianuarie – octombrie 2016, au fost realizate articole și studii (7), colaborări la volume colective (2), au fost susținute 23 de comunicări și conferințe. Tematica acestor analize marchează aspecte care valorifică materialul lingvistic înglobat în cercetarea întreprinsă.

Concluzii

Obiectivele proiectului: *Terminologia românească meteorologică științifică și populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic* (indicativ PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (octombrie 2011 – octombrie 2016) (director de proiect: CS I Dr. Cristina Florescu) au fost realizate conform planului de lucru prevăzut:

- prin publicarea volumului: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu, Liviu Apostol și Nistor Bardu, Maria Iliescu, Mariana Neț, Rodica Zafiu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Științific versus popular*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015 (ISBN: 978-606-714-203-7) (711 p., dintre care 375 pagini reprezintă DFA = baza lexicală și lexicografică de date, restul paginilor cuprinzând studiile lingvistice);
- prin 25 de articole publicate (sau aprobate spre publicare);
- prin peste 40 de comunicări și conferințe;
- prin 7 Ateliere de lucru, două Mese rotunde și 3 lansări ale volumului publicat.

Ținându-se cont de caracterul inedit al analizelor desfășurate în proiect și de amploarea deosebită a materialului cuprins în volum, am considerat necesară o prezentare extinsă a diseminării rezultatelor cercetării însumate, mai ales, în volumul publicat; am indicat în cele ce urmează nu numai articolele publicate, conferințele și comunicările susținute, ci și atelierele de lexicologie,

mesele rotunde, lansările de carte care au evidențiat și au exemplificat punctele de vedere și rezultatele obținute în cadrul cercetării din proiect.

Rezultate

Volum

Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu și Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Nistor Bardu: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015 (ISBN: 978-606-714-203-7) (711 p.).

Studii

Cristina Florescu, *Limbaajul meteo al fenomenelor atmosferice. Premise analitice*, în vol. *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrânceanu* (p. 190-199), 2011, Editura Universității din București, 2011.

Cristina Florescu, *Prezentarea proiectului „Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic”*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, nr. 2, 2012, p. 5-7.

Cristina Florescu, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Coordonate ale studiului lingvistic. Studii de caz* (cu participarea întregului colectiv de lucru), în volumul colocviului internațional: *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere* (Iași, 1-2 noiembrie 2012).

Cristina Florescu, *Eugeniu Coșeriu și chestiunea relației dintre terminologiile științifice și cele populare*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LI, p. 187-196, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, 2012.

Elena Tamba, *Situația lexicografiei românești în context european*, în „Philologica Jassyensia”, An VIII, Nr. 2 (16), 2012, p. 259-269.

Cristina Florescu, *G. Ivănescu: etimologia cuvintelor din Istoria limbii române în context romanic (DÉRom)*, în volumul *Gheorghe Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, nr. 1, București, Editura Academiei, 2013, p. 109-120.

Alina Bursuc, *Denumiri ale vânturilor din perspectiva proiectului „Terminologia românească meteorologică (științific vs popular). Studiu lingvistic”*, în volumul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XI-a, *Tradiție / inovație – identitate / alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române*, volum îngrijit de Ofelia Ichim (coord.), Luminița Botoșineanu, Cecilia Maticiu, Dinu Moscal, Elena Tamba, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.

Alina Bursuc, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Coordonate ale studiului lingvistic*, în volumul

- Colocviului internațional al Departamentului de Lingvistică „Limba română: variație sincronică, variație diacronică”, Editura Universității din București, 2013.
- Cristina Florescu, Liviu Apostol, Laura Manea, Elena Tamba, Alina Bursuc, Cristina Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu, Dan-Adrian Chelaru, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific vs popular). Studiu lingvistic. Anul I (oct. 2011 – oct. 2012). Realizări*, în volumul *Gheorghe Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, nr. 1, 2013, București, Editura Academiei, p. 429-436.
- Cristina Florescu, colaborare la revizia zonei Romania de Sud-Est (limba română) privind articolele */'ton-a-/ (cf. rom. *tuna*), */'lumen/ (cf. rom. *lume* „lumină”), */'lun-a/ (cf. rom. *lună* „lumina lunii”) în cadrul volumului *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, ed. Eva Buchi, Wolfgang Schweickard. Series: Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Berlin, De Gruyter, 2014. ISBN: 978-3-11-031348-2. (cf. și <http://www.atilf.fr/DERom> rubrica Actualités).
- Cristina Florescu, *Terminologii științifice și populare. Considerații contrastive*, în numărul omagial Petar Atanasov din „Romanistika i balkanistika”, Skopje, 2014, p. 227-235; ISBN 978-608-234-025-8.
- Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, 2014, ISBN 978-311-031-0313, p. 265-282.
- Laura Manea, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Anul III (2011-2013). Realizări*, în revista „Philologica Jassyensia”, An IX, Nr. 2 (18), 2013 (apărută în 2014), p. 199-206 și on-line.
- Alina-Mihaela Pricop, *Termenul vânt în Dicționarul fenomenelor atmosferice (DFA)*, în „Philologica Jassyensia”, An XI, Nr. 1 (21), 2015, p. 93-102.
- Liviu I. Pelin, Liviu Apostol, *Old romanian meteorological terms*, „Present Environment and Sustainable Development”, vol. 10, no 2, Iași, Editura „Alexandru Ioan Cuza” – Warszawa-Berlin, De Gruyter Open, 2016.
- Cristina Cărăbuș, *Aspecte lexicale ale nebulozității*, în volumul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XIV-a, „Contacte lingvistice și culturale în spațiul românesc – contacte lingvistice și culturale românești în spațiul european” (16-18 septembrie 2015), *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space. Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Roma, Aracne, 2016.
- Cristina Florescu, articolul publicat pe site-ul DÉRom */laks-a-/ (*'/daks-a-) (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>), 1 septembrie 2016.

- Cristina Florescu, *Mots désignant les phénomènes atmosphériques dans le DÉRom. Terminologie protoromane?*, în *Actes du 27e Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 6 : Étymologie*. Nancy, ATILF, 2016, 63-73.
- Cristina Florescu, *Comunicare și prejudecată*, în vol. *Arta discursului public și discursul public al artei*, Dan Stoica (editor), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 93–105.
- Florin-Teodor Olariu, *Coordonnées dialectales de la terminologie météorologique roumaine*, în *Actes du colloque de lexicographie dialectale et étymologique en l'honneur de Francesco Domenico Falcucci (Corte – Rogliano, 28-30 Octobre 2016)*. Edizioni dell'Orso (acceptat).
- Alina Pricop, *Foreign Winds in Romanian Language*, în *Proceedings of the 3rd International Conference Perspectives in the Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 361-368.
- Elena Tamba, articolul publicat pe site-ul DÉRom */'βent-u/ (+*/vent-u-) (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>), 2 august 2016.
- Cristina Florescu, articolul (în curs de apariție): *Les dictionnaires roumains des terminologies spécialisées*, în Meike Meliss, María Dolores Sánchez Palomino e María Teresa Sanmarco Bande (eds.), *A lexicografia románica do século XXI*, München, Iudicium Verlag, p. 360-371.

Comunicări

- Cristina Florescu, *Terminologie științifică și terminologie populară*, la Simpozionul internațional anual al Catedrei de Limba Română a Universității București, 9 decembrie 2011.
- Cristina Florescu (cu participarea întregului colectiv de lucru), *Terminologia meteorologică a fenomenelor atmosferice*, la Simpozionul internațional „Present Environment and Sustainable Development”, organizat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Geografie și Geologie, 1 iunie 2012.
- Laura Manea (cu participarea întregului colectiv de lucru): *Terminologia meteo a stărilor atmosferice. Proiect în desfășurare*, în cadrul workshopului național „Situția lexicografiei academice românești actuale”, 17 mai 2012.
- 10 comunicări în cadrul celor două ateliere din 30 iunie și 2 noiembrie 2012 (cf. infra, *Ateliere de lucru*).
- Alina Bursuc, *Sur la terminologie populaire des vents en roumain et en français*, la Le XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Laboratoire ATILF, CNRS & Université de Lorraine, Société de linguistique romane, Nancy (Franța), 15-20 iulie 2013.

- Cristina Cărăbuș, *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic*, la Universitatea „Friedrich Schiller”, Institutul de Romanistică, Jena, Germania, 28 iunie 2013.
- Dan-Andrian Chelaru (în colaborare cu membrii echipei), *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic – perspectiva meteorologică*, la Simpozionul internațional „Present Environment and Sustainable Development”, ediția a VIII-a, 31 mai – 2 iunie 2013, Iași.
- Cristina Florescu, *Mots désignant les phénomènes atmosphériques en DÉRom. Terminologie protoromane?*, la Le XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Laboratoire ATILF, CNRS & Université de Lorraine, Société de linguistique romane, Nancy (Franța), 15–20 iulie 2013.
- Cristina Florescu, *Ploaia și ninsoarea: manifestări diastratice și diacronice ale grupului lexical*, la al cincilea Simpozion internațional de lingvistică, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, București, 25-27 septembrie 2013.
- Cristina Florescu, *La terminologie des phénomènes atmosphériques. Le dictionnaire DFA*, I Simposio Internacional Relex, *Lexicografia románica*, Facultatea de Filologie, Coruña, Spania, 15 octombrie 2013.
- Cristina Florescu, Alina Bursuc, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, la Conferința Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române (ConsILR), ediția a IX-a, Castelul Sturdza, Miclăușeni, Iași, 16-17 mai 2013.
- Laura Manea, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Prezentarea proiectului (realizări 2011-2013)*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XII-a, „Integrare europeană / identitate națională; plurilingvism / multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective”, 25 septembrie 2013, Iași.
- Alina Bursuc (Pricop), *Le va-et-vient des ressources pour la rédaction de l'article VÂNT*, workshopul „Lexicografia academică românească. Provoacări informatizării”, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, 15-16 mai 2014.
- Cristina Florescu, *Terminologii științifice și terminologii populare* la workshopul proiectului *Terminologie meteorologică științifică și populară*, în cadrul Seminarului de semantică și lexicologie desfășurat în Sala de conferințe a Institutului de Filologie Română (moderator Cristina Florescu, organizator Laura Manea). Iași, 16 ianuarie 2014.
- Cristina Florescu, conferința *Le Roumain* (la a doua Școală de vară franco-germană în domeniul etimologiei romanice 30 iunie – 4 iulie 2014, ATILF, Nancy, Franța), cu unele referiri punctuale la articole DĒRom

- desemnând fenomene atmosferice (*vânt, aer, cer, brumă* cf. <http://www.atilf.fr/DERom> rubrica *Actualités et historiques*).
- Cristina Florescu, *Precipitațiile atmosferice în română. Contur lexicologic*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XIII-a, „Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe”, Iași, 17 septembrie 2014.
- Cristina Florescu, *Terminologia meteorologică (științific versus popular) a fenomenelor atmosferice. Disocieri lexicale*, la al 14-lea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică *Variația lingvistică: probleme actuale*. București, 28–29 noiembrie 2014.
- Cristina Florescu, Elena Tamba, *Reconstrucția vorbei protoromane în DĒRom: cazul lexemului */βent-u/*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XIII-a, „Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe”, Iași, 17 septembrie 2014.
- Elena Tamba, *DĒRom Dictionnaire Étymologique Roman (Première phase: le noyau panroman)*, redactare/prezentare a articolului lexicografic /βent-u/ (rom. *vânt*) în cadrul Școlii de vară franco-germane în domeniul etimologiei romanice (2e École d’été francoallemande en étymologie romane) – ATILF, Nancy, 30 iunie–4 iulie 2014.
- Elena Tamba, *Termeni atmosferici în îmbinări stabile în limba română*, la al 14-lea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică *Variația lingvistică: probleme actuale*, București, 28–29 noiembrie 2014.
- Cristina Florescu, 31 martie 2015, *Limba meteorologică – indice de cultură*, prelegere în cadrul seriei: Prelegerile Academiei Române – Filiala Iași.
- Florin-Teodor Olariu, *Coordonnées dialectales de la terminologie météorologique roumaine*, la Colocviul internațional „Lexicographie dialectale et étymologique: colloque en l’honneur de F. D. Falcucci”, Corte, Franța, 28–30 octombrie 2015.
- Alina Pricop, *The Dictionary of the Atmospheric Phenomena (DFA) – A Result of the Project: Romanian Meteorological Scientific and Popular Terminology of the Atmospheric Phenomena. Linguistic Study*, la conferința „Perspectives In The Humanities And Social Sciences: Hinting At Interdisciplinarity”, ediția a II-a, „From Manuscript to E-book”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 29-30 mai 2015.
- Dan-Adrian Chelaru, Liviu Apostol, *Prezentarea volumului Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)*, la Simpozionul internațional „Present Environment and Sustainable Development”, ediția a XI-a, Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 3-5 iunie 2016.
- Inga Druță (Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova), *Termeni meteorologici în presa românească din secolul al XIX-lea*, la workshopul „Denumirile românești ale fenomenelor atmosferice

- deschideri exegetice”, organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași (21-23 septembrie 2016).
- Cristina Florescu, conferința *Denumirile românești ale fenomenelor atmosferice. Distribuție diastratică*. Catedra de Limba română, Universitatea București – 2 iunie 2016.
- Cristina Florescu, *Les noms des précipitations en roumain: taxinomie, contexte roman*: 20 iulie 2016, la Le XXVIIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Roma) (17-25 iulie 2016).
- Cristina Florescu, *Termenii românești prototipali ai precipitațiilor în context romanic*, la workshopul „Denumirile românești ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice”, organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași (21-23 septembrie 2016).
- Cristina Florescu, moderarea și (co)prezentarea volumului *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015) în cadrul unui curs de masterat la Facultatea de Litere, Departamentul de Limba Română și Lingvistică Generală, organizat de conf. univ. Ioan Milică (8 aprilie 2016, sala de conferințe „Gh. Zane”).
- Cristina Florescu, *Terminologia fenomenelor atmosferice: dicționar și/sau studiu lingvistic*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (13 mai 2016).
- Cristina Florescu, Laura Manea, *Termeni care desemnează fenomene atmosferice în texte vechi românești*, la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași, 21-23 septembrie 2016.
- Mădălin Patrașcu, *O privire statistică asupra Dicționarului fenomenelor atmosferice (DFA)*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (13 mai 2016).
- Liviu I. Pelin, Liviu Apostol, *Old romanian meteorological terms*, la Simpozionul internațional „Present Environment and Sustainable Development”, ediția a XI-a, Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 3-5 iunie 2016.

- Alina-Mihaela Pricop, *Nume de vânturi străine în Dicționarul limbii române (DLR)*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (13 mai 2016).
- Alina-Mihaela Pricop, *Foreign Winds în Romanian Language*, la conferința „Perspectives în the Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity” – 3rd Edition: „Figures of Migration”, Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (19-20 mai 2016).
- Alina-Mihaela Pricop, *Probleme ale definirii numelor de vânturi și soluții în Dicționarul fenomenelor atmosferice*, la workshopul „Denumirile românești ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice”, organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași (21-23 septembrie 2016).
- Stella Retali-Medori (Universitatea din Corsica, Franța), *Le lexique de la météorologie en Corse: état des lieux et perspectives*, la workshopul „Denumirile românești ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice”, organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași, 21-23 septembrie 2016.
- Elena Tamba, *Subcâmpul lexical al depunerilor în limbajul meteorologic*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, la Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (13 mai 2016).
- Elena Isabelle Tamba, *Depunerile în limbajul meteorologic*, la masa rotundă din cadrul proiectului *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* (Iași, 10 iunie 2016).
- Elena Tamba, *Taxinomie et étimologie des termes météorologiques désignant les dépôts en roumain et en français*, la Le XVIIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, organizat de Société de Linguistique Romane, Sapienza Università di Roma, Facultatea de Litere și Filozofie, Departamentul de Studii Europene, Americane și Interculturale, Accademia Nazionale dei Lincei, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma, 18–23 iulie 2016 (<http://www.cilfr2016roma.it/>).
- Elena Tamba, *Conotație și denotație în cazul termenilor meteorologici în îmbinări stabile din limba română*, la workshopul organizat în cadrul proiectului *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a fenomenelor*

atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656), la Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale românisticii actuale”, Iași (21–23 septembrie 2016).

Ateliere de lucru (workshopuri)

- Atelier de lexicologie (nivel național): *Desfășurarea proiectului „Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic”*. Materiale prezentate: CS I dr. Cristina Florescu, *Desfășurarea proiectului. Stadiul 1*. (cu participarea întregului colectiv de lucru); Prof. univ. dr. Liviu Apostol, *Punct de vedere asupra unui potențial impact în meteorologia românească a cunoașterii relațiilor între limbajul popular și cel specializat științific*; CS III dr. Elena Tamba, *Probleme și soluții legate de documentarea pentru DFA. Termeni cu inițiala S*; CS dr. Alina Bursuc, *Denumiri ale vânturilor în Dicționarul limbii române (DA+DLR)*, 30 iunie 2012.
- Atelier de lexicologie (cu participarea întregului colectiv de lucru și cu două lingviste invitate din Austria și din Spania), 2 noiembrie 2012. Au avut loc intervențiile: CS I dr. Florescu Cristina: *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Coordonate ale studiului lingvistic*; CS II dr. Laura Manea: *Studiu de caz, articolul DFA căldură*; CS III dr. Elena Tamba: *Studiu de caz, articolul DFA zăpadă*; CS dr. Cristina Cărăbuș: *Studiu de caz, articolul DFA nor*; prof. dr. Maria Iliescu (invitat) (Institut für Romanistik, Universität Innsbruck, Austria), *Etimologia cuvântului lună în limba română*; prof. dr. María Dolores Sánchez Palomino (invitat) (Universidade da Coruña, Spania), *De 'calmazos' et 'bochornos': dénominations en espagnol et galicien*. [Despre „acalmie” și „zăduf”: denumiri în spaniolă și galiciană]
- Atelier de lexicologie (nivel național), 5 aprilie 2013: *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice: disocieri, perspective, implicații lexicologice*. Materiale prezentate: CS III dr. Elena Tamba, CS dr. Cristina Cărăbuș, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic – prezentarea proiectului*; CS I dr. Cristina Florescu, *Aspecte ale tratării terminologiilor specializate în DLR*. Rodica Zafiu (Universitatea din București; invitat), *Variație și continuitate în discursul meteorologic: „Buletinul atmosferic” în presa românească*; Nistor Bardu (Universitatea „Ovidius” din Constanța; invitat), *Denotație și conotație în termenii meteorologici în aromână*; Mariana Neț (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București; invitat), *Timpul probabil în cărțile de bucate*.
- Workshop de diseminare a proiectului *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, în cadrul „Seminarului de semantică și lexicologie”, 16 ianuarie 2014, sub egida

- Departamentul de Lexicologie - Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași. Prezentare și discuții privind realizările colectivului de cercetători din cadrul proiectului în anul 2013.
- Al șaselea atelier de lexicologie: *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, 30 aprilie 2015, Sala de Festivități a Institutului de Filologie Română „A. Philippide”. Prezentarea proiectului și intervenții: Florescu, Cristina, Apostol, Liviu, Manea, Laura, Pricop, Alina, Cărăbuș, Cristina, Chelaru, Dan, Tamba, Elena, Pătrașcu, Mădălin: *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiile lingvistice*.
- Al șaptelea atelier de lexicologie: *Aspecte etimologice în terminologia românească științifică și populară a fenomenelor atmosferice*, 2 iunie 2015, Sala de Conferințe, Academia Română, Filiala Iași. Prezentarea proiectului și prelegeri individuale ale echipei proiectului: Florescu, Cristina, Apostol, Liviu, Manea, Laura, Pricop, Alina, Cărăbuș, Cristina, Chelaru, Dan, Tamba, Elena, Patrașcu, Mădălin: *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Probleme etimologice ale studiilor lingvistice*. Comunicarea invitatei: Iliescu, Maria, Institut für Romanistik, Universität Innsbruck, Austria, *O caracteristică a limbii române în câmpul lexical al temperaturii*.
- Workshopul „Denumirile românești ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice”, organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a XV-a, „Valențe europene ale romanisticii actuale”, Iași (21-23 septembrie 2016).
- În cadrul unui Curs de masterat la Facultatea de Litere, Departamentul de Limba Română și Lingvistică Generală, organizat de conf. univ. Ioan Milică (13 mai 2016, sala de conferințe „Gh. Zane”) prezentarea volumului *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015).
- Masa rotundă cu tema *Tratarea terminologiilor în Dicționarul limbii române. Chestiuni lexicografice*, Institutul de Lingvistică București – 2 iunie 2016. Au participat: acad. Marius Sala, colegii de la departamentele de lexicografie de la institutele academice „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, „Alexandru Philippide” din Iași și „Sextil Pușcariu” din Cluj.
- Masa rotundă cu tema *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Disocieri diastratice*, IFRI – 10 iunie 2016. Au participat acad. Gh. Chivu, prof. univ. Al. Gafton, conf. univ. Ana-Maria Minuț, conf. univ. Ioan Milică.

Lansări ale volumului *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015):

– Cristina Florescu, prezentare la târgul național de carte LIBREX, 12 martie 2016 (Agora EX LIBRIS I). Au participat la lansarea volumului: prof. univ. CS I. Stelian Dumistrăcel, conf. univ. Ioan Milică, director IFRI conf. univ. Bogdan Crețu.

– Cristina Florescu, prezentare la Bookfest, București – 1 iunie 2016. Au participat la lansarea volumului: acad. Marius Sala, prof. univ. Rodica Zafiu, director IFRI conf. univ. Bogdan Crețu.

– Cristina Florescu, prezentare la Librăria Tafrali, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași – 9 iunie 2016. Au participat la lansarea volumului: acad. Gh. Chivu, prof. univ. Rodica Zafiu, prof. univ. Alexandru Gafton și directorul Editurii UAIC, prof. univ. Andrei Corbea-Hoișie.

ENeL – European Network of e-Lexicography (2013-2017)

MARIUS - RADU CLIM

Abstract: *The European project ENeL – European Network of e-Lexicography was supported by the European Union Governments, through the COST funding line, between 11 October 2013 – 10 October 2017. The main purposes of this project were: establishing common standards for the printed and electronic dictionaries and the creation of an European portal with information concerning the dictionaries from the European languages that would allow the access to these dictionaries. To fulfil these ideas more than 230 researchers were involved in four working groups: Working Group 1 Integrated interface to European dictionary content; Working Group 2 Retro-digitized dictionaries; Working Group 3: Innovative e-dictionaries; Working Group 4 Lexicography and lexicology from a pan-European perspective. Until now more than 240 titles of dictionaries were proposed and a part of them are already included in the portal. Through this portal, the stage of the process of digitization of the lexicographic academic resources from the European countries is shown very clearly; this way, it will be possible to make decisions in terms of European politics, that would permit surpassing the cultural differences. Yet, maybe the most obvious gain offered by this portal is the inter-connection of European digital resources concerning dictionaries.*

Keywords: *thesaurus, European lexicography, multilingual dictionary, research project, European portal, digitization, e-dictionaries.*

Acest proiect a fost susținut de guvernele Uniunii Europene, prin linia de finanțare COST (European Cooperation in Science and Technology), în cadrul programului *Individuals, Societies, Cultures and Health* – ISCH (http://www.cost.eu/COST_Actions/isch/IS1305), prin care s-a urmărit promovarea și susținerea cooperării între cercetătorii europeni. Bugetul alocat a fost de peste 650.000 de euro, pentru perioada 11 octombrie 2013 – 10 octombrie 2017. Detalii despre proiect, persoanele și instituțiile implicate, precum și activitățile întreprinse sunt prezentate în amănunt pe site-ul proiectului <http://www.elexicography.eu/>.

Proiectul a fost coordonat de Martin Everaert, profesor în cadrul Universității Utrecht din Leiden, Olanda și director al Instituut voor de Nederlandse Taal, o instituție care are ca obiect de cercetare vocabularul olandez din secolul al V-lea până în prezent și analiza neologismelor din limba actuală. Vicepreședinte a fost Iztok Kosem de la Institute for Applied Slovene Studies, Ljubljana, din Slovenia. Membri în proiect au fost 230 de cercetători din 30 de țări (Austria, Belgia, Bulgaria, Croația, Cehia, Danemarca, Elveția, Estonia, Finlanda, Franța, Germania, Grecia, Islanda, Irlanda, Israel, Italia,

Letonia, Macedonia, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, România, Serbia, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia și Ungaria). Echipa românească a proiectului a fost formată din 15 membri și a fost coordonată de Marius-Radu Clim de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași și de profesorul Dan Cristea, membru corespondent al Academiei Române și director al departamentului de cercetare din cadrul Facultății de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Ceilalți membri sunt cercetători în cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași (Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patrașcu și Elena Tamba), cercetători și profesori din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (Ana Catană-Spenchiu, Ana-Maria Minuț, Mihai-Alex Moruz), cercetători în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Jordan – Al. Rosetti” al Academiei Române din București (Mihaela-Rodica Marin, Nicoleta Mihai, Monica Vasileanu, Florin Vasilescu), cercetători din cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca (Mircea Minică, Maria Ștefănescu) și un profesor din cadrul Facultății de Limbi Străine a Universității din București (Ruxandra Cosma).

Proiectul ENeL – *European Network of e-Lexicography* și-a propus realizarea următoarelor obiective:

a. stabilirea de standarde comune pentru dicționarele în format clasic, tipărit și în format electronic;

b. crearea unui portal european care să conțină informații despre dicționarele din limbile europene și care să permită accesul la aceste dicționare;

c. realizarea unui schimb de informații și de tehnologie în domeniul dicționarelor on-line pentru a crea standarde comune și pentru a oferi suport altor autori de dicționare electronice. Prin acest proiect se vor urmări descrierea standardelor pentru realizarea dicționarelor, a interfeței de consultare atât pentru dicționarele academice, cât și pentru cele uzuale, dar și realizarea de conexiuni între informațiile din dicționare pentru oferirea de noi oportunități de cercetare comparativă între limbile europene;

d. publicarea de articole de promovare a moștenirii lexicografice europene;

e. oferirea de suport pentru tinerii cercetători în cadrul programelor special concepute în proiect. În fiecare an au fost organizate Short-Time Scientific Missions (STSMs), deplasări științifice de scurtă durată al căror obiectiv l-a reprezentat finanțarea unor schimburi de experiență, dedicate mai ales tinerilor cercetători, prin vizite în institute ori laboratoare din țări COST, în vederea colaborării la proiecte științifice ori a învățării unor tehnici noi de cercetare. Durata unei vizite STSM a fost de minimum o săptămână (5 zile lucrătoare) și de maximum 3 luni, care putea fi extinsă la 6 luni pentru tinerii

cercetători în formare (precum doctoranzii ori cercetătorii care nu au mai mult de 8 ani de experiență de la obținerea titlului de doctor).

Pentru îndeplinirea acestor obiective activitatea membrilor rețelei a fost organizată în patru grupuri de lucru care să cuprindă cât mai mult din diversitatea de dicționare europene: Working Group 1 *Integrated interface to European dictionary content*; Working Group 2 *Retro-digitized dictionaries*; Working Group 3: *Innovative e-dictionaries*; Working Group 4 *Lexicography and lexicology from a pan-European perspective*.

Working Group 1 și-a propus realizarea unui portal european care să conțină informații despre dicționarele din limbile europene (tipul de dicționar, limba în care a fost scris etc.) și care să permită accesul la aceste dicționare; acest demers va respecta drepturile de autor, în funcție de fiecare caz în parte. Working Group 2 a avut ca scop digitalizarea dicționarelor tipărite, urmărind aplicarea anumitor standarde pentru realizarea acestui obiectiv. Acest proces a presupus realizarea de standarde pentru codarea și delimitarea tipurilor de informații din dicționare, posibilitatea introducerii de noi categorii de informații pentru a face dicționarele mai accesibile și interoperabile, dezvoltarea unui plan de digitalizare care să includă parametrii necesari și costurile estimate, analiza posibilității utilizării informațiilor din dicționare pentru aplicații de lingvistică computațională. Working Group 3 a urmărit dezvoltarea dicționarelor realizate în format electronic prin analiza ultimelor evoluții în domeniul lexicografiei electronice și a legăturilor dintre lexicografie și lingvistica computațională. În acest grup de lucru au fost prezentate programele existente pentru realizarea dicționarelor electronice, a fost analizată posibilitatea achiziționării automate a informațiilor lexicografice și interconectarea dintre aceste dicționare și alte baze de date adnotate morfologic, sintactic și semantic. În Working Group 4 s-a urmărit posibilitatea corelării informațiilor din dicționarele europene pentru studiul împrumuturilor lexicale din spațiul european, migrației cuvintelor și a sensurilor între limbile europene, analiza etimologiei multiple. De asemenea, s-a avut în vedere interconectarea informațiilor existente în dicționarele tezaur din limbile europene atât pentru reprezentarea în mod cât mai elocvent a patrimoniului lingvistic european, cât și pentru crearea de aplicații necesare adaptării și utilizării informațiilor din diferite dicționare.

Membrii proiectului s-au întâlnit de cel puțin două ori pe an, în majoritatea cazurilor în preajma altor conferințe internaționale, pentru a permite participarea cât mai multor persoane. După deschiderea de la Bruxelles (11 octombrie 2013) au urmat întâlnirile de la Leiden (15-16 ianuarie 2014), Bolzano (19-20 iulie 2014, cu ocazia conferinței EURALEX), Viena (11-13 februarie 2015), Herstmonceux Castle, Anglia (13-14 august 2015, cu ocazia conferinței eLex – Electronic Lexicography in the 21st Century), Barcelona (31 martie – 1 aprilie 2016), Budapesta (25 februarie 2017) și Leiden (18 septembrie

2017, înaintea conferinței eLex). Acestea au fost dublate de alte două întâlniri anuale ale grupului de conducere (Steering Group), din care fac parte coordonatorii celor patru grupuri de lucru, pentru eficientizarea și coordonarea activităților din proiect.

Au fost organizate trei școli de vară a căror scop a fost de a aduna împreună cât mai mulți cercetători tineri și de a-i instrui în domeniul lexicografiei digitale. Astfel în 2015, la Lisabona a avut loc școala de vară, organizată de Working Group 2, intitulată *Standard tools and methods for retro-digitising dictionaries*, în perioada 6-10 iulie 2015. Au participat 28 de tineri doctoranzi cu preocupări în domeniul digitizării dicționarelor academice. Următoarea astfel de întâlnire a fost organizată de WG 3, în perioada 17-20 mai 2016 și intitulată *Tools and methods for creating innovative e-dictionaries*. Întâlnirea a avut loc la Ljubljana, în Slovenia și au participat 30 de cercetători. Ultima școală de vară a fost organizată la Waterford, în Irlanda, în perioada 7-9 iunie 2017, având ca tematică *The Lexical and Phraseological Landscape: Old Boundaries, New Beginnings*.

În cadrul proiectului au fost organizate și patru workshopuri prin care s-a urmărit colaborarea cu cercetători din cadrul altor proiecte COST. Primul a avut loc în Bled, Slovenia în perioada 29-30 septembrie 2014. Cel de-al doilea a avut loc la Österreichische Akademie der Wissenschaften din Viena, în data de 12 februarie 2015 și s-a intitulat *Automatic Extraction of Good Dictionary Examples*. Al treilea a fost organizat la Skopje, Macedonia, în perioada 5-6 aprilie 2016 și a adus împreună 20 de cercetători din proiectele ENeL și PARSEME. Tema întâlnirii a fost *PARSEME/ENeL workshop on MWE (Multi-word Expressions) e-lexicons*. Ultimul workshop, intitulat *Toward Best Practice Guidelines for Encoding Legacy Dictionaries*, a avut loc la Berlin, în perioada 17-19 noiembrie 2016 și a fost organizat de WG2 din cadrul ENeL împreună cu DARIAH-EU (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities) și PARTHENOS (un proiect finanțat prin linia H2020 “Pooling Activities, Resources and Tools for Heritage e-Research Networking Optimization and Synergies”).

Prin toate aceste întâlniri au fost urmărite nu doar împlinirea obiectivelor propuse, ci și colaborarea cu alte proiecte care să genereze noi direcții de cercetare. Astfel, au fost stabilite contacte și activități comune cu proiectele:

- a. PARSEME (Parsing and multi-word expressions. Towards linguistic precision and computational efficiency in natural language processing),
- b. CLARIN-ERIC (Common Language Resources and Technology Infrastructure - European Research Infrastructure Consortium),
- c. DARIAH (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities),
- d. Academic Network of Internet Lexicography.

În cadrul Working Group 2 a fost realizat un blog în care să fie diseminate cercetările din domeniul digitizării dicționarului și pentru a facilita rezolvarea diverselor probleme apărute, precum și schimbul de idei: <http://digilex.hypotheses.org/>.

Poate cea mai mare realizare a acestui proiect o reprezintă realizarea portalului european de dicționare academice sau de prestigiu național: dictionaryportal.eu. Membrii proiectului au adunat informațiile necesare despre dicționarele academice din toate țările implicate și au fost propuse aproximativ 240 de titluri. Prin acest demers s-a urmărit ca să existe cât mai multe informații despre dicționarele de prestigiu din limbile europene, iar aceste lucrări lexicografice normative să fie accesibile atât publicului larg, cât și realizatorilor de dicționare, prin intermediul acestui portal. S-au urmărit în special dicționarele monolingve, care oferă cât mai multe informații despre o anumită limbă și care sunt deja on-line sau în curs de digitizare. Pentru selectarea și sortarea acestor dicționare s-au folosit 22 de parametri, și anume:

- Language [limba în care a fost redactat dicționarul],
- Country,
- Original Title (and subtitle),
- Translated Title (in English),
- Abbreviation,
- URL,
- Organization / Publisher, Editor,
- Accessibility (not on-line, partly on-line, on-line, paywall partly accessible, paywall not accesible),
- Digitization and mark-up language (HTML full text digitization, page image scan with OCR, page image scan),
- Search on (lemma, lemma and meaning, not possible to search because of no OCR),
- Form (audio, no audio),
- Grammatical Characterization (Y/N),
- Meaning/definition (in what way does the dictionary provide meaning and definition: no definition or meaning given, synonymes, paraphrases, translation into other languages, images –depicting the meaning–),
- Etymology (does the dictionary provide etimological information: Y/N),
- Examples (no, given with source, given without source),
- Usage information (does the dictionary provide usage information: Y/N),
- Cross-references (no, other entries, other dictionaries),
- Dictionary Portal (Y/N),
- Metalanguage [limba folosită pentru descrierea limbii analizate],
- Etymological [daca este un dicționar etimologic] (Y/N),
- Dialectal information (Y/N).

Prin acest portal vor fi difuzate adresele acestor dicționare și se va putea astfel lesne observa care este stadiul digitizării lucrărilor lexicografice academice din fiecare țară europeană în parte. De asemenea, portalul permite adăugarea permanentă de noi dicționare, cu condiția ca acestea să respecte condițiile cerute. Vom prezenta aici toate cele nouă criterii așa cum sunt ele descrise pe site, cu tot cu explicațiile oferite:

a. *„trustworthy*: the dictionary does not contain errors, inaccuracies or misunderstandings;

b. *authoritative*: the dictionary has been written by somebody whose judgment on questions of language is respected by the language community;

c. *large*: the dictionary is considerable in size and coverage. Dictionaries of general (non-specialized) vocabulary should normally count their entries upwards of 10,000;

d. *detailed*: The dictionary does not skim over important details. Dictionaries and glossaries which merely list things off, as opposed to explaining things, are excluded;

e. *original*: the dictionary is an original artefact. This definition does not exclude newer or reworked editions of older dictionaries, but does exclude dictionary aggregator websites and glossaries based on harvested data from the Internet;

f. *intended for humans*: in other words, it is not primarily a machine-readable lexical resource for computational linguistics. This means that various lexical databases such as WordNet and FrameNet are excluded, and so are lexical databases extracted automatically from a corpus.

g. *focused on a single language*: the dictionary must be intended to describe one particular language. Monolingual dictionaries meet this criterion by default, but bilingual or plurilingual dictionaries must make a clear distinction between the language they are describing – the *object language* – and the language(s) they are using to describe it – the *metalanguage(s)*.

h. *identifiable*: the dictionary has a name (as opposed to merely a description) and has its own identity which makes it distinct from other dictionaries. In practical terms this means that the dictionary has its own website, or its own section in a larger website, where it can be found and consulted in isolation from others;

i. *usable*: the dictionary can be searched and consulted online and offers a reasonably pleasant user experience. Superficially digitized dictionaries which only have static facsimiles and no significant additional features are excluded by this definition. Dictionaries which require login or are behind paywalls are not excluded but are labelled as such” (<http://www.dictionarportal.eu/en/crit/>).

Aceste condiții nu vizează doar criteriile lexicografice, ci și pe cele prin care aceste dicționare să fie accesibile în mod gratuit pentru consultare de către

utilizatorii interesați. Se urmărește însă ca fiecare limba europeană să aibă măcar un dicționar pe acest portal.

Lista cu dicționare românești propuse pentru acest portal cuprinde următoarele titluri:

1. *Corpus lexicografic românesc în format electronic* (CLRE, <http://clre.philippide.ro>),
2. *Dicționare ale limbii române* (<http://dexonline.ro/>),
3. *Dicționarul limbii române* (DLR),
4. *Dicționarul limbii române în format electronic* (eDTLR, <http://edtlr.philippide.ro/>),
5. *Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-mentescu* (LB, <http://www.bcuculj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>).

Prin acest portal se evidențiază cât se poate de clar stadiul digitizării resurselor lexicografice academice din țările europene și se vor putea astfel lua decizii, la nivel de politică europeană, care să permită recuperarea diferențelor culturale. Dar poate cel mai evident câștig pe care îl poate oferi acest portal îl reprezintă acela al interconectării resurselor digitale pentru a oferi o imagine cât mai clară, din punct de vedere lexical, asupra unui termen. Un asemenea portal va oferi idei pentru viitoare proiecte lexicografice și va favoriza contactul dintre lexicografii europeni. Prin alinierea diverselor dicționare europene vor putea fi oferite răspunsuri la multe probleme etimologice și de evoluție semantică.

Membrii proiectului și-au propus continuarea activității la portal prin corectarea informațiilor de pe site, prin introducerea de noi dicționare și prin promovarea portalului.

Un alt demers important care va continua și după terminarea proiectului îl reprezintă *European survey on dictionary use*, o inițiativă începută în 8 mai 2017 și care urmărește ca, printr-un chestionar, să realizeze un studiu privitor la utilizarea dicționarelor. Chestionarul a fost realizat în 26 de limbi din 29 de țări (28 de țări membre în proiectul ENeL și Brazilia). Studiul este condus de către Iztok Kosem (Universitatea din Ljubljana și Institutul Trojina), Carolin-Müller Spitzer (Institut für Deutsche Sprache), Robert Lew (Universitatea Adam Mickiewicz) și Sascha Wolfer (Institut für Deutsche Sprache) și implică 58 de cercetători (lista completă poate fi urmărită la această adresă: <http://www.elexicography.eu/events/european-survey-on-dictionary-use/>). Sondajul vizează explorarea atitudinii utilizatorilor față de dicționarele monolingve generale ale limbilor lor materne. Sondajul se adresează nu numai utilizatorilor frecvenți ai dicționarelor, ci și celor care ar putea să nu utilizeze în mod regulat dicționare, dar să aibă o părere despre acestea. În urma aplicării acestui chestionar limba română a avut cel mai mare număr de respondenți, împărțiți pe trei categorii, așa cum se poate observa în figura următoare:

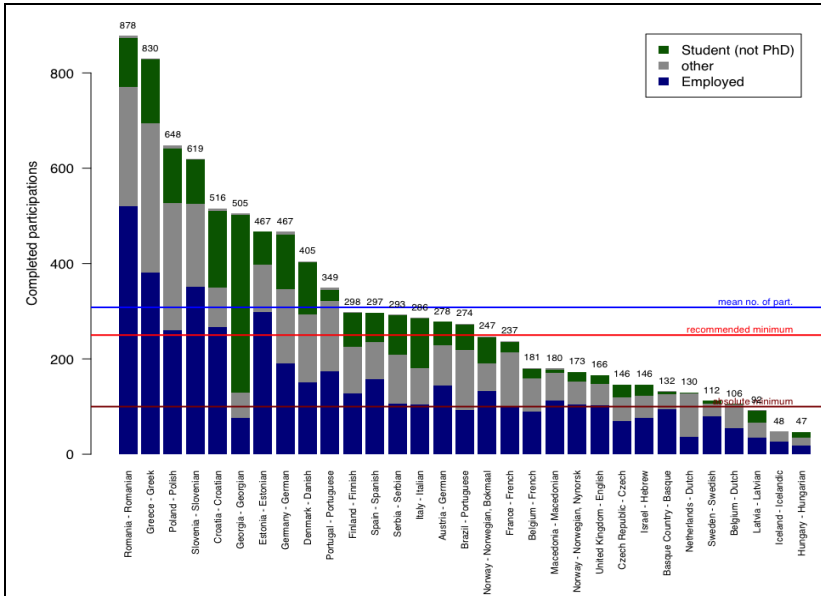

Figura 1: Grafic privind numărul chestionarelor completate și categoriile de respondenți (studenți fără doctorat, angajați sau alte categorii)

La sfârșitul proiectului ENeL a fost propus un alt proiect pe linia de finanțare H2020, în cadrul secțiunii: Integrating Activities for Starting Communities intitulat *ELEXIS – European Lexicographic Infrastructure*. Prin acest nou proiect, care va începe din 2018, și va dura 4 ani se urmărește conectarea, integrarea și îmbogățirea resurselor lexicografice moderne și istorice neintegrate, disponibile ca date izolate incompatibile. Scopul ELEXIS este acela de a crea un registru sau o rețea de relații semantice universale (integrate și îmbogățite), folosite ca limbaj semantic intermediar pentru schimbul de cunoștințe la nivel global, axat pe vocabularul polisemic general (cuvinte mono și plurisemantice), modern și istoric. În cele din urmă, prin acest demers se are în vedere realizarea unei metastructuri lexicografice universale sau a unui „dicționar de matrici” care să cuprindă toate limbile de-a lungul timpului. În acest proiect sunt implicați mulți cercetători și resurse din cadrul proiectelor ENeL, DARIAH și CLARIN, conform fig. 2. Prin acest proiect, se continuă cercetarea din cadrul ENeL, iar resursele dobândite sunt integrate, dezvoltate și făcute cunoscute publicului larg.

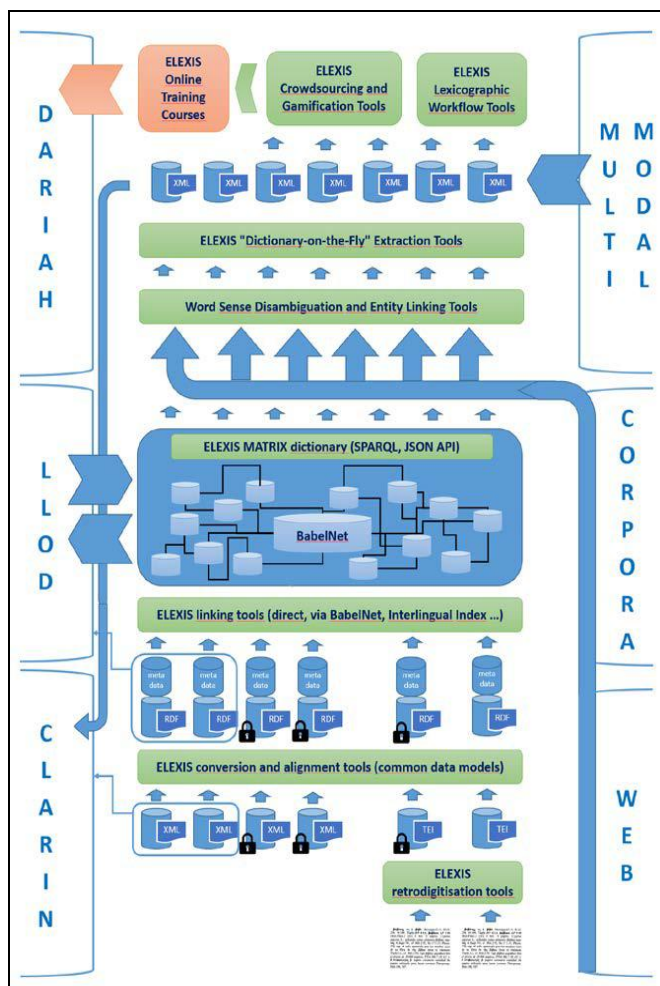

Figura 2: Partenerii și relațiile dintre aceștia în cadrul proiectului ELEXIS (<https://www.youtube.com/watch?v=JYy4a3Ff1nY>)

Așadar, proiectul ENeL – European Network of e Lexicography a permis cercetătorilor români implicați să promoveze realizările lexicografice din țara noastră și să compare stadiul lexicografiei românești cu cel al celorlalte limbi europene. De asemenea, proiectul a oferit o imagine de ansamblu asupra lexicografiei europene – atât a celei tipărite, cât și a celei digitale.

DMRIT. Dicționarele multilingve românești.
Istoric și tipologie
(2016-2017)

ALINA - MIHAELA PRICOP *

Romanian Multilingual Dictionaries. History and Typology

Abstract: *The multilingual dictionaries containing Romanian language were only partially and incompletely inventoried before the project “Romanian Multilingual Dictionaries. History and Typology”. This article aims to briefly outline the project type, purpose, objectives and general methodology, stages and modalities, partial and final results. The TE („Young Teams”)-type project was implemented over two years at the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, by an interdisciplinary team. The reason of the project is to inventory the multilingual dictionaries containing the Romanian language and to study some historical and typological aspects, based on a representative corpus of sources. The main stages are: establishing the signaling and general bibliographies, extracting the relevant information, drafting the micro monographs and editing the volume with the semi analytical and critical bibliography. The results of the project are: communications at scientific events, articles in scientific journals, workshops and editing the bibliographic volume.*

Keywords: *multilingual dictionary, research project, bibliography.*

Introducere

Proiectul *Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie* (cod: PN-II-RU-TE-2014-4-0195), deus în competiția organizată, în 2014, de către Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării Dezvoltării și Inovării, Programul „Resurse Umane”, Proiecte de cercetare pentru stimularea constituirii de tinere echipe de cercetare independente – tip TE, a fost selectat spre finanțare și finanțat prin Contractul cu nr. 382/01/10/2015. Proiectul a fost implementat în perioada 1 ianuarie 2016 – 30 noiembrie 2017, în cadrul Departamentului de Lexicologie - Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași. Din echipa interdisciplinară fac parte: director de proiect – CS dr. Alina-Mihaela Pricop, patru cercetători postdoctorali – Anca-Diana Bibiri (filologie, 2016), Marius-Radu Clim (filologie, 2017), Mihaela Mocanu (filologie, filosofie și

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/alina_pricop.htm

științe ale comunicării), Emilian Pricop (biologie), doi studenți-doctoranzi – Andreea-Giorgiana Marcu și Oana Zamfirescu (filologie), doi voluntari – Mădălin Ionel Patrașcu (informatică, administrare site), Roxana-Petronela Bursuc (administrație publică, documentare) și cercetătorul senior – prof. dr. Eugen Munteanu. Scopul proiectului constă în studiul aspectelor istorice și tipologice relevante ale dicționarelor multilingve românești de la origini până în prezent. Pentru atingerea acestuia, s-a urmărit îndeplinirea următoarelor obiective: inventarierea dicționarelor multilingve care conțin limba română dintr-un corpus reprezentativ de surse; descrierea succintă a dicționarelor identificate; stabilirea etapelor de dezvoltare a domeniului; determinarea principalelor tipuri.

1. Metodologie generală

Cadrul cercetării vizează lucrările lexicografice în care limba română este pusă în relație cu cel puțin două limbi străine și care au fost elaborate începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea până în prezent, păstrate în manuscris sau tipărite. Pe de o parte, folosim termenul *dicționar*, aplicat la dicționarele multilingve românești, într-o accepție largă, generică, de lucru, și avem în vedere: liste de cuvinte, glosare, dicționare, lexicoane, tezaure, lexicuri și vocabulare. Pe de altă parte, folosim sintagma *dicționar multilingv* în accepție restrânsă și avem în vedere lucrările care prezintă cel puțin trei limbi. Delimitarea obiectului de studiu presupune excluderea dicționarelor bilingve (considerate multilingve în accepție largă), a vocabularelor poliglote pentru copii, a ghidurilor și a manualelor de conversație, precum și a bazelor terminologice multilingve în format electronic. Resursele avute în vedere pentru identificarea acestor lucrări sunt: cataloagele electronice ale bibliotecilor universitare și academice din țară¹, bibliografiile românești de referință (bibliografia românească de lingvistică² și bibliografia actualizată a dicționarului tezaur al limbii române), monografii³, studii, eseuri dedicate lexicografiei românești. Echipa interdisciplinară formată din lingviști și un biolog este motivată de: necesitatea colaborării dintre lexicografi (lingviști) și specialiști din diferite domenii pe parcursul atât al elaborării, cât și al analizei dicționarelor de specialitate; numărul mare de dicționare multilingve de biologie; interesul constant începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru listele de nume de plante în mai multe limbi.

¹ Accesibile simultan prin intermediul portalului ROLiNeST (<http://rolinest.edu.ro/>).

² Publicată anual în revista „Limba română” (1959-2015).

³ Seche 1966, 1969; Ana Canarache, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De când există dicționare?*, 1970; Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780-1860)*, 1999.

2. Etape și modalități de lucru

2.1. Stabilirea bibliografiei de lucru (signalitică și generală)

Punctul de pornire al proiectului îl constituie o listă cu 330 de titluri, alcătuită în perioada 2011-2013⁴, cu scopul de a identifica lexicoanele care conțin limbi romanice. La începutul proiectului, lista a fost reluată și completată cu titluri și date tehnice neidentificate inițial sau greșit identificate. În acest scop, au fost reinterogate cataloagele electronice ale bibliotecilor academice și universitare din țară, dată fiind actualizarea periodică a acestora. În urma acestei operații, realizată de membrii lingviști ai echipei, numărul intrărilor din bibliografia signalitică a ajuns la 393 (în unele situații o intrare conținând mai multe ediții ale aceleiași lucrări). Pentru multe dintre aceste lucrări s-au identificat studii și recenzii care vor servi la alcătuirea aparatului critic corespunzător. Au fost identificate modalitățile de achiziție a lucrărilor, în vederea documentării: împrumut bibliotecar, planificarea stagiilor de documentare la bibliotecile din țară, descărcarea dicționarelor în format electronic, multiplicarea lor (prin scanare, fotografiere sau copiere). În aceeași perioadă a fost stabilită bibliografia generală a proiectului. Deși limitat temporal, studiul acestor dicționare presupune parcurgerea unei bibliografii variate care să conțină lucrări reprezentative de lexicografie, traductologie, terminologie și terminologii, dar și bibliografii.

2.2. Extragerea informațiilor relevante

În prima fază, au fost stabilite indicațiile de fișare și a fost alcătuită fișa model. Obiectivele operației de fișare vizează: selectarea din părțile introductive a informațiilor relevante referitoare la procesul de elaborare și redactare a respectivului dicționar; excerptarea intrărilor ilustrative pentru anumite aspecte lingvistice și lexicografice; formularea observațiilor privitoare la dicționarul respectiv. Pentru îndeplinirea obiectivelor sunt alcătuite pentru fiecare dicționar în parte: fișa de semnalare, fișa rezumat, fișa de extras și fișa de observații. Pentru a evita dispersia informațiilor și a datelor, cele patru fișe sunt grupate într-un singur document (o fișă complexă) intitulat cu sigla lucrării respective. Corpusul de fișe obținut constituie o bază de date necesară membrilor echipei pentru elaborarea de comunicări și articole în care să fie analizat tratamentul lingvistic și lexicografic al materialului lexical din lucrările fișate. După stabilirea indicațiilor de fișare, a fost realizată fișarea de probă. În perioada următoare, până la finele anului 2016, s-a realizat fișarea propriu-zisă. Pe parcursul fișării s-a constatat că o serie de dicționare pun probleme de

⁴ În cadrul proiectului postdoctoral „Analiza lexicologică și lexicografică a numelor de rudenie în limbile romanice. Lexicon poliglot al numelor de rudenie grupat pe câmpuri” (program POSDRU/ 89/1.5/S/49944, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași).

încadrare, fapt ce determină regândirea limitelor cercetării și recuperarea, după caz, a acelor lucrări care aparent nu fac parte din categoria studiată. Pot fi punctate următoarele aspecte problematice: criteriul prezenței formale a echivalențelor în limbile țintă, locul de apariție, modalitatea de punere în relație a limbilor și, nu în cele din urmă, noțiunea de „lexicon”.

2.3. Redactarea micromonografiilor

În prima fază din cea de-a doua etapă a proiectului, a avut loc redactarea de probă a primelor micromonografii, concepute sub forma unor scurte prezentări sau a unor recenzii succinte. Ca urmare a angajării temporale diferite, s-a stabilit ca membrii lingviști ai echipei să se ocupe de redactarea propriu-zisă. Concomitent a fost continuată operația de documentare, s-au identificat noi referințe (pe internet cu verificarea ulterioară a surselor), dar și titluri, au fost reluate fișe și (unde nu erau, după caz) s-au întocmit fișe. Operația de redactare s-a realizat în două faze: de probă și propriu-zisă, realizându-se scurte prezentări pentru lucrările identificate. Articolele bibliografice sunt concepute cu structură tripartită: intrare bibliografică (datele tehnice ale lucrării), un scurt paragraf descriptiv (note despre istoricul, conținutul și structura lucrării) și o rubrică (selectivă) de referințe. O intrare din bibliografie conține următoarele date tehnice: autori (inclusiv coordonatori, revizori, traducători etc.), titlu (preluat de pe copertă, foaia de titlu, cotor sau, după caz, aproximat în funcție de informațiile avute la dispoziție), informații despre volume (după caz), colecție, editură, loc, an, ISBN și număr de pagini/ foi. După caz, sunt inserate paranteze (pătrate) în care sunt indicate: biblioteca în care se află manuscrisul, inițiative, foruri, organisme, instituții implicate, aprobări, proiecte, dedicații oficiale, eventuali colaboratori sau consultanți care nu sunt trecuți pe pagina de gardă etc. Scurta prezentare a unui dicționar include: informații succinte despre autor și despre contextul elaborării (dacă este cazul), limbile componente, informații despre inventarul lexical și despre natura lexicului (comun sau specializat, cu indicarea domeniului), note despre structura generală a lucrării, precum și despre elementele macro- și microstructurale, scurte aprecieri (în măsura în care au putut fi recuperate din referințe), eventuale ediții (prin trimiteri, situate la finalul paragrafului, sau note de subsol, în măsura în care au fost identificate pe parcursul derulării proiectului). Edițiile anterioare și ulterioare monolingve (ex.: a doua ediție a unui dicționar de muzică, prima ediție a unui dicționar de statistică, prima ediție a unui dicționar de genetică, ediția a doua a *Lexiconului Tehnic Român*), bilingve sau multilingve, care însă nu conțin limba română (ex.: alte ediții ale unui dicționar de apicultură, traducerea ori ediția românească a unor dicționare străine), cu datele complete, sunt indicate separat în note de subsol (originalele străine sunt de obicei notate într-o paranteză la titlu). Referințele cuprind o selecție de: studii, recenzii și mențiuni bibliografice (acolo unde există și au putut fi identificate).

3. Rezultate obținute

Pentru identificarea, consultarea și fișarea dicționarelor multilingve care conțin limba română, documentarea efectuată la bibliotecile din Iași a fost completată cu stagii de documentare de scurtă durată la biblioteci academice și universitare din țară (București, Cluj, Timișoara). O parte dintre membrii echipei au efectuat stagii de documentare de scurtă durată la o serie de biblioteci din străinătate în vederea pregătirii și redactării de comunicări științifice și de articole de specialitate: Andreea-Giorgiana Marcu – Institut für Romanistik, Thüringer Universitäts und Landesbibliothek, Friedrich Schiller Universität (Jena, Germania) și Institut für Romanistik der Universität Wien (Viena, Austria), Anca-Diana Bibiri – University College London School of Slavonic and East European Studies Library (Londra, Anglia), Emilian Pricop – Natural History Museum Vienna – Library (Viena, Austria), Mihaela Mocanu – Bibliothèque Interuniversitaire Sorbonne (Paris, Franța).

3.1. În cadrul mai multor manifestări științifice naționale și internaționale, organizate în țară și în străinătate, au fost prezentate comunicări individuale și colective. Indicăm autorii și titlurile comunicărilor individuale: Marius-Radu Clim, *Dicționarele între tradiție și era digitală*; Andreea-Giorgiana Marcu, *Observații privind gradul de specializare al definițiilor în dicționarele multilingve românești*; Mihaela Mocanu, *Particular Features of the First Romanian Multilingual Dictionaries* (publicată în volumul conferinței); Eugen Munteanu, *Les débuts de la lexicographie plurilingue en Roumanie*; Alina-Mihaela Pricop, *Proiectul „Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie”*; *Despre terminologia media din limbile romanice*; *Proiectul „Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie”. Etapa a II-a; Despre componenta multilingvă din Dicționarul limbii române al lui A. Philippide*; Emilian Pricop, *Preliminary literature review on the Romanian multilingual dictionaries of biology and related sciences*; Oana Zamfirescu, *Tratamentul lexicografic al denumirilor românești de plante în dicționarele multilingve*; și colective: Alina-Mihaela Pricop, Anca-Diana Bibiri, Andreea-Giorgiana Marcu, Mihaela Mocanu, Emilian Pricop, Oana Zamfirescu, *About the Basic Vocabulary of Multilingual Explanatory Dictionaries for Science and Technology* (publicată în volumul conferinței); Alina-Mihaela Pricop, Oana Zamfirescu, *Proiectul „Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie” – rezultate parțiale*; Mihaela Mocanu, Andreea-Giorgiana Marcu, Alina-Mihaela Pricop, Emilian Pricop, Oana Zamfirescu, *Lexicografia multilingvă românească, înainte și după 1989*; Andreea-Giorgiana Marcu, Oana Zamfirescu, *Femeia în câteva proverbe din limbile română, franceză și engleză*.

3.2. Aspecte relevante privind istoricul și tipologia dicționarelor multilingve au fost dezvoltate și publicate sau se află în curs de publicare într-o serie de reviste de specialitate indexate în baze de date internaționale. În articolul *Preliminaries to a Typology of Romanian Multilingual Dictionaries*,

Alina-Mihaela Pricop face o sinteză a etapelor de dezvoltare a lexicografiei poliglotte românești, pe baza informațiilor din monografia lingvistului M. Seche, și remarcă configurarea a două prototipuri care se delimitează istoric: dicționarul poliglot și dicționarul de specialitate multilingv. În articolul *Nomenclatura botanică populară – între lexic structurat și lexic nestructurat*, Oana Zamfirescu demonstrează, din perspectiva lexematicii coșeriene și pe baza mai multor surse, inclusiv dicționare multilingve de nume de plante, faptul că fitonimele, pe de o parte, se încadrează atât în lexicul structurat, cât și în cel nestructurat, iar, pe de altă parte, se află la granița dintre limbajul comun și cel științific. În articolul *A concise literature review on the Romanian multilingual dictionaries of biology and related sciences*, Emilian Pricop furnizează o revizie și câteva observații asupra dicționarilor multilingve de biologie și ale științelor conexe, cu focus pe dicționarele în mai mult de două limbi și în care limba română este limbă sursă sau limbă țintă. În articolul *Romanian Multilingual Dictionaries. A Comparative Approach*, Mihaela Mocanu analizează comparativ o serie de dicționare multilingve apărute înainte și după Revoluția din 1989, eveniment important în evoluția societății românești. De asemenea, au fost acceptate spre publicare sau se află în faza de evaluare alte câteva contribuții: Andreea-Giorgiana Marcu, *Practici de traducere în unele dicționare multilingve românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea* (în evaluare); Mihaela Mocanu, *Observații privind tratamentul relațiilor semantice în dicționarele multilingve românești* („Studii și cercetări lingvistice”, acceptat); Eugen Munteanu, *Les débuts de la lexicographie plurilingue en Roumanie* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, acceptat); Marius-Radu Clim, *Dicționarele multilingve între tradiție și era digitală* („Philologica Jassyensia”, acceptat).

3.3. Proiectul depus în competiție prevedea organizarea a trei ateliere pentru diseminarea rezultatelor parțiale și pentru calibrarea deciziilor de urmat în continuare în proiect. În prima etapă, desfășurată pe parcursul anului 2016, a fost organizat primul atelier în cadrul căruia membrii echipei au prezentat o serie de observații formulate în urma fișării unui număr considerabil de lucrări identificate. În cea de-a doua etapă, desfășurată pe parcursul anului 2017, au fost organizate alte două ateliere. După menționarea fazelor parcurse în proiect, în cadrul primului atelier (din 2017) au fost prezentate critic, după modelul recenziilor și al micromonografiilor în curs de redactare în proiect, trei dicționare din secole diferite. În cadrul ultimului atelier, intitulat *Dicționarele multilingve: evoluție și perspective*, organizat în cadrul Simpozionului internațional „Clasic și modern și cercetarea filologică românească actuală” (Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași), au fost prezentate comunicări privind aspecte precum: componenta multilingvă a unui dicționar general al limbii, elemente micro- și macrostructurale, analiza comparativă a imaginii femeii în proverbe din trei limbi, dicționarele multilingve în era digitală.

3.4. Principalul rezultat al cercetării îl constituie editarea volumului care conține bibliografia la care s-a lucrat. Volumul *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XXI-lea: liste, lexicuri, glosare, dicționare, lexicoane, tezaure care conțin limba română. Bibliografie cuprinde: Mulțumiri, Sigle și abreviri, Introducere, Bibliografie ordonată alfabetic, Bibliografie adnotată și ordonată cronologic, sinteza în limbile engleză și franceză, Articole din proiect și Cuprins*. Volumul propune inventarul dicționarelor multilingve (liste, glosare, vocabulare, lexicoane, dicționare sau tezaure), imprimate pe hârtie, în care limba română este pusă în relație cu cel puțin două limbi străine (limbi oficiale, dialecte și graiuri, idiomuri științifice sau limbi artificiale). Pe baza unui corpus alcătuit din cataloage și bibliografii reprezentative pentru cartea românească, a fost alcătuită o listă de cca 450 de titluri care acoperă o perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XXI-lea. Bibliografia tematică, deoarece vizează dicționare multilingve, ordonată cronologic și adnotată, semi-analitică și critică, este însoțită de lista alfabetică a lucrărilor vizate și de un triplu indice (de autori, de limbi componente și de materii). Articolele bibliografice au structură tripartită: intrarea bibliografică, un scurt paragraf descriptiv și o rubrică de referințe. Structural, dicționarul multilingv are două părți sau secțiuni: dicționarul propriu-zis și indexurile. Majoritatea lucrărilor înregistrate în bibliografie au structură bipartită. Sunt înregistrate însă și lucrări care nu sunt construite după acest tipar, dar a căror componentă multilingvă determină considerarea lor alături de realizările categoriei tipice de dicționare multilingve. Inventarierea adecvată a realizărilor din cadrul lexicografiei poliglotte presupune aplicarea teoriei prototipului și asta datorită mai ales lucrărilor atipice.

Concluzii

Bibliografia, la care s-a lucrat în proiect, reprezintă o listă completă a dicționarelor multilingve românești, cu precizarea că documentarea s-a făcut pe baza unui corpus reprezentativ, dar limitat de surse. Aceasta vine să continue pentru a doua jumătate a secolului al XX-lea și pentru începutul secolului al XXI-lea, dar și să completeze golurile din lista realizată de Mircea Seche. Este vorba nu de o simplă bibliografie, deși lista ordonată alfabetic este considerabilă, numărând peste 450 de titluri, ci de o bibliografie cu note despre autorii, conținutul și structura lucrărilor respective, însoțită de o selecție de referințe. În plus, bibliografia adnotată este ordonată cronologic pentru a putea urmări evoluția domeniului, aspect ce îi conferă un caracter monografic. Au fost identificate mai multe direcții de dezvoltare a acestui proiect, dintre care se evidențiază două: studiul evoluției terminologiilor pe baza acestor dicționare, respectiv digitizarea acestor lucrări.

Mulțumiri: Acest articol a fost realizat în cadrul unui proiect finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării Dezvoltării și Inovării, CNCS – UEFISCDI, cod proiect: PN-II-RU-TE-2014-4-0195.

Bibliografie

- Mocanu 2017 = Mihaela Mocanu, *Romanian Multilingual Dictionaries. A Comparative Approach*, „Studii de Știință și Cultură”, Vol. XIII, Nr. 13(50), 2017, ISSN 2067-5135, p. 51-60.
- Pricop 2016 = Alina-Mihaela Pricop, *Preliminaries to a Typology of Romanian Multilingual Dictionaries*, „Philologica Jassyensia”, An XII, Nr. 2 (24), 2016, ISSN: 1841-5377, p. 159-166.
- Pricop 2017 = Emilian Pricop, *A concise literature review on the Romanian multilingual dictionaries of biology and related sciences*, „Extreme Life, Biospeology & Astrobiology – International Journal of the Bioflux Society”, 9(1)/2017, ISSN 2067-6360, p. 9-21.
- Seche 1966, 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, 2 vol., București, Editura Științifică. I: *De la origini până la 1880*, 1966; II: *De la 1880 până astăzi*, 1969.
- Zamfirescu 2017 = Oana Zamfirescu, *Nomenclatura botanică populară – între lexic structurat și lexic nestructurat*, „Diacronia”, 5, 23 martie 2017, ISSN: 2393-1140, p. 1-11.